

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ АПК

Збірник наукових праць

№ 1 (181) 2023

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач:
Білоцерківський національний аграрний університет (БНАУ)
Збірник розглянуто і затверджено до друку рішенням Вченої ради БНАУ
(Протокол № 5 від 25.05.2023 р.)

Збірник наукових праць «Економіка та управління АПК» («AIC Economics and Management») є фаховим виданням, що включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р.) і є продовженням «Вісника Білоцерківського державного аграрного університету», започаткованого 1992 року. Збірник представлено на порталі Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та включено до міжнародних наукометричних баз: *Index Copernicus, Google Scholar, Crossref, DOAJ*.

Періодичність виходу збірника «Економіка та управління АПК» – двічі на рік.

Редакційна колегія:

Головний редактор – **Варченко О.М.**, д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна

Заступник головного редактора – **Ткаченко К.В.**, канд. екон. наук, доц., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна

Члени редколегії:

Божнеч Стефан, проф. економіки, Приморський університет, м. Копере, Словенія
Вагнер Клаус, д-р філософії, Федеральний інститут економіки сільського господарства, м. Відень, Австрія

Гринчук Ю.С., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Клішінські Януш, д-р габіл., Університет технологій та гуманітарних наук, м. Бельсько-Бяла, Польща

Котікова О.І., д-р екон. наук, проф., Миколаївський НАУ, м. Миколаїв, Україна
Майєрс Вільям Х., д-р наук, проф. аграрної та прикладної економіки, Університет Міссурі, м. Колумбія, США

Непочатенко В.А., д-р екон. наук, доц., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Паска І.М., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Рябченко Оксана, д-р екон. наук, Словацький сільськогосподарський університет, м. Нітра, Словацька Республіка

Сатир Л.М., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Свиноус І.В., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Сокольська Т.В., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Шубравська О.В., д-р екон. наук, проф., ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ, Україна

Шуст О.А., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна
Філдсенд Ендрю, д-р наук, Науково-дослідний інститут сільського господарства, м. Будапешт, Угорщина

Харайшвілі Етер, проф. економіки, Тбіліський державний університет імені Іване Джавахішвілі, м. Тбілісі, Грузія

Хмелінські Павел, д-р філософії, Інститут економіки сільського господарства та продовольства – Національний науково-дослідний інститут, м. Варшава, Польща

Юхименко П.І., д-р екон. наук, проф., Білоцерківський НАУ, м. Біла Церква, Україна

Editorial board:

Editor-in-Chief – **Varchenko O.M.**, D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Deputy Editor-in-Chief – **Tkachenko K.V.**, PhD in Economics, Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Members of the Editorial Board:

Bozic Stefan, Prof. of Economics, Maritime University, Koper, Slovenia

Fieldsend Andrew, PhD, Agricultural Research Institute, Budapest, Hungary

Grinchuk Yu.S., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Haraishvili Eteri, Prof. of Economics, Ivan Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Khmelinsky Pavel, PhD, Institute of Agricultural Economics and Food-National Research Institute, Warsaw, Poland

Klisinski Janusz, Dr. habil., University of Technology and Humanities, Bielsko-Biala, Poland

Kotikova O.I., D.Sc. in Economics, Prof., Mykolaiv NAU, Mykolaiv, Ukraine

Myers William H., D.Sc. in Economics, Prof. of Agrarian and Applied Economics, University of Missouri, Columbia, USA

Nepochatenko V.A., D.Sc. in Economics, Ass. Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Paska I.M., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Ryabchenko Oksana, PhD of Economics, Slovak University of Agriculture, Nitra, Slovak Republic

Satir L.M., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Shubravskaya O.V., D.Sc. in Economics, Prof., State Institution «Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Shust O.A., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Sokolska T.V., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Svynous I.V., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Wagner Klaus, PhD, Federal Institute of Agricultural Economics, Vienna, Austria

Yukhymenko P.I., D.Sc. in Economics, Prof., Bila Tserkva NAU, Bila Tserkva, Ukraine

Адреса редакції: Білоцерківський національний аграрний університет, Соборна площа, 8/1,
м. Біла Церква, Київська обл., 09117, Україна. E-mail: redakciavidil@ukr.net.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

Шуст О.А., Варченко О.М., Крисанов Д.Ф., Драган О.О., Ткаченко К.В. Інвестиційне забезпечення аграрного сектора економіки України у довоєнний та повоєнний періоди.....	6
Борщик В.М. Методичні засади аналізу та прогнозування кон'юнктури ринку овочевої продукції.....	27
Варченко О.О. Агропродовольча система: структура та особливості функціонування.....	39
Вернюк Н.О., Дяченко М.І. Роль потенційних зарубіжних інвесторів в розвитку економіки України в умовах війни.....	52
Копиця Н.Г. Волошин В.М. Розвиток скотарства в кризових умовах.....	64

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Колесніченко А.С., Аль-Сьюф Я.А. Теоретико-методичні засади економічної діагностики показників бухгалтерської фінансової звітності.....	77
Шірінян Л.В., Бойко С.В. Толстенко О.Ю. Податкове навантаження з податку на прибуток підприємств харчової промисловості України.....	87

МЕНЕДЖМЕНТ

Василенко О.І. Удосконалення системи управління якістю освітньої діяльності закладу вищої освіти.....	102
Григорян Р.Х. Особливості прояву ризиків у діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності.....	111
Чернуха Т.С. Вплив бізнес-процесів на досягнення стратегічних цілей підприємства.....	124

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Похиленко Н.М. Нормативно-правове забезпечення планування розвитку територіальних громад.....	132
Сатир Л.М., Задорожна Р.П., Кепко В.М., Стаднік Л.І. Інформаційне забезпечення розвитку сільських територій: методологічні засади використання даних адміністративних реєстрів для проведення переписів сільського населення.....	145

CONTENT

ECONOMY

Shust O., Varchenko O., Krysanov D., Dragan O., Tkachenko K. Investment support of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the pre-war and post-war periods.....	6
Borshchuk V. Methodological principles of analysis and forecasting of the market situation of vegetable products.....	27
Varchenko O. Agriculture system: structure and features of functioning.....	39
Verniuk N., Diachenko M. The role of potential foreign investors in the development of the economy of Ukraine in the conditions of war.....	52
Kopytets N., Voloshyn V. Development of cattle breeding in crisis conditions.....	64

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Koliesnichenko A., Al-Siuf Y. Theoretical and methodological bases of economic diagnostics of financial reporting indicators.....	77
Shirinian L., Boiko S., Tolstenko O. Tax burden of food industry companies of Ukraine.....	87

MANAGEMENT

Vasylenko O. Improving the system of university educational activity quality management.....	102
Grygorian R. Peculiarities of the manifestation of risks in the activity of agricultural enterprises in modern of conditions.....	111
Chernukha T. Influence of business processes on the achievement of strategic goals of the company.....	124

PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Pokhylenko N.M. Planning the development of rural areas: collisions of regulatory and legal support.....	132
Satyr L., Zadorozhna R., Kepko V., Stadnik L. Information support for rural areas development: methodological principles of using administrative registers' data for conducting rural population censuses.....	145

УДК 330.322 (477)
Q14

Інвестиційне забезпечення аграрного сектора економіки України у довоєнний та повоєнний періоди

Шуст О.А. , Варченко О.М. , Крисанов Д.Ф. , Драган О.О. , Ткаченко К.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

 Шуст О.А. E-mail: olena.shust@btsau.edu.ua; Варченко О.М. E-mail: omvarchenko@ukr.net;
Крисанов Д.Ф. E-mail: d_krysanov@ukr.net; Драган О.О. E-mail: draganok@ukr.net;
Ткаченко К.В. E-mail: k-tkachenko@ukr.net.

Шуст О.А., Варченко О.М., Крисанов Д.Ф., Драган О.О., Ткаченко К.В. Інвестиційне забезпечення аграрного сектора економіки України у довоєнний та повоєнний періоди. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 6–26.

Shust O., Varchenko O., Krysanov D., Dragan O., Tkachenko K. Investment support of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the pre-war and post-war periods. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 6–26.

Рукопис отримано: 14.04.2023 р.

Прийнято: 21.04.2023 р.

Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-6-26

Стаття присвячена аналізу тенденцій та зрушень в інвестиційному забезпеченні аграрного сектора. Проаналізовано підходи різних вчених щодо сутності поняття «інвестиційне забезпечення». Встановлено, що воно включає не тільки форми, методи, важелі та інструменти інвестиційного забезпечення, але й їх розподіл на інструменти інвестиційного прогнозування, залучення та розподілу інвестицій, регулювання інвестування та інструменти оцінювання результативності/ефективності реалізації інвестицій. Це дозволяє обґрунтовано обирати спосіб ресурсного забезпечення і забезпечити комплексний підхід до вирішення питання інвестування аграрного сектора.

Оцінено вклад аграрного сектора у створення валового внутрішнього продукту країни та встановлено, що наявний рівень - недостатній для досягнення стратегічних цілей і вирішення поточних проблем. Важливим індикатором інвестиційного процесу виступає валове накопичення основного капіталу у структурі національного ВВП. Встановлено, що Україна за цим показником має майже вдвічі нижчий рівень і входить до останньої групи слаборозвинених країн. Це свідчить, що дефіцит капітальних інвестицій для аграрного сектора був і є постійною проблемою.

Доведено, що прямі інвестиції зростали до 2013 р., а потім різко впали внаслідок анексії Криму та окупації Донбасу і коливалися у «вузькому коридорі», але при цьому в первинне виробництво – зменшилися удвічі, а в харчову індустрію – збільшилися на третину. З передачею з 2020 р. звітності по ПІ (первинних інвестиціях) від Держстату до НБУ змінилася і методологія їх обчислення, що унеможливило аналіз динаміки прямих інвестицій за різні періоди часу.

Встановлено, що основним джерелом інвестування в первинному виробництві були і є власні кошти підприємств і організацій, які підсилюються кредитами банків, а в окремі роки доповнюються коштами державного і місцевих бюджетів. Щодо національної економіки, перелік ширший: кошти населення на будівництво власних квартир, кредити іноземних банків, кошти іноземних інвесторів і вітчизняних інвестиційних компаній, фондів та ін. При вкладанні в матеріальні активи ключові позиції займають капітальні інвестиції в машини та обладнання (3/5-3/4), але значно менше (1/6-1/4) – в будівництво та перебудову будівель, що дозволяє проводити модернізацію виробництва.

Систематизовано розподіл підприємств на окремі групування за принципом залучення капітальних інвестицій більше/менше, ніж по первинному виробництву/харчовій індустрії. Отримали різні типи підприємств, залежно від розривів між власними можливостями

та обсягами здійсненого ними фінансування капітальних інвестицій, що покриваються за рахунок зовнішніх запозичень.

Узагальнено нанесені аграрному сектору від російської агресії прямі і непрямі втрати та систематизовано ключові ризики для його функціонування. Розкрито основні принципи Плану відродження України та систематизовано проекти за напрямом «Нова аграрна політика», які вже почали реалізовувати. Встановлено, що обсяги капітальних інвестицій для їх реалізації в середньорічному обчисленні майже утричі перевищують відповідні за останні звітні п'ять років у первинне виробництво.

Ключові слова: капітальні і прямі інвестиції, первинне виробництво, харчова індустрія, напрями вкладання, прямі і непрямі втрати, економічний потенціал галузі.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Розвиток аграрного сектора національної економіки завжди відрізнявся складним характером: на прискорені природно-кліматичні зміни, стихійні лиха та аномалії накладалася постійна антропогенна діяльність, а їх суперечливі наслідки корегувалися на основі неухильного підвищення ступеню автоматизації, механізації, хімізації та цифровізації виробничих процесів у сільському господарстві й харчовій індустрії. У контексті вирішення сучасних проблем аграрної сфери важливу роль відіграють капітальні вкладення вітчизняного та зарубіжного походження, які, при їх спрямуванні не тільки на вирішення поточних проблем агропродовольчого виробництва, але й випереджувального розв'язання завдань перспективного розвитку, забезпечують його реальний прогрес. Результатом цього виступає збільшення виробництва сировини та випуску кінцевої харчової продукції, підвищення ефективності економічної діяльності господарств і підприємств, покращання соціальних умов для сільського населення та екологічної ситуації в сільській місцевості.

Проблема інвестиційного забезпечення аграрного сектора почала активно розроблятися вченими на початку 2010-х рр., тобто, коли відбувся перехід від вузькоорієнтованого аналізу динаміки і структури капітальних вкладень до комплексного дослідження процесів вишукування та залучення інвестиційних ресурсів для потреб первинного виробництва і харчової індустрії на основі прогнозів їх перспективного розвитку. Причому не тільки реалізації капітальних і прямих вкладень, але й їх результативності та ефективності після введення в експлуатацію виробничих і соціальних об'єктів, промислових потужностей, меліорованих сільськогосподарських угідь та ін. Весь інвестиційний цикл, як правило, розтягується на декілька років, для його завершення не завжди вчасно і в необхідних обсягах виділяють

фінансові ресурси, а в процесі реалізації інвестицій виникають нові проблеми і, в кінцевому рахунку, строки завершення важливих проектів нерідко дуже затягуються.

Особливою специфікою вирізняється сільське господарство, оскільки об'єктом вкладання інвестицій виступають природні складники: земля, біологічні ресурси тваринного і рослинного походження, аквакультура, ресурси дикої природи при їх вирощуванні людиною. Тут досягнення ефективності інвестицій, що вкладаються, прямо і побічно опосередковуються стихійністю природного середовища і залежать від ступеня впливу на нього людини: чим глибше і ширше вона свідомо контролює та науково обґрунтовано регулює природно-біологічні процеси, тим ефективнішими будуть результати. Водночас масштабні природні лиха та аномалії, а особливо регіонального і глобального характеру, а також проведення тривалих військових дій на значних обжитих територіях руйнують існуючий паритет у взаємовідносинах людини із оточуючим середовищем та потребують додаткових ресурсів на усунення негативних наслідків. У таких випадках не доводиться розраховувати на швидкий позитивний результат, оскільки ресурси спрямовуються на приведення до попереднього чи поліпшеного стану виробничих об'єктів: сільськогосподарських угідь і техніки, меліоративних споруд, інженерних комунікацій, господарських будівель тощо. Все перераховане свідчить про те, що інвестиційне забезпечення як економічна категорія та інвестиційний процес як його ключова складова надзвичайно ускладнилися, у зв'язку з чим потребують ґрунтовнішого аналізу і вишукування сучасних форм їх взаємозв'язку та взаємодії.

Для вирішення поточних проблем і перспективних завдань інноваційного розвитку аграрного сектора необхідне постійне забезпечення інвестиційними ресурсами. Вчені мають різне бачення цієї проблематики, з одного боку,

на нашу думку, спрощене сприйняття, з протилежного – чітко наукове, а між ними – різні комбінації з існуючих підходів. Зокрема, Т. Мацибора вважає, що «належний рівень інвестиційного забезпечення є необхідною умовою розвитку сільськогосподарських підприємств, одним із важливих факторів їх модернізації та підвищення конкурентоспроможності. Досягнення достатнього для розвитку підприємства інвестиційного забезпечення створює передумови для ефективного використання наявного ресурсного потенціалу та слугує індикатором їхньої інвестиційної безпеки [1, с. 66-67]». Отже, у цьому випадку інвестиційне забезпечення розглядається як інструмент модернізації виробничого потенціалу, про що автор доволі обґрунтовано доводить власну точку зору. Зокрема, у сільськогосподарських підприємствах з високим рівнем інвестиційного забезпечення обсяг капітальних інвестицій з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь становить 1578 грн, що на 54,8 % більше, ніж у господарствах середнього рівня (1020 грн), і у 2,9 раза більше, порівняно з господарствами з низьким рівнем інвестиційного забезпечення (547 грн). Відповідно, спостерігається пряма залежність між рівнем інвестиційного забезпечення та рівнем сільськогосподарського виробництва. Обсяг виробництва продукції у підприємствах з високим рівнем інвестиційного забезпечення становить 3585 грн з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, що у 2,8 раза перевищує аналогічний показник у господарствах з низьким рівнем інвестиційного забезпечення – 1297 грн [1, с. 69-70].

Подібний підхід, але з розширеним трактуванням сутності економічного поняття «інвестиційне забезпечення», знаходимо у працях вітчизняних науковців: «... сукупність різноманітних умов, ресурсів, економічних механізмів, важелів і заходів, необхідних для забезпечення нормального (заданого) перебігу інвестиційних процесів» [2, с. 78-79]; «сукупність умов, ресурсів і заходів, необхідних для здійснення інвестиційного процесу» [3, с.1].

Ще більш розширений підхід, але з орієнтацією на досягнення відчутних результатів на мікро-, мезо- та макрорівнях включають такі підходи вітчизняних науковців до визначення поняття «інвестиційного забезпечення», як: «... сукупність різноманітних умов, ресурсів, економічних механізмів, важелів і заходів, які забезпечують заданий перебіг інвестиційного процесу та, у довготривалій перспективі, спричиняють зміни кількісних і структурних характеристик підприємства, його перехід у новий якісний стан та здатність протистояти негатив-

ному впливу зовнішнього середовища» [4, с. 30]; «... це види майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в підприємницьку та інші види діяльності, в результаті якої створюється дохід або досягається соціальний ефект» [5, с. 71]; «... сукупні дії підприємницьких структур й органів самоврядування із залучення реальних та потенційних можливостей внутрішніх і зовнішніх інвестиційних ресурсів за стратегічними напрямками економічної діяльності господарського комплексу для забезпечення інноваційного розвитку регіону» [6, с. 142-143]; «... складна динамічна система, цільове призначення якої полягає у сприянні прогресивному розвитку сільського господарства й господарського комплексу в цілому шляхом пошуку залучення, розподілу і вкладення грошових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів різних джерел походження з урахуванням сукупного впливу факторів макро- та мікросередовища для досягнення перспективних соціально-економічних цілей» [7, с. 19].

Отже, узагальнення наведених поглядів щодо визначення сутності «інвестиційного забезпечення» показує, що при трактуванні цього поняття вченими застосовується як ресурсний, так і процесний підходи системного характеру, що стосуються різних за масштабами об'єктів інвестування на макро-, мезо- та мікрорівнях. Водночас інвестиційне забезпечення часто вживається в одному контексті з економічними поняттями «інвестиції», а тому окремі науковці фактично вважають ці поняття синонімами.

На відміну від попередніх підходів, М. Коденська вважає, що інвестиційне забезпечення як економічна категорія відображає багатаспектність організаційно-економічних умов, засобів, заходів та економічних взаємозв'язків, що проявляються в процесі руху вартості, авансованої у капітал з метою формування, нагромадження і використання інвестиційних ресурсів для розвитку аграрно-промислового виробництва й людини – головної продуктивної сили суспільства [8, с. 63].

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що «інвестиційне забезпечення» аграрного сектору як економічна категорія відображає комплекс закономірних зв'язків і відносин між окремими частинами та елементами власне процесу інвестування, а також розкриває сутність такої складної системи, якою є аграрно-продовольчий комплекс (система).

Глибшим за змістом та об'ємнішим щодо розуміння сутності «інвестиційного забезпечення» є дефініція, яка розглядається як процес інноваційного розвитку національної економі-

ки [9; 10, с. 59]. Так, автори розглядають його у двох площинах: по-перше, як «безперервний, послідовний процес пошуку, залучення та використання різних видів інвестиційних ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності»; по-друге, як «складну систему, що містить джерела інвестиційних ресурсів, форми та інструменти інвестування, які в сукупності дають змогу обґрунтовано обрати спосіб ресурсного забезпечення, що забезпечує комплексний підхід до вирішення питання інвестування».

Ще більш привабливішу та змістовнішу характеристику широко вживаному поняттю «інвестиційне забезпечення» надає Г. Денисюк. З одного боку, він вважає, що інвестиційне забезпечення має передбачати також форми, методи, важелі та інструменти формування інвестиційних ресурсів, їх розподіл та контроль за використанням. А з другого боку, пропонує всі інструменти інвестиційного забезпечення розділити на такі групи: а) інструменти інвестиційного прогнозування (оцінювання, прогнози, плани, стандарти); б) інструменти залучення та розподілу інвестицій (асигнування з бюджетів усіх рівнів, кредити, інвестиції); в) інструменти регулювання інвестування (ліцензії, податки, збори) [11, с. 338].

Водночас необхідно врахувати, що інвестиційний процес не має початку і буде продовжуватися в оглядовій перспективі, але інвестування конкретного об'єкту вкладання інвестицій має початок і кінець. Тому для повноти та завершеності реального процесу використання інвестицій не вистачає ще одного інструменту, який буде розкривати його закінченість, а саме: інструменти оцінювання результативності/ефективності реалізації інвестицій (строки заплановані/фактичні реалізації інвестиційного плану/проєкту; вартість планова/фактична проєкту; потужність прийнятого в експлуатацію об'єкта проєктна/фактична). Це можна пояснити наступним чином: звіти по капітальних вкладеннях формуються по кварталах і роках, згідно з відповідною звітністю суб'єктів господарювання, у зв'язку з чим вони «знеособлюються» і враховується лише сума освоєних інвестицій у звітному періоді. Але реальні показники будуть відрізнятися від планових/проєктних, що можна чітко простежити на прикладі прийнятих в експлуатацію об'єктів.

Отже, аналіз інвестиційного забезпечення аграрного сектора має охоплювати інвестиційний процес від моменту прогнозування потреби в капітальних інвестиціях на конкретні цілі до моменту прийняття в експлуатацію споруд-

жуваних виробничих і соціальних об'єктів, придбаної техніки і встановленого технологічного обладнання, впроваджених новітніх технологій, підготовлених до використання меліорованих сільгоспугідь, а також формування необхідних запасів матеріальних оборотних активів: агрохімікатів, пально-мастильних матеріалів, племінних тварин, насіння і садивного матеріалу та ін.

Метою статті є узагальнення теоретико-методичних та практичних аспектів інвестиційного забезпечення аграрного сектора у кризові роки і міжкризові періоди та оцінювання перспективних змін у структурі, обсягах і джерелах інвестиційних ресурсів унаслідок військової російської агресії.

Матеріал і методи. Теоретичною основою статті стали наукові дослідження, праці вітчизняних науковців в області розвитку інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки. Особливу увагу приділено узагальненню різних точок зору на інвестиційне забезпечення аграрного сектору та особливостей його здійснення в умовах воєнного стану.

Використано загальнонаукові методи дослідження: діалектичний, абстрактно-логічний, монографічний, а також економіко-статистичний, розрахунково-конструктивний - для оцінювання динаміки інвестиційних процесів та капітальних інвестицій в аграрному секторі економіки та визначення їх впливу на економічну результативність сільськогосподарства та харчової промисловості. Комплексність підходів до вивчення інвестиційного забезпечення аграрного сектора пов'язана із його багатогранністю та численною кількістю чинників, що впливають на його ефективність.

Інформаційно-емпіричною основою дослідження стали дані та результати досліджень Світового банку, Державної служби статистики України, а також результати досліджень, виконаних безпосередньо авторами.

Результати дослідження та обговорення. Для оцінювання ролі і місця аграрного сектора (включає первинне виробництво і харчову індустрію) в національній економіці необхідно проаналізувати його вклад (частку, %) у виробництво ВВП на основі створення валової доданої вартості (ВДВ) агропродовольчим комплексом. Зазначимо, що первинне виробництво в економічно розвинених країнах займає незначну частку у виробництві ВВП (1-3% і навіть менше), Україна у цьому плані корелює лише з Молдовою (9-12% у досліджуваному періоді; табл. 1), і тому доцільно провести самостійний аналіз.

Таблиця 1 – Частка валової доданої вартості первинного виробництва (ПВ) у ВВП країн світу, %

Країни	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Весь світ	4,16	4,14	4,23	4,18	4,15	3,95	4,01	4,35	4,30
США	1,32	1,17	1,03	0,94	0,95	0,90	0,84	0,95	0,86
Індія	17,15	16,79	16,17	16,36	16,56	16,03	16,73	18,23	16,82
Монголія	13,41	13,34	14,08	12,63	11,14	11,43	11,56	12,97	13,16
ЄС	1,74	1,71	1,64	1,59	1,70	1,62	1,59	1,64	1,62
Центральна Європа і країни Балтії	3,43	3,31	2,95	2,96	3,10	2,83	2,75	2,85	2,74
Велика Британія	0,63	0,75	0,63	0,57	0,59	0,57	0,60	0,64	0,67
Нідерланди	1,79	1,74	1,72	1,77	1,86	1,65	1,64	1,60	1,55
Німеччина	0,94	0,90	0,68	0,70	0,85	0,69	0,78	0,75	0,85
Польща	3,25	2,99	2,50	2,65	3,01	2,41	2,37	2,57	2,22
Молдова	11,6	12,2	11,5	11,4	11,5	10,3	10,2	8,7	10,4
Україна	8,69	10,15	12,06	11,73	10,18	10,14	8,97	9,31	10,63
<i>Довідково:</i> частка валової доданої вартості (ВДВ) харчової індустрії (ХІ) у ВВП України, %.									
Україна	3,02	3,59	3,73	3,81	3,52	3,09	2,98	3,38	...
Разом ВДВ (ПВ + ХІ)	11,71	13,74	15,79	15,54	13,70	13,23	11,95	12,69	...

Джерело: складено і розраховано за джерелами [12, 13].

Для об'єктивного аналізу необхідно нагадати, що у 1991 р. ВДВ первинного виробництва у ВВП України становило 24,61 %, світу – 15,39 %, ЄС – 2,76 %; у 2000 р., відповідно, – 14,49 %, 10,97 %, 2,26 %; у 2010 р., відповідно, – 7,45 %, 8,89 %, 1,63 %. Тобто зменшення ВДВ первинного виробництва відбувалося майже у всіх країнах, але різними темпами, і це залежало від багатьох чинників, що нині не головне. В Україні частка ВДВ первинного виробництва у ВВП за 30 років зменшилася у 2,31 раза, у світі – 3,58 раза і в ЄС – 1,70 раза. Але серед європейських країн сьогодні частка ВДВ первинного виробництва найвища в Україні, а разом із харчовою індустрією вона становить у досліджуваному періоді 12 - 15,8 %. Найбільш показові у цьому плані - 2015-2016 рр., коли середньорічна частка ВДВ аграрного сектора перевищувала 15,6 %. Цей показник до певної міри може бути орієнтиром при аналізі масштабів вкладання капітальних інвестицій безпосередньо в аграрний сектор економіки.

Важливим індикатором перебігу та результативності інвестиційного процесу виступає валове накопичення основного капіталу (ВНОК) у структурі національного ВВП. Зазначимо, що показник ВНОК характеризує приріст нефінансових активів, які протягом тривалого часу використовуються в процесі виробництва. Його величина оцінюється, виходячи із загальної вартості основних засобів, придбаних інституційними одиницями (за винятком реалізованих), у звітному періоді, а також включає збільшення невикористаних активів, що відбулося в результаті продуктивної діяльності інституційних одиниць. Дзеркальним індикатором ВНОК значною мірою виступає знос основних засобів – більш швидке накопичення основного капіталу, порівняно з приростом ВВП, буде спонукати зменшення коефіцієнта його зносу.

Наведені у табл. 2 статистичні дані свідчать про відчутну кореляцію змін у ВВП, порівняно із коливаннями ВНОК, а також про значний вплив економічних криз на їх показники.

Зокрема, локальні зменшення показників ВНОК за 2014-2016 та 2020 рр., відповідно, до 306-369 та 438 млрд грн, корелюють з економічними кризами у цих періодах та із спадом виробництва ВВП. Рівень ВНОК у вказані періоди становив 13,06 - 15,46 % та 17,46 %, а найвищий показник був досягнутий у 2019 р. – 21,38 %, але це чи не вдвічі нижчий за середньосвітовий. У світовому вимірі Україна належить до останньої групи з 20 країн (з-поміж майже 190) із найнижчим рівнем ВНОК. До цієї групи входять переважно слаборозвинені країни, що у світовому поділі праці спеціалізуються на аграрному виробництві, а також низькотехнологічних і добувних видах промислової діяльності. Група перших представлена країнами, де відбувається динамічний промисловий розвиток, до неї входять Китай (ВНОК якого перевищує 44 %), країни Східної Азії і Тихого океану (41 %, 2019 р. – 29 %). У періоди активної промислової модернізації ВНОК у різних країнах перевищує 30 %. Для досягнення сталого економічного зростання валове нагромадження основного капіталу повинно бути, як свідчить досвід, не нижчим за 20 – 25 % ВВП (дещо більшим у країнах з економіками, що розвиваються і наздоганяють, та меншим у розвинених країнах, у структурі економіки яких переважає сфера послуг) [16, с. 49-50]. Тобто, для України, згідно з процитованими рекомендаціями, ВНОК повинен перевищувати 20 - 25 %.

Знос основних засобів в економіці відчутно зменшився у 2015 р.: з 83,5 % у 2014 р. до 60,1 % у наступному. Це пояснюється масовим списанням застарілих і проамортизованих основних фондів: з 13752 до 7641 млрд грн., або на 44,4 % [17, с. 55-56]. Тобто, зменшення зносу основних засобів було зумовлено не інвестиційно-відтворювальними процесами, а ліквідаційними. Низька активність інвестиційних процесів в економіці свідчить про звужене відтворення основних засобів, що спричинює слабку здатність до економічного зростання. Починаючи з 2015 р., знос основних засобів в економіці зменшився на 2,5 % (до 57,6 %), з 2010 р. у первинному виробництві незначно підвищився – до 41,1 %, а в харчовій індустрії зменшився на 2,9 % (до 42,8 %). У середньорічному обчисленні скорочення зносу основних засобів в економіці становило 0,36 %, у харчовій індустрії ще на третину менше – 0,24 %, а в первинному виробництві фактично мала місце стагнація – зростання зносу основних засобів на 0,025 %. Отже, відтворення основних засобів в еко-

номії відбувалося на низькому рівні (коефіцієнт оновлення основних засобів становив 2,5 - 2,8 % при необхідних 5 - 7 % і більше), і цю ситуацію на перспективу необхідно виправляти.

Обсяги капітальних інвестицій в економіку загалом та аграрний сектор у досліджуваному періоді 2010 - 2021 рр. змінювалися нерівномірно (табл. 3).

Сума інвестицій в аграрний сектор економіки за цей період зросла в 3,57 раза (базисний темп зростання 2021 р. щодо 2010 р. становить 356,89 %), у т.ч. первинного виробництва – 4,44 раза (444,06 %), а харчової індустрії – 2,456 раза (245,60 %). Водночас по національній економіці сума інвестицій збільшилася лише в 2,93 раза, отже, в аграрний сектор їх приріст був в 1,2 раза більшим, з них у первинне виробництво – в 1,8 раза вищим. Середньорічне значення базисних темпів зростання капітальних інвестицій в аграрний сектор (щодо 2010 р.) у досліджуваному періоді становить 305,11 %, в той час як середньорічне значення ланцюгових темпів зростання (щодо попереднього року) – 114,36 %. Скорочення обсягів капітального інвестування, порівняно з відповідним попереднім роком, спостерігається в 2014 р. (значення показника ланцюгового темпу зростання – 95,33 %, тобто, скорочення на 4,67 %) та в останні три роки 2019-2021 рр. (ланцюговий темп дорівнює, відповідно, 94,49 %, 87,40 % і 88,50 %, а зменшення – на 5,51 %, 12,60 % та 11,50 %).

Упродовж досліджуваного періоду зміну динаміки прямих інвестицій в аграрний сектор можна розділити на три періоди: 2010-2014 рр., 2015-2018 рр. та 2019-2021 рр. Їх можна охарактеризувати через ланцюгові темпи зростання/зменшення наступним чином:

- I період: обсяги вкладання капітальних інвестицій зростають, але уповільнюється їх ланцюговий темп і наприкінці мають негативне значення, тобто нижче 100 % – (середньорічне значення – 114,55 %);

- II період: у першій половині періоду обсяги капітальних інвестицій і ланцюгові темпи їх вкладання стрибкоподібно зростають, а в другій половині темпи зростання інвестицій позитивні, але знижуються – $(146,86 \% + 117,84 \%) / 2 = 132,35 \%$;

- III період: ланцюгові темпи обсягів капітальних інвестицій негативні (нижче 100 %) і поступово знижуються (середньорічне значення – 90,13 %, тобто скорочення 9,87 %).

Таблиця 2 – Валове нагромадження, нагромадження і знос основного капіталу в структурі валового внутрішнього продукту (ВВП) України.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 -2010
ВВП, млрд. грн.	2613,1	2755,9	2762,4	2761,7	2580,7	2328,5	2385,4	2441,7	2526,8	2607,7	2509,8	2596,3	99,35
темпи зростання, %:													
- ланцюгові	105,47	100,24	99,97	99,97	93,45	90,23	102,44	102,36	103,49	103,20	96,24	103,44	-
- базисні	105,47	105,72	105,69	105,69	98,76	89,11	91,29	93,44	96,70	99,79	96,04	99,35	-0,65
Валове нагромадження, млн. грн.	523690	591099	564618	494883	324077	362965	518201	530657	516190	467274	291927	533397	101,85
частка у ВВП за видатками, %	20,04	21,45	20,44	17,92	12,56	15,59	21,72	21,73	20,43	17,92	11,63	20,54	0,50
темпи зростання, %:													
- ланцюгові	112,87	95,52	87,65	87,65	65,49	112,00	142,77	102,40	97,27	90,52	62,47	182,71	-
- базисні	112,87	107,82	94,50	94,50	61,88	69,31	98,95	101,33	98,57	89,23	55,74	101,85	1,85
У т.ч. валове нагромадження основного капіталу (ВНОК), млн. грн.	424841	460976	483928	443446	337112	306117	368691	427919	498910	557424	438429	479364	112,83
частка у ВВП за видатками, %	16,26	16,73	17,52	16,06	13,06	13,15	15,46	17,53	19,74	21,38	17,46	18,46	2,40
темпи зростання, %:													
- ланцюгові	108,51	104,98	104,98	91,63	76,02	90,81	120,44	116,06	116,59	111,73	78,65	109,33	-
- базисні	108,51	113,91	113,91	104,38	79,35	72,05	86,78	100,72	117,43	131,21	103,19	112,83	12,83
Знос основних засобів, усього, %	74,9	75,9	76,7	77,3	83,5	60,1	58,1	55,1	60,6	56,9	58,5	57,6	-17,3
- первинне виробництво	40,8	32,6	34,6	35,8	38,8	38,9	37,3	35,7	35,4	38,0	40,2	41,1	0,3
- харчова індустрія	45,7	45,7	45,8	48,5	47,2	47,5	51,1	50,6	48,3	42,1	49,1	42,8	-2,9

Джерело: складено і розраховано за: [13, 14].

Таблиця 3 – Динаміка капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки України в 2010–2021 рр., в млн. грн.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 : 2010= %
Національна економіка	180576	241286	273256	249873	219420	273116	359216	448462	578726	623979	508217	528802	292,84
Темпи зростання, %:													
Ланцюгові		133,62	113,25	91,44	87,81	124,47	131,52	124,84	129,05	107,82	81,44	104,05	X
Базисні		133,62	151,33	138,38	121,51	151,25	198,93	248,35	320,49	345,55	281,44	292,84	192,84
Первинне виробництво (ПВ)	11063	16466	18884	18587	18796	30155	50484	64243	66104	59130	50680	49127	444,06
Темпи зростання, %:													
Ланцюгові		148,84	114,68	98,43	101,12	160,43	167,42	127,25	102,90	89,45	85,71	96,93	X
Базисні		148,84	170,70	168,02	169,90	272,58	456,35	580,73	597,55	534,50	458,10	444,06	344,06
Харчова індустрія (ХІ)	8665	12255	13558	15275	13487	14405	18901	19325	30213	31889	28875	21281	245,60
Темпи зростання, %:													
Ланцюгові		141,43	110,63	112,66	88,29	106,80	131,21	102,24	156,34	105,54	90,54	73,70	X
Базисні		141,43	156,46	176,28	155,92	166,24	218,13	223,02	348,68	368,02	333,24	245,60	145,60
Разом (ПВ+ХІ)	19728	28721	32442	33862	32283	44560	69385	83568	96317	91019	79555	70408	356,89
Темпи зростання, %:													
Ланцюгові		145,58	112,95	104,37	95,33	138,02	155,71	120,44	115,25	94,49	87,40	88,50	X
Базисні		145,58	164,44	171,64	163,64	225,87	351,70	423,60	488,22	461,36	403,25	356,89	256,89
(ПВ+ХІ): національна економіка = %	10,67	11,90	11,87	13,55	14,71	16,31	19,31	18,63	16,64	14,58	15,65	13,31	2,64
Довідково:													
ВВП аграрного сектора у ВВП України (табл.1), %	н/д	н/д	н/д	11,71	13,74	15,79	15,54	13,70	13,23	11,95	12,69	...	0,98

* Складено і розраховано за: Капітальні інвестиції підприємств за видами економічної діяльності. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm.

Примітка: розрахунок середньорічних ланцюгових і базисних темпів зростання в аграрному секторі економіки (%) та середньорічних капітальних інвестицій по первинному виробництву і харчовій індустрії (млн грн):

145,58	112,95	104,37	95,33	138,02	155,71	120,44	115,25	94,49	87,40	88,50	Середнє =114,36%		
145,58	164,44	171,64	163,64	225,87	351,70	423,60	488,22	461,36	403,25	356,89	Середнє =305,11%		
11063	16466	18884	18587	18796	30155	50484	64243	66104	59130	50680	49127	=453719 : 12 = 37809,91	млн грн
8665	12255	13558	15275	13487	14405	18901	19325	30213	31889	28875	21281	=228129 : 12 = 19010,75	млн грн

Абсолютні середньорічні значення капітальних інвестицій за періодами становлять, відповідно, (в млн грн) – 29407 – 73457 – 80327, а максимум було досягнуто в 2018 р. – 96317 млн грн. Це свідчить про те, що на цьому етапі було досягнуто певної вершини і наступна буде зумовлена принципово новими обставинами, до яких логічно віднести російську агресію, страшенні руйнації на території України і реальні перспективи повоєнного відновлення аграрного сектора.

Середньорічна частка капітальних інвестицій аграрного сектора в структурі інвестицій національної економіки за вищевказаними періодами становила (у %) 12,54 - 17,72 - 14,51, а валова додана вартість у ВВП дещо менше (у %) – 12,72 - 14,56 - 12,32. Наскільки це задовольняє аграрний сектор? У Стратегії сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року [18, с. 2] вказується, що поточний рівень інвестицій у сільське господарство недостатній для забезпечення підвищення продуктивності сільськогосподарської продукції та її експортного потенціалу. Загалом інвестиції в сільське господарство залишаються на низькому рівні (частка сільського господарства становила в середньому лише 6 % загальних капітальних вкладень за останні десять років, а частка галузі харчової промисловості в середньому – 5,5 відсотка від загального обсягу інвестицій з 2007 року). Отже, дефіцит інвестиційних ресурсів для аграрного сектора залишається постійною проблемою, а його значна руйнація під час війни лише відчутно збільшить потребу в них у повоєнний час.

Динаміка прямих інвестицій в аграрний сектор у досліджуваному періоді має свою відмінність: їх можна розділити на три періоди: 2010 - 2013 рр., 2014-2016 рр. та 2017-2020 рр. (табл. 4), характеризуючи через ланцюгові темпи зростання/зменшення наступним чином:

- I період: обсяги вкладання прямих інвестицій збільшуються, але спочатку їх ланцюговий темп зростає, а наприкінці спадає (середньорічне значення – 114,73 %);

- II період: обсяги прямих інвестицій і ланцюгові темпи їх вкладання різко знижуються та негативні (менше 100 %), але наприкінці дещо підвищуються (середньорічне значення – 91,68 %, тобто прями інвестиції скорочувалися в середньому щорічно на 8,32 %);

- III період: ланцюгові темпи обсягів прямих інвестицій носять синусоїдальний характер (підйом - спад - підйом - спад), які взаємопогашаються та формують стагнаційний ефект (середньорічне значення – 100,85 %).

За десять років прями інвестиції в аграрний сектор незначно зросли (116 %) – з 2670,6 до 3097,1 млн дол. США, у т. ч., в первинне виробництво зменшилися майже вдвічі (53,45 %) - з 680,4 до 363,7 млн дол., але в харчову індустрію зросли на більше третини (137,34 %) – з 1990,2 до 2733,4 млн дол. США. Домінування харчової індустрії над первинним виробництвом щодо залучення прямих інвестицій посилюється ще більше – з 2,9 раза до 7,5 разів.

Постійний приріст прямих інвестицій за 2010-2013 рр. становив майже півтора раза (148,16 %) – з 2670,6 до 3956,8 млн дол. США, але у 2014 р. їх обсяг різко зменшується – до 3483,3 млн дол. Це можна пояснити анексією Криму та окупацією Донбасу, а також певним відтоком прямих інвестицій під впливом невідомості ситуації в решті територій України. Діапазон коливань прямих інвестицій у другому періоді становив 3483,3 - 3033,5 млн дол. США, і в нього повністю вписуються параметри третього періоду – 3451,0-3097,1 млн дол. США. Тобто, сформувався своєрідний «коридор», у рамках якого протягом семи років динаміка прямих інвестицій не виходить за його межі: мають місце невеликі прирости, які чергуються з їх відтоком.

Дані по прямих інвестиціях за 2021 р. (відповідальна Державна служба статистики України) відсутні. Це пов'язано з тим, що публікація деталізованих звітних даних щодо ПІ за видами економічної діяльності, за регіонами з 2020 р. передана Національному банку України [19, с.7]. У результаті переходу на методологію КПББ та міжнародні стандарти і публікації звітності про прями інвестиції за 2020-2021 рр. за точку відліку для аналізу приймається 2020 р. У 2021 р. прями інвестиції в аграрний сектор, порівняно з попереднім, збільшилися утричі: з 448,7 до 1388,3 млн дол. США, у т. ч. в первинне виробництво – у п'ятеро – з 224,6 до 1127,8 млн дол., у харчову індустрію – в 1,16 раза – з 224,1 до 260,5 млн дол. Отже, первинне виробництво відчутно домінує над харчовою індустрією переважно за рахунок реінвестованих доходів. Водночас привертає увагу та обставина, що інструменти участі в капіталі (матеріальні об'єкти: машини, обладнання, транспортні засоби, технології та нематеріальні активи) у харчовій індустрії учетверо вищі, ніж у первинному виробництві (відповідно, 80,1 і 19,5 млн дол.). У 2020 р. відповідні цифри становили 121,2 та 12,1 млн дол., і це можна розцінити, що харчова індустрія відчутно втрачає (у півтора раза), а первинне виробництво додає (з від'ємного на позитивне).

Таблиця 4 – Динаміка прямих інвестицій (ПІ) за видами економічної діяльності в 2010-2021 рр., в млн. дол. США.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2010-2021 = ...
Усього ПІ, в т.ч.:	44806	50334	55297	57956	45745/40961**	43374/35562**	37054**	36310**	35391**	41663**	37600**	47796**	106,67
Первинне виробництво	680,4	730,7	736,3	728,8	776,9	617,0	474,8	587,9	587,2	444,9	363,7	н/д	53,45
Харчова індустрія	1990,2	2221,9	3070,6	3228,0	2706,4	2426,0	2558,7	2645,7	2531,1	3006,1	2733,4	н/д	137,34
Разом (ПВ+ХІ) за історичною варіантністю	2670,6	2852,6	3806,9	3956,8	3483,3	3043,0	3033,5	3233,6	3118,3	3451,0	3097,1	н/д	115,97
Темпи зростання, %:													
ланцюгові		106,81	133,45	103,93	88,03	87,35	99,68	106,59	96,43	110,66	89,74	н/д	X
базисні		106,81	142,54	148,16	130,43	113,94	113,58	121,08	116,76	129,22	115,97	н/д	15,97
Частка від ПІ, %	6,0	5,9	6,9	6,8	7,6/8,5	7,0/8,6	8,2	8,9	8,8	8,3	8,2	н/д	2,2
Довідково:													
1.12. Оцінка обсягу прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент (round tripping***).													
Прямі інвестиції в Україну (крім реінвестування доходів)	6495	7207	8401	4499	410	3088	3529	2237	2135	2767	452	2371	43591
Інструменти участі в капіталі, крім реінвестування доходів	5550	6121	6248	3668	712	4003	3550	1535	1472	1659	760	1186	36464
Боргові інструменти	945	1086	2153	831	-302	-915	-21	702	663	1108	-308	1185	7127

Джерело: складено і розраховано за: [20, 21].

Проаналізуємо джерела капітальних інвестицій у національній економіці та аграрному секторі за 2018-2020 рр., оскільки лише за цей період були оприлюднені дані Державною службою статистики України (табл. 5). Вони свідчать, що основним джерелом інвестування в первинному виробництві виступають власні кошти підприємств і організацій (55-96 %), а також кредити банків та інші позики (до 32 %), в окремі роки – кошти державного бюджету (до 16 %) і місцевих бюджетів (до 7 %). Щодо національної економіки, то тут перелік ширший і включає кошти населення на будівництво власних

квартир (5-6 %), кредити іноземних банків (1-5 %), кошти іноземних інвесторів (до 1 %), кошти вітчизняних інвестиційних компаній, фондів тощо (до 1 %), інші джерела фінансування (1-3 %). Суттєві зміни щодо конкретного вкладу джерел фінансування в структуру капітальних вкладень виникають тоді, коли будь-яке із них отримує суттєві кошти, зокрема: кошти державного бюджету – 15,54 % (лісове господарство та лісозаготівлі, 2020 р.), кошти місцевих бюджетів – 6,94 % (лісове господарство та лісозаготівлі, 2020 р.), кредитів банків та інших позик – 31,60 % (рибне господарство, 2018 р.) та ін.

Таблиця 5 – Структура капітальних інвестицій аграрного сектору за джерелами фінансування, 2018-2020 рр., відсотків до підсумку.

Показники	Усього	секція А	розділи:		
			01	02	03
2018 р./за джерелами фінансування					
Освоєно (використано) капітальних інвестицій	100	100	100	100	100
коштів державного бюджету	3,94	0,18	0,10	4,16	12,34
коштів місцевих бюджетів	8,70	0,12	0,07	к/с	к/с
власних коштів підприємств та організацій	70,77	86,80	86,75	92,22	55,42
кредитів банків та інших позик	7,75	12,71	12,88	0,31	31,60
з них кредитів іноземних банків	1,43	0,09	-	-	-
коштів вітчизняних інвестиційних компаній, фондів, тощо	0,93	0,15	-	-	-
коштів іноземних інвесторів	0,31	0,01	0,01	к/с	к/с
коштів населення на будівництво власних квартир	5,99	-	-	-	-
інших джерел фінансування	1,61	0,04	-	-	-
2019 р./за джерелами фінансування					
Освоєно (використано) капітальних інвестицій	100	100	100	100	100
коштів державного бюджету	4,94	0,43	0,31	-	-
коштів місцевих бюджетів	9,05	0,18	0,14	4,68	-
власних коштів підприємств та організацій	65,43	90,83	90,91	81,56	95,59
кредитів банків та інших позик	10,77	7,31	8,58	к/с	к/с
з них кредитів іноземних банків	5,14	1,22	0,23	-	-
коштів вітчизняних інвестиційних компаній, фондів, тощо	0,77	-	-	-	-
коштів іноземних інвесторів	0,75	-	-	-	-
коштів населення на будівництво власних квартир	5,20	-	-	-	-
інших джерел фінансування	3,08	0,03	к/с	к/с	к/с
2020 р./за джерелами фінансування					
Освоєно (використано) капітальних інвестицій	100	100	100	100	100
коштів державного бюджету	8,70	0,28	к/с	15,54	к/с
коштів місцевих бюджетів	10,08	0,09	0,01	6,94	к/с
власних коштів підприємств та організацій	66,53	90,65	90,92	к/с	к/с
кредитів банків та інших позик	6,64	8,61	8,72	к/с	к/с
з них кредитів іноземних банків	2,88	0,30	0,31	-	-
коштів вітчизняних інвестиційних компаній, фондів, тощо	1,01	0,06	к/с	к/с	к/с
коштів іноземних інвесторів	0,41	-	0,01	-	-
коштів населення на будівництво власних квартир	4,90	-	-	-	-
інших джерел фінансування	1,42	-	0,02	-	-

Джерело: складено і розраховано за: [22].

Примітка: види діяльності аграрного сектору економіки: секція А – сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; розділи: 01 – сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг; 02 – лісове господарство та лісозаготівлі; 03 – рибне господарство.

к/с – інформація не оприлюднюється метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

Високі частки в структурі капітальних інвестицій за окремими джерелами фінансування пояснюються виділенням бюджетних коштів чи банківських кредитів на окремі важливі господарські об'єкти або залученням можливостей місцевих бюджетів для дольового фінансування проєктів виробничих та соціальних споруд, які будуть спільно використовувати чи забезпечувати соціальне й інше обслуговування жителів навколишніх територіальних громад. Це вимагає участі усіх зацікавлених організацій у дольовому фінансуванні на весь період спорудження запланованих об'єктів.

Високі частки в структурі капітальних інвестицій за окремими джерелами фінансування пояснюються виділенням бюджетних коштів чи банківських кредитів на окремі важливі господарські об'єкти або залученням можливостей місцевих бюджетів для дольового фінансування проєктів виробничих та соціальних споруд, які будуть спільно використовувати чи забезпечувати соціальне й інше обслуговування жителів навколишніх територіальних громад. Це вимагає участі усіх зацікавлених організацій у дольовому фінансуванні на весь період спорудження запланованих об'єктів.

Для проведення досліджень у структурі і динаміці капітальних інвестицій в аграрний сектор по групах підприємств було скориговано та скорочено період аналізу їх розвитку, зокрема за 2015-2021 рр. Це пояснюється наступними обставинами:

- значним збільшенням (в 1,6 раза) капітальних інвестицій в 2015 р., порівняно з попередніми роками, які спрямовувалися в аграрний сектор;

- зменшенням чисельності підприємств у 2010-2014 рр. (первинне виробництво на 9,4 %, харчова індустрія на 9 %), і це сприяло покращанню співмірності динаміки показників за 2015-2021 рр.: відповідно, їх скорочення на 8,9 % та 1 %. Одним із чинників цього були анексія Криму та окупація Донбасу, тобто фізичне зменшення кількості підприємств за рахунок зняття із статистичного обліку тих із них, що залишились в зоні окупації;

- скороченням зайнятих (тимчасова робота) працівників у першій частині періоду (первинне виробництво на 9,7 %, харчова індустрія на 15,9 %) і, відповідно, у другій частині періоду їх зменшенням – у первинному виробництві на 9,3 % та збільшенням на 2,2 % у харчовій індустрії. Це свідчить про те, що перехід між двома частинами періоду 2014/2015 рр. був локальним «дном» у зайнятості населення;

- скороченням найнятих (за трудовим договором) працівників у першій частині періоду (первинне виробництво на 9,2 %, харчова індустрія на 16,1 %) і, відповідно, у другій частині періоду їх зменшенням у первинному виробництві на 11,1 % та збільшенням на 2,0 % харчовій індустрії. Отже, на переході має місце локальне «дно» щодо найнятого населення.

Таким чином, обраний для детального аналізу період фінансування капітальних інвестицій за 2015-2021 рр. груп підприємств аграрного сектора є більш прийнятним, ніж період, який починається з 2010 р. і продовжується 11 років. Важливо мати на увазі, що аналіз по групах підприємств повинен забезпечити об'єктивне розкриття чинників, які уможливили їх підвищену активність у частині щодо залучення капітальних інвестицій на виробничі та інші потреби.

Розподіл груп підприємств згідно з КВЕД-2010 на окремі угруповання доцільно провести за принципом: **тип 1** – залучили капітальних інвестицій більше, ніж в середньому по первинному виробництву, з коефіцієнтом понад два, **тип 2** – залучили капітальних інвестицій менше, ніж в середньому по первинному виробництву, тобто з коефіцієнтом менше двох. Водночас викликає невідповідність: різке збільшення капітальних інвестицій по рибному господарству: рибальство (група 03.1) – у 27,7 раза більше, та рибництво (аквакультура) (група 03.2) – у 10,8 раза більше. Це пояснюється тим, що у 2021 р. Державне агентство рибного господарства України перейменували на Державне агентство меліорації та рибного господарства України [23] і звітність по капітальних інвестиціях за рік по рибному господарству включала і статистичні дані по капітальних вкладеннях у меліорацію, які раніше проходили у звітності по Державному агентству водних ресурсів України. Тому справедливо буде тимчасово виключити з аналізу рибне господарство. Вище згадані угруповання підприємств (тип 1 і тип 2) будуть включати:

тип 1 – вирощування однорічних та дворічних культур (група 01.1):

- збільшення капітальних інвестицій за 2015-2021 рр. становило 256,8 %;

- вирощування багаторічних культур (група 01.2) – 212,1 %;

- змішане сільське господарство (група 01.5) – 251,8 %;

- допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність (група 01.6) – 240,5 %;

- мисливство, відловлювання тварин та надання пов'язаних із ними послуг (група 01.7) – 300,0 %;

- лісівництво та інша діяльність у лісовому господарстві (група 02.1) – 327,5 %. Загальний коефіцієнт збільшення капітальних інвестицій по групуванню підприємств типу 1 становить $(58726/28987) = 2,55$ раз. Із загального обсягу капітальних інвестицій 93 % належать групі підприємств по вирощуванню небагаторічних культур 01.1, а 3,5 % – групі підприємств з допоміжною діяльністю 01.6;

тип 2 – відтворення рослин (група 01.3):

- збільшення капітальних інвестицій за 2015-2021 рр. становило 130,4 %;

- тваринництво (група 01.4) – 158,4 %;

- лісозаготівлі (група 02.2) – 163,8 %;

- збирання дикорослих недеревних продуктів (група 02.3) – 100,0 %;

- надання допоміжних послуг у лісовому господарстві (група 02.4) – 45,1 %. Загальний коефіцієнт збільшення капітальних інвестицій по угруповуванню підприємств типу 2 становить $(6782/1074) = 1,58$ раз. Якщо у 2015 р. частка капітальних інвестицій по типу 2 становила 3,6 %, то у 2021 р. – 10,4 %. Із загального обсягу капітальних інвестицій 90 % належать групі підприємств тваринництва 01.4, а 9,2 % – групі підприємств лісозаготівлі 02.2

Враховуючи, що в групуванні підприємств першого типу ключове положення займає група 01.1, то її характеристика і буде домінуючою серед інших груп. Вона включає вирощування зернових, бобових і насіння олійних культур, рису, овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів, цукрової тростини та інших небагаторічних культур. Оскільки до цієї групи включені переважно високомаржинальні культури, то власні гарантовані доходи таких підприємств і виступають основним джерелом капітальних інвестицій. Це підтверджується наступним: рівень рентабельності операційної діяльності за 2015-2021 рр. становив 20,6 - 48,2 %, у 2021 р. – 48,2 %, всієї діяльності, відповідно, 15,5-43,1 % та 43,1 % [24]. Чистий прибуток на 2 - 4 порядки перевищував прибуток решти підприємств угруповання і в 2021 становив понад 220 млрд грн, прибуткових господарств – 91,5 % [25]. Капітальні вкладення у 2021 р. становили понад 24 % від прибутку підприємств з вирощування небагаторічних культур.

Іншим джерелом виступають власні доходи тих аграрних підприємств групи 01.6, що проводять допоміжні види діяльності у тваринництві та рослинництві, а також види післяурожайної діяльності, які не спрямовані на вирощування чи збирання сільськогосподарської продукції, та включаючи оброблення насіння для відтворення. Рівень рентабельності

операційної діяльності 1,1 - 8,1 %, в 2021 р. – 1,6 %, а всієї діяльності – «мінус» 6,6 - 4,6 % та 1,2 %.

Щодо угруповання підприємств другого типу, то ключове положення посідають господарства групи 01.4, які займаються розведенням всіх видів тварин, крім водних, зокрема: великої рогатої худоби молочних порід та іншої, коней, свиней, овець та кіз, свійської птиці та інших тварин. Рівень рентабельності їх операційної діяльності за 2015-2021 рр. становив 5,3 - 33,1 %, в 2021 р. – 11,3 %, всієї діяльності – 1,2 - 25,4 % та 12,7 % [24]. Чистий (за мінусом збитків) прибуток за 2021 р. склав майже 10 млрд грн, прибуткових господарств – понад 71 %. Капітальні інвестиції цієї групи у 2021 р. становили понад 80 % від їх прибутку і це свідчить про те, що джерелами інвестицій були не тільки власні надходження.

Група підприємств 02.2 лісозаготівлі спеціалізується на заготівлі круглого лісоматеріалу для деревообробної промисловості та необробленого, паливної деревини та її відходів, деревного вугілля в лісі. Рівень рентабельності їх операційної діяльності за 2015-2021 рр. становив 1,6 - 9,2 %, у 2021 р. – 6,5 %, всієї діяльності, відповідно, 1,1 - 7,3 % та 4,9 % [24], прибуток за 2021 р. склав понад 900 млн грн., а прибуткових підприємств майже 90 % [25]. Капітальні інвестиції цієї групи у 2021 р. становили більше від обсягів їх прибутку і це свідчить про те, що джерелами інвестицій були, поряд із власними надходженнями, ще і кредитні ресурси.

Щодо харчової індустрії, то розподіл груп підприємств (згідно КВЕД-2010) на окремі угруповання також доцільно провести за принципом: **тип 3** – залучили капітальних інвестицій більше, ніж в середньому по харчовій індустрії, з коефіцієнтом понад два, та **тип 4** – залучили капітальних інвестицій менше, ніж в середньому по харчовій індустрії, з коефіцієнтом менше два.

Групування підприємств **типу 3** включає наступні групи:

- виробництво м'яса і м'ясних продуктів (група 10.1) – збільшення капітальних інвестицій за 2015-2021 рр. становило 364,7 %;

- перероблення та консервування риби, ракоподібних і моллюсків (група 10.2) – 502,0 %;

- виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів (група 10.6) – 428,2 %;

- виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів (група 10.7) – 664,3 %;

- виробництво готових кормів для тварин (група 10.9) – 328,0 %;

- виробництво напоїв (група 11.0) – 297,0 %. Загальний коефіцієнт збільшення капітальних інвестицій по групуванню підприємств типу 3 становить $(16440/4328) = 3,80$ раза. Загальний обсяг капітальних інвестицій за 2021 р. розподіляється наступним чином: група 11.0 – 32,7 %, група 10.1 – 28,1 %, група 10.7 – 21,0 %, група 10.6 – 13,1 %, група 10.9 – 3,5 %, група 10.2 – 1,6 %.

Групування підприємств **типу 4** включає наступні групи:

- перероблення та консервування фруктів і овочів (група 10.3) – збільшення капітальних інвестицій за 2015-2021 рр. становило 134,6 %;

- виробництво олії та тваринних жирів (група 10.4) – 123,8 %;

- виробництво молочних продуктів (група 10.5) – 152,3 %;

- виробництво інших харчових продуктів (група 10.8) – 85,5 %;

- виробництво тютюнових виробів (група 12.0) – 160,3 %. Загальний коефіцієнт збільшення капітальних інвестицій по угрупованню підприємств типу 4 становить $(11667/10577) = 1,10$ раза. Загальний обсяг капітальних інвестицій за 2021 р. розподіляється наступним чином: група 10.4 – 31,2 %, група 10.7 – 31,0 %, група 10.5 – 17,1 %, група 12.0 – 14,2 %, група 10.3 – 6,5 %. Якщо співвідношення між групуваннями підприємств типу 3 і типу 4 в 2015 р. становили 1:2,44, то у 2021 р. – 1:0,71, тобто капітальні інвестиції підприємств типу 3 зросли у 3,44 раза і становлять 58,5 % у харчовій індустрії, а було на початку досліджуваного періоду лише 29 %, тобто, їх частка подвоїлась.

Серед групування підприємств, які належать до 3 типу, провідне місце займають: група 11 (капітальні інвестиції перевищують у півтора раза прибуток), група 10.1 (капітальні інвестиції становлять 75 % прибутку), група 10.7 (капітальні інвестиції у 3,5 раза перевищують власний прибуток), група 10.6 (капітальні інвестиції у понад 4,6 раза перевищують отриманий прибуток). Загалом це свідчить про досить розширене коло джерел капітальних інвестицій: крім власного прибутку підприємств, це - кредити банків вітчизняних і зарубіжних, кошти інвестиційних фондів, місцевих бюджетів та ін.

Серед підприємств, що належать до 4 типу, провідне місце займають: група 10.4 (капітальні інвестиції у 7,5 разів перевищують отриманий прибуток), група 10.8 (капітальні інвестиції становлять 52 % власного прибутку), група 10.5 (капітальні інвестиції у 1,6 раза перевищують прибуток), група

12.0 (капітальні інвестиції становлять 30 % від власного прибутку). Суттєві розриви між власними можливостями підприємств та обсягами здійсненого ними фінансування капітальних інвестицій покриваються за рахунок зовнішніх за позичень.

Значний інтерес викликає розподіл капітальних інвестицій за напрямками їх вкладання. Ці зміни в динаміці можна аналізувати горизонтально (за роками) і вертикально (за матеріальними та нематеріальними активами).

У досліджуваному періоді 2015-2021 рр. у структурі капітальних інвестицій за видами активів у аграрному секторі лівову частку становлять капітальні вкладення у матеріальні активи, зокрема: частка інвестиційних витрат на придбання матеріальних активів у первинному виробництві коливається у межах від 97,5 % в 2021 р. (найнижче значення показника) до 99,1 % в 2016 р. (найвище значення за цей період); частка інвестиційних витрат на придбання таких же активів підприємствами харчової індустрії за вказаний період змінюється в діапазоні від 94,2 % в 2020 р. до 98,5 % в 2019 р. На позитивні висновки наводить той факт, що у первинному виробництві в 3-5 разів вищі капітальні інвестиції у машини та обладнання, порівняно з капітальними вкладеннями в будівництво та перебудову будівель, і у 2,3-4,4 раза вищі – по харчовій індустрії. Це свідчить про те, що швидше проходить заміна застарілих машин та обладнання, ніж будівництво різних споруд, але оскільки це відбувається нерівномірно та із підйомами й спадами, то чіткої залежності із зносом основних засобів не спостерігається. Зокрема, знос основних засобів за 2015-2021 рр. у сільському господарстві підвищився з 37,8 % до 40,8 %, але в харчовій індустрії знизився – з 47,5 % до 42,8 %.

Переважне спрямування капітальних інвестицій в основний капітал за рахунок усіх джерел фінансування дозволяє проводити оновлення машинно-тракторного парку сільського та лісового господарства, реалізацію програм і проектів інноваційно-технологічної модернізації виробничих потужностей підприємств харчової індустрії з метою їх раціонального використання та випуску сучасних й інноваційних харчових продуктів. Це дозволить нарощувати експортний потенціал вітчизняного аграрного сектора та підвищувати роль України в структурі міжнародних економічних відносин.

Практично нова сторінка в інвестиційному забезпеченні аграрного сектора була від-

крита у минулому році внаслідок військової російської агресії. Це пов'язано, по-перше, із значними руйнаціями виробничого потенціалу у первинному виробництві та харчовій індустрії, що призвело до скорочення обсягів вирощування аграрної сировини та випуску необхідної продукції, по-друге, необхідністю відновлення зруйнованого аграрно-ресурсного потенціалу, по-третє, суттєвим зменшенням капітальних інвестицій у модернізацію діючих основних засобів та збільшенням у відновлення зруйнованого потенціалу на деокупованих територіях, по-четверте, перспективою диверсифікації структури інвестиційних джерел унаслідок зростання потенційних можливостей надання кредитів і грантів, передачі Україні на потреби відновлення національної економіки коштів від різних міжнародних фондів, конфіскованих за рішенням міжнародних судів «заморожених» й іммобілізованих російських активів та ін.

Зазначимо, що Світовий банк оцінив потребу України у коштах на відновлення та реконструкцію станом на 23.03.2023 у 411 млрд дол. США Щодо аграрного сектора, то, за станом на 15.09.2022 р., його прями збитки оцінено в 6,6 млрд дол. США [26], а загалом – понад 40 млрд дол. США [27], (табл. 6).

Зважаючи на те, що внаслідок російської агресії державні органи статистики не отримали звітні матеріали за 2022 р., які повинні були надавати суб'єкти підприємництва з цих та інших питань, то, по можливості, для аналізу будемо користуватися вибірковими даними.

З метою започаткування процесу відновлення економіки, навіть не чекаючи офіційного завершення війни, було підготовлено всеохоплюючий План. Зазначимо, що програма Плану відновлення України базується на 5 Основних принципах, а саме: негайний початок і поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; відбудова кращого, ніж було, в національному і регіональному масштабах; стимулювання приватних інвестицій.

План включає 17 національних програм (на суму у межах min/max 733-893 млрд дол.), в його складі – нацпрограма «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю» (34 напрями на суму 50 млрд дол.), а серед них 12 – спрямованих на трансформацію і відбудову аграрного сектору [28] і передбачає наступні проекти з відповідним фінансуванням:

- біоенергетична незалежність – орієнтована потреба в фінансуванні – 108 млрд грн;

- будівництво системи іригації на 1 млн га – 70 млрд грн;

- експортна фабрика продовольства – 306 млрд грн;

- стимулювання та розвиток переробки продукції рослинного походження – 168 млрд грн +210 млрд грн (плодоовочева Україна);

- збереження аграрного сектора в умовах блокади портів – 87,4 млрд грн + 15 млрд грн (будівництво нового транспортного коридору) + 8 млрд грн (розвиток річкового експорту агропродукції) + 7,3 млрд грн (будівництво «сухих» портів та транскордонних терміналів);

- м'ясо-молочна незалежність – 229,9 млрд грн;

- повернення сільськогосподарських земель до економічного обігу – 48,2 млрд грн;

- сприяння переходу агропродовольчого сектору до «зеленого» зростання – 167 млрд грн;

- картографування території України та впровадження Національної інфраструктури геопросторових даних – 3,3 млрд грн;

- оперативне відновлення АПК після війни – 195 млрд грн;

- розвиток меліоративних систем – 50 млрд грн;

- розвиток насінництва та будівництво заводів з виготовлення гібридного насіння – 10,5 млрд грн.

Загальна (орієнтовна) сума в фінансуванні на потреби відновлення аграрного сектора становить 1683,4 млрд грн, а в середньорічному обчисленні – 160,3 млрд грн. Це у 2,8 раза перевищує капітальні вкладення в первинне виробництво в середньорічному обчисленні за 2017-2021 рр. – 57,8 млрд грн. В якості основних джерел фінансування виступають державний бюджет, міжнародні кредити та донорська допомога ЄС.

Крім того, аграрії як малий та середній бізнес можуть бути активно залученими до національної програми «Забезпечення конкурентного доступу до капіталу», де йдеться про кредитування та інші фінансові інструменти для підприємців [29]. За експертними оцінками, загальні потреби державного сектору на відбудову та відновлення АПК становлять 18,7 млрд дол. Приватні ж фермери у наступні повоєнні роки повинні будуть інвестувати значно більше власних ресурсів [30]. Детальний перелік ключових робіт по аграрному сектору в рамках Плану відновлення України та конкретні строки реалізації проектів розкриті в Плані відновлення за напрямом «Нова аграрна політика» [31].

План відновлення України за напрямом «Нова аграрна політика» диверсифікується за 2 стратегічними цілями (Економічна трансформація АПК та Розвиток аграрної інфраструктури) і 12 + 2 проєктів та охоплює три етапи реалізації: червень – грудень 2022 р.; січень 2023 р. – грудень 2025 р.; січень 2026 р. – грудень 2032 р. Два додаткові проєкти спрямовані на вирішення наступних проблем:

1) сприяння впровадженню ключових реформ в рамках Угоди про асоціацію та Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС в частині здоров'я рослин та удосконалення фітосанітарного контролю для забезпечення відповідності вимогам ЄС (за станом на I півріччя 2022 р., виконано лише 64 % від взятих зобов'язань в частині імплементації законодавства ЄС);

2) комплексне планування просторового розвитку та використання земель на території громад. Орієнтовна потреба в фінансуванні на ці проєкти, відповідно, 120 млн грн і 5,4 млрд грн.

Вже минув перший етап реалізації Плану відновлення України за напрямом «Нова аграрна політика». Головна ціль, яку необхідно було досягти, це – забезпечити збереження наявного економічного потенціалу галузі. Але на заваді реалізації цієї мети стало загострення військового конфлікту та знищення аграрно-ресурсного потенціалу в зонах бойових дій і на прифронтових територіях, подальше мінування і хімічне забруднення та руйнація родючого шару сільськогосподарськи угідь, руйнування логістичних ланцюгів, банкрутство низки аграрних підприємств, відсутність доступного фінансування, обмеженість кредитних ресурсів та ін. Із закінченням війни і звільненням від агресора окупованих територій будуть суттєво активізовані роботи із збереження існуючого та нарощування аграрно-ресурсного потенціалу сільського господарства на інноваційно-технологічній основі.

Висновки. Проаналізувавши, узагальнивши та систематизувавши існуючі підходи вітчизняних науковців щодо розуміння сутності поняття «інвестиційне забезпечення», вийшли на сучасне його трактування. Узагальнення наведених наукових поглядів свідчить, що при трактуванні цього поняття вченими застосовуються різні варіанти: спрощений та розширений підходи з включенням сукупності різноманітних умов, ресурсів, економічних механізмів, важелів і практичних заходів для забезпечення нормального перебігу інвестиційного процесу; ресурсний (що включено в процес інвестування) та процесний (з використанням процесів: підготовчого, інвестиційно-

го, заключного) підходи системного характеру; підхід масштабних інвестиційних процесів та розмірності об'єктів інвестування на різних рівнях: макро-, мезо-, мікро- та ін. Інструменти формування інвестиційних ресурсів пропонується розчленувати на інструменти прогнозування, інструменти залучення та розподілу інвестицій, інструменти регулювання, інвестування та інструменти оцінювання ефективності використання інвестицій. Здебільшого інвестиційне забезпечення вживається в одному контексті з інвестиціями, а тому ці поняття нерідко вважають синонімами.

Водночас як економічна категорія «інвестиційне забезпечення» відображає множинність організаційно-економічних умов, засобів, заходів та економічних взаємовідносин, які виявляються в процесі руху вартості, авансованої у капітал, з метою формування, нагромадження і використання інвестиційних ресурсів для розвитку аграрного сектора. Наведене визначення інвестиційного забезпечення найбільш адекватно відображає сутність цього терміну щодо умов відтворення аграрного ресурсного потенціалу.

Одним із важливих побічних індикаторів забезпечення аграрного сектора капітальними інвестиціями виступає частка валової доданої вартості (ВДВ), яку продукують первинне виробництво і харчова індустрія, у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країни. В середньому за 2013 – 2021 рр. вона становить 12 – 15,8 %. Найбільш показові у цьому плані – 2015 – 2016 рр., коли середньорічна частка ВДВ аграрного сектора перевищувала 15,6 %. Цей показник певною мірою може бути орієнтиром при аналізі масштабів вкладання капітальних інвестицій в аграрний сектор.

Іншим важливим індикатором виступає валове накопичення основного капіталу (ВНОК) у структурі національного ВВП. Уточнено, що ВНОК – це приріст нефінансових активів, які тривалий час використовуються у процесі виробництва. Рівень ВНОКу 2014–2016 та 2020 рр. становив 13,06 – 15,46 % та 17,46 %, найвищий показник досягнуто у 2019 р. – 21,38 %, однак це майже вдвічі нижче за середньосвітове значення (перевищує 30 %, а для передових країн Азії – понад 40 %). У світовому вимірі Україна належить до останньої групи з 20 країн (3-по-між майже 190) із найнижчим рівнем ВНОК, що спеціалізуються на аграрному виробництві. Водночас для досягнення сталого економічного зростання валове нагромадження основного капіталу повинно бути не нижчим за 20 – 25 % ВВП, і цей висновок повністю стосується й України.

Дзеркальним аналогом масштабів вкладання капітальних інвестицій виступає знос основних засобів. Загалом в економіці знос основних засобів різко зменшився з 83,5 % у 2014 р. до 60,1 % у 2015 р., що пояснюється масовим списанням застарілих і проамортизованих основних фондів, тобто був зумовлений ліквідаційними процесами. Звужене відтворення основних засобів супроводжується низькою здатністю до економічного зростання. З 2015 р. знос основних засобів в економіці зменшився на 2,5 % (до 57,6 %), у первинному виробництві незначно підвищився – до 41,1 %, а в харчовій індустрії зменшився на 2,9 % (до 42,8 %). У середньорічному обчисленні зменшення зносу основних засобів по економіці становило 0,36 %, у харчовій індустрії – 0,24 %, а в первинному виробництві стагнація – зростання зносу основних засобів на 0,025 %. Отже відтворення основних засобів в економіці відбувалося на низькому рівні (коефіцієнт оновлення основних засобів становив 2,5-2,8 % при необхідних 5-7 % і більше), висновок повністю стосується і аграрного сектора, і цю ситуацію на перспективу необхідно виправляти.

Проведено розподіл груп підприємств, згідно з КВЕД-2010, на окремі групування за принципом: залучення капітальних інвестицій більше, ніж в середньому по первинному виробництву/харчовій індустрії (тип 1 та 3), і залучення капітальних інвестицій менше, ніж в середньому по первинному виробництву/харчовій індустрії (тип 2 та 4). Групування підприємств типу 1 та 2 по первинному виробництву відзначаються домінуванням одного виду підприємств (тип 1 – 93 % капітальних інвестицій належать групі підприємств по вирощуванню небагаторічних культур 01.1, а 3,5 % – групі підприємств з допоміжною діяльністю 01.6; тип 2 – із загального обсягу капітальних інвестицій 90 % належать групі підприємств по тваринництву 01.4, а 9,2 % – групі підприємств по лісозаготівлі 02.2). Щодо харчової індустрії, то групування підприємств типу 3 та 4 відзначаються спадним характером концентрації капітальних інвестицій. Зокрема, по типу 3 їх загальний обсяг за 2021 р. розподіляється наступним чином: група 11.0 – 32,7 %, група 10.1 – 28,1 %, група 10.7 – 21,0 %, група 10.6 – 13,1 %, група 10.9 – 3,5 %, група 10.2 – 1,6 %. А по типу 4 наступним чином: група 10.4 – 31,2 %, група 10.7 – 31,0 %, група 10.5 – 17,1 %, група 12.0 – 14,2 %, група 10.3 – 6,5 %. Якщо відношення обсягів капітальних інвестицій між групуваннями підприємств типу 3 і типу 4 в 2015 р. становили 1:2,44, то у 2021 р. – 1:0,71, тобто, капітальні інвестиції, що сконцентру-

вали підприємства типу 3, збільшилися за досліджуваний період у 3,44 раза і становлять 58,5 % у харчовій індустрії, а було на початку лише 29 %, тобто, їх частка подвоїлась.

План відновлення України був розроблений у 2022 р. і спрямований на прискорення стійкого економічного зростання на період до 2032 р., включає 17 національних програм (на загальну суму 733-893 млрд дол.). До їх складу включено програму «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю» (34 напрями на суму 50 млрд дол.). Серед вказаних домінує напрям «Нова аграрна політика» (орієнтовна сума становить 1680 млрд грн, а в середньорічному обчисленні – понад 160 млрд грн). Цей напрям акумулює 12 проєктів, спрямованих на трансформацію і відбудову аграрного сектору, і два додаткових проєкти, спрямовані на завершення імплементації законодавства ЄС та планування і використання земель на території громад.

Капітальні інвестиції за аграрним напрямом майже утричі у середньорічному обчисленні перевищують відповідні капітальні вкладення в аграрний сектор в останні роки, а джерелами їх фінансування будуть державний бюджет, міжнародні кредити та донорська допомога ЄС. Реалізація «Нової аграрної політики» дозволить відтворити зруйнований і суттєво наростити аграрний ресурсний потенціал галузі на сучасній інноваційно-технологічній основі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мацибора Т. В. Інвестиційне забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2019. № 2. С. 66-72.
2. Кісіль М. І. Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства України в стратегічній перспективі. Вісник аграрної науки. 2018. № 1 (778). С. 78-82.
3. Колесник О. О. Оцінка інвестиційного забезпечення розвитку туризму в Україні. Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки. 2011. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_20.
4. Білоткач О. В., Павлова Г. Є. Теоретико-методичні основи інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 15 (1). С. 29-32.
5. Параконний С. В., Войшвілло Л. В., Шпанковський І. В. Напрями інвестиційного забезпечення розвитку економічного потенціалу підприємства. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2011. № 11(153), ч. 1. С. 68-76.
6. Вахович І. М., Денисюк Г. Л. Концептуальні засади інвестиційного забезпечення інноваційного

розвитку регіону. Актуальні проблеми економіки. 2011. № 1 (115). С. 138-144.

7. Безп'ята І. В. Інвестиційне забезпечення аграрного сектора економіки: монографія. Миколаїв: МНАУ, 2016. 337 с.

8. Коденська М. Ю. Мотиваційні чинники інвестиційного забезпечення розвитку аграрно-промислового виробництва. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2013. № 2. С. 62-66.

9. Яненко І. Г. Організаційно-управлінські ресурси інноваційного розвитку економіки: методологія та практика: моногр. НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. 380 с.

10. Горлачук В. В., Черненко А. С., Раку О. О. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку підприємства. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Економіка. 2016. Т. 285, Вип. 273. С. 57-63.

11. Денисюк Г. Л. Форми і методи залучення та використання інвестицій для забезпечення інноваційного розвитку регіону. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2011. №16. С. 333-340.

12. World Development Indicators. Agriculture & Rural Development. The World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>

13. Сільське господарство України в 2021 році. Стат. збірник. Київ: Держстат України, 2022. С. 25.

14. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання у постійних цінах 2016 року. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

15. Наявність та рух матеріальних активів за видами економічної діяльності за 2010-2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

16. Шовкун І. А. Неоіндустріалізація в Україні: чи є макроекономічні передумови та інвестиційний потенціал? Економіка і прогнозування. 2016. № 4. С. 48-69.

17. Назукова Н. М. Стан, проблеми та перспективи інвестування в основний капітал в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 14. С. 54-59.

18. Стратегія сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 липня 2019 р. № 595-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2019-%D1%80#Text>.

19. Удосконалення статистики прямих іноземних інвестицій (ПІІ): передавання Національному банку функції публікації даних та врахування реінвестованих доходів реального сектору. Департамент статистики та звітності НБУ. Київ, червень 2020. 25 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FDI_pr_2020-06-26.pdf?v=4.

20. Прямі інвестиції в Україну: операції за видами економічної діяльності. (Прямі інвестиції за

принципом активів/пасивів – Інструменти участі в капіталі). URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>.

21. Сільське господарство України в 2015 р. Стат. збірник. Київ: Держстат України, 2016. С. 34.

22. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за видами економічної діяльності за 2018-2020 рік. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

23. Деякі питання розподілу окремих повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері меліорації земель. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2021 р. №539. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2021-%D0%BF#Text>.

24. Рентабельність операційної та всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2010-2021 роки. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm

25. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2010-2021 роки. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm

26. Нейтер Роман. Втрати на 40 млрд дол США: як через війну страждає аграрний сектор України. Скільки втратило сільське господарство України через агресію РФ та від чого залежить швидкість відновлення? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>

27. Русан Віталій. Аграрний сектор економіки: підсумки 2022 та прогноз на 2023 рік. 10.03.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahrarynyy-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik>

28. Проекти Національної програми «Відновлення України». URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahrarynyy-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik>

29. Стали відомі подробиці з відновлення агросектору України після війни. URL: <https://latifundist.com/novosti/59448-stali-vidomi-podrobitsiz-vidnovlennya-agrosektoru-ukrayini-pislya-vijni>

30. Державі на відновлення АПК після війни вже потрібно майже 19 млрд дол США, приватному сектору – ще більше. URL: <https://www.growthow.in.ua/derzhavi-na-vidnovlennia-apk-pislya-vijny-vzhe-potribno-mayzhe-19-mlrd-pryvatnomu-sektoru-shche-bilshe/>

31. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». 21 с. URL: <https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c>

REFERENCES

1. Matsyhora, T. V. Investytsiine zabezpechennia rozvytku silskohospodarskykh pidpryemstv [Investment support for the development of agricultural enterprises]. Ekonomika APK [Economics of the agro-industrial complex], 2019, no. 2, pp. 66-72.

2. Kisil, M. I. Investytsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy v stratehichnii perspektyvi [Investment support for the development

of agriculture in Ukraine in a strategic perspective]. *Visnyk ahrarnoi nauky* [Herald of Agrarian Science], 2018, no. 1, pp. 78-82.

3. Kolesnyk, O. O. Otsinka investytsiinoho zabezpechennia rozvytku turyzmu v Ukraini [Assessment of investment support for the development of tourism in Ukraine]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Serii: Ekonomichni nauky* [Economy. Management. Innovations. Series: Economic Sciences], 2011, no. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_20.

4. Bilotkach, O. V., Pavlova, H. Ye. Teoretyko-metodychni osnovy investytsiinoho zabezpechennia rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv [Theoretical and methodological foundations of investment support for the development of agricultural enterprises]. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy], 2017, iss. 15 (1), pp. 29-32.

5. Parakonnyi, S. V., Voishvillo, L. V., Shpankovskiy, I. V. Napriamy investytsiinoho zabezpechennia rozvytku ekonomichnogo potentsialu pidpriemstva [Directions of investment support for the development of the economic potential of the enterprise]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnogo universytetu imeni Volodymyra Dalia* [Bulletin of the Eastern Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl], 2011, no.11 (153), part. 1, pp. 68-76.

6. Vakhovych, I. M., Denysiuk, H. L. Kontseptualni zasady investytsiinoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku rehionu [Conceptual principles of investment support for innovative development of the region]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of the economy], 2011, no. 1 (115), pp. 138-144.

7. Bezpiatam, I. V. (2016). Investytsiine zabezpechennia ahrarnoho sektora ekonomiky: monohrafiia [Investment support of the agricultural sector of the economy: monograph]. Mykolaiv, MNAU, 337 p.

8. Kodenska, M. Yu. Motyvatsiini chynnyky investytsiinoho zabezpechennia rozvytku ahrarno-promysloвого vyrobnytstva [Motivational factors of investment support for the development of agrarian and industrial production]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy* [Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine], 2013, no. 2, pp. 62-66.

9. Yanenkova, I. H. (2012). Orhanizatsiino-upravlinski resursy innovatsiinoho rozvytku ekonomiky: metodolohiia ta praktyka: monohr. [Organizational and management resources of innovative economic development: methodology and practice: monogr.]. National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Economics and predicted Mykolaiv: Publishing house of Petro Mohyla ChSU, 380 p.

10. Horlachuk, V. V., Chernenko, A. S., Raku, O. O. Investytsiine zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva [Investment support for innovative development of the enterprise]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra*

Mohyly kompleksu Kyievo-Mohylianska akademiia Serii: Ekonomika [Scientific works of the Black Sea State University named after Peter Mohyla of the complex Kyiv-Mohyla Academy Series: Economy], 2016, vol. 285, iss. 273, pp. 57-63.

11. Denysiuk, H. L. Formy i metody zaluchennia ta vykorystannia investytsii dlia zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku rehionu [Forms and methods of attracting and using investments to ensure innovative development of the region]. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu Ostrozka akademiia* [Scientific notes of the National University Ostroh Academy], 2011, no. 16, pp. 333-340.

12. World Development Indicators. Agriculture & Rural Development. The World Bank. Available at: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>

13. Silske gospodarstvo Ukrainy v 2021 rotsi [Agriculture of Ukraine in 2021]. *Stat. zbirnyk. Kyiv: Derzhstat Ukrainy* [Stat. collection. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine], 2022, 25 p.

14. Valovyi vnutrishnii produkt za katehoriiami kintsevoho vykorystannia u postiinykh tsinakh 2016 roku [Gross domestic product by categories of final use in constant prices of 2016]. *Derzhavna sluzhba statystryky* [Ukrainy State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

15. Naiavnist ta rukh materialnykh aktyviv za vydamy ekonomichnoi diialnosti za 2010-2021 rr. [Availability and movement of material assets by types of economic activity for 2010-2021]. *Derzhavna sluzhba statystryky* [Ukrainy State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

16. Shovkun, I. A. Neoindustrializatsiia v Ukraini: chy ye makroekonomichni peredumovy ta investytsiinyi potentsial? [Neo-industrialization in Ukraine: are there macroeconomic prerequisites and investment potential?]. *Ekonomika i prohnouzuvannia* [Economics and forecasting], 2016, no. 4, pp. 48-69.

17. Nazukova, N. M. Stan, problemy ta perspektyvy investuvannia v osnovnyi kapital v Ukraini [State, problems and prospects of investing in fixed capital in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience]. 2018, no. 14, pp. 54-59.

18. Stratehiia spryannia zaluchenniu pryvatnykh investytsii u silske gospodarstvo na period do 2023 roku. Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 lypnia 2019 r. № 595-r. Strategy for promoting the attraction of private investments in agriculture for the period until 2023. Approved by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 5, 2019, no. 595. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2019-%D1%80#Text>.

19. Udoskonalennia statystryky priamykh inozemnykh investytsii (PII): peredavannia Natsionalnomu banku funktsii publikatsii danykh ta vrakhuvannia reinvestovanykh dokhodiv realnogo sektoru [Improvement of foreign direct investment (FDI) statistics: transfer to the National Bank of the function of publishing data and taking into account the reinvested income of the real sector]. Department of Statistics and Reporting of the NBU. Kyiv, June 2020, 25 p. Available at: <https://>

bank.gov.ua/admin_uploads/article/FDI_pr_2020-06-26.pdf?v=4.

20. Priami investytsii v Ukrainu: operatsii za vydamy ekonomichnoi diialnosti. (Priami investytsii za pryntsyvom aktyviv/pasyviv – Instrumenty uchasti v kapitali). [Direct investments in Ukraine: operations by types of economic activity. (Direct investments on the asset/liability basis - Equity instruments)] Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>.

21. Silske hospodarstvo Ukrainy v 2015 r. [Agriculture of Ukraine in 2015]. Stat. zbirnyk. [Stat. collection]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2016. p. 34.

22. Kapitalni investytsii za dzherelamy finansuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti za 2018-2020 rik [Capital investments by sources of financing by types of economic activity for 2018-2020]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

23. Deiaki pytannia rozpodilu okremykh povnovazhen tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady u sferi melioratsii zemel [Some issues of distribution of individual powers of central executive bodies in the field of land reclamation]. Postanova Kabinetu Ministeriv Ukrainy vid 24.05.2021 r. №539. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BF#n8>.

24. Rentabelnist operatsiinoi ta vsiiei diialnosti pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidpriemstva za 2010-2021 roky [Profitability of operating and all activities of enterprises by type of economic activity with distribution into large, medium, small and micro enterprises for 2010-2021]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BF#n8>.

25. Chystyi prybutok (zbytok) pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidpriemstva za 2010-2021 roky [Net profit (loss) of enterprises by type of economic activity with distribution into large, medium, small and micro enterprises for 2010-2021]. Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.

26. Neiter, R. Vtraty na \$40 mlrd: yak cherez viinu strazhdaie ahraryi sektor Ukrainy. Skilky vtratilo silske hospodarstvo Ukrainy cherez ahresiiu RF ta vid choho zalezhyt shvydkist vidnovlennia? Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>.

27. Rusan, V. Ahraryi sektor ekonomiky: pidsumky 2022 ta prohnaz na 2023 rik. 10.03.2023. [The agricultural sector of the economy: the results of 2022 and the forecast for 2023. 10.03.2023]. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahraryi-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnaz-na-2023-rik>.

28. Proiekt Natsionalnoi prohramy «Vidnovlennia Ukrainy». Available at: <https://recovery.gov.ua/project/program/grow-value-adding-sectors-of-economy>.

29. Staly vidomi podrobytsi z vidnovlennia ahro-sektoru Ukrainy pislia viiny [Details of the restoration of the agricultural sector of Ukraine after the war have

become known]. Available at: <https://latifundist.com/novosti/59448-stali-vidomi-podrobitsi-z-vidnovlennya-agro-sektoru-ukrayini-pislya-vijni>.

30. Derzhavi na vidnovlennia APK pislia viiny vzhe potribno maizhe \$19 mlrd, pryvatnomu sektoru — shche bilshe [The state already needs almost \$19 billion to restore the agricultural industry after the war, and the private sector needs even more]. Available at: <https://www.growth.in.ua/derzhavi-na-vidnovlennia-apk-pislia-viiny-vzhe-potribno-maizhe-19-mlrd-pryvatnomu-sektoru-shche-bilshe/>.

31. Proiekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Nova ahrarya polityka». 21 p. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>.

Investment support of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the pre-war and post-war periods.

Shust O., Varchenko O., Krysanov D., Dragan O., Tkachenko K.

The article is devoted to the analysis of trends and shifts in the investment provision of the agrarian sector. The approaches of various scientists regarding the essence of the concept of "investment security" have been analyzed. It is established that it includes not only the forms, methods, levers and tools of investment support, but also their division into tools for investment forecasting, investment attraction and distribution, investment regulation and tools for evaluating the effectiveness/efficiency of investment implementation. This allows you to reasonably choose the method of resource provision and ensure a comprehensive approach to solving the issue of investing in the agricultural sector.

The contribution of the agricultural sector to the creation of the country's gross domestic product was assessed and it was established that the current level is insufficient for achieving strategic goals and solving current problems. An important indicator of the investment process is the gross accumulation of fixed capital in the structure of the national GDP. It was established that Ukraine has a level almost twice as low as this indicator and belongs to the last group of underdeveloped countries. This shows that the deficit of capital investments for the agricultural sector was and is a constant problem.

It has been proven that direct investments grew until 2013, and then fell sharply due to the annexation of Crimea and the occupation of Donbas and fluctuated in a "narrow corridor", but at the same time, in primary production - it decreased by half, and in the food industry - it increased by a third. With the transfer of DI reporting from the State Statistics Service to the NBU in 2020, the methodology of their calculation also changed, which made it impossible to analyze the dynamics of direct investment over different periods of time.

It was established that the main source of investment in primary production was and is the own funds of enterprises and organizations, which are strengthened by bank loans, and in some years supplemented by funds from the state and local budgets. Regarding the national economy,

the list is wider: funds of the population for the construction of their own apartments, loans from foreign banks, funds of foreign investors and domestic investment companies, funds, etc. When investing in material assets, the key positions are occupied by capital investments in machines and equipment (3/5-3/4), but significantly less (1/6-1/4) in the construction and reconstruction of buildings, which allows modernization of production.

The division of enterprises into separate groups according to the principle of attracting capital investments more/less than by primary production/food industry is systematized. Different types of enterprises have been obtained, depending on the gaps between their own capabilities and the volume of capital investments financed by them, which are covered by external borrowings.

The direct and indirect losses inflicted on the agricultural sector from Russian aggression are generalized and the key risks for its functioning are systematized. The main principles of the Plan for the Revival of Ukraine were revealed and the projects under the "New Agrarian Policy" direction, which have already begun to be implemented, were systematized. It was established that the volume of capital investments for their implementation in the average annual calculation is almost three times higher than the corresponding for the last five reporting years in primary production.

Key words: capital and direct investments, primary production, food industry, directions of investment, direct and indirect losses, economic potential of the industry.

Copyright: Шуст О.А. та ін. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Шуст О.А.

Варченко О.М.

Крисанов Д.Ф.

Драган О.О.

Ткаченко К.В.

<https://orcid.org/0000-0001-7066-8020>

<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

<https://orcid.org/0000-0001-6431-8825>

<https://orcid.org/0000-0002-0369-3100>

ЕКОНОМІКА

УДК 338.12:635.1/.8.07
JEL E30, E37, Q18

Методичні засади аналізу та прогнозування кон'юнктури ринку овочевої продукції

Борщик В.М.

Білоцерківський національний аграрний університет

 E-mail: markdallas@ukr.net

Борщик В.М. Методичні засади аналізу та прогнозування кон'юнктури ринку овочевої продукції. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 27–38.

Borshchuk V. Methodological principles of analysis and forecasting of the market situation of vegetable products. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 27–38.

Рукопис отримано: 11.04.2023 р.
Прийнято: 18.04.2023 р.
Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-27-38

У статті розглядаються методичні засади аналізу та прогнозування кон'юнктури ринку овочевої продукції та охарактеризовано основні види кон'юнктурних досліджень. Аргументовано, що проведення аналізу кон'юнктури ринку повинно базуватися на міждисциплінарному та системному підходах, а також передбачати урахування впливу світового ринку відповідної продукції. Виділено системні принципи дослідження кон'юнктури ринку та ідентифіковано чинники глобального, зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на нього.

Розкрито складові інформаційного забезпечення моніторингу стану попиту та пропозиції та окреслено основні показники та індикатори, які характеризують кон'юнктуру ринку. Зроблено висновок, що дослідження ринку овочевої продукції повинно базуватися на методичних підходах, які б забезпечили вивчення особливостей формування товарної пропозиції та доведення її до кінцевих споживачів.

Систематизовано фактори та особливості ринку овочевої продукції, які необхідно враховувати при дослідженні його кон'юнктури. Запропоновано алгоритм дослідження, який передбачає дослідження кон'юнктури ринку, визначення ємності та купівельної поведінки споживачів. Доведено, що при дослідженні ринку овочевої продукції доцільно розрахувати рівень самозабезпечення за окремими видами овочевої продукції.

Автором наголошено, що при аналізі товарної пропозиції на ринку овочів відкритого ґрунту доцільно визначити тип конкурентних відносин, які домінують на цьому ринку, висвітлено підходи та показники, що характеризують інтенсивність конкуренції. Окреслено перелік показників, які доцільно використати для встановлення регіональних особливостей ринку овочів та характеристики ефекту його функціонування, що знаходить прояв у ринковій, економічній та соціальній ефективності. Розкрито завдання маркетингового аналізу ринку овочів, який передбачає розрахунок потенційної та фактичної його ємності та є основою розробки прогнозів його кон'юнктури. Запропонований алгоритм дослідження ринку овочів - проведення портфельного аналізу, згідно з яким можна доцільно визначити найбільш прибуткові та перспективні його сегменти за видами продукції.

Ключові слова: ринок овочевої продукції, дослідження кон'юнктури ринку, попит і пропозиція, інтенсивність конкуренції, маркетинговий аналіз.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Важливість вивчення економічної кон'юнктури пояснюється тією обставиною, що його результати є основою для обґрунтування управлінських рішень на мікро-, мезо- та макроекономічних рівнях функціонування соціально-економічних систем. Зазначимо, що на мікроекономічному рівні аналіз кон'юнктури ринку проводиться з метою розробки тактичних та стратегічних завдань окремими господарювальними суб'єктами. Як переконують результати досліджень, він складається з аналізу і прогнозування процесу відтворення виробничого потенціалу формування товарної пропозиції та особливостей купівельної споживачів конкретного продукту чи групи продуктів [1-3]. Відомо, що часові межі аналізу та прогнозування кон'юнктури визначені короткостроковою, середньостроковою та довгостроковою перспективами.

При дослідженні кон'юнктури ринку на мезорівні, як правило, доцільно вивчити галузеву або регіональну стратегії розвитку на основі проведення комплексного аналізу тенденцій та прогнозів розвитку кон'юнктури розвитку галузі (регіону), а також встановити вплив зовнішньої макроекономічної кон'юнктури на ці процеси. Окрім того, моніторинг динаміки економічної кон'юнктури на мезорівні дозволяє оцінити результативність інструментів організаційно-економічного регулювання, виявити залежності та зворотні зв'язки між показниками кон'юнктури.

Процеси формування товарної пропозиції та споживання у розрізі окремих видів продукції характеризуються численними показниками, для яких властивим є багатоплановість їх змісту, що зумовлює необхідність міждисциплінарного підходу до аналізу кон'юнктури ринку. Очевидно, що обов'язковою методологічною основою аналізу є системний підхід, оскільки нелогічно прогнозувати кон'юнктуру окремого ринку без урахування динаміки кон'юнктури світового ринку цього виду продукції, а також кон'юнктури досліджуваного продукту у провідних країнах-виробниках.

Одним із важливих напрямів дослідження кон'юнктури традиційно є вивчення динаміки попиту та пропозиції, а також темпів економічного зростання. Водночас, глобалізація світової торгівлі та міжнародного поділу праці вносить корективи у визначення просторових меж кон'юнктури, а також такі непередбачувані процеси, як COVID-19, війни між окремими країнами та інші негативні процеси. Зазначимо, що реальна ситуація щодо ускладнення продовольчої безпеки в країнах світу у ниніш-

ніх умовах переконує, що кон'юнктура світових ринків впливає на попит та пропозицію внутрішнього ринку окремих країн.

Моделі динаміки економічної кон'юнктури досліджувалися у працях М. Д. Кондратьєва [6], у яких обґрунтовано можливість використання кривої для описання основних тенденцій динаміки народного господарства. Основою цього висновку є вивчення рядів динаміки таких інтегральних економічних показників, як національний капітал, рівень технологічного розвитку, чисельність населення.

Вивчення праць М. Д. Кондратьєва дозволяє виокремити цілий ряд системних принципів дослідження кон'юнктури ринку [6], а саме: принцип зворотного зв'язку; принцип репрезентативності (раціональної достатності) статистичної інформації; принцип нерозривності статистики та динаміки досліджуваної системи; принцип ієрархічності поняття «кон'юнктури»; принцип відкритості сукупності показників кон'юнктури; принцип урахування впливу зовнішнього середовища.

Очевидно, що розвиток ринку овочів на сьогодні перебуває під впливом багатьох чинників глобального, зовнішнього та внутрішнього середовищ функціонування суб'єктів галузі та особливостей формування купівельної поведінки. Серед глобальних чинників слід виокремити наступні: глобальні кліматичні зміни, тренди глобалізації та глокалізації у розвитку світового господарства, пандемія COVID-19 та інші. На сьогодні вітчизняний ринок овочів перебуває під негативним впливом такого чинника, як ведення війни Україною, який вплинув на значне зниження товарної пропозиції, особливо у південних окупованих територіях, що негативно позначилося на стані кон'юнктури ринку овочевої продукції. Очевидно, що внаслідок впливу чинників середовища функціонування вітчизняного ринку овочевої продукції відбулися зміни кон'юнктури ринку окремих видів овочів, що потребує систематичного аналізу вивчення товарної пропозиції та попиту, а також прогнозування їх зміни, що дозволить обґрунтувати дієві заходи та інструменти організаційно-економічного регулювання. Із цією метою доцільно обґрунтувати підходи до дослідження кон'юнктури ринку овочів та визначити систему показників проведення аналізу, які б дозволили комплексно та диференційовано оцінити її стан.

Мета дослідження. Метою статті є узагальнення методичних підходів щодо дослідження кон'юнктури ринку овочевої продукції та обґрунтування системи показників її вивчення з метою розробки та прийняття ефективних управлінських рішень на макро- та мікрорівнях.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичну основу дослідження становили сукупність фундаментальних та методологічних знань, теорій та результатів міждисциплінарних та прикладних досліджень кон'юнктури товарного ринку. Проведене дослідження базується на системному підході, який забезпечив вивчення кон'юнктури ринку овочевої продукції як складового елементу ринку агропродовольчої продукції, із урахуванням впливу сучасних викликів та загроз.

Під час проведення дослідження діалектичний метод використано за виявлення об'єктивних передумов розвитку складних економічних систем, ринку овочевої продукції, монографічний – при формулюванні мети та висновків дослідження. Методи аналізу та синтезу, формалізації забезпечили формування системи показників, які характеризуються товарну пропозиції, попит, конкуренцію на ринку овочевої продукції. Метод індукції та дедукції дозволив узагальнити економічні закономірності та принципи формування кон'юнктури ринку овочевої продукції в сучасних умовах та окреслити відповідні індикатори їх оцінювання.

Результати дослідження та обговорення. Відомо, що дослідження товарного ринку виокремлює три основні завдання: аналіз фактичного стану та змін кон'юнктури; пояснення кон'юнктури із урахуванням незворотності еволюційних процесів; прогнозування кон'юнктури [7, 8]. Зазначимо, що основним методом аналізу та прогнозування кон'юнктури є, за М. Д. Кондратьєвим, конкретно-емпіричний метод, у т. ч. – статистичний. При побудові теорії кон'юнктури значне місце відводиться «абстрактній побудові схеми господарства, яка рівномірно еволюціонує».

Встановлено, що апарат математичних моделей під час вивчення кон'юнктури товарного ринку, розробки прогнозів показників її розвитку досить детально і широко представлено у наукових працях [9, 10]. Важливою складовою методичних засад є інформаційно-аналітичне забезпечення процесу дослідження кон'юнктури ринку. Так, інформаційне забезпечення моніторингу стану попиту та пропозиції представлено, насамперед, офіційними статистичними даними української статистичної звітності, які гармонізовані із міжнародними стандартами, даними Світової організації торгівлі, Світового банку, продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН та спеціальними дослідженнями окремих товарних ринків продукції та послуг. Зазначимо, що міжнародна статистика, яка містить показники

економічної кон'юнктури, досить широка, зокрема, вона охоплює масиви даних про торгівлю та економічну кон'юнктуру, які представлені на сайті Комісії ООН з торгівлі та розвитку.

Як відомо, кожний науковий об'єкт і предмет, який необхідно вивчити, вимагає розробки відповідного методу пізнання. У загальному підході до методології вона включає у себе загально філософський метод пізнання, який поєднує основні принципи наукового мислення, до яких належать індукція, дедукція, аналіз, синтез, аналогія, порівняння, експеримент та ін. Розкриваючи сутність цих методів, необхідно зазначити, що вони дозволяють побудувати логічну систему прогнозування, необхідну для одержання конкретних результатів, здійснити діалектичний процес пізнання: від абстрактного - до конкретного, від явища - до сутності, від простого - до складного, і від них - до практики.

Як зазначається в економічній літературі, методологія є вченням про структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності, а також принципи побудови, методи, форми організації та способи наукового пізнання [11, 12]. Отже, методологія розглядається як система, яка сприяє одержанню нових знань на основі використання загальнонаукових методів та філософських форм і принципів пізнання, а також їх структурування у вигляді нових понять, законів, категорій, теоретичних ідей, гіпотез, теорій та практичного використання одержаних знань.

Так принцип, який складає основу загальної методології, базується на діалектичному підході, що дозволяє розглядати досліджувані проблеми у їх постійному взаємозв'язку, русі та розвитку. При розробці будь-якої методології з'ясовуються деякі загальні, універсальні для цієї проблематики рішення, які можна виокремити, а потім згрупувати у зручній формі для розуміння та використання. Обґрунтована методологія дозволяє розробити певний механізм або інструментарій, для якого властивими є системність, логічна та наукова цілісність, єдина термінологія, яка може пояснити реальний стан предмету або процесу, дозволяє адекватно вирішувати питання. Щодо ринку овочевої продукції, то методологічні аспекти можна розглянути на основі виявлення закономірностей та об'єктивних процесів, які відбуваються у досліджуваній економічній системі, перенесення цих особливостей у рамки наукових концепцій і методів. Дослідження кон'юнктури ринку овочевої продукції передбачає розробку такого алгоритму, який би дозволив розробити обґрунтовану стратегію його збалансованого розвитку та прогнози процесів та явищ на ринку.

Зазначимо, що нами ринок овочів відкритого ґрунту розглядається, по-перше, як ринок у загальноекономічному розумінні; по-друге, як специфічний ринок, основною задачею якого є задоволення населення у свіжих та перероблених овочах. З огляду на це, методологія дослідження повинна спиратися на методи вивчення ринку, які пов'язані із виробництвом та доведенням овочевої продукції до споживачів.

Очевидно, що на функціонування агропродовольчого ринку, у т. ч. ринку овочів відкритого ґрунту, впливає цілий ряд факторів, які визначають його розвиток, які обов'язково необхідно враховувати при дослідженні попиту та пропозиції. До них слід віднести наступні: соціальні фактори, які визначають рівень забезпечення підприємств, що беруть участь у продовольчому процесі, трудові ресурси, вони також визначають соціально-демографічну структуру і чисельність населення; економічні фактори, які визначають стан виробництва сільськогосподарської продукції, у т. ч. овочів відкритого ринку, можливості промислової переробки сировини, потенціал міжгосподарських і міжрегіональних зв'язків [13]. Зазначимо, що важливим аспектом економічних факторів є структура та рівень цін на ці види продукції; науково-технічні фактори, які визначають рівень механізації та автоматизації виробництва, тобто дозволяють встановити відповідність матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва сучасному рівню інноваційного розвитку.

Функціонування агропродовольчого ринку, у т. ч. ринку овочів відкритого ґрунту, передбачає урахування наступних особливостей та закономірностей його розвитку: суб'єкти агропродовольчого ринку, у т. ч. досліджуваного ринку, повинні забезпечити необхідний обсяг продукції та повне задоволення потреб населення; взаємовідносини між суб'єктами ринку повинні базуватися на основі встановлення взаємовигідних довгострокових партнерських відносин; розширення ємності ринку окремих продуктів харчування, у т. ч. у розрізі видів овочів відкритого ґрунту, перебуває у прямій залежності від доходів населення та його платоспроможності, а також від стану розвитку інфраструктури; стану ресурсної бази для виробництва продовольства, повинно мати відповідне технічне забезпечення підприємств переробної промисловості, мобільну та гнучку торгово-розподільчу та логістичну служб, розвиток агропродовольчого ринку, у т. ч. овочів відкритого ґрунту, необхідно оптимізувати із урахуванням організаційно-економічних важелів регулювання

ринку [14]. Зазначимо, що на ринку агропродовольства спостерігається посилення конкуренції між учасниками, що актуалізує використання окремих важелів, які формуватимуть бар'єри входу на ринок: економічні, які пов'язані із податковою, кредитною, інвестиційною, ціною політикою держави і т. д.; адміністративні; бар'єри, зумовлені недосконалістю і нерозвиненістю ринкової інфраструктури; бар'єри, пов'язані із обмеженим масштабом виробництва та ємності ринку.

Питання оцінювання агропродовольчого ринку, у т. ч. й ринку овочів, є особливо актуальним, оскільки донині не склалося єдиної думки щодо комплексної методики дослідження попиту та пропозиції із урахуванням глобалізації та європейської інтеграції країни. Зазначимо, що теоретично і практично використовується досить широкий спектр підходів до аналізу ринку, однак існуючі методичні підходи найчастіше представляють статистичний або маркетинговий характер. У зв'язку із цим існує необхідність у розробці алгоритму оцінювання овочевого ринку, який би дозволив провести більш детальне та комплексне вивчення єдиного ринкового простору в умовах лібералізації економіки.

Дослідження ринку овочів відкритого ґрунту передбачає вивчення та виявлення об'єктивної інформації про поточну ситуацію на ринку і перспективах його розвитку з метою розробки стратегічно обґрунтованих рішень щодо проведення того чи іншого комплексу операцій на цьому ринку.

Вважаємо, що алгоритм дослідження ринку овочів повинен передбачати послідовне вивчення його кон'юнктури, визначення його ємності, купівельної поведінки споживачів та побудови логічного взаємозв'язку між ними (рис. 1).

Методи економіко-статистичного аналізу передбачають вивчення основних економічних показників розвитку ринку овочів відкритого ґрунту із використанням методів статистичної обробки даних, методів обробки динамічних рядів статистичних показників. У загальноприйнятій методику економіко-статистичного аналізу нами внесено окремі зміни, які дозволять одержати комплексну характеристику стану агропродовольчого та овочевого ринків в цілому по країні та окремих регіонах.

Як правило, при проведенні аналізу товарної пропозиції овочів необхідно вивчити стан овочівництва, який необхідно почати із аналізу динаміки валового продукту. При цьому статистична динаміка у більшості випадків характеризує позитивні тенденції розвитку

сільського господарства. Однак розрахунок цього показника здійснюється без урахування впливу інфляції, що спотворює реальну картину економічного стану галузі. У зв'язку із цим для об'єктивного відображення реальної ситуації в галузі доцільно проводити розрахунок валової продукції овочівництва із урахуванням поправки на індекс інфляції в галузі. Однак рівень інфляції щорічно змінюється, внаслідок чого доцільно ввести у розрахунок показник середнього рівня інфляції за розрахунковий період.

Найбільш важливими при оцінюванні ринку в умовах глобалізації, на нашу думку, є показники, що характеризують рівень забезпечення країни та окремих регіонів продовольством, у т. ч. овочами відкритого ґрунту, власного виробництва. З метою проведення аналізу рівня задоволення місцевими товаровиробниками існуючих потреб країни (регіону) в сировині для переробних підприємств харчової промисловості та споживачів у свіжих овочах відкритого ґрунту доцільно розрахувати рівень самозабезпечення за окремими видами овочевої продукції.

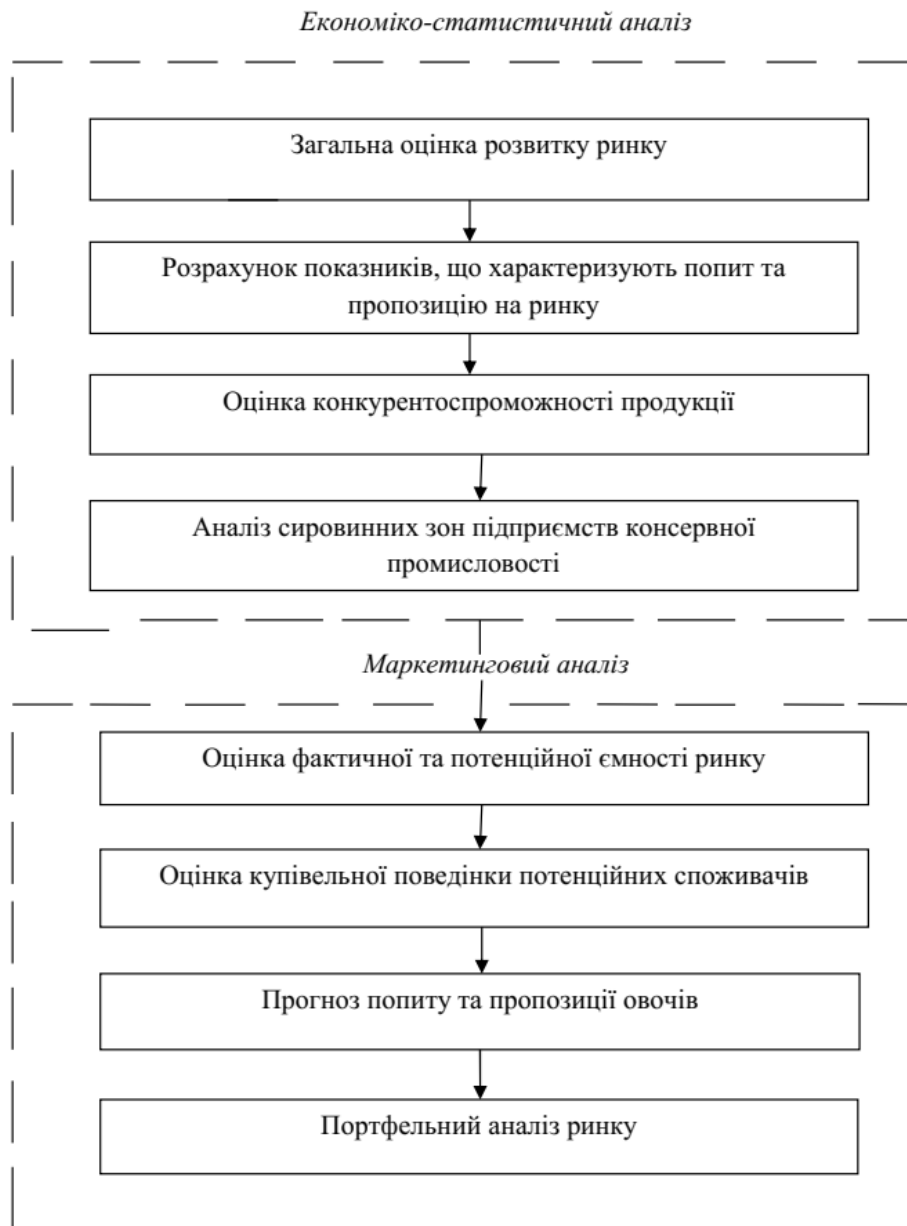

Рис. 1. Алгоритм дослідження попиту та пропозиції на ринку овочевої продукції.

Джерело: розроблено автором.

Очевидно, що високий рівень самозабезпечення країни (регіону) овочами характеризується перевищенням обсягів виробництва над обсягами споживання, отже, сформовано ресурсну та виробничу бази для збільшення виробництва у випадку зростання ємності ринку та нарощування експортної діяльності. Для визначення рівня забезпечення ринку окремого виду овочевої продукції місцевого виробництва доцільно розрахувати показник самозабезпечення за наступною формулою:

$$I_{c_i}^j = \frac{P_i^j}{P_{c_i}^j + T_i^j + I_{c_i}^j} * 100\% \quad (1)$$

де $I_{c_i}^j$ - рівень самозабезпечення регіону і-ї групою овочів в j-тому періоді, %.

$P_{c_i}^j$ - обсяги виробництва регіону і-тої групи овочів у регіоні в j-му періоді, тис. т;

T_i^j - втрати і-ї групи овочів у регіоні в j-му періоді, тис. т;

$I_{c_i}^j$ - обсяг споживання і-ї групи овочів у регіоні в j-му періоді, тис. т.

Вважаємо, що запропонований підхід дозволить визначити рівень самозабезпечення регіону овочами за фактичним споживанням без урахування запасів у виробників, споживачів, переробників, оскільки у структурі запасів висока ймовірність вмісту ввезених товарних ресурсів. Основою для розрахунку показника самозабезпечення досліджуваного регіону є дані продовольчих балансів.

Як правило, розглядаючи продовольчу безпеку, науковці вважають, що понад 30 % імпорту продовольства створює загрозу продовольчої безпеки країни, оптимальний обсяг імпорту повинен становити не більше 15 % [15, 16]. Отже, можна виділити чотири групи інтервальних параметрів для показника самозабезпечення регіону окремим видом овочевої продукції:

$I_{c_i}^j \leq 69\%$ - регіон із неприпустимо низьким рівнем самозабезпечення і-тої групи овочів;

$85\% \leq I_{c_i}^j \leq 84\%$ - регіон із низьким рівнем самозабезпечення і-ї групи овочів;

$85\% \leq I_{c_i}^j \leq 100\%$ - самозабезпечений регіон і-ю групою овочів;

$I_{c_i}^j \geq 101\%$ - регіон із високим рівнем самозабезпечення і-ї групи овочів (експортноорієнтований).

З метою узагальнення одержаної інформації за значеннями показників самозабезпечення регіону тією або іншою групою овочевої продукції доцільно розрахувати консолідований показник за всіма видами, який дозволить визначити регіон із недостатнім рівнем самозабезпечення або із необхідним або високим рівнем самозабезпечення. Цей показник пропонуємо розрахувати як середню арифметичну зважену для інтервального ряду за формулою:

$$\bar{I}_c = \frac{\sum 0,01 * \bar{M}_i * N_i}{\sum N_i} * 100\% \quad (1.2)$$

де $\bar{I}_c$ - консолідований індикатор самозабезпечення регіону овочами;

$\bar{M}_i$ - центральне (серединне) значення ознаки в і-тому інтервалі індикатора самозабезпечення, %;

N_i - частота ряду розподілу із якою окремі варіанти зустрічаються в і-тому інтервалі індикатора самозабезпечення;

0,01- переведення відсотків у частки одиниць.

Вважаємо, що найбільш раціональним для розвитку овочевого ринку регіону (країни) є значення консолідованого показника самозабезпечення на рівні 0,85 (85 %) і вище.

З метою проведення порівняльної характеристики ринків овочів у розрізі окремих областей країни доцільно використати методику рейтингового оцінювання досліджуваного ринку овочевої продукції у розрізі окремих його видів [17]. Очевидно, що для проведення оцінювання конкурентних переваг ринку рейтингова система є основним інструментом, оскільки дозволяє наглядно продемонструвати найбільш сильні та слабкі сторони досліджуваних об'єктів, виявити локальні ринки - «лідерів» та «аутсайдерів». Окрім того, рейтингова система дозволяє проаналізувати у сукупності значну кількість ознак, які характеризують стан досліджуваного ринку.

У якості основних показників оцінювання розвитку овочевого ринку доцільно використати наступні: виробництво овочів на душу населення, урожайність та посівні площі овочевих культур, собівартість виробництва та рентабельності, динаміку цін, обсяги експорту та імпорту, споживання овочів на душу населення. Вибір вищеперелічених показників зумовлений багатогранністю ринку овочів.

При аналізі товарної пропозиції на ринку овочів відкритого ґрунту доцільно визначити тип конкурентних відносин, які домінують на ньому. Визначити тип ринку можна різними способами, наприклад, на основі оцінювання пріоритетів маркетингової діяльності підпри-

емств-суб'єктів ринкових відносин шляхом співставлення параметрів моделі конкуренції із основними параметрами досліджуваного ринку. Так, до параметрів, за допомогою яких можна визначити той чи інший тип конкуренції на ринку, належать: кількість продавців та покупців, ступінь диференціації і стандартизації продукції, частки підприємств на ринку, сумарні частки крупних товаровиробників, рівень взаємозалежності конкурентів, ефект економії на витратах, параметри цінової політики, дієвість інструментів державного регулювання.

Оцінювання інтенсивності конкуренції на ринку овочів відкритого ґрунту вимагає створення відповідного інформаційно-статистичного масиву, у якому повинні бути представлені дані за окремими товарними групами, а також і загальні обсяги виробництва, структура виробництва у розрізі товаровиробників, дані про кількість підприємств-товаровиробників окремих товарних груп. Методичну базу оцінювання ступеню інтенсивності конкуренції становлять показники, які визначають харак-

тер розподілу ринкових часток між господарюючими суб'єктами галузі, і показники оцінки ступеню економічної концентрації. Система вищеперелічених показників із методикою розрахунку наведена у таблиці 1.

На основі представлених показників визначається стан ринку, рівень його концентрації або монополізації. За результатами аналізу конкурентного середовища функціонування суб'єктів господарювання можна зробити висновок про стан ринкової структури та рівень її концентрації.

Значення параметрів концентрації дозволяють дати характеристику рівня розподілу обсягів виробництва або продажів між господарювальними суб'єктами, виявити ступінь нерівномірності у розподілі сегментів ринку між ними, оцінити потенціал учасників, а також можливості впливу будь-кого із них на загальні положення обігу товарів на ринку овочевої продукції. Оцінювання вихідної інформації дозволяє провести аналіз рівня інтенсивності та характеру втручання у процесі формування конкурентних відносин.

Таблиця 1 – Показники оцінки інтенсивності конкуренції на ринку.

Показники	Методика розрахунку	Умовні позначки
<i>Показники характеру розподілу ринкових часток між конкурентами</i>		
Частка ринку підприємств	$r_i = \frac{O_{ij}}{E_i} * 100\%$	O_{ij} - обсяг збуту і-го товару підприємством на j-му ринку; E - ємність певного ринку
Коефіцієнт відносної частки ринку	$K_{відн.} = \frac{r_{n,j}}{r_{лідера j}}$	$r_{n,j}$ - обсяг продажу підприємства на j-му ринку; r лідера j-частка ринку лідера
<i>Показники економічної концентрації</i>		
Коефіцієнт концентрації	$K_k = \frac{\sum_i^n O_k}{\sum_i^n O_k + \sum_r^m O_{mr}}$ $K_k = \sum_i^r d$	O_k - обсяг продажів крупних підприємств; O_{mr} - обсяг продажів інших менш крупних підприємств; n - число крупних підприємств; r - число менш крупних підприємств, d_i = частка продажу (виробництва) і-го господарюючого суб'єкта в обсязі реалізації на ринку; r - число господарювальних суб'єктів, які взято для розрахунку коефіцієнта
Коефіцієнт Герфіндаля-Гіршмана	$HHI = \sum_{i=1}^n d_i^2 * 100$	d_i - частка продажів і – го продавців в обсязі продажу ринку
Коефіцієнт відносної концентрації	$K = (20 + 3c) / a$	c - частка числа крупних підприємств у загальній чисельності підприємств; a - частка продажів крупних підприємств у загальному обсязі постановки продукції

Джерело: складено автором.

У практичній діяльності співставлення характеристик різних типів конкуренції із параметрами ринку не дозволяє зробити однозначного висновку щодо визначення стану ринку внаслідок його неоднорідності і нестабільності. Саме тому дослідження ринку овочевої продукції необхідно здійснювати на основі відповідного інформаційно-методичного забезпечення, яке дозволить комплексно оцінити стан конкретного ринку та розробити обґрунтовані прогнози його розвитку.

Наявність комплексної інформаційно-методичної системи дозволяє приймати обґрунтовані рішення щодо стратегічного і тактичного маркетингу. Така система включає у себе збір даних, його оперативну обробку, прийняття оптимальних рішень суб'єктами, які беруть участь у забезпеченні овочами населення країни (регіону). Оцінити особливості стану ринку овочів відкритого ґрунту можна за наступними параметрами: станом виробничого процесу у галузі овочівництва та тенденціями його розвитку; обсягом, структурою, рівнем та динамікою окремих індикаторів споживання різних видів овочів; станом розподілу та перерозподілу валового продукту; політикою, що проводиться в країні щодо середньодушових доходів населення в країні та ціноутворення; станом показників загальноекономічної кон'юнктури; розвитком міжрегіональних зв'язків з товарообміну; природно-кліматичними, демографічними, соціальними, логістичними та іншими параметрами [18, 19].

У якості вихідної інформаційної бази при оцінюванні цих особливостей можна використовувати також регіональну варіацію співвідношення попиту та пропозиції та інших пропорцій ринку овочевої продукції, динаміку основних параметрів розвитку цього ринку, рівень впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на формування особливостей досліджуваного ринку.

До складу показників, які характеризують регіональні особливості ринку овочів відкритого ґрунту, слід віднести: коефіцієнт локалізації, коефіцієнт варіації, показник потенційної та фактичної ємності ринку.

Формування інформаційно-методичної бази для реалізації аналітичної роботи пов'язано із певними особливостями функціонування ринку овочів. Ця специфіка виражається в тому, що ефективність функціонування цього ринку проявляється через рівень задоволення споживчого попиту в основних групах овочів. Вважаємо, що методичні підходи, які передбачають оцінку ефективності ринку, є дискусійними, що можна пояснити тим, що сам ринок акумулює в собі різні види ефекту. Він може

бути ефективним як власне ринок, як економічна система і соціальний інструмент. З огляду на це, система показників, яка використовується для більш повної характеристики ефекту функціонування досліджуваного ринку, повинна включати у себе показники ринкової, економічної та соціальної ефективності.

Аналіз та оцінювання результативності функціонування ринку овочів можуть бути проведені за певними параметрами, які охоплюють різні рівні: окремих господарюючих суб'єктів, галузі. Кожен із виділених аспектів має свої особливості, характеризується специфічними вимогами до питань дослідження їх функціонування та результативності, однак такий підхід не виключає створення загальних принципів аналізу та оцінки дієвості ринку.

Оцінювання ефективності функціонування ринку овочів доцільно здійснити щодо матеріальних та трудових ресурсів. Ці параметри визначають досягнення того чи іншого ефекту та забезпечення ефекту поточних затрат. Зважаючи на це, до складу інформації з оцінювання результативності функціонування ринку повинні включати дані з трудових і матеріальних ресурсів про структуру, величини затрат, дані фінансово-економічної звітності господарюючих суб'єктів.

Економічну результативність функціонування ринку овочів можна також оцінити за показниками: валова додана вартість, обсяги товарообороту, операційний прибуток, чистий прибуток. Так, показники товарообороту інформують про соціальний ефект, оскільки характеризують обсяг та асортимент придбаної овочевої продукції, тобто задоволення попиту, а економічний ефект виявляється в обсязі виручки від реалізації продукції.

Показник валової доданої вартості характеризує результативність виробничої діяльності учасників ланцюга постачання овочевої продукції, яких результатів вони досягають, водночас свідчить про вклад цих суб'єктів до створення доданої вартості на кожному рівні ланцюга.

Оцінювання соціальної ефективності функціонування ринку є актуальною проблемою, однак визначити її досить складно внаслідок різнобічності соціальних питань, які визначаються наступним: соціальний ефект складно виразити лише кількісними показниками; соціальний ефект залежить не від лише від одного показника, на нього впливає сукупність факторів, які не можна інтегрувати та виміряти у певних одиницях; аспекти соціального ефекту виявляються не у ринкових відносинах, а за його межами. До переліку показників

соціального ефекту функціонування ринку овочів відкритого ґрунту, які використовуються для його оцінювання, входять: рівень задоволення споживчого попиту; покращення умов роботи працівників галузі; відповідність виробничої діяльності суб'єктів ринку екологічним вимогам та діючим стандартам якості та безпечності. Отже, аналіз стану та визначення тенденцій розвитку ринку овочевої продукції є досить трудомістким процесом, який вимагає розробки відповідних методичних підходів, систематичного збору інформації, економіко-математичних розрахунків.

Очевидно, що ринок овочів відкритого ґрунту характеризується певними диспропорціями у розвитку сировинної, переробної бази та кінцевими ринками збуту продукції. У цьому зв'язку необхідно провести аналіз купівельної поведінки споживачів овочів на основі сегментації. Так, найбільш доцільним щодо ринку овочів відкритого ґрунту є використання ознак географічного та поведінкового критерію сегментації, оскільки за вказаними критеріями сегментації інформація є доступною.

За географічним критерієм сегментації доцільно виділити ознаку природно-економічного районування, а за поведінковим – рівень потреби населення у різних видах овочів. Безумовно, рівень потреби певного виду продукції неможливо оцінити без аналізу даних за обсягами виробництва та споживання у межах кожного локального ринку. За результатами сегментації можна виділи такі сегменти: сегмент із високим рівнем потреби у продукції овочівництва (внаслідок недостатнього власного виробництва); сегмент із середнім рівнем потреби в продукції овочівництва (внаслідок неповного задоволення існуючого попиту на овочі); сегмент високого рівня розвитку овочівництва (внаслідок повного задоволення існуючого попиту на продукцію досліджуваної галузі, а також можливості вивезення її за межі регіону).

Важливим напрямом дослідження ринку овочів є проведення маркетингового аналізу, результатом якого є розрахунок потенційної та фактичної його ємності, що дозволить розробити прогнози щодо перспективного розвитку його кон'юнктури. Під фактичною ємністю ринку розуміють розмір ринку, що базується на поточному рівні розвитку попиту на овочеву продукцію населенням. Водночас потенційна ємність ринку характеризує обсяг ринку, що базується на максимальному рівні розвитку попиту. Співвідношення фактичної та потенційної ємностей ринку овочів відкритого ґрунту дозволяє зробити висновок про ступінь його насичення [20].

Ситуаційний маркетинговий аналіз, який включає у себе методику PEST і SWOT-аналізів, дозволить визначити вплив тих чи інших факторів на подальший розвиток ринку овочів. З метою подолання розриву між методиками економіко-статистичного аналізу, що базується на одержанні кількісної інформації, і методиками ситуаційного аналізу, що базується на одержанні якісної інформації, доцільно використати бальне оцінювання PEST і SWOT-аналізів.

Завершальними етапом запропонованого алгоритму дослідження ринку овочів відкритого ґрунту є проведення портфельного аналізу, за допомогою якого можна провести оцінювання ринку з метою виявлення найбільш прибуткових та перспективних його сегментів за видами продукції. Зазначимо, що портфельний аналіз базується на матричних методах, серед яких практичного поширення набула методика портфельного аналізу (матриця Бостонської консалтингової групи (БКГ)), яка дозволить проаналізувати конкурентоспроможність окремих видів овочів на ринку.

Одним із найбільш важливих напрямів використання результатів портфельного аналізу є прийняття стратегічних рішень щодо подальшого розвитку ринку овочів в умовах посилення глобалізації та європейської інтеграції країни, а також в умовах посилення невизначеності та ризику внаслідок ведення країною війни. У зв'язку із цим доцільно доповнити методику портфельного аналізу співставленням темпів росту обсягів виробництва на овочевому ринку та рівня конкурентоспроможності продукції. Визначення стратегії розвитку ринку співставлення вибраних критеріїв дозволить зробити висновок про потенційні можливості досліджуваного ринку щодо забезпечення продовольчої залежності країни та формування експортного потенціалу.

Висновки. Питання збалансованого функціонування та розвитку ринку овочевої продукції перебували під посиленою увагою дослідників, оскільки в умовах невизначеності та ризику необхідно розробити обґрунтований алгоритм дослідження його кон'юнктури, результати якого дозволять приймати дієві управлінські рішення на макро- та мікрорівнях.

За результатами проведеного дослідження висвітлено методологічні підходи до дослідження кон'юнктури ринку овочевої продукції із урахуванням його особливостей. Сформульовано концептуальні підходи збалансованого розвитку ринку овочів, які включають у себе базові елементи, принципи, фактори, які впливають на досягнення продовольчої безпеки країни.

Встановлено, що на сьогодні не існує єдиної методики оцінювання розвитку ринків, що вимагає обґрунтування структурно-логічної схеми, яка б дозволила структурувати параметри діяльності сільськогосподарських товаровиробників, виділити характеристики купівельної поведінки споживачів, на основі чого можна розробити прогнози ємності та провести портфельний аналіз.

Вважаємо, що запропонований алгоритм дослідження ринку овочів відкритого ґрунту дозволить комплексно оцінити попит та пропозицію, обґрунтувати напрями удосконалення інструментів організаційно-економічного регулювання у напрями повного задоволення потреб населення країни у якісній, безпечній продукції та ефективного розвитку галузі, які сприятимуть його збалансованому функціонуванню.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Максименко Д. В. Особливості дослідження кон'юнктури товарного ринку. Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука». 2021. № 1 (30). С.151-154.
2. Кон'юнктура та перспективи світових аграрних ринків: монографія / І. М. Волкова, О. М. Варченко, В. Є. Данкевич та ін. К.: Центр учб. літ-ри, 2013. 672 с.
3. Ковальов А. І. Проблеми кон'юнктурних досліджень ринків товарів та послуг в Україні: монографія. Одеса: Атлант, 2010. 266 с.
4. Березняк Н. В. Методичні підходи до побудови моделі кон'юнктурного дослідження, проведення аналізу і прогнозу ринкової кон'юнктури. Наука, технології, інновації. 2017. № 1. С. 39-45.
5. Kvitka A. V. (2016). Long business cycles theory as an instrument of economic growth determination. Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series, 2015. № 89. pp. 9-12. URL: <https://periodicals.karazin.ua/economy/article/view/5376>.
6. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Сборник научных работ. М.: Экономика. 2002. 768 с.
7. Андрейченко А. В., Горбаченко С. А., Гринченко Р. В., Карпов В. А., Кучеренко В. Р. Аналіз ринкової кон'юнктури: навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ, 2014. 345 с.
8. Семенда Д. К., Семенда О. В., Семенда О. В. Маркетингові дослідження кон'юнктури ринку зерна. Агросвіт. 2021. № 1-2. С. 56-64.
9. Березняк Н. В. Методичні підходи до побудови моделі кон'юнктурного дослідження, проведення аналізу і прогнозу ринкової кон'юнктури. Наука, технології, інновації. 2017. № 1 (1). С. 39-45.
10. Варченко О. М. Методичні підходи до дослідження ринкової кон'юнктури регіональних продовольчих ринків. Актуальні проблеми економіки. 2008. № 12. С. 11- 19.

11. Андрийчук В. Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. Економіка АПК. № 7. 2016.

12. Філософія та методологія наукового пізнання: колективна монографія / За ред. проф. Юрія Вільчинського. К.: КНЕУ, 2014. 213 с.

13. Сало І. А. Розвиток ринку овочів в Україні. Економіка АПК. 2021. № 2. 41 с. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102041>

14. Варченко О. М., Свиноус І. В. та інші. Особливості формування споживчого попиту на продовольчому ринку в умовах макроекономічної нестабільності. Економіст. 2016. № 10. С. 4-9.

15. Скидан О., Гринишин В. Забезпечення продовольчої безпеки : сучасне бачення та ієрархічні рівні. Наукові горизонти. 2020. № 6 (91). С. 68– 77.

16. Війна Росії проти України: вплив на глобальну продовольчу безпеку та відповідь ЄС. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733667/EPRS_BRI\(2022\)733667_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733667/EPRS_BRI(2022)733667_XL.pdf).

17. Кінах Н. В. Методика оцінки кон'юнктури регіонального зернового ринку. Економіка АПК. 2009. № 7. С.45-48.

18. Логоша Р. В., Мазур К. В., Кричковський В. Ю. Маркетингове дослідження ринку овочевої продукції в Україні: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВО-РІ», 2021. 344 с.

19. Галат Л. М. Особливості ринку свіжих овочів в Україні. Агросвіт. 2019. № 11. С. 35–44. URL: [10.32702/2306-6792.2019.11.35](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.11.35).

20. Балабанова Л. В., Холод В. В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств. ВД Професіонал, 2006. 448 с.

REFERENCES

1. Maksymenko, D. V. (2021). Osoblyvosti doslidzhennia koniunktury tovarnoho rynku [Peculiarities of the study of the commodity market situation]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal Osvida i nauka [International scientific journal «Education and Science»]. 1(30), pp.151-154.
2. Volkova, I. M., Varchenko, O. M., Dankevich, V. E. et al.(2013). Koniunktura ta perspektyvy svitovykh ahrarykh rynkiv: monohrafiia [Situation and prospects of world agricultural markets: monograph]. Tsentr uchb. lit-ry [Center for Education letters], 672 p.
3. Kovalev, A. I. (2010). Problemy kon'iunkturnykh doslidzhen rynkiv tovariv ta posluh v Ukraini: monohrafiia [Problems of conjunctural studies of goods and services markets in Ukraine: monograph]. Odessa: Atlant, 266 p.
4. Berезnyak, N. V. (2017). Metodychni pidkhydy do pobudovy modeli kon'iunkturnoho doslidzhennia, provedennia analizu i prohnozu rynkovoї kon'iunkturny [Methodical approaches to the construction of a business situation research model, analysis and forecasting of the market situation]. Nauka, tekhnolohii, innovatsii [Science, technology, innovation], no. 1, pp. 39-45.
5. Kvitka, A. V. Long business cycles theory as an instrument of economic growth determination. Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series. 2015. no. 89. Year 9-12. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/economy/article/view/5376>.

6. Kondratiev, N. D. (2002). Velyki tsykly koniunktury ta teoriia peredbachennia [Big business cycles and prediction theory]. Zbirnyk naukovykh prats [Collection of scientific papers]. Moscow: Economy, 768 p.

7. Andreychenko, A. V., Gorbachenko, S. A., Grinchenko, R. V., Karpov, V. A., Kucherenko, V. R. (2014). Analiz rynkovoï kon'iunktury: navchalnyi posibnyk [Analysis of the market situation: a study guide]. Odesa: ONEU, 345 p.

8. Semenda, D. K., Semenda, O. V., Semenda, O. Vs. (2021). Marketynhovi doslidzhennia koniunktury rynku zerna [Marketing research of grain market conditions]. Ahrosvit [Agroworld], no. 1-2, pp. 56-64.

9. Berezniak, N. V. (2017). Metodychni pidkhody do pobudovy modeli kon'iunkturnoho doslidzhennia, provedennia analizu i prohnozu rynkovoï kon'iunktury [Methodical approaches to building a business model, analyzing and forecasting market conditions]. Nauka, tekhnolohii, innovatsii [Science, technology, innovation], no. 1 (1), pp. 39-45.

10. Varchenko, O. M. (2008). Metodychni pidkhody do doslidzhennia rynkovoï kon'iunktury rehionalnykh prodovolchych rynkiv [Methodical approaches to the study of the market situation of regional food markets]. Aktualni problemy ekonomiky [Actual problems of the economy], no. 12, pp. 11-19.

11. Andriychuk, V. G. (2016). Sutnisnyi aspekt metodolohii naukovykh doslidzhen [An essential aspect of the methodology of scientific research]. Economy of agro-industrial complex [Ekonomika APK], no 7.

12. Vilchynskiy, Y. (2014). Filosofiia ta metodolohiia naukovoï poznannia: kolektyvna monografiia [Philosophy and methodology of scientific knowledge: a collective monograph], KNEU, 213 p.

13. Salo, I. A. (2021). Rozvytok rynku ovochiv v Ukraini [Development of the vegetable market in Ukraine]. Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]. no. 2. P. 41. Available at: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102041>.

14. Varchenko, O. M., Svinous I. V. and other. (2016). Osoblyvosti formuvannia spozhyvchoho popytu na prodovolchomu rynku v umovakh makroekonomichnoi nestabilnosti [Peculiarities of the formation of consumer demand in the food market in conditions of macroeconomic instability]. Ekonomist [Economist], no. 10, pp. 4-9.

15. Skidan, O., Hrynishin, V. (2020). Zabezpechennia prodovolchoï bezpeky: suchasne bachennia ta iierarkhichni rivni [Ensuring food security: modern vision and hierarchical levels]. Naukovi horizonty [Scientific horizons], no. 6 (91), pp. 68-77.

16. Viina Rosii proty Ukrainy: vplyv na hlobalnu prodovolchu bezpeku ta vidpovid EU. Russia's war against Ukraine: impact on global food security and the EU's response. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733667/EPRS_BRI\(2022\)733667_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733667/EPRS_BRI(2022)733667_XL.pdf).

17. Kinakh, N. V. (2009). Metodyka otsinky koniunktury rehionalnoho zernovoho rynku [Methodology

for assessing the situation of the regional grain market]. Economy of agro-industrial complex [Ekonomika APK], no. 7, pp. 45-48.

18. Logosha, R.V., Mazur, K.V., Krychkovsky, V. Yu. (2021). Marketynhove doslidzhennia rynku ovochevoi produktsii v Ukraini: monografiia [Marketing research of the market of vegetable products in Ukraine: monograph]. Vinnytsia: TOV «TVORY» [Vinnytsia: LLC «CREATIONS»], 344 p.

19. Galat, L. M. (2019). Osoblyvosti rynku svizhykh ovochiv v Ukraini [Peculiarities of the fresh vegetable market in Ukraine]. Ahrosvit [Agroworld], no. 11. pp. 35-44. Available at: [10.32702/2306-6792.2019.11.35](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.11.35)

20. Balabanova, L. V., Kholod, V. V. (2006). Stratehichne marketynhova upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv [Strategic marketing management of the competitiveness of enterprises]. «Professional», 448 p.

Methodological principles of analysis and forecasting of the market situation of vegetable products Borschchuk V.

The article examines the methodological principles of the analysis and forecasting of the vegetable market situation and characterizes the main types of situational research. It is argued that the analysis of the market situation should be based on interdisciplinary and systemic approaches, as well as take into account the influence of the world market of the relevant products. The system principles of the research of the market situation are highlighted and the factors of the global, external and internal environment that affect it are identified.

The components of information support for monitoring the state of demand and supply are disclosed, and the main indicators and indicators characterizing the market situation are outlined. It was concluded that the research of the market of vegetable products should be based on methodological approaches that would ensure the study of the peculiarities of the formation of the product offer and its delivery to the final consumers.

The factors and features of the market of the vegetable products, which must be taken into account when studying its conjuncture, are systematized. An algorithm for researching the market of vegetable products is proposed, which involves researching its market conditions, determining the capacity and purchasing behavior of consumers. It has been proven that when conducting market research of vegetable products, it is expedient to calculate the level of self-sufficiency for certain types of vegetable products.

The author emphasized that when analyzing the product offer on the market of open ground vegetables, it is expedient to determine the type of competitive relations that dominate this market, and the approaches and indicators characterizing the intensity of competition are highlighted. The list of indicators that should be used to establish the regional characteristics of the vegetable market and the characteristics of the effect of its functioning, which is manifested on the basis of

market, economic and social efficiency, is outlined. The task of marketing analysis of the vegetable market is revealed, which involves the calculation of its potential and actual capacity and is the basis for developing forecasts of its situation. The proposed algorithm for researching the vegetable market is the portfolio analysis

based on which it is possible to reasonably determine the most profitable and promising segments of the market by types of products.

Key words: market of vegetable products, research of the market situation, supply and demand, intensity of competition, marketing analysis.

Copyright: Борщик В.М. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Борщик В.М.

<https://orcid.org/0000-0001-9357-4000>

ЕКОНОМІКА

УДК 338.439.02
JEL Q18, O13

Агропродовольча система: структура та особливості функціонування

Варченко О.О.

Білоцерківський національний аграрний університет

 Варченко О.О. E-mail: 1207Olia@gmail.com

Варченко О.О. Агропродовольча система: структура та особливості функціонування. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 39–51.

Varchenko O. Agriculture system: structure and features of functioning. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 39–51.

Рукопис отримано: 05.04.2023 р.
Прийнято: 11.04.2023 р.
Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-39-51

У статті розглянуто теоретичні засади формування агропродовольчої системи (АПС) та комплексну характеристику її складових елементів, які включають еволюцію наукових концепцій, принципи, пріоритетні завдання в аспекті реалізації принципів сталого розвитку. Узагальнено підходи до розуміння категорії АПС, яка охоплює процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, а також зв'язки та відносини між товаровиробниками та споживачами матеріальних благ та послуг.

Метою статті є обґрунтування засад формування та розвитку АПС в контексті парадигми сталого розвитку та стійкості щодо забезпечення продовольчої безпеки країни та світу на основі структурно-функціонального визначення її складових елементів та висвітлення взаємозалежності та взаємозв'язків між ними.

Представлено загальну концепцію АПС та запропоновано визначити її стійкість на основі концепції сталого розвитку, забезпечення умов для розширеного відтворювального процесу ресурсів, раціонального розміщення сільськогосподарського виробництва та збалансованого розвитку рослинництва та тваринництва. Узагальнено моделі АПС та виділено подібності та відмінності між ними в аспекті організації діяльності, поведінки споживачів тощо.

Розглянуто АПС на основі структурно-функціонального змісту її складових та охарактеризовано основних учасників, діяльність яких зорієнтована на забезпечення відтворювального процесу, формування самодостатнього продовольчого балансу та обґрунтованої величини експортного потенціалу. Узагальнено класифікаційні ознаки АПС як інтегрованої багатогалузевої системи та окреслено її характеристики в аспекті реалізації соціо-еколого-економічних цілей сталого розвитку.

Запропоновано дефініцію АПС як сукупності господарюючих суб'єктів, які здійснюють бізнес-процеси, та діяльності від виробництва сільськогосподарської продукції - до її споживання, переробки та утилізації відходів з додержанням принципів сталого розвитку, що сприяє досягненню Цілей сталого розвитку (ЦСР). Представлено багаторівневу систему агропродовольчої системи, що дозволяє проводити комплексний аналіз щодо виявлення залежностей, зв'язків та впливів між її учасниками.

Ключові слова: агропродовольча система (АПС), виробничо-збутовий ланцюг, стала АПС, учасники АПС, бізнес-процеси, традиційні АПС, сучасні АПС, змішані АПС.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. В умовах воєнного стану в Україні та сучасних глобальних викликів і загроз посилюються питання забезпечення продовольчої безпеки країни та світу в цілому. Вирішення цього завдання вимагає обґрунтування

найбільш ефективних та стійких до кліматичних та макроекономічних ризиків сценаріїв збалансованого розвитку вітчизняної агропродовольчої системи (АПС) при раціональному використанні біокліматичного та ресурсного потенціалу країни. В основі досягнення

збалансованості АПС є забезпечення ефективного сільськогосподарського виробництва, галузева структура якого формується, з одного боку, із урахуванням об'єктивного оцінювання ресурсного потенціалу, з іншого – потребами населення в агропродовольчій продукції, обмеженою величиною доходу, що наближує систему до рівноважного стану та сприятиме її стійкості. Саме це вимагає чіткого обґрунтування складових елементів АПС та ідентифікації особливостей їх функціонування, які необхідно враховувати при розробці стратегічних програм їх розвитку.

Агропродовольча система є складною та динамічною системою, розвиток якої відбувається в рамках синергетики та теорії дисипативних структур [1], де стійкість системи є важливою характеристикою її динаміки. Очевидно, що система є стійкою, якщо вона зберігає незмінними значення, що характеризують її стан, структуру та тенденції розвитку при зміні внутрішніх та зовнішніх параметрів у певному часовому інтервалі.

Узагальнення зарубіжних досліджень дозволило встановити, що АПС досліджується в аспекті підвищення її сталості. Так, стала АПС є основним елементом Європейського Зеленого курсу [2, 3] а також стратегії «Від ферми - до виделки» Європейського Союзу [4, 5], яка орієнтована на підтримку глобального переходу до сталих, стійких та інклюзивних АПС, згідно з глобальними Цілями сталого розвитку ООН.

Заслуговує на увагу підхід до дефініції АПС в аспекті її розгляду як системи, яка об'єднує всі елементи (навколишнє середовище, люди, вхідні ресурси, процеси, об'єкти інфраструктури, установи тощо) та діяльності, пов'язані із виробництвом, переробкою, дистрибуцією, приготуванням та споживанням продовольства та результатами цієї діяльності, включаючи соціально-економічні та екологічні [6]. Це визначення виходить за межі традиційних підходів до розуміння складових, які формують АПС, включає інші елементи та результати різних видів діяльності в аспекті дотримання вимог сталого розвитку. За іншим підходом, АПС охоплює агропродовольчі ланцюги постачання, харчове середовище, поведінку споживачів, а також зовнішні чинники (наприклад, ріст чисельності населення, процеси урбанізації, зміна клімату, торгівля, глобалізація тощо) та результати (екологічні, соціальні, економічні) [7].

Як зазначають науковці, агропродовольча система перебуває під впливом глобальних проблем таких, як зміна клімату, обмеженість ресурсів, деградація екосистем [8, 9], що зумовлює прояви різного роду негативних явищ,

зокрема, бідності, неадекватного харчування, голоду і недоїдання, соціальної нерівності, підвищення температурних режимів, дефіциту води, деградації землі, втрати біорізноманіття тощо, а також, від умов та технологічного забезпечення бізнес-процесів на рівні кожного учасника та споживання продовольства [10]. Очевидно, що такі умови ускладнюють спроможність АПС подолати голод і недоїдання в світі, що було помітним під час тривалої пандемії COVID-19 та ведення війни Україною проти російських загарбників [11-13]. Унаслідок цього були розірвані ланцюги постачання агропродовольства як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, змінилися харчове середовище та моделі споживання [14, 15]. У зв'язку із цим доцільно розглядати перспективний розвиток АПС у напрямі забезпечення продовольчої безпеки на основі подолання сучасних загроз та викликів та переходу до агропродовольчої системи, яка розвивається на принципах сталого розвитку.

Встановлено, що стала АПС визначається як система, що забезпечує продовольчу безпеку та безпечність харчових продуктів для всіх у такий спосіб, який би не поставив під загрозу економічні, соціальні й екологічні засади досягнення продовольчої безпеки та безпечності харчування для майбутніх поколінь [6, с. 31]. Зазначимо, що сталість АПС передбачає стале виробництво агропродовольства та ведення сільського господарства за умови, що кожній людині гарантовано доступ до їжі, а управління природними ресурсами забезпечує збереження екосистемних функцій для задоволення нинішніх та майбутніх потреб людей [16]. При цьому соціальний вектор сталості орієнтований на врахування та реалізацію інтересів сільських жителів, пов'язаних не лише із економічними вигодами та відповідними умовами праці, а й життєдіяльністю, тобто із розвитком сільських територій. Подібного підходу дотримується ЮНЕП (програма з навколишнього середовища ООН), яка розглядає сталість АПС як здатність забезпечувати продовольчу безпеку та безпечність харчових продуктів для нинішнього та майбутніх поколінь, не піддаючи небезпеці її економічні, соціальні й екологічні засади [17]. Зазначені вище дефініції підтверджують тісний зв'язок між АПС із продовольчою безпекою та безпечністю харчових продуктів, а саме - відсутність продовольчої безпеки та недоїдання є наслідком нежиттєздатності агропродовольчої системи.

Виявлено, що зарубіжними дослідниками введено в науковий обіг дефініцію екоагропродовольчої системи, яка розглядає АПС на

основі взаємопов'язаного комплексу екосистем, сільськогосподарських земель, пасовищ, робочої сили, інфраструктури, технології, культури, традицій та інших організацій, які так чи інакше є задіяними є у вирощуванні, обробці, розподілі та споживанні продовольства [18]. За такого підходу автори виділяють важливість природної екосистеми щодо ресурсного забезпечення сільськогосподарського виробництва, однак, вважаємо, що розгляд АПС на основі додержання принципів сталого розвитку дозволяє більш комплексно її охарактеризувати та виокремити важливі для неї цільові показники, завдання та функції в сучасних умовах розвитку.

Отже, розглянуті вище підходи до розуміння АПС доводять, що трансформація АПС є одним із дієвих способів до досягнення всіх 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) і Паризької кліматичної угоди [19-21]. Саме це підтверджує важливість забезпечення стійкості АПС на основі додержання принципів сталого розвитку та необхідності чіткого визначення її складових елементів з тим, щоб на рівні кожного учасника обґрунтовувати напрями стабільного та збалансованого їх функціонування.

Мета дослідження. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад формування та розвитку агропродовольчої системи в контексті парадигми сталого розвитку і стійкості щодо забезпечення продовольчої безпеки країни та світу, а також структурно-функціонального визначення змісту її складових елементів і висвітлення взаємозалежності та взаємозв'язків між ними.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є системно-структурний та системно-функціональний підходи до вивчення у складних економічних системах взаємозв'язків та взаємозалежностей її складових елементів. При узагальненні підходів до розуміння економічної категорії «агропродовольча система», досягнення її сталості та стійкості використано методи систематизації, логіко-структурного, компаративного і причинно-наслідкового аналізу наукової літератури.

При підготовці статті використано такі методи: абстрактно-логічний та монографічний - в процесі теоретичного узагальнення та формулювання висновків; методи системного аналізу, абстрактно-логічний, дедукції та індукції, формалізації дозволили узагальнити підходи до визначення складових елементів агропродовольчої системи та обґрунтуванні їх функцій, а також взаємозв'язків та взаємозалежності між ними.

Результати дослідження та обговорення.

У сучасних умовах АПС повинна забезпечувати вирішення наступних завдань: досягнення продовольчої безпеки та безпеки харчування в умовах зростаючої динаміки чисельності населення планети, збереження або відновлення екологічної цілісності для послуг життєзабезпечення, які надаються екосистемами планети, і повного забезпечення соціальної рівності та рівноправності на основі трансформації глобальної агропродовольчої системи. Зрозуміло, що агропродовольча система на рівні країни перебуває під впливом світової агропродовольчої системи, та є складною мережею різноманітних видів діяльності, пов'язаних із виробництвом продовольчої та непродовольчої сільськогосподарської продукції, а також її доробкою, зберіганням, переробкою, транспортуванням, дистрибуцією та споживанням. Світова АПС виробляє 11 млрд т продовольства на рік та, відповідно, прямо чи опосередковано забезпечує зайнятість мільярда населення, що, відповідно, підтверджує її важливість та необхідність посилення стійкості в умовах глобальних змін та викликів.

Зазначимо, що рівень впливу на АПС чинників середовища її функціонування може бути економічно видимим, тобто відображатися на рахунках системи національних рахунків та її основному показникові - внутрішньому валовому продукті, або бути представленим в офіційних звітах підприємств (Звіт про фінансові результати), однак в більшості вплив є невидимим.

З метою систематизації чинників зовнішнього середовища та векторів їх впливу висвітимо тренди, під впливом яких буде перебувати світова агропродовольча система: забезпечення здорового раціону харчування для зростаючої чисельності населення (за експертними оцінюваннями, чисельність населення складе майже 10 млрд. до 2050 р.); побудова рівноправної, справедливої та етичної АПС: від виробництва сільськогосподарської продукції - до кінцевого споживача, із раціонально обґрунтованими розмірами продовольчих втрат та відходів; зниження негативного впливу АПС на екосистеми (водні, наземні, біорізноманіття) при адаптації до зміни клімату та пом'якшення наслідків викидів парникових газів; покращення рівня життя сільського населення та подолання бідності на основі стабільності та підвищення доходів, покращення охорони здоров'я та освіти, а також інших можливостей для повної інтеграції в суспільну спільноту; удосконалення діяльності організацій розподільчої інфраструктури з доставки до кінцевих споживачів якісної та безпечної агропродовольчої продукції за доступ-

ними цінами, із урахуванням того, що низькі ціни можуть зумовлювати посилення бідності серед сільськогосподарських товаровиробників, а високі ціни негативно впливають на бідні верстви споживачів; подолання голоду, збалансування раціонів харчування, вирішення проблем надлишкової ваги та різних захворювань населення [22].

Цілком зрозуміло, що характер відносин агропродовольчої системи та зовнішнього середовища формує відповідну стійкість системи, діапазон якої може змінюватися, залежно від еволюційного її розвитку. Вважаємо, що з метою забезпечення стійкості розвитку вітчизняної агропродовольчої системи необхідно забезпечити сталий розвиток всіх її складових елементів, досягнути стійкості відтворювальних процесів у них та структурних взаємозв'язків між цими елементами, які можна охарактеризувати як збалансований обмін агропродовольчою продукцією. Відтворювальний підхід при визначенні стійкості агропродовольчої системи дозволяє розглядати цю категорію в рамках співвідношення обсягів споживання та виробництва, які обмежені наявним ресурсним потенціалом, а саме - капітальними, людськими та природно-кліматичними ресурсами.

Зазначимо, що стійкість агропродовольчої системи нами розглядається з точки зору таких наукових напрямів: сталий розвиток, як напрям наукових досліджень, зорієнтований на збереження ресурсів розвитку для майбутніх поколінь, забезпечення умов для розширеного відтворювального процесу всіх видів ресурсів АПС; стійкість агропродовольчої системи з точки зору забезпечення продовольчої безпеки та подолання надзвичайних ситуацій; раціональне розміщення сільськогосподарського виробництва та збалансований розвиток рослинництва і тваринництва на рівні сільськогосподарського виробництва. Очевидно, що будь-який напрям досліджень зумовлює певну систему критеріїв стійкості, фактори, які визначають значення критеріїв та методи для дослідження впливу факторів на стійкість АПС, залежно від обраних критеріїв.

Теоретична сутність АПС нами розглядається із позиції структурно-функціонального змісту її складових. Вона включає суб'єктів сільськогосподарського виробництва, переробні підприємства та потужності організацій розподільчої інфраструктури з доробки сільськогосподарської сировини, зберігання та розподілу сільськогосподарської продукції та продовольства, а також виробничо-економічні відносини, спрямовані на забезпечення

відтворювального процесу, а відповідно, формування самодостатнього продовольчого балансу та обґрунтованої величини експортного потенціалу.

Узагальнимо класифікаційні ознаки АПС як інтегрованої багатогалузевої системи: цільове призначення; функціонально-галузева структура (структурні підсистеми та базові елементи, які включають сільськогосподарські та переробні галузі із відповідними функціями у створенні кінцевого продукту); продуктова структура (виробництво певних видів продукції); територіально-виробнича структура (включає сільськогосподарські підприємства, особисті селянські господарства, які здійснюють діяльність в межах конкретної місцевості, сільської території); організаційно-управлінська структура (інтегровані структурні елементи та ланки, які функціонують в територіальному, галузевому та програмно-цільовому аспектах); виробничо-технологічна структура (елементи виробництва та технологічні способи їх поєднання для одержання продукції із заданими параметрами якості); соціальна структура (групи населення, форми господарювання та власності, які сприяють процесу агропромислового відтворення); екосистема (природні ресурси, погодно-кліматичні умови тощо).

Виділимо найбільш важливі характеристики АПС з точки зору її сутності як соціо-еколого-економічної системи та специфіки функціонування в сучасних умовах:

- структурованість АПС та направленість її розвитку при чіткій орієнтації всіх елементів на кінцевий результат, стійкість, економічність, ефективність та збалансованість;
- прогнозування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства на основі вимог продовольчої безпеки країни;
- оптимізація взаємодії структурних елементів АПС, зміцнення інтеграційних, організаційно-виробничих зв'язків між основними її сферами;
- наближення обсягів виробництва продукції до раціональних показників забезпечується на основі інноваційних технологій та розробок;
- досягнення збалансованого розвитку потребує розробки дієвої державної підтримки, особливо галузей сільського господарства внаслідок його специфічності та високої ризиковості;
- сталий розвиток АПС є необхідною умовою забезпечення продовольчої безпеки країни, соціальної стабільності та екологічної безпеки;

- експортоорієнтованість АПС забезпечує надходження значних обсягів валютних надходжень у країну, що позитивно впливає на макроекономічні показники;

- висока ризиковість АПС, зумовлена сукупністю як чинників зовнішнього, так і внутрішнього середовищ її функціонування, особливо в умовах, коли агресія росії зумовила повну та часткову руйнацію її складових в окупованих регіонах країни.

Із урахуванням вищезазначеного та на основі структурно-функціонального підходу, агропродовольча система розглядається нами як сукупність господарюючих суб'єктів, які здійснюють бізнес-процеси та діяльності від виробництва сільськогосподарської продукції - до її споживання, переробки та утилізації відходів під впливом чинників середовища їх функціонування та з додержанням принципів сталого розвитку, внаслідок чого забезпечується продовольча безпека країни, соціальна стабільність та мінімізується негативний вплив на навколишнє середовище, що, в кінцевому підсумку, сприяє досягненню ЦСР. Із урахуванням запропонованої дефініції АПС з позиції системного підходу та урахуванням парадигми сталого розвитку можна виділити такі її характеристики:

- складна система, яка складається із великої, але обмеженої кількості елементів, згрупованих у підсистеми: сільськогосподарське виробництво, переробка сільськогосподарської сировини, дистрибуція та доведення продовольства до кінцевих споживачів, споживання, рециклінг продовольчих відходів;

- емерджентність АПС (тобто, наявність у неї властивостей, які несприятиманні іншим її елементам) полягає в тому, що вона завдяки об'єднанню складових її підсистем та елементів здатна здійснювати продовольче забезпечення;

- цілісне регулювання та управління АПС, зорієнтоване на реалізацію цілей її функціонування та підтримку внутрішньо притаманної для неї структури (цілісності системи);

- в якості суб'єкту регулювання та управління АПС виступає держава, в якості об'єктів – підсистеми та їх елементи;

- зворотній зв'язок між підсистемами та їх елементами: на вході – необхідні для виробництва агропродовольства в сільському господарстві, його переробки, функціонування елементів розподільчої інфраструктури та споживання ресурсів (сировина, матеріально-технічні, людські, фінансові, технології, інформація та ін.); на виході – продовольчі відходи та продукти їх переробки;

- динамічність системи означає, що АПС перебуває у розвитку, результатом якого є постійна зміна параметрів її підсистем;

- стан стійкості для АПС є нормальним, до якого вона прагне (гомеостаз), тобто стан, при якому забезпечується продовольча безпека на науково обґрунтованому рівні на основі реалізації принципів економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної безпеки.

Розрізняють різні рівні стійкості, організації та самоорганізації агропродовольчої системи;

- з метою оцінки досягнутого рівня стійкості системи необхідно проводити моніторинг стійкого розвитку, який дозволить кількісно оцінити досягнутий рівень продовольчої безпеки на основі розроблених індикаторів;

- стійкість може порушуватися під впливом внутрішніх та зовнішніх впливів (чинників середовища); чинниками внутрішнього середовища є процеси, які відбуваються в її підсистемах, а також на входах та виходах; до чинників зовнішнього середовища, які не прямо впливають на АПС (економічні, природні, соціально-культурні, демографічні, політико-правові, міжнародні, науково-технічні);

- при порушенні стійкості (підвищенні цін на агропродовольство, продовольчій кризі та ін.) використовуються спеціальні механізми, які сприяють приведенню системи у стійкий стан, зокрема, ринкове саморегулювання та інструменти державного регулювання; зазначені механізми зумовлюють зміну структури, особливості функціонування підсистем, організаційно-економічні відносини та ін.;

- стала АПС забезпечує досягнення продовольчої безпеки на заданому рівні для нинішнього та майбутніх поколінь на основі принципів економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної безпеки. Незважаючи на те, що, згідно з системним підходом, який широко використовується в менеджменті, агропродовольча система після потрясінь (продовольчих криз) знову буде прагнути до стійкого стану, ціна зазначених потрясінь є дуже високою, що виявляється у підвищенні цін на продовольчі продукти, посиленні соціальної нерівності, зниженні рівня та якості життя населення, втраті продовольчої безпеки на національному, регіональному та локальному рівнях, загрозою соціальної стабільності тощо.

У науковій літературі виділяють традиційні, сучасні та змішані системи АПС, порівняльний аналіз яких представлено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Характеристика основних видів агропродовольчих систем.

Параметри	Традиційні	Змішані	Сучасні
1	2	3	4
Провідна роль у АПС належить таким видам діяльності:	Виробництво сільськогосподарської продукції.	Переробка сільськогосподарської сировини.	Пакування та роздрібна торгівля.
Функціонування ланцюгів постачання	Переважають прямі канали збуту.	Прямі канали збуту, збут через залежних та незалежних посередників.	Контракти, стандарти, вертикальна інтеграція.
Система виробництва агропродовольства	Диверсифікація, змішане виробництво (рослинництво та тваринництво) малими товаровиробниками; локальне виробництво із різною продуктивністю та економічним результатом.	Диверсифікація, змішане виробництво та спеціалізація, висока продуктивність; система виробляє широкий асортимент агропродовольства, яке доступне на внутрішньому ринку.	Декілька видів продукції домінують (може мати місце монокультура); спеціалізація і висока продуктивність; система виробляє широкий асортимент агропродовольства, яке доступне на зовнішніх ринках.
Переважають наступні форми сільськогосподарського виробництва	Основою є сімейні малі та середні ферми.	Поєднання малих та великих сільськогосподарських підприємств.	Інтегровані, інноваційно-орієнтовані сільськогосподарські підприємства.
Зберігання та розподіл	Відсутність відповідних доріг ускладнює процес транспортування та доставки, що зумовлює значні обсяги продовольчих відходів. Недостатній розвиток потужностей об'єктів розподільчої логістики ускладнює процес товароруку агропродовольчої продукції, особливо швидкопсувної.	Покращення елементів розподільчої інфраструктури, однак має місце недоступність для бідних верств сільського населення.	Розвинена транспортна, складська інфраструктура дозволяє здійснювати постачання агропродовольства на віддалені відстані, забезпечує зберігання та споживання упродовж тривалого часу.
Типова модель споживання	Основою споживання є місцеве виробництво.	Поєднання у споживанні базових видів агропродовольства із продуктами переробки харчової промисловості.	У споживанні переважають перероблені продукти харчування під глобальними та національними торговими марками, особливо продукти тваринного походження.
Переробка і пакування	Доступними є такі види переробки, як сушіння фруктів, помел зернових та переробка молока.	Переважають перероблені харчові продукти в упаковці.	Переважають перероблені продукти харчування, напівфабрикати та готові до споживання в упаковці, які є доступними за ціною, місцем придбання та споживання, але в окремих випадках вважаються нездоровою їжею.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Роздрібна торгівля	Невеликі місцеві магазини або роздрібно-продовольчі ринки, фермерські ярмарки.	Невеликі місцеві магазини або роздрібно-продовольчі ринки, частка супермаркетів невелика, але швидкозростаюча.	Переважають великі мережі супермаркетів, заклади громадського харчування.
Економічна доступність	Витрати на продовольство посідають значну частку бюджету домогосподарства; меншу частку складають швидкопсувні продукти харчування (продукція тваринництва, фрукти та овочі).	Витрати на продовольство є помірними, більшу частку у структурі споживання займає продовольство із високим рівнем переробки, напівфабрикати.	Витрати на продовольство є нижчими у бюджеті домогосподарств, більшу частку посідають різні види свіжого м'яса, фрукти і овочі, риба.
Основні джерела кризи у харчуванні населення	Виробничі кризи можуть бути стійкішими, ніж у капіталомістких системах.	Міжнародні кризи, які зумовлюють незбалансоване харчування та недоїдання.	Міжнародні кризи, які зумовлюють незбалансоване харчування та недоїдання.
Основні екологічні проблеми	Деградація ґрунтів, забруднення земель сільськогосподарського призначення, нестача води.	Поєднання екологічних проблем традиційної та сучасної систем.	Викиди біогенних речовин і пестицидів, підвищений попит на воду, викиди парникових газів та інші завдяки використанню викопного палива.

Джерело: узагальнено [22, с.64-65].

Отже, концепція агропродовольчої системи передбачає її розгляд як сукупність відповідних бізнес-процесів та видів діяльності, організаційно-економічних відносин між її учасниками, які здійснюють постачання матеріально-технічних ресурсів, виробництво сільськогосподарської продукції, надання послуг з доставки, доробки, зберігання та транспортування, переробку промисловість, оптову та роздрібну торгівлю, проміжних та кінцевих споживачів продовольства, а також її вплив на навколишнє середовище, здоров'я населення та суспільство. Результати функціонування АПС повинні бути зорієнтованими на підтримку глобальних і національних зусиль, спрямованих на позитивні зміни, які сприяють прискоренню прогресу у виконанні Порядку денного на період до 2030 року та ЦСР, а також повинні надавати можливість для збору об'єктивних даних для оцінювання економічної, соціальної та екологічної сталості.

Зазначимо, що основними напрямками побудови сталої АПС на підтримку ЦСР є: забезпечення доступу до безпечної та поживної їжі для всіх (що дозволяє всім людям мати збалан-

сований раціон харчування та бути здоровими); перехід до моделей сталого споживання (сприяння та створення попиту на здорове та стале харчування, скорочення відходів); поширення практики екологічнобезпечного виробництва в достатніх обсягах (гнучко адаптуватися до кліматичних змін, скорочувати викиди парникових газів, відновлювати та забезпечувати захист критично важливих екосистем, скорочувати втрати та відходи продовольства, досягати збалансовані раціони харчування; просувати соціально справедливий розподіл благ та цінностей у суспільстві (підвищення доходів, розподіл ризиків, розширення інклюзії, створення робочих місць); створювати стійкість до загроз, потрясінь і стресів (забезпечення стабільного функціонування здорової то стійкої АПС). Однак перелічені напрями дій не забезпечують всебічну реалізацію принципів сталого розвитку всіма суб'єктами АПС, оскільки належать до одного або декількох учасників.

Ми підтримуємо концепцію ФАО щодо розгляду сталої агропродовольчої системи у якості драйверу зростання, яка створює додану вартість на основі п'яти компонентів: величи-

на заробітної плати працівників; задоволення економічних інтересів підприємців; податкові надходження до державного бюджету; переваги для споживачів; вплив на соціокультурне та природне середовище [23]. Обґрунтовано, що додана вартість запускає механізми зворотного зв'язку щодо економічної, соціальної та екологічної сталості та безпосередньо впливає на подолання бідності, голоду і забезпечення збалансованого харчування, а також підвищення екологічної безпеки.

Очевидно, що з метою створення сталої АПС необхідно враховувати всі три аспекти сталості: економічний, соціальний та екологічний. Так, економічна сталість передбачає одержання комерційної або фінансової ефективної діяльності кожним суб'єктом системи, а також вигоди та витрати для суспільства в цілому (більш ніж витрати на послуги закладів охорони здоров'я, підвищення продуктивності праці, ефективної діяльності, які сприяють економічному зростанню).

Соціальна сталість передбачає справедливий розподіл доданої економічної вартості та забезпечує вигоди для суспільства в цілому, не залишаючи поза увагою найбільш вразливі групи населення, виділені за статтю, віком, величиною доходу тощо. Водночас, екологічна сталість передбачає скорочення рівня забруднення навколишнього середовища, ефективне управління відходами продовольства та забезпечення нейтрального або позитивного впливу на довкілля в результаті діяльності, пов'язаної із агропродовольчою системою. Необхідно брати до уваги вплив на біорізноманіття, воду, ґрунт, здоров'я тварин та рослин, а також враховувати викиди парникових газів, продовольчі втрати та продовольчі відходи.

Зазначимо, що різні учасники АПС, бізнес-процеси і види діяльності можуть забезпечувати реалізацію принципів сталого розвитку на основі відповідального ставлення до інвестування, розробки стратегії розвитку та визначення стратегічних цілей, прийняття обґрунтованих управлінських рішень, а також врахування запитів та вподобань споживачів. Вважаємо, що на сьогодні всі учасники АПС, державні органи влади та управління, органи місцевого самоврядування, представники наукової спільноти, заклади вищої освіти, споживачі агропродовольства повинні брати участь у зміні технологій виробництва та моделі споживчої поведінки.

Об'єктивна та комплексна оцінка АПС вимагає розуміння її складових компонентів, їх видимих та невидимих впливів та залеж-

ностей, як вгору по виробничо-збутовому ланцюзі, так і вниз по ньому, а також врахування інтересів та цінностей для зацікавлених осіб. Так, можна виділити наступні структурні функціональні сфери АПС: виробництво сільськогосподарської сировини; формування продовольчих ресурсів; використання та споживання сільськогосподарських ресурсів та продовольства. Якщо більш детально розкрити суб'єкти АПС, то вони представлені такими елементами:

- виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства, яке здійснюється сільськогосподарськими підприємствами, сімейними фермерськими господарствами, сільськогосподарськими кооперативами, особистими селянськими господарствами;

- ринки сільськогосподарської сировини та продовольства, які включають у себе Аграрний фонд, закупівельні організації, незалежних та залежних посередників, ринки живої худоби, організації розподільчої логістики;

- переробка сільськогосподарської сировини та виробництво продукції в асортименті підприємств харчової промисловості;

- оптові ринки продовольства, оптові торгові підприємства, торгові компанії, незалежні та залежні посередники, організації розподільчої логістики, торгові платформи Інтернет-торгівлі;

- роздрібні ринки продовольства, які утворюють підприємства роздрібно-торгівлі, роздрібно-продовольчі ринки, торгові мережі, заклади громадського харчування, продовольчі магазини із оптово-роздрібною торгівлею, торгові платформи Інтернет-торгівлі, організації розподільчої логістики;

- споживачі агропродовольства, представлені потенційними та реальними споживачами сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, які здійснюють придбання із метою перепродажу та виробничого споживання, а також домогосподарства для власного споживання;

- підприємства з рециклінгу продовольчих відходів включають організації з сортування та подальшої переробки відходів з метою одержання кормів для тварин, енергії та інших матеріалів.

На рис. 1 представлено багаторівневу систему агропродовольчої системи, яка включає учасників виробничо-збутового ланцюга, п'ять видів капіталу, а також ефекти та цінності, які ними генеруються в процесі функціонування.

Отже, на рис. 1 представлено алгоритм

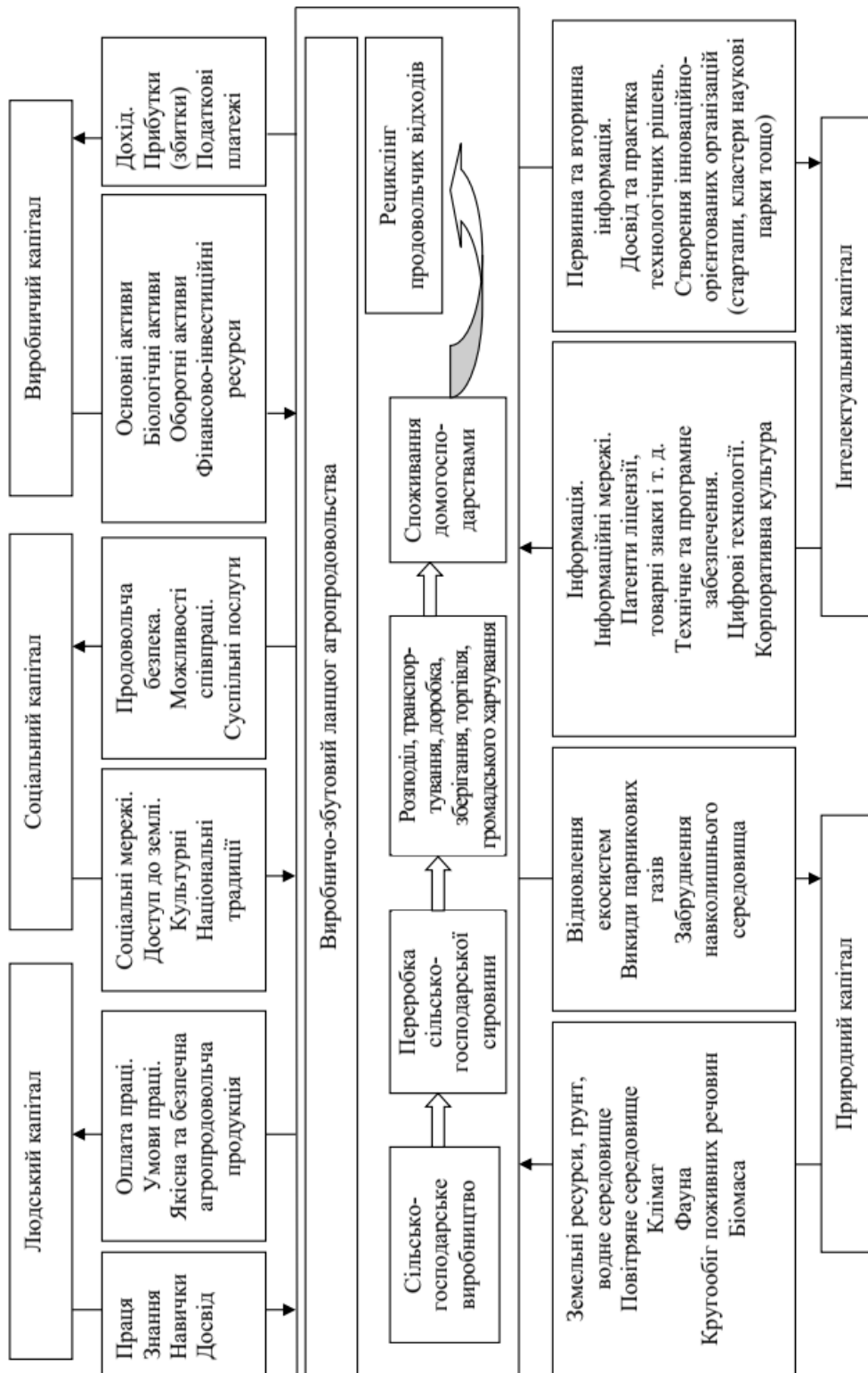

Рис. 1. Структура, види капіталу та потоки цінностей в агропродовольчій системі.

Джерело: побудовано автором.

функціонування АПС, в результаті якого п'ять видів капіталів (природний, виробничий, соціальний, інтелектуальний, людський) генерують певні види впливів на діяльність суб'єктів АПС. За результатами діяльності учасників АПС, в зворотному напрямі також формуються впливи, які характеризуються вигодами та затратами для всіх зацікавлених осіб. Отже, комплексна характеристика АПС повинна забезпечувати виявлення найбільш важливих залежностей, зв'язків та впливів між її учасниками. Зазначимо, що розвиток АПС перебуває також під впливом ринкового саморегулювання та інструментів організаційно-економічного регулювання, завданням яких є створення сприятливих економічних умов для розвитку кожного її учасника та споживача у задоволенні потреб у якісній та безпечній агропродовольчій продукції за доступними цінами.

Представлена схема характеризує інклюзивну концепцію фундаментальної ролі капітальних та нематеріальних активів для виробничо-збутового ланцюга, при цьому вертикальні стрілки демонструють основні потоки впливів та залежностей кожного виду капіталу щодо учасників виробничого-збутового ланцюга.

Так, представлені види капіталу (виробничий, природний, людський, соціальний та інтелектуальний) підтверджують загальноприйнятту точку зору, яка представлена в науковій економічній літературі. Систематизовано потоки від окремих видів капіталу до АПС та основні впливи (як вигоди, так й затрати) у вигляді потоків від АПС до цих капіталів. Вважаємо, що системний підхід дозволяє виділити основні суб'єкти АПС та відносини між ними, а також ідентифікувати драйвери змін, які впливають на учасників виробничо-збутового ланцюга, а також розробити дієві організаційно-економічні заходи щодо подолання загроз та викликів, що сприятиме досягненню сталості агропродовольчої системи.

Вважаємо, що необхідність переходу АПС на принципи сталого розвитку зумовлена наступними пріоритетними завданнями, які постають перед світовою спільнотою: подолання голоду та забезпечення здорового, збалансованого раціону харчування населення; необхідність захисту навколишнього середовища, особливо водних ресурсів; запобігання втратам біорізноманіття та його відновлення; пом'якшення наслідків зміни клімату та підвищення стійкості АПС, розвиток економічно ефективних ланцюгів постачання, створення доданої вартості; підтримка малих сільськогосподарських товаровиробників та сімейних

фермерських господарств; надання можливості працевзятості із відповідним рівнем заробітної плати; мінімізація продовольчих втрат та відходів харчових продуктів; подолання нерівності в АПС та надання допомоги найбільш вразливим групам населення в одержанні доступу до здорового харчування.

Зазначимо, що на сьогодні національні та глобальна АПС є нестійкими внаслідок їх впливу на клімат та навколишнє середовище, а також внаслідок «вузьких місць», які виявляються в аспекті забезпечення здорового та безпечного харчування для всіх. Вирішення зазначених проблем сприятиме забезпеченню якісного харчування, необхідного для збереження здоров'я населення, а також - зниженню навантаження на природні ресурси при одночасному забезпеченні якісного економічного зростання. У процесі забезпечення населення високоякісними та поживними продуктами харчування сталі АПС сприятимуть якісному економічному зростанню і соціальній рівності, а також забезпечуватимуть відповідні стимули та прибуток сільськогосподарським виробникам, підприємствам харчової промисловості, організаціям розподільчої логістики, а також повне задоволення потреб кінцевих споживачів у якісному та безпечному агропродовольстві. У сучасних умовах сталі АПС також повинні оптимізувати використання природних ресурсів та забезпечувати захист навколишнього середовища на основі використання екологічнобезпечних технологій, ефективних та безпечних ланцюгів доданої вартості, а також скорочувати продовольчі втрати на рівні кожного учасника АПС та продовольчих відходів споживачами.

Висновки. Обґрунтовано, що глобальна та національні АПС перебувають під впливом численних деструктивних чинників, пандемії COVID-19, воєнних конфліктів у різних регіонах світу, в т. ч. війни України проти російської агресії, глобальних кліматичних змін та ін., які стримують країни на шляху досягнення 17 Цілей сталого розвитку. Доведено, що досягнення сталості агропродовольчої системи у сучасних умовах є одним із нагальних викликів, що вимагає залучення знань і досвіду з різних наукових напрямів з метою розробки всебічного урахування складових елементів агропродовольчої системи та характеристики їх цілей, пріоритетних завдань та функцій.

Агропродовольча система нами розглядається як сукупність господарюючих суб'єктів, які здійснюють бізнес-процеси та діяльність від виробництва сільськогосподарської продукції до її споживання, переробки та утиліза-

ції відходів під впливом чинників середовища їх функціонування та з додержанням принципів сталого розвитку, внаслідок чого забезпечується продовольча безпека країни, соціальна стабільність та мінімізується негативний вплив на навколишнє середовище, що в кінцевому підсумку сприяє досягненню ЦСР. Отже, тлумачення «стала АПС» розглядається як стан, який характеризується параметрами функціонування системи в довгостроковому періоді, забезпечуються такими умовами: ефективне виробництво науково обґрунтованого обсягу та якості, які визначаються критеріями продовольчої безпеки (безпечне та здорове харчування) агропродовольчих благ; структурно-функціональна цілісність екологічних систем, які використовуються в аграрному виробництві; соціально-економічний добробут сільського населення та сільських територій.

Виділено структурні функціональні сфери АПС та охарактеризовано її учасників, висвітлено особливості функціонування на основі залучення п'яти видів капіталів, а також створення нею ефектів та цінностей в економічному, соціальному та екологічному аспектах. Вважаємо, що системний підхід дозволяє виділити основні суб'єкти АПС та відносини між ними, а також ідентифікувати драйвери змін, які впливають на учасників виробничо-збутового ланцюга, а також розробити дієві організаційно-економічні заходи щодо подолання загроз та викликів, що сприятиме досягненню її сталості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Варченко О. О. Теоретичні основи розвитку агропродовольчих систем в умовах глобальних змін. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 1. С. 40–50. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2022-172-1-40-50>.
2. European Commission. A European green deal—striving to be the first climate-neutral continent. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
3. European Commission. Europe's moment: repair and prepare for the next generation. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_20_940/IP_20_940_EN.pdf.
4. European Commission. A farm to fork strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. URL: https://ec.europa.eu/food/farm2fork_en.
5. European Commission. From farm to fork—our food, our health, our planet, our future. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/farm-fork_en.
6. HLPE. Food Losses and Waste in the Context of Sustainable Food Systems. HLPE: Rome. Italy. 2014.
7. GAIN. Johns Hopkins University about food

systems. URL: <https://foodsystemsdashboard.org/about-foodsystem>.

8. IPES-Food. The new science of sustainable food systems: overcoming barriers to food systems reform. URL: http://www.ipesfood.org/images/Reports/IPES_report01_1505_web_br_pages.pdf.

9. WWF-UK. A 2020 vision for the Global food system. Report summary. URL: http://assets.wwf.org.uk/downloads/2020vision_food_report_summary_feb2013.pdf.

10. Calicioglu O., Flammioni A., Bracco S., Bellù L., Sims R. The future challenges of food and agriculture: an integrated analysis of trends and solutions. *Sustainability*. 2019. № 11. 222 p. URL: <https://doi.org/10.3390/su11010222>.

11. Savary S., Akter S., Almekinders C., Harris J., Korsten L., Rötter R., Waddington S., Watson D. Mapping disruption and resilience mechanisms in food systems. *Food secur.* 2020. № 12. Pp. 695–717. URL: <https://doi.org/10.1007/s12571-020-01093-0>.2021.103134.

12. Rivera-Ferre M.G., López-i-Gelats F., Raveira F., Oteros-Rozas E., di Masso M., Binimelis R., El Bilali H. The two-way relationship between food systems and the COVID19 pandemic: Causes and consequences. *Agric. Syst.* 2021. Vol. 191. URL: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2021.103134>.

13. FAO. Ukraine: Note on the impact of the war on food security in Ukraine. Rome. 2022. 14 p. URL: <https://doi.org/10.4060/cb917en>.

14. Mardones F. O., Rich K. M., Boden L. A., Moreno-Switt A. I., Caipo M. L., Zimin-Veselkoff N., Alateeqi A. M., Baltenweck I. The COVID-19 Pandemic and global food security. *Front. Vet. Sci.* 2020. № 7. 928 p. URL: <https://doi.org/10.3389/fvets.2020.578508>.

15. Stephens E. C., Martin G., van Wijk M., Timisina J., Snow V. Editorial: impacts of COVID-19 on agricultural and food systems worldwide and on progress to the sustainable development goals. *Agric. Syst.* 2020. № 183. 102 p. URL: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2020.102873>.

16. FAO; IFAD; WFP. The State of Food Insecurity in the World 2015. Meeting the 2015 International hunger targets: Taking stock of uneven progress; FAO; IFAD; WFP: Rome, Italy. 2015. URL: <https://doi.org/10.3945/an.115.009936>.

17. UNEP. Food Systems and Natural Resources. A Report of the Working group on food systems of the international resource. 2016. URL: <https://www.resourcepanel.org/reports/food-systems-and-natural-resources>.

18. Balázs B., Ortega E., Viglizzo E. Eco-agri-food systems: today's realities and tomorrow's challenges. URL: <https://teebweb.org/wp-content/uploads/2018/11/Ch3.pdf>.

19. Hawkes C., Popkin B.M. Can the sustainable development goals reduce the burden of nutrition-related non-communicable diseases without truly addressing major food system reforms? *BMC Med.* 2015. № 13. 143 p. URL: <https://doi.org/10.1186/s12916-015-0383-7>.

20. Rockström J., Sukhdev P. How food connects

all the SDGs. URL: <https://www.garnpress.com/news/how-food-connects-all-the-sustainable-development-goals>.

21. Fassio, F., Tecco, N. Circular economy for food: A systemic interpretation of 40 case histories in the food system in their relationships with SDGs. *Systems*. 2019. № 7. 43 p. URL: <https://doi.org/10.3390/systems7030043>.

22. El Bilali H., Strassner C., Ben Hassen T. Sustainable agri-food systems: environment, economy, society, and policy. *Sustainability*. 2021. № 13. 6260 p. URL: <https://doi.org/10.3390/su13116260>.

23. FAO Developing sustainable food value chains – Guiding principles. Rome. 2014. URL: <https://www.fao.org/3/i3953e/i3953e.pdf>.

REFERENCES

1. Varchenko, O. O. (2022). Teoretychni osnovy rozvytku ahroprodovolchych system v umovakh hlobalnykh zmin [Theoretical foundations of the development of agro-food systems in the conditions of global changes]. *Ekonomika ta upravlinnia APK [Economy and management of agriculture]*, vol. 1, pp. 40-50. Available at: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2022-172-1-40-50>.

2. European Commission. A European green deal—striving to be the first climate-neutral continent. Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.

3. European Commission. Europe's moment: repair and prepare for the next generation. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_20_940/IP_20_940_EN.pdf.

4. European Commission. A farm to fork strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. Available at: https://ec.europa.eu/food/farm-2fork_en.

5. European Commission. From farm to fork—our food, our health, our planet, our future. Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/farm-fork_en.

6. HLPE. (2014). Food Losses and Waste in the Context of Sustainable Food Systems. HLPE: Rome. Italy.

7. GAIN. Johns Hopkins University about food systems. Available at: <https://foodsystmsdashboard.org/about-foodsystem>.

8. IPES-Food. The new science of sustainable food systems: overcoming barriers to food systems reform. Available at: http://www.ipesfood.org/images/Reports/IPES_report01_1505_web_br_pages.pdf.

9. WWW-UK. A 2020 vision for the Global food system. Report summary. Available at: http://assets.wwf.org.uk/downloads/2020vision_food_report_summary_feb2013.pdf.

10. Calicioglu, O., Flammini, A., Bracco, S., Bellù, L., Sims, R. (2019). The future challenges of food and agriculture: an integrated analysis of trends and solutions. *Sustainability*, vol. 11, 222 p. Available at: <https://doi.org/10.3390/su11010222>.

11. Savary, S., Akter, S., Almekinders, C., Harris,

J., Korsten, L., Rötter, R., Waddington, S., Watson, D. (2020). Mapping disruption and resilience mechanisms in food systems. *Food secur.*, vol. 12, pp. 695–717. Available at: <https://doi.org/10.1007/s12571-020-01093-0>. 2021.103134.

12. Rivera-Ferre, M. G., López-i-Gelats, F., Raveira, F., Oteros-Rozas, E., di Masso, M., Binimelis, R., El Bilali, H. (2021). The two-way relationship between food systems and the COVID19 pandemic: Causes and consequences. *Agric. Syst.*, vol. 191. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.agry.2021.103134>.

13. FAO. (2022). Ukraine: Note on the impact of the war on food security in Ukraine. Rome. 14 p. Available at: <https://doi.org/10.4060/cb917en>.

14. Mardones, F. O., Rich, K. M., Boden, L. A., Moreno-Switt, A. I., Caipo, M. L., Zimin-Veselkoff, N., Alateqi, A. M., Baltenweck, I. (2020). The COVID-19 Pandemic and global food security. *Front. Vet. Sci.*, vol. 7, 928 p. Available at: <https://doi.org/10.3389/fvets.2020.578508>.

15. Stephens, E. C., Martin, G., van Wijk, M., Timsina, J., Snow, V. (2020). Editorial: impacts of COVID-19 on agricultural and food systems worldwide and on progress to the sustainable development goals. *Agric. Syst.*, vol. 183, 102 p. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.agry.2020.102873>.

16. FAO; IFAD; WFP. (2015). The State of Food Insecurity in the World 2015. Meeting the 2015 International hunger targets: Taking stock of uneven progress; FAO; IFAD; WFP: Rome, Italy. Available at: <https://doi.org/10.3945/an.115.009936>.

17. UNEP. (2016). Food Systems and Natural Resources. A Report of the Working group on food systems of the international resource. Available at: <https://www.resourcepanel.org/reports/food-systems-and-natural-resources>.

18. Balázs, B., Ortega, E., Viglizzo, E. Eco-agri-food systems: today's realities and tomorrow's challenges. Available at: <https://teebweb.org/wp-content/uploads/2018/11/Ch3.pdf>.

19. Hawkes, C., Popkin, B..M. (2015). Can the sustainable development goals reduce the burden of nutrition-related non-communicable diseases without truly addressing major food system reforms? *BMC Med.*, vol 13, 143 p. Available at: <https://doi.org/10.1186/s12916-015-0383-7>.

20. Rockström, J., Sukhdev, P. How food connects all the SDGs. Available at: <https://www.garnpress.com/news/how-food-connects-all-the-sustainable-development-goals>.

21. Fassio, F., Tecco, N. (2019). Circular economy for food: A systemic interpretation of 40 case histories in the food system in their relationships with SDGs. *Systems*. 2019, no. 7, 43 p. Available at: <https://doi.org/10.3390/systems7030043>.

22. El Bilali, H., Strassner, C., Ben Hassen, T. (2021). Sustainable agri-food systems: environment, economy, society, and policy. *Sustainability*, vol. 13. 6260 p. Available at: <https://doi.org/10.3390/su13116260>.

23. FAO. (2014). Developing sustainable food value chains – Guiding principles. Rome. Available at: <https://www.fao.org/3/i3953e/i3953e.pdf>.

Agriculture system: structure and features of

functioning**Varchenko O.**

The article examines the theoretical foundations of the agro-food system (AFS) formation and a comprehensive description of its constituent elements, which include the evolution of scientific concepts, principles, and priority tasks in the aspect of implementing the principles of sustainable development. Approaches to understanding the category of AFS are summarized, a system that covers the processes of production, distribution, exchange and consumption of goods, as well as connections and relations between producers and consumers of material goods and services.

The purpose of the article is to substantiate the principles of the formation and development of the AFS in the context of sustainable development paradigm and sustainability in order to ensure food security of the country and the world based on the structural and functional definition of its constituent elements and highlighting the interdependence and interrelationships between them.

The general concept of AFS is presented and it is proposed to determine its sustainability on the basis of the concept of sustainable development, provision of conditions for the extended reproductive process of resources, rational placement of agricultural production and balanced development of crop and animal husbandry. AFS models are summarized and similar-

ities and differences between them are highlighted in terms of organization of activities, consumer behavior, etc.

The AFS is considered on the basis of the structural and functional content of its components and the main participants are characterized, whose activities are aimed at ensuring the reproduction process, the formation of a self-sufficient food balance and a reasonable amount of export potential. The classification features of the AFS as an integrated multi-sectoral system are summarized and its main characteristics are outlined in the aspect of realizing the socio-ecological and economic goals of sustainable development.

The definition of the AFS as a set of business entities that carry out business processes and activities from the production of agricultural products to their consumption, processing and disposal of waste in accordance with the principles of sustainable development, which contributes to the achievement of the sustainable development goals (SDGs), is proposed. A multi-level system of the AFS is presented, which allows for a comprehensive analysis to identify dependencies, connections and influences between its participants.

Key words: agro-food system (AFS), production and marketing chain, sustainable AFS, AFS participants, business processes, traditional AFS, modern AFS, mixed AFS.

Copyright: Варченко О.О. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Варченко О.О.

<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

УДК 330.322+33(447)

JEL E22, 029

Роль потенційних зарубіжних інвесторів в розвитку економіки України в умовах війни

Вернюк Н.О. , Дяченко М.І.

Уманський національний університет садівництва

 E-mail: Вернюк Н.О. n.verniuk@gmail.com; Дяченко М.І. diachenko1950@gmail.com

Вернюк Н.О., Дяченко М.І. Роль потенційних зарубіжних інвесторів в розвитку економіки України в умовах війни. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 52–63.

Verniuk N., Diachenko M. The role of potential foreign investors in the development of the economy of Ukraine in the conditions of war. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 52–63.

Рукопис отримано: 19.04.2023 р.

Прийнято: 26.04.2023 р.

Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-52-63

Розглянуто сутність інвестицій та їх роль в економічному розвитку України. Охарактеризовано основні чинники та перешкоди, які негативно впливають на розвиток інвестиційної діяльності в Україні. Визначено пріоритетні напрями інвестиційного розвитку та встановлено основні фактори впливу на рівень ділової активності й інвестиційного середовища в Україні за результатами опитування міжнародних та українських компаній.

Розглянуто основні позитивні кроки уряду в напрямку створення якісно нових умов ведення бізнесу та активації інвестиційної діяльності підприємств України в умовах війни необхідно провести ряд заходів з боку держави щодо усунення масштабної корупції, поліпшення судової системи тощо.

Визначено пріоритетні напрями і сфери інвестиційної діяльності, зокрема у розвиток аграрного сектора. Обґрунтована необхідність у створенні та реалізації перспективних інвестиційних програм розвитку аграрних підприємств, а також підтримка інноваційного розвитку всіх галузей економіки країни з метою усунення негативних наслідків російської агресії, стабілізації та розвитку економіки України.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційне середовище, інвестиційна політика, інвестиційний розвиток.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Основою розвитку будь-якої економіки є ефективна організація і здійснення інвестиційної діяльності. Особливої актуальності це питання набуває для економіки України, адже вона функціонує в умовах воєнного стану та у майбутньому потребує інтеграції в європейський соціально-економічний простір. Нині економіка України переживає складні часи. Незважаючи на те, що держава робить усе можливе для забезпечення стабільного курсу гривні, інфляційних процесів уникнути не вдається, тому інвестори не ризикують вкладати кошти в український бізнес. За даними Держкомстату, залучення нового іноземного капіталу до України за перші шість місяців війни складало 0,43 млрд доларів. При цьому

закордонні інвестори вивели з нашої країни 0,46 млрд доларів [1].

Як зауважує Вероніка Кононенко, хоч би якими привабливими не були інвестиційні умови, в умовах війни вони мають безліч небезпек і нюансів, на які слід звертати увагу. Аналогічну думку висловлює і фінансовий аналітик Андрій Шевчишин, який відзначає, що усі інвестиції під час війни ризиковані, тож інвестувати чи ні – це фактично вибір, який не готовий зробити інвестор [2].

Суттєве погіршення із залученням фінансових ресурсів в Україну відзначає О. Гуйван, який констатує, що за даними НБУ, за січень-серпень 2022 року, дефіцит сальдо платіжного балансу країни або, іншими словами, чистий відплив валюти з України становив

5,2 млрд доларів США. За цей період обсяг залучення іноземних інвестицій зменшився майже в 100 разів (з 4,4 млрд дол. 2021 року до 0,047 млрд дол. 2022 року), обсяг експорту товарів і послуг скоротився майже в 1,5 раза (з 38,7 млрд дол. до 22,6 млрд дол.) [3]. Очевидно, що за таких умов буде складно розпочати відновлювати економіку, а на бюджетні кошти взагалі не варто розраховувати.

За таких умов головним завданням України є інтенсифікація економічних процесів на територіях, де не ведуться бойові дії, а також концентрація на підтримці виробництва, переведенні його у відносно безпечні регіони, що потребує залучення додаткових коштів. Тому, як зазначає міністр економіки України Юлія Свириденко, незважаючи на військовий стан в Україні, саме зараз вдалий час для підготовки та реалізації інвестиційних проєктів на території України [4].

Дослідженню проблем та економічних умов інвестиційного клімату в Україні у сфері наукових та прикладних інтересів присвятили життя багато вчених, фахівців, бізнесменів та урядовців, зокрема І. Бланк, Л. Борщ, О. Варченко, П. Гайдуцький, А. Гальчинський, А. Діброва, М. Кісіль, М. Коденська, О. Мертенс, А. Нешиной, І. Новак, А. Пересада, Г. Підлісецький, П. Рогожин, В. Савчук, О. Старіков, Т. Хачатуров, В. Шевчук, А. Філіпенко та інші. Однак, практично відсутні дослідження основних аспектів залучення зарубіжних інвестицій в економіку України, спрямовані на забезпечення мікростабільності, підтримку ЗСУ та соціальної сфери в умовах воєнного стану.

До початку активних військових дій Україна була досить привабливою для іноземних інвесторів. Так, за даними платіжного балансу, опублікованого на сайті Національного банку, чистий приплив прямих іноземних інвестицій у 2021 році становив 7,5 млрд дол. США (у тому числі, реінвестування доходів – 4,9 млрд дол. США). До основних країн-інвесторів належать Кіпр – 31,7 %, Нідерланди – 21,6 %, Швейцарія – 5,8 %, Велика Британія – 4,6 %, Німеччина – 4,6 %, Австрія – 3,0 %, Люксембург – 2,4 % і Франція – 2,0 % [5]. З початком військових дій ситуація кардинально змінилася, так у 2022 році чистий приплив прямих іноземних інвестицій оцінено лише в 587 млн дол. США (у тому числі, реінвестування доходів – 655 млн дол. США). Тому поглиблення дослідження питання активізації потоків іноземного інвестування дозволить сформулювати перспективи для відновлення та розбудови національної економіки у воєнний та післявоєнний час, а подальша

робота і надалі буде спрямована на залучення в Україну потенційних інвесторів з метою розвитку стратегічного партнерства між країнами.

Мета дослідження. Метою статті є вивчення особливостей залучення іноземних інвестицій в економіку України у період воєнного стану та розгляд перспектив налагодження стратегічного партнерства з іноземними інвесторами з метою інтеграції українських товаровиробників в європейську економіку у повоєнний період.

Матеріал і методи досліджень. У процесі підготовки статті використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: діалектичний та монографічний, методи дедукції та узагальнення (індукції), аналізу та синтезу, метод абстрагування, порівняльних та експертних оцінок.

Інформаційною основою дослідження стали праці зарубіжних та вітчизняних науковців, офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, дані глобальної мережі «Інтернет».

Результати дослідження та обговорення. Війна проти зовнішнього агресора – це завжди боротьба за політичну і економічну незалежність країни. Тому ключовим питанням функціонування економіки України під час війни є активна мобілізація усіх наявних ресурсів, зокрема людських, фінансових та матеріальних з метою забезпечення не лише ефективної роботи усіх її галузей, а й максимального забезпечення потреб оборонної сфери, що потребує залучення іноземних інвестицій, зокрема, сприяння активності інвесторів.

Як визначає Л. В. Кондратенко, воєнна економіка – це специфічна форма народного господарства, що забезпечує воєнні потреби, мобілізацію всіх ресурсів держави під час війни. Вона характеризується всебічним розширенням виробництва воєнної продукції і скороченням випуску цивільної продукції, підпорядкуванням розподілу національного доходу військовим потребам за рахунок скорочення цивільного споживання. У структурному плані безпосередньо до військової економіки як складової народного господарства зараховуються базові галузі народного господарства в тій частині, яка забезпечує зміцнення воєнно-економічного потенціалу держави [6]. Отже, воєнна економіка включає набір непередбачених обставин, які бере на себе держава, щоб спрямувати вектор народного господарства на забезпечення воєнних потреб та мобілізацію ключових ресурсів у безпековій сфері.

Основною рушійною силою розвитку економіки будь-якої країни є інвестиції, однак їх

залучення – це складний і тривалий процес, особливо щодо іноземного капіталу. Іноземні інвестори дуже виважено та ретельно вивчають напрями інвестування, а обираючи об'єкт інвестування, дотримуються чітких критеріїв, що визначають інвестиційну привабливість об'єкта: аналітичні показники оцінки інвестиційної привабливості об'єкта інвестування; ступінь готовності інвестиційних проєктів; сприятлива нормативно-правова база; наявність стратегії розвитку обраного регіону; відсутність корупційних ризиків; готовність місцевих чиновників спрямовувати зусилля у напрями реалізації нових проєктів. Однак, визначальними критеріями для потенційного інвестора є не лише окреслені умови, адже пріоритетне значення мають стабільна та прогнозована політична і соціально-економічна ситуації в країні та її регіонах.

Як показують дослідження Advanter Group, з початком активних бойових дій в Україні повністю припинили свою діяльність 54 % підприємств, з них 25 % – майже зупинили свою діяльність, 21 % підприємств провели релокацію (2 % – повністю, 12 % – частково, 7 % – в процесі), 31 % підприємств не встигли її провести [7]. Тому першочерговим завданням України є відновлення та забезпечення ефективної роботи національного бізнесу, який є запорукою економічної стійкості держави та її спроможності ефективно протистояти агресору. Водночас держава максимально повинна стимулювати залучення іноземних інвестицій з метою переорієнтації економіки на забезпечення обороноздатності країни, відновлення і підтримання інфраструктури, забезпечення родовольчої безпеки.

Інвестиції - це найбільш бажана форма капіталовкладень для економіки, оскільки вони дозволяють реалізувати великі проєкти, крім того, до країни надходять нові практики корпоративного управління, нові технології та організаційні рішення, які дають змогу суб'єктам господарювання вийти з кризових ситуацій, забезпечити високу конкурентоспроможність продукції і підприємства. Аналізуючи динаміку прямих іноземних інвестицій в економіку України за останні 20 років, слід зазначити, що надходили вони досить нерівномірно (табл. 1).

Так, за даними таблиці 1, найбільший обсяг надходжень іноземних інвестицій в Україну відбувся у 2008 році – 10913 млн доларів США. Значне скорочення надходжень прямих іноземних інвестицій відбулося у 2020 році – мінус 868 млн доларів США, дещо меншим у 2015 році – мінус 458 млн доларів США, а порівнюючи обсяг надходжень з 2008 роком, то вони скоротилися у 2015 році на 236,1 %,

у 2020 році на 118,2 %, а у 2022 році – на 99,5 %. Проаналізувавши динаміку обсягу надходження прямих іноземних інвестицій в Україну з 2002 по 2022 рр. (млн дол. США), можна зробити висновок, що немає ніякої закономірності, будь-яка систематичність тут відсутня.

Повномасштабна війна стала вагомим фактором впливу на рівень ділової активності та інвестиційного середовища в Україні. Ми погоджуємося з твердженням Олександра Хмелевського, що війна є надто великим ризиком втратити кошти, тому інвестори будуть приймати рішення щодо інвестування вже після завершення бойових дій. Винятком можуть бути хіба що іноземні компанії, які вже працюють в Україні. Також експерт звернув увагу на те, що через війну частина українців перебуває за кордоном, а платоспроможний попит є дуже низьким. Також є ризик подальшої девальвації, що також може відлякувати іноземних інвесторів [8]. Тому сподіватися на план Маршалла та активні іноземні інвестиції, вочевидь, можна лише після закінчення війни, а зараз ми як суспільство, маємо розраховувати переважно на себе, тобто внутрішніх інвесторів, які так чи інакше пов'язують своє майбутнє з Україною.

Так, за результатами експертного дослідження, проведеного Європейською Бізнес-Асоціацією, що було презентовано 08 серпня 2022 року на он-лайн-зустрічі Асоціації, інтегральний показник індексу інвестиційної привабливості України у першій половині 2022 року впав на пів пункта та склав 2,17 бала з 5-ти можливих, і це - найнижчий показник з 2013 року. Виконавча директорка ЄБА Анна Дерев'янка зазначає, що півроку тому показник індексу становив 2,73 бала. Для порівняння, під час активної фази пандемії COVID-19 індекс знижувався до 2,4 бала, а за часів Євромайдану – до 1,6 бала, що досі є найнижчим за весь час проведення досліджень [9].

На запитання, як би ви оцінили інвестиційний клімат України, із 102 директорів найбільших міжнародних та українських компаній зазначають, що загальна оцінка інвестиційного середовища в Україні очікувано погіршилась. Відсоток респондентів, які вважають його вкрай несприятливим, зріс у десять разів – з 5 % до 53 % за останні півроку. Ще 34 % вважають його швидше несприятливим. Нейтрально оцінюють поточний інвестиційний клімат 9 % директорів, і ще 4 % вважають його сприятливим. Найбільше позитивних оцінок ділового середовища цієї хвили було отримано від представників юридичного та консультативного бізнесу, а також підприємств FMCC-сфери, зазначила Анна Дерев'янка (рис 1.)

Таблиця 1 – Динаміка прямих іноземних інвестицій.

Рік	Прямі іноземні інвестиції в Україну		Прямі іноземні інвестиції з України		Сальдо	
	млн. дол. США	темп росту (+,-)	млн. дол. США	темп росту (+,-)	млн. дол. США	темп росту (%)
2002	693		-5		+698	
2003	1424	+731	13	18	+1411	102.1%
2004	1715	+291	4	-9	+1711	21.3%
2005	7808	+6093	275	271	+7533	340.3%
2006	5604	-2204	-133	-408	+5737	-23.8%
2007	9891	+4287	673	806	+9218	60.7%
2008	10913	+1022	1010	337	+9903	7.4%
2009	4816	-6097	162	-848	+4654	-53.0%
2010	6495	+1679	736	574	+5759	23.7%
2011	7207	+712	192	-544	+7015	21.8%
2012	8401	+1194	1206	1014	+7195	2.6%
2013	4499	-3902	420	-786	+4079	-43.3%
2014	410	-4089	111	-309	+299	-92.7%
2015	-458	-868	-51	-162	-407	-236.1%
2016	3810	+4268	16	67	+3794	-1032.2%
2017	3692	-118	8	-8	+3684	-2.9%
2018	4455	+763	-5	-13	+4460	21.1%
2019	5860	+1405	648	653	+5212	16.9%
2020	-868	-6728	82	-566	-950	-118.2%
2021	6687	+7555	-198	-280	+6885	-824.7%
2022	190	-6497	159	357	+31	-99.5%

Примітка: * з 2014 р. — без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу).

Джерело: узагальнено автором [5].

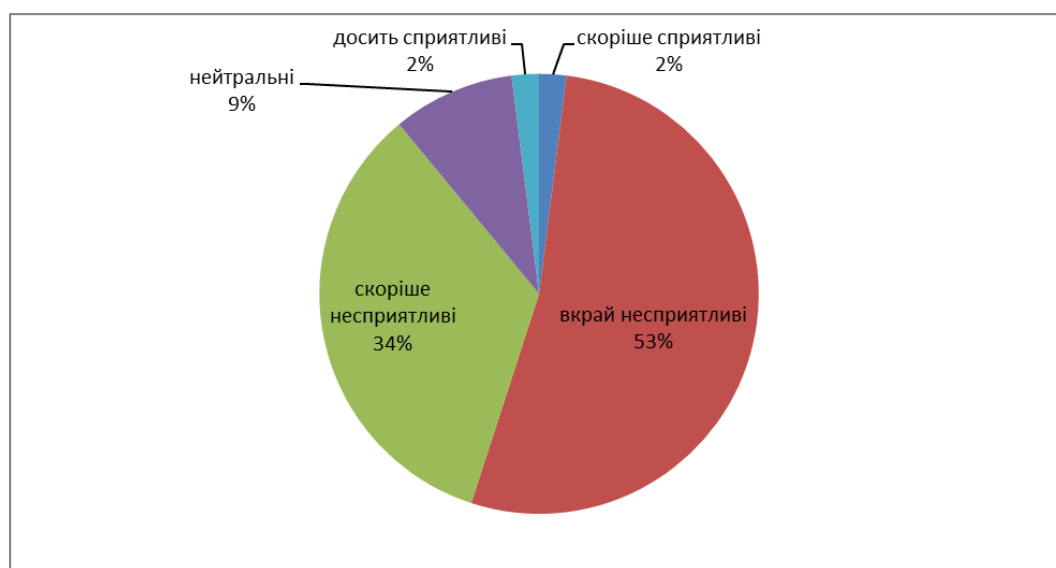

Рис. 1. Результати опитувань щодо оцінки інвестиційного клімату в Україні.

Джерело: узагальнено автором [9].

Динаміка інвестиційного клімату у 2022 році вказує на те, що він відчутно погіршився (табл. 2).

Так, у першому кварталі спостерігаємо різке скорочення іноземних інвестицій в Україну та позитивне сальдо з України, у наступних кварталах можна помітити деяке покращення, однак відзначається і ріст прямих іноземних інвестицій з України, що може свідчити як про передислокацію бізнесу, так і небажання іноземних інвесторів ризикувати власними активами.

- зниження економічних показників та потенціалу економічного розвитку не тільки у регіонах України з активними бойовими діями, а й держави в цілому, що негативно впливає на інвестиційну привабливість.

Негативну динаміку в інвестиційному кліматі України спостерігають 79 % інвесторів, ще 17 % вважають, що діловий клімат не зазнав суттєвих змін, 4 % вважають, що інвестиційний клімат поліпшився. Деяко кращими є прогнози. Так, 38 % респондентів очікують подальшого погіршення інвестиційного

Таблиця 2 – Поквартальний аналіз прямих іноземних інвестицій у 2022 р., (млн. дол. США).

Квартал	Прямі іноземні інвестиції в Україну	Прямі іноземні інвестиції з України	Сальдо
I кв.	-470	107	-577
II кв.	260	-26	+286
III кв.	400	78	+322
IV кв.	190	159	+31

Примітка: * з 2014 р. — без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу).

Джерело: узагальнено автором [5].

Воєнний стан в Україні відлякує потенційних інвесторів та вносить негативні корективи в економіку країни. Серед основних негативних впливів, що утворюють економічні загрози для інвестування у будь-які проекти країни через ризики їх замороження або зриву, варто відзначити [3, 5, 6, 10]:

- масове переміщення населення та бізнесу, спричинене активними бойовими діями на більшості територій України;

- порушення міжнародної логістики через руйнацію та закриття аеропортів, портів, закриті кордони;

- діяльність міжнародних компаній на території України ускладнюються логістичними проблемами та високими ризиками, що є наслідком воєнної агресії росії;

- спроба анексії окремих регіонів, внаслідок чого активізувався процес релокації бізнесу із небезпечних регіонів, що спричиняє появу додаткових ризиків та втрат;

- ліквідація життєво необхідної інфраструктури (силами ворожої авіації завдано низку цілеспрямованих ударів по об'єктах ТЕС, АЕС, ГЕС, мінування та блокування роботи портів, переривання логістичних маршрутів та ланцюгів постачання, знищення автошляхів по всій території України);

клімату, 36 % вважають, що ситуація залишиться незмінною, а 26 % очікують певного його покращення до кінця року. На запитання, чи буде вигідно новим інвесторам вкладати кошти в Україну, 57 % опитаних вважають, що інвестиції в Україну не будуть прибутковими і успішними; 31 % вагаються з відповіддю, і лише 12 % респондентів переконані, що новим інвесторам буде вигідно заходити в Україну [9].

З числа головних негативних факторів щодо залучення інвестицій в Україну респонденти називають воєнну агресію росії проти України; на другому місці – корупція; на третьому – слабка судова система; на четвертому – зниження купівельної спроможності населення і на п'ятому – логістичні виклики [3, 4, 6].

Розглядаючи перспективи інвестицій в українську економіку під час воєнного стану, багато експертів зазначають, що обережні іноземні підприємці та банкіри, які не були раніше знайомі з Україною, наразі не готові приєднатися до такої ініціативи. За різними оцінками експертів, ризики інвестицій сягають 40 %, тому не варто очікувати прямого залучення інвестицій за відсутності інституційної системи страхування військових ризиків та дієвих інструментів гарантування захисту інвестиційних проектів на рівні держави.

Вагомими стримуючими факторами залучення іноземних інвестицій в економіку України, за оцінками експертів, також є недосконалість правового поля щодо забезпечення та регулювання інвестиційних процесів; негативна судова практика; недосконала система банківських гарантій іноземних вкладів; корупційна складова владних структур на всіх етапах отримання дозвільних документів та прийняття регуляторних актів. Так, на думку генерального директора BASF в Україні Тіберлу Діма, «... саме корупція та слабкість судової системи негативно впливають на інвестиційний клімат країни» [12]. Про непрозору судову систему ведуть мову і зарубіжні дипломати [13, 17, 21]. Вони зазначають, що бізнесмени з інших країн нарікають на проблеми з правосуддям в Україні. Відчутним мінусом українського бізнес-клімату є тривалі судові тяжби інвесторів з державними органами влади та місцевими діловими партнерами, а особливо потерпають від цього малі та середні компанії. Основною причиною вони називають сумнівні фінансові схеми українських підприємців у роботі із закордонними інвесторами, а довести їх неправомірності в українських судах не є можливим через корумпованість місцевої влади та самих судів.

Природно, що за такого стану речей – коли для іноземних інвесторів існує високий ступінь ризику бути обдуреними і позбавленими своєї власності – Україна не може розраховувати на залучення нових грошей з-за кордону. Щоб змінити ситуацію, необхідно політична воля української влади, потрібен захист прав інвестора, приватної власності тощо – коли інші гравці на ринку вже не матимуть можливості забрати підприємство з використанням силових рейдерських атак або за допомогою «чорних» нотаріусів [17, 20].

На шляху інвестування в Україні є й інші перешкоди, на які вказують іноземні партнери. Одна з них – це те, що Україна не є членом Європейського Союзу. Зарубіжні інвестори також відзначають, що до подій на Майдані в Україні працювало значно більше іноземних компаній, і багато хто з них розглядав перспективи тривалих вкладень. Хоча бізнес-середовище за тих часів було набагато менш регульованим, ніж зараз, проте більш передбачуваним.

Слід зауважити, що інвестиційний процес у воєнний та повоєнний часи має також свою специфіку та окреслює ключові національні інтереси щодо напрямів залучення іноземних інвестицій, які обумовлені тиском ключової потреби створювати кращі оборонні продукти за нижчою ціною. Світовий досвід функціону-

вання економіки під час військового стану часто демонструє прискорення технологічного та медичного прогресу. За рахунок цього економіка країни може зміцнити свої позиції після війни, як це було у випадку із США після Першої та Другої світових воєн [13, с.45].

Однак, за словами Юлії Свириденко, першого віце-прем'єр-міністра – міністра економіки України, тривалий воєнний опір України дещо змінив вектор думок потенційних інвесторів: «У Нью-Йорку під час зустрічей з представниками флагманів світового бізнесу – U.S. Steel, JP Morgan, General Electric, MUFJ Bank, Honeywell, Halliburton ми побачили зацікавленість Україною як інвестиційним напрямком» [14]. Серед пріоритетних можливостей, які обговорювались, вона виділяє інвестиційні проекти, пов'язані з побудовою «розумних мереж», впровадженням енергетичних балансуючих потужностей, видобутком графіту і літію, газовидобуванням за передовими технологіями, «зелену» металургію з використанням заліза прямого відновлення, варіанти глибокої переробки кукурудзи з метою екстракції амінокислот та біоетанолу тощо.

Серед передумов, що формують позитивний імідж країни, а це, своєю чергою, створює сприятливі передумови для залучення іноземних інвестицій, варто відзначити наступні:

1. Активна зовнішня політика керівництва держави, що виявляється у знакових політичних та економічних подіях для України, а саме:

- світовий безвіз (з 2017 року українці можуть вільно поїхати без візи чи отримати візу на місці до 144 держав) [15];

- Угода про Асоціацію з Європейським Союзом та статус кандидата в ЄС (23 червня 2022 року лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС) [16];

- інтеграційний курс до НАТО (на Брюссельському саміті в червні 2021 року лідери НАТО підтвердили рішення, ухвалене на саміті в Бухаресті 2008 року, про те, що Грузія й Україна стануть членами Альянсу. 30 вересня 2022 року Україна подала заявку на приєднання до НАТО) [17];

- дотримання тактики малих союзів (Львівський трикутник: Україна - Польща - Литва, Асоційоване тріо: Грузія - Республіка Молдова - Україна, «Квадрига» - на рівні міністрів закордонних справ та міністрів оборони України - Туреччини) [18];

- формування антипутінської коаліції «Рамштайн» (у квітні 2022 року на авіабазі США «Рамштайн» у Німеччині було направлено механізм надання Україні військової

допомоги з подальшим створенням контактної групи оборони України) [19];

- Кримська платформа (пошуки форматів залучення міжнародних партнерів задля повернення Криму Україні дипломатичним шляхом призвели до створення платформи).

2. Засудження повномасштабного вторгнення росії в Україну переважної більшості держав світу, лідерів цих держав та світової спільноти. Так, 23 листопада 2022 року Європарламент визнав росію державою-спонсором тероризму – резолюцію підтримали 494 европарламентарі, 58 були проти, 44 утрималися [20].

3. Прийняття низки санкційних пакетів проти агресора та розірвання економічних угод з росією країнами Європейського союзу та США. За станом на грудень 2022 р., Радою ЄС введено вже дев'ять пакетів економічних та індивідуальних санкцій у зв'язку з військовою агресією росії проти України [17].

4. Багатостороння підтримка від країн G7 та Європейського Союзу. Загальний обсяг двосторонніх зобов'язань багатосторонньої підтримки та підтримки на рівні ЄС, наданої Україні урядами країн ЄС та G7 за період з 24 січня 2022 р. до 23 квітня 2022 р., становить 23,93 млрд євро [18]. На частку США припадає понад 43 % від загальної суми, що еквівалентно 10,31 млрд євро. Загальна сума зобов'язань ЄС становить 12,77 млрд євро і включає двосторонні зобов'язання урядів усіх 27 країн – членів ЄС. Багатосторонню підтримку, загальний обсяг якої становить 4,32 млрд євро, надали Україні також Канада, Велика Британія та Японія. Президентом США підписаний закон про виділення додаткової підтримки для України в розмірі 12,35 млрд дол. США) [19].

5. Авторитет Президента України на світовій арені, який підтверджується тим, що такі журнали як «Time», «Profil» та «Financial Times» визнали його як людину року та найвпливовішу людину за станом на 2022 рік. Незламна позиція Президента у питаннях відстоювання свободи та демократії, пріоритетності Верховенства права формують позитивний імідж країни на світовій арені, що активізує елемент довіри інвесторів [15].

6. Активний пошук сучасних платформ та інноваційних інструментів для залучення іноземних інвестицій. Так Президент України Володимир Зеленський на відкритті Нью-Йоркської біржі презентував платформу для потенційних іноземних інвесторів. На ній зібрано понад 500 інвест-проектів та можливостей у 10-ти галузях економіки. Це є частиною великої кампанії Advantage Ukraine, яка була

розроблена компанією WPP. Знаковою подією є те, що Україна домовилась з Багатостороннім агентством з гарантування інвестицій (MIGA) про запуск механізму страхування інвестицій під час бойових дій [21].

Як позитив, слід відзначити, що з початку 2023 року світовий банк виділив Україні перші гроші для інвестицій. Так, міжнародна фінансова корпорація, що входить до структури світового бізнесу, виділила 30 млн доларів для інвестицій в Україну та Молдову. Вона інвестуватиме у швидко зростаючі технології, а також експортно-орієнтовані компанії, що працюють переважно в Україні і Молдові. Це будуть перші інвестиції ІЕС в Україну з початку повномасштабної війни, що розпочалася у лютому 2022 року. Очікується, що разом з ІЕС до інвестицій в Україну найближчим часом приєднаються й інші потенційні інвестори, серед яких - Європейський банк реконструкції та розвитку (ЕБРР), Німецька корпорація з інвестицій та розвитку (ДЕС), Швейцарський інвестиційний фонд для ринків, що розвиваються (SITEM), Голландська фінансова компанія для країн, що розвиваються (ЕМО), Western Nis Enterprise Fund, Фонд Рокфеллера та інші [19].

Найбільший інтерес міжнародних стратегічних та портфельних інвесторів викликають такі галузі української економіки, як інновації і технології, сільське господарство та оборонна промисловість. Також чимало запитів у сфері енергетики, інфраструктури та логістики. В цілому на платформі зібрано інвестиційні проекти та можливості у десяти галузях економіки із загальним потенціалом на суму понад 400 млрд доларів. Заступниця директора Центру економічної стратегії Марія Репко у коментарі УНІАН сказала, що Україна у питанні залучення інвестицій може розраховувати лише на проекти із страхування ризиків. І тут варто очікувати на допомогу від таких інституцій, як MIGA та DFC. Планується, що до кінця війни буде максимум декілька проектів, де інвестиції будуть застраховані за міжнародними схемами (DFC, MIGA та інші) [21].

Найбільше інвестиційними можливостями в Україні цікавляться представники США, Німеччини, Великобританії, Польщі та Туреччини в таких напрямках, як інноваційні технології, сільське господарство, фінансовий сектор, логістика, енергетика, корисні копалини та оборонна промисловість. Для інвестора цікаві, насамперед, сектори, де створюється висока додана вартість, продукція яких може бути конкурентною на світових ринках. В Україні визначено 10 галузей, які мають суттєвий інвестиційний потенціал (рис. 2).

Рис. 2. Інвестиційний потенціал України.

Джерело: узагальнено автором [22].

Серед позитивних факторів бізнес-лідери найвище оцінили надання Україні Статусу кандидата на вступ до ЄС; скасування мит та квот на експорт з України; транспортний безвіз з країнами ЄС; відстрочення оплати податкових та митних платежів та заходи з дерегуляції. Попри війну, 9 % компаній Асоціації планують продовжувати працювати на ринку України, а 55 % - збираються інвестувати в Україну навіть у воєнний час. Зокрема, CEO розповідають про плани інвестицій в аграрну сферу, енергетику, ІТ та телекомунікації, будівництво, фармацевтику, нерухомість та інші галузі [22].

Так, за перший місяць від запуску інвестиційної платформи Україна вже отримала понад 250 заявок у межах інвестиційної платформи ADVANTAGE UKRAINE. Про це свідчать дані Міністерства економіки України. Слід зауважити, що за місяць роботи платформи її відвідали десятки тисяч користувачів із 112 країн світу. Більшість з них - з Польщі, США та Великої Британії. Як наголосила міністр економіки України Юлія Свириденко, прийняття рішення виділити гроші для інвестицій в Україну має стати позитивним сигналом і для інших потенційних інвесторів. В українську економіку можна і треба починати вкладати гроші вже зараз. Вона повідомила, що наразі у роботі два проекти: один – це іноземні інвестиції, а інший – суто український проект. До кінця цього року у нас є

30 млн. доларів на ці два проекти і 1 млрд доларів – на наступний рік. Міністерство економіки оцінило орієнтовані потреби України в інвестиціях на рівні 70-80 мільярдів доларів на рік. На сьогодні вже є підтверджені наміри з боку західних агенцій підтримувати Україну коштами. І цей процес неодмінно буде запущений після перемоги і стане ще активнішим, коли Україна буде на порозі приєднання до Євроспільноти [10].

Кабінет Міністрів України вже найближчим часом планує представити результати перших пілотних проєктів залучення іноземних інвестицій. Крім боротьби з корупцією, реформи судової системи та створення сприятливого бізнес-середовища, окремим напрямком має стати налагодження ефективного переговорного процесу щодо швидкого приєднання України до Європейського Союзу. Тим самим влада продемонструє свою професійність та спроможність змінювати підходи до управління в екстремальних умовах.

Доречно відзначити, що нинішній прем'єр-міністр України Денис Шмигаль разом з Кабінетом Міністрів України у 2022 році запропонував до реалізації Національну економічну стратегію – 2030. Вона передбачає, що ВВП на душу населення зросте не менше, як до 10 тис. доларів, а щорічне надходження прямих іноземних інвестицій в Україну з 2025 року складатиме не менше, як 15 млрд доларів на рік [24].

Сьогодні, після тривалої війни, багато держав цивілізованого світу заявили про намір долучитися до повоєнної відбудови України, перед якою відкрилася перспектива стати членом Євросоюзу. Це, без сумніву, додає впевненості у майбутньому, проте вітчизняна економіка має працювати вже зараз, бо саме на ній тримається забезпечення наших героїчних захисників та добробут громадян. Тому залучення інвестицій в умовах продовження руйнівної війни є одним із надзвичайних завдань для української влади на 2023 рік.

Висновки. Одним із найбільш ефективних засобів активізації інвестиційної діяльності є залучення іноземних інвестицій, оскільки прямі іноземні інвестиції дозволяють не лише реалізовувати нові проекти, а й забезпечують надходження в країну нових технологій, модернізацію техніки і обладнання, удосконалення практик управління та розвитку корпоративного бізнесу. Тому формування та реалізація єдиної політики у сфері інвестиційної діяльності для створення сприятливого інвестиційного клімату та стимулювання інвестиційної діяльності в країні має стати одним із пріоритетних напрямків розвитку держави.

Сприятливий інвестиційний клімат формується під впливом політичних, економічних, соціальних та інших факторів, що визначають умови інвестиційної діяльності в країні і ступінь ризику інвестування. Російська агресія проти України завдала безпрецедентної шкоди економіці країни й обумовила високий ступінь інвестиційних ризиків для потенційного іноземного інвестора. З початком війни урядом України було запроваджено багато обмежень і лімітів як для інвестицій, так і для виведення активів за кордон. Значне обмеження діяльності з інвестиційними активами було вимушеним, але виправданим кроком, адже високою була ймовірність продажу інвесторами всіх своїх активів та виведення коштів за кордон.

Аналіз ролі та місця іноземного інвестиційного капіталу на вітчизняному інвестиційному ринку дозволяє зробити висновок про його відносну закритість, а також існування суттєвих об'єктивних та суб'єктивних перешкод для залучення іноземних інвесторів. Однак політичні та економічні кроки керівництва країни, єдність українського народу під час російської агресії формують позитивний імідж України на світовій арені, що забезпечує сприятливі передумови залучення іноземних інвестицій в економіку України у найближчому майбутньому. Спільно з ЄС уряд України працює над створенням умов для збільшення надходжень приватних інвестицій у нашу економіку. Роз-

почалися ефективні проекти для відновлення України. Уряд країни активно запрошує приватні компанії та фінансові установи з усього світу взяти участь у нашому амбітному плані відбудови.

Вважаємо, що розвиток іноземного інвестування в умовах воєнного стану та дефіциту внутрішніх фінансових ресурсів можливий лише за умови проведення комплексу заходів щодо стимулювання інвестиційних процесів та створення сприятливого інвестиційного клімату на рівні держави. Ключовими факторами в активізації процесу залучення іноземного капіталу в економіку України визначено:

- забезпечення верховенства права та прозорості у прийнятті управлінських рішень з метою створення сприятливих нормативно-правових умов для інвестиційної діяльності;
- формування ефективної інноваційної інфраструктури (відновлення зруйнованих та розбудова нових потужностей індустріальних парків, кластерів, бізнес-інкубаторів тощо);
- завершення судової реформи для продовження євроінтеграційного курсу з метою вільного виходу у міжнародний економічний простір;
- забезпечення державного страхування та інформаційної підтримки іноземних інвестицій в умовах війни;
- активний пошук сучасних платформ та інноваційних інструментів для залучення іноземних інвестицій.

Вчасна реалізація визначених факторів активізації інвестиційного процесу в умовах війни сприятиме, на нашу думку, збільшенню обсягів залучення іноземних інвестицій у вітчизняну економіку та формуватиме сприятливий інвестиційний клімат для потенційних іноземних інвесторів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URK:<http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Zinchenko O., Finahina O., & Pankova L. Investing in the Development of Information Infrastructure for Technology Transfer Under the Conditions of a Regional Market. (June 30, 2021). *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2021. 3 (13(111)), 6–17. doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.235948> (дата звернення: 18.12.2022).
3. Гуйван О. П'ятий «Українсько-Німецький економічний форум». 24 жовтня 2022 р. URL: <https://suspilne.media/301736-u-berlini-rozprocavsapatij-ukrainsko-nimeckij-ekonomichnij-forum/> (дата звернення: 10.01.2023).
4. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Розвиток військово-промислового комплексу». Національна рада з відновлення

України від наслідків війни. 07.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/development-of-the-military-industrial%20complex.pdf> (дата звернення: 17.12.2022).

5. Інвестиції в Україну та відновлення економіки. Міністерство економіки України. Відділ зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації, 21/12/2022. Державні сайти України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62bfd716-8665-4a4c-9e2d-6325ba53b3c8&title=InvestitsiiVUkrainuTaVidnovlenniaEkonomiki> (дата звернення: 21.12.2022).

6. Кондратенко Л. В. Воєнна економіка. Енциклопедія історії України / Гол. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003 Т. 1. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Voenna_ekonomika (дата звернення: 15.12.2022).

7. SIPRI Military Expenditure Database. Stockholm international peace research institute, Apr. 2022. URL: <https://www.sipri.org/media/newsletter/2022-april> (дата звернення: 15.12.2022).

8. Європарламент визнав Росію державою-спонсором тероризму. Що це значить. BBC NEWS Україна. 23 листопада 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63730807> (дата звернення: 21.12.2022).

9. Globaldata's FDI projects. Global FDI Annual Report 2022. URL: <https://www.investmentmonitor.ai/whitepapers/global-fdi-annual-report-2022> (дата звернення: 15.12.2022).

10. Antezza A., Frank A., Frank P., Franz L., Rebinskaya E., & Trebesch Ch. The Ukraine Support Tracker: Which countries help Ukraine and how? KIEL working paper. 2022. No. 2218, 49 p. Kiel Institute for the World Economy. URL: <https://cutt.ly/cZnBPrW> (дата звернення: 24.12.2022).

11. Омельченко Т. Чому зарубіжні інвестори ігнорують Україну./ *Державні сайти України*. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62bfd716-8665-4a4c-9e2d-6325ba53b3c8&title=InvestitsiiVUkrainuTaVidnovlenniaEkonomiki> (дата звернення 11.01.2023).

12. Durham R. B. Supplying the Enemy: The Modern Arms Industry & the Military-Industrial Complex. Lulu.com. May 29, 2015. 240 p.

13. Харук С. Стан інвестиційної діяльності підприємств в Україні в умовах економічної нестабільності. Економіка та держава. №1.2020. с.66-72.

14. МЗС України: про санкції проти рф. 20 Грудня, 2022. URL: <https://finap.com.ua/mzs-ukrayiny-pro-sanktsiyi-proty-rf> (дата звернення: 21.12.2022).

15. Володимир Зеленський: людина року та почесні нагороди Президента України. Visit Ukraine today, 13/12/2022. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1300/volodimir-zelenskii-lyudina-roku-ta-pocesni-nagorodi-prezidenta-ukraini-v-2022-roci> (дата звернення: 12.01.2023).

16. Угода про асоціацію. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/>

уевроpejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu (дата звернення: 17.12.2022).

17. Відносини Україна -НАТО. (2022). Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 11.02.2023).

18. Браїлян Є. Топ-10 перемог зовнішньої політики України (2022). URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/24/top-10-peremog-zovnishnoyi-polityky-ukrayiny/> (дата звернення: 21.12.2022).

19. Олійник Д. І. Багатостороння підтримка міжнародних організацій щодо зміцнення економіки України в кінетичній протидії російській агресії. Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4626> (дата звернення: 21.12.2022).

20. Simmons A M., Chernova Y. Russia Announces Annexation of Four Regions of Ukraine. The Wall Street Journal. 30.09.2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/russia-prepares-treaties-to-annex-ukrainian-land-11664536196> (дата звернення: 15.12.2022).

21. Панкова Л. І., Камалова-Кутинець О. М. (2022). Аналіз тенденцій та перспектив залучення іноземних інвестицій в умовах економіки війни. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, (6). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-03-02>

22. Бегма В. М., Свергунов О. О. Концептуальні засади стратегій інвестиційно-інноваційного розвитку оборонно-промислових комплексів держав. Досвід для України : аналіт. доп. Київ: НІСД, 2019. 64 с.

23. Visa information. Міністерство закордонних справ України: вебсайт. 19 Грудня 2019. URL: <https://mfa.gov.ua/en/consular-affairs/entry-and-stay-foreigners-ukraine/visa-information> (дата звернення: 19.12.2022).

24. Шварц Д. Вийти з туману війни: як Україна зможе залучати іноземні інвестиції у 2023 році. – УНІАН (дата звернення 14.02.2023).

REFERENCES

1. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

2. Zinchenko, O., Finahina, O., & Pankova, L. Investing in the Development of Information Infrastructure for Technology Transfer Under the Conditions of a Regional Market. (June 30, 2021). Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 2021. 3 (13(111)), 6–17. doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.235948> (access date: 12/18/2022).

3. Guivan, O. Fifth "Ukrainian-German Economic Forum". October 24, 2022 URL: <https://suspilne.media/301736-u-berlini-rozprocavsapatij-ukrainsko-nimeckij-ekonomichnij-forum/> (access date: 10.01.2023).

4. Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the working group Development of the military-industrial complex. The National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War. 07/2022 URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/development-of-the-military-industrial%20complex.pdf> (access date: 12/17/2022).

5. Investments in Ukraine and economic recovery. Ministry of Economy of Ukraine. Department of Public Relations and Mass Media, 12/21/2022. State websites of Ukraine. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62bfd716-8665-4a4c-9e2d-6325ba53b3c8&title=InvestitsiiVUkrainuTaVidnovlenniaEkonomiki> (access date: 12/21/2022).
  6. Kondratenko, L.V. War economy. Encyclopedia of the history of Ukraine / Gol. ed. V. A. Smolii. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Naukova Dumka, 2003, T. 1. 688 p. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Voienna_ekonomika (access date: 12/15/2022).
  7. SIPRI Military Expenditure Database. Stockholm international peace research institute, Apr. 2022. URL: <https://www.sipri.org/media/newsletter/2022-april> (access date: 15.12.2022).
  8. The European Parliament recognized Russia as a state sponsor of terrorism. What it means. BBC NEWS Ukraine. November 23, 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63730807> (accessed on December 21, 2022).
  9. Globaldata's FDI projects. Global FDI Annual Report 2022. URL: <https://www.investmentmonitor.ai/whitepapers/global-fdi-annual-report-2022> (access date: 15/12/2022).
  10. Antezza, A., Frank, A., Frank, P., Franz, L., Rebinskaya, E., & Trebesch, Ch. The Ukraine Support Tracker: Which countries help Ukraine and how? KIEL working paper. 2022. No. 2218, 49 p. Kiel Institute for the World Economy. URL: <https://cutt.ly/cZnBPrW> (access date: 12/24/2022).
  11. Omelchenko, T. Why foreign investors ignore Ukraine./ State websites of Ukraine. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62bfd716-8665-4a4c-9e2d-6325ba53b3c8&title=InvestitsiiVUkrainuTaVidnovlenniaEkonomiki> (access date 11.01.2023).
  12. Durham, R.B. Supplying the Enemy: The Modern Arms Industry & the Military-Industrial Complex. Lulu.com. May 29, 2015. 240.
  13. Haruk, S. State of investment activity of enterprises in Ukraine in conditions of economic instability. Economy and the state. No. 1.2020. pp. 66-72.
  14. The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine: on sanctions against the Russian Federation. December 20, 2022. URL: <https://finap.com.ua/mzs-ukrayiny-prosanktsiyi-proty-rf> (access date: December 21, 2022).
  15. Volodymyr Zelenskyi: person of the year and honorary awards of the President of Ukraine. Visit Ukraine today, 13/12/2022. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1300/volodimir-zelenskii-lyudina-roku-ta-pocesni-nagorodi-prezidenta-ukraini-v-2022-roci> (access date: 12.01.2023).
  16. Association Agreement. Government portal. The only web portal of executive authorities of Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/jev-ropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> (date of application: 17.12.2022).
  17. Ukraine-NATO relations. (2022). Wikipedia is a free encyclopedia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (date of access: 11.02.2023).
  18. Brailyan, E. Top-10 victories of Ukraine's foreign policy (2022). URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/24/top-10-peremog-zovnishnoyi-polityky-ukrayiny/> (access date: 12/21/2022).
  19. Oliynyk, D. I. Multilateral support of international organizations for strengthening the economy of Ukraine in kinetic counteraction to Russian aggression. National Institute of Strategic Studies, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4626> (access date: 12/21/2022).
  20. Simmons, A M., Chernova, Y. Russia Announces Annexation of Four Regions of Ukraine. The Wall Street Journal. 09/30/2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/russia-prepares-treaties-to-annex-ukrainian-land-11664536196> (access date: 12/15/2022).
  21. Pankova, L. I., Kamalova-Kutinets, O. M. (2022). Analysis of trends and prospects of attracting foreign investments in the conditions of the war economy. Problems of modern transformations. Series: economics and management, (6). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-03-02>
  22. Begma, V. M., Svergunov, O. O. Conceptual foundations of strategies for investment and innovation development of defense and industrial complexes of states. Experience for Ukraine: analyst. add. Kyiv: NISD, 2019. 64 p.
  23. Visa information. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine: website. December 19, 2019. URL: <https://mfa.gov.ua/en/consular-affairs/entry-and-stay-foreigners-ukraine/visa-information> (date of application: 12/19/2022).
  24. Schwartz, D. Getting out of the fog of war: how Ukraine can attract foreign investments in 2023. - UNI-AN. (application date 02/14/2023).
- The role of potential foreign investors in the development of the economy of Ukraine in the conditions of war
- Verniuk N., Diachenko M.
- The article examines the essence of investments and their role in the economic development of Ukraine. The main factors and obstacles that negatively affect the development of investment activities in Ukraine are characterized. The priority areas of investment development were determined and the main factors influencing the level of business activity and investment environment in Ukraine were determined based on the results of a survey of international and Ukrainian companies.
- The main positive steps of the government in the direction of creating qualitatively new business conditions and activation of investment activity are considered. It has been established that for a satisfactory state of investment activity of Ukrainian enterprises in wartime conditions, it is necessary to carry out a num-

ber of measures on the part of the state to eliminate large-scale corruption, improve the judicial system, etc.

The priority directions and spheres of investment activities, in particular in the development of the agrarian sector, have been determined. There is a well-founded need to create and implement promising investment programs for the development of agricultural enterpris-

es, as well as support innovative development of all branches of the country's economy in order to eliminate the negative consequences of Russian aggression, stabilize and develop the economy of Ukraine.

Key words: investment, investment activity, investment environment, investment policy, investment development.

Copyright: Вернюк Н.О., Дяченко М.І. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Вернюк Н.О.
Дяченко М.І.

<https://orcid.org/0000-0001-9478-5088>
<https://orcid.org/0000-0003-4997-5020>

УДК 330.3:636.2:339.13

JEL O13, Q13

Розвиток скотарства в кризових умовах

Копитець Н.Г.¹ , Волошин В.М.²

¹ Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

² Національний науковий центр «Інститут землеробства Національної академії аграрних наук України»

 Копитець Н.Г. E-mail: Nataliia_kopitets@ukr.net

Копитець Н.Г., Волошин В.М. Розвиток скотарства в кризових умовах. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 64–76.

Kopytets N., Voloshyn V. Development of cattle breeding in crisis conditions. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 64–76.

Рукопис отримано: 28.04.2023 р.

Прийнято: 05.05.2023 р.

Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-64-76

У статті досліджено сучасний стан і тенденції розвитку галузі скотарства в кризових умовах. Обґрунтовано важливість галузі скотарства, як для забезпечення продовольчої безпеки країни, так і для розвитку сільських територій, з точки зору забезпечення зайнятості сільського населення та отримання продуктів харчування першої необхідності та доходів. Проте за період ринкових трансформацій, в умовах COVID-19 і повномасштабної війни, розпочатої росією, галузь скотарства України зазнала суттєвих змін та втратила значну частину свого ресурсного потенціалу. Проаналізовано динаміку поголів'я великої рогатої худоби, обсягів виробництва молока, яловичини і телятини. Виявлено важливі структурні зміни в поголів'ї великої рогатої худоби, залежно від категорій товаровиробників. Доведено, що основними виробниками продукції скотарства стали господарства населення, які забезпечують до 70 % обсягів виробництва продукції.

Негативний вплив на функціонування галузі скотарства мала і світова пандемія COVID-19. Основні учасники ланцюга просування молока, яловичини та телятини, в першу чергу, дрібні виробники та переробники, зіткнулися з багатьма проблемами, які обмежували їх роботу. Зокрема, труднощі з переміщенням молока та худоби в ланцюгах постачання, зниження цін на молоко, яловичину і телятину, нестача працівників, збільшення витрат на виробництво за рахунок впровадження заходів безпеки.

Встановлено, що повномасштабна війна країни-терориста зумовлює критичні наслідки як для України, так і для галузі скотарства. Руйнування, окупація ферм та поголів'я великої рогатої худоби, знищення кормів, запасів фуражу та пошкодження логістики призвели до скорочення пропозиції молока та яловичини в країні.

Обґрунтовано, що подальше функціонування галузі та її ефективність суттєво залежать від політики уряду та мотиваційного механізму. В умовах повномасштабної війни, яка вже триває понад рік, левова частка фінансових ресурсів спрямовується на воєнні потреби, тому розраховувати на значну державну підтримку недоцільно. Проте, Уряд країни, у межах наявних ресурсів та залучаючи іноземні інвестиції, продовжує активну роботу щодо підтримки виробників молочної продукції.

Аргументовано, що важливими напрямками розвитку галузі є концентрація виробництва, в т. ч. на основі кооперації виробників; покращення кормової бази та племінної справи; модернізація матеріально-технічного забезпечення; інвестиційна підтримка як державних, так і міжнародних інституцій. Обґрунтовано, що вирішенню існуючих проблем у галузі сприятимуть взаємодія та узгодженість інтересів виробників, переробних підприємств та держави.

Ключові слова: скотарство, виробництво молока, яловичини і телятини, ринкові трансформації, COVID-19, повномасштабна війна.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Скотарство належить до найважливіших галузей сільського господарства України та забезпечує населення молоком, яловичиною, телятиною та продуктами їх переробки [1]. Саме ці продукти включені до переліку індикаторів продовольчої безпеки держави.

Це – галузь, яка, окрім забезпечення населення продуктами тваринного походження, створює умови для цілорічного функціонування виробництва та підтримання соціальної стабільності у сільській місцевості за рахунок зайнятості населення.

Скотарство, як стійка система тваринництва, може сприяти зменшенню бідності та припиненню голоду, а також покращенню харчування та його безпечності. Оцінюється, що існування 60 % сільських домогосподарств у країнах із низьким та середнім рівнем доходу залежать від худоби [2].

Формування ринків продукції молочного та м'ясного скотарства має за кінцеву мету соціальну спрямованість та ефективність як для товаровиробників, так і для споживачів [3].

Проте, за період ринкових трансформацій, в умовах COVID-19 і повномасштабної війни, розпочатої росією, галузь скотарства України зазнала значних змін та втратила значну частину свого ресурсного потенціалу. Визначаючи та враховуючи важливість галузі та продукції скотарства як для країни, так і для населення, необхідно акцентувати увагу на оцінюванні стану та перспектив її розвитку в умовах криз. Проблеми функціонування галузі скотарства актуалізують потребу у цьому дослідженні.

Дослідження галузі скотарства є багатоаспектним та висвітлено в численних наукових публікаціях. У наукових дискусіях обговорюють питання, які визначають корисність та функціональний вплив молока та молочних продуктів на здоров'я людини [4, 5].

Д. Річард, В. Аларі, К. Корніус, Дж. Дютеурте, П. Лхосте обґрунтовують важливість виробництва молока у дрібних фермерських господарствах. Вони зазначають, що «молоко становить важливу частину засобів до існування дрібних фермерів, зокрема, в скотарських регіонах Африки» [6].

В. Зіетара і М. Адамський стверджують, що вирощування великої рогатої худоби та виробництво молока є основою для утримання значної частини сільського населення Польщі. Ферми з вирощування великої рогатої худоби, в тому числі з виробництва молока, є важливими для виробництва продуктів харчування, для зовнішньої торгівлі та управління земельними ділянками. А тому важливо вивчати їх органі-

зацію та ефективність процесів [7]. Необхідно наголосити, що саме Польща замикає трійку основних виробників молока у Європейському Союзі, після Німеччини та Франції.

Особливості виробництва молока на голландських молочних фермах вивчали Г. С. Самсон, К. Гардебрук, Р. А. Джонгінел. Скасування квоти на молоко викликало занепокоєння щодо навколишнього середовища в Нідерландах. Авторами було розроблено мікроекономічну модель для аналізу технічних взаємозв'язків між виробництвом молока, грубих кормів та гною. Виробничі функції для молока, кормів та грубих кормів оцінювалися на основі квоти на молоко та обмежень щодо гною. Визначено, що за маржі та за переважаючих вхідних і вихідних цін та витрат на переробку гною для молочних ферм буде привабливо розширювати виробництво, якщо їм не заважатимуть нормативні обмеження [8].

Наслідки спалаху COVID-19 для молочної промисловості Африки: випадки Буркіна-Фасо, Кенії, Мадагаскару та Сенегалу досліджували Е. Вел, Дж. Мбуру, Е. Ндамбі, С. Сейл та ін. Вони відзначали, що заходи щодо COVID-19 негативно вплинули на молочних фермерів, коли криза припала на пік сезону виробництва молока. Причому уряди цих країн не вжили заходів для підтримки виробництва молока. Малі та неформальні збирачі молока також постраждали від обмежень у пересуванні, оскільки вони не могли отримати дозволи на переміщення [9].

Ванг Кінгбін, Ліу Чанг-куан, Джао Ян-фенг та ін. оцінювали вплив пандемії COVID-19 на молочну промисловість Китаю та Сполучених Штатів Америки. Ними були надані політичні рекомендації щодо підвищення стійкості галузей молочної промисловості до пандемій та інших потрясінь [10].

Економічні та соціальні наслідки COVID-19 для добробуту тварин і молочного скотарства в Центральному Пенджабі, Пакистані були об'єктом досліджень С. Хуссаїна, А. Хуссаїна, Дж. Хоу та ін. На молочне тваринництво і благополуччя тварин у Пакистані критично вплинули три аспекти: нестача кормів, недоступність основних ветеринарних препаратів і зниження споживчого попиту на молочні продукти [11].

Світові тенденції зміни клімату також впливають на функціонування галузі скотарства. Зокрема, А. Золотарьов, К. Родіонова, М. Химич, С. Вирвикишка, А. Хохлов вивчали можливість зменшення впливу високої температури навколишнього середовища на молочну продуктивність корів за рахунок різних підходів до організації технології їх годівлі [12].

Питання конкурентоспроможності м'ясо-скотарства та специфіки розвитку м'ясо-продуктового підкомплексу України, як одного з основних виробників важливих білкових продуктів, що відзначаються біологічною повноцінністю для організму людини, розглядав П. Р. Пуцентейло. [13].

Поєднання екологічно та економічно стійкого виробництва молочних продуктів та яловичини у Швеції досліджували А. Хесле та ін. [14].

Загроза для життя працівників, руйнування господарських будівель, сотні вибухових снарядів на полях, загибель і хвороби тварин на фермах у східних, північно-східних та південних областях – це все, через що доводиться проходити вітчизняним фермерам на великих українських територіях після російського повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. [15].

Метою дослідження є вивчення особливостей функціонування галузі скотарства в кризових умовах та обґрунтування напрямів її розвитку.

Матеріали і методи дослідження. Наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених щодо функціонування та розвитку галузі скотарства, дані Державної служби статистики України та Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) становили теоретико-методологічну та інформаційну бази дослідження. Під час проведення дослідження було використано сукупність загальноприйнятих методів та прийомів: абстрактно-логічний метод – для опрацювання теоретичних положень та аналізу галузі скотарства, формулювання висновків; порівняльного аналізу – для порівняння показників та виявлення тенденцій їх зміни у часі; монографічний – при деталізації галузі скотарства; статистичний – при здійсненні оцінювання змін у галузі; табличний – для наочного зображення отриманих результатів дослідження.

Результати дослідження та обговорення.

Організаційні та економічні перетворення в державі значним чином вплинули на стан галузі скотарства. У тваринництві України склалася ситуація, яка зумовила значні зміни в досліджуваній галузі [16].

Скотарство в Україні традиційно розвивалося у напрямі молочного та м'ясо-молочного розведення великої рогатої худоби. Негативна тенденція скорочення чисельності поголів'я великої рогатої худоби триває із 90-х років минулого століття.

Молочне скотарство зазнало занепаду, відбувся стихійний розпад наявних колективних господарств з нагромадженням упродовж багатьох десятиліть досвідом роботи. Розукрупнення великих колгоспів та радгоспів призвело до збільшення чисельності господарств, розпорощення основних виробничих фондів, масового продажу корів, порушення системи кормозабезпечення, фізичного і морального старіння матеріально-технічної бази, а здебільшого - зубожіння в минулому успішних підприємств [17]. Основною причиною було те, що темпи росту цін на матеріально-технічні ресурси значно випереджали закупівельні ціни на молоко.

Зауважимо, що й досі відбувається доволі значне скорочення чисельності великої рогатої худоби, що має не лише економічне підґрунтя. Зокрема, впродовж 2000-2021 р. поголів'я великої рогатої худоби у всіх категоріях господарств загалом скоротилося на 71,9 %, тобто більш, ніж на 6,5 млн голів, з яких майже 3,4 млн голів – це дійне стадо корів (табл. 1). На початок 2022 р. у господарствах усіх категорій утримувалося 2644 тис. гол. великої рогатої худоби і це - на 8,0 % менше відповідного періоду 2021 р. Слід відзначити, що у 2021 р. 33,4 % всього поголів'я великої рогатої худоби утримувалося у таких п'яти областях: Хмельницька, Полтавська, Вінницька, Житомирська та Одеська.

Таблиця 1 – Поголів'я великої рогатої худоби в Україні на кінець періоду, тис. голів.

	2000 р.	2010 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021/2000, %	2021/2020, %
Господарства усіх категорій							
Велика рогата худоба	9423,7	4494,4	3092,0	2874,0	2644,0	28,1	92,0
у т.ч. корови	4958,3	2631,2	1788,5	1673,0	1544,0	31,1	92,3
Сільськогосподарські підприємства							
Велика рогата худоба	5037,3	1526,4	1049,5	1008,4	1003,4	19,9	99,5
у т.ч. корови	1851,0	589,1	438,6	423,9	424,6	22,9	100,2
Господарства населення							
Велика рогата худоба	4386,4	2968,0	2042,5	1865,6	1640,6	37,4	36,0
у т.ч. корови	3107,3	2042,1	1349,9	1249,1	1119,4	87,9	89,6

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України [18].

Впродовж досліджуваного періоду виявлено суттєві структурні зміни в поголів'ї великої рогатої худоби, залежно від категорій товаровиробників (табл. 2).

Найбільші втрати поголів'я великої рогатої худоби відбулися у сільськогосподарських підприємствах. Якщо у 1990 р. в сільськогосподарських підприємствах утримувалося 85,6 % поголів'я великої рогатої худоби та 73,9 % – корів, то на кінець 2021 р. у сільськогосподарських підприємствах утримувалося 38,0 % поголів'я великої рогатої худоби та 27,5 % – корів. Отже, 62,0 % поголів'я великої рогатої худоби, у т. ч. 72,5 % корів зосереджено у господарствах населення. У 2021 р. ця категорія господарств забезпечує 74,9 % обсягів виробництва яловичини і телятини в Україні. Слід наголосити, що кількість поголів'я худоби, яке утримується у господарствах населення, зазнало дещо менших втрат, порівняно з сільськогосподарськими підприємствами.

Дуже багато сільськогосподарських тварин вирощують у регіонах України, які після повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. стали зонами бойових дій чи опинилися в окупації. Протягом лютого-травня 2022 р. під окупацією або в активних бойових діях перебували 10 областей. У них сконцентровано 43,2 % всього промислового поголів'я великої рогатої худоби [15].

Виробництво молока у 2021 р. зменшилося на 31,2 %, порівняно з 2000 р. і на 5,9 % - порівняно з 2020 р. (до 8713,9 тис. тонн) (табл. 3). Зокрема, сільськогосподарськими підприємствами було вироблено 2767,7 тис. тонн, а господар-

ствами населення – 5946,2 тис. тонн. Виробництво яловичини і телятини у 2021 р. зменшилося на 58,8 %, порівняно з 2000 р., та на 10,1 % - порівняно з 2020 р. (до 310,5 тис. тонн).

До критичного рівня зменшилася частка яловичини і телятини у структурі виробництва всіх видів м'яса. Якщо у 2000 р. вона становила 45,4 %, то у 2021 р. – лише 12,7 %. Такі зміни фактично звужують формування раціонального м'ясного балансу країни, де яловичина має становити не менше 30 % [19]. Ці трансформації стали результатом кризових явищ у галузі скотарства.

За останні 30 років кількість переробних підприємств зменшилася втричі. У перші ж тижні війни зупинили діяльність або зменшили виробництво внаслідок виникнення логістичних проблем 32 % молочних підприємств, наприкінці травня їх частка знизилася до 17 %. Молочний ринок останнім часом і так працював в умовах дефіциту сировини, а з лютого 2022 р. ситуація ще більше погіршилась. Найбільшу частку молока раніше виробляли Чернігівська (8,9 % від усього обсягу промислового молока, тобто, такого, що надходило на переробку від сільськогосподарських підприємств), Харківська (8,9 %), Київська (8,2 %), Сумська (5,9 %) та Житомирська (4,3 %) області. У багатьох постраждалих регіонах, за інформацією учасників ринку, продуктивність корів знизилася на 15-70 %. Загалом, експерти Асоціації виробників молока прогнозують зменшення виробництва цього продукту сільськогосподарськими підприємствами у 2022 р. - з 2,75 до 2,21 млн т (на 19,5 %) [15].

Таблиця 2 – Структурні зміни поголів'я великої рогатої худоби, %.

Показник	Рік			
	2000	2010	2020	2021
Сільськогосподарські підприємства				
Велика рогата худоба	53,5	34,0	35,1	38,0
у т.ч. корови	37,3	22,4	25,3	27,5
Господарства населення				
Велика рогата худоба	46,5	66,0	64,9	62,0
у т.ч. корови	62,7	77,6	74,7	72,5

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України [18].

Таблиця 3 – Динаміка виробництва продукції скотарства, тис. тонн.

Показник	2000 р.	2010 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2000 р., %	2021 р. до 2020 р., %
Молоко	12657,9	11248,5	9263,6	8713,9	68,8	94,1
Яловичина та телятина	754,3	427,7	345,4	310,5	41,2	89,9

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України [18].

Вважаємо, що галузь скотарства є найбільш проблемною. Скорочення поголів'я великої рогатої худоби, зменшення обсягів виробництва молока та м'яса, необґрунтованість цін реалізації обумовили занепад і збитковість [20].

Вирощування великої рогатої худоби залишається неприбутковим бізнесом. Одним із найсуттєвіших факторів скорочення поголів'я великої рогатої худоби є економічна незацікавленість виробників. Збитковість виробництва продукції через високу її собівартість, що є наслідком застосування застарілих технологій, підвищення цін на вхідні матеріально-технічні ресурси і послуги (корми, переважно зернові, ветеринарні препарати, логістичні послуги, енергоресурси і т. п.) не сприяють нарощуванню поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств.

Показники оборотності капіталу у різних м'ясних галузях є неоднаковими, а це впливає на перспективність їх інвестування. Тому значно мобільнішими галузями є птахівництво та свинарство, які інтенсивно розвиваються на базі спеціалізованих підприємств, а поголів'я великої рогатої худоби продовжує зменшуватись. Унаслідок цього спостерігаються помітні зміни у структурі пропозиції сільськогосподарської продукції у розрізі різних видів м'яса [21].

Доцільно відзначити, що низьким залишається рівень споживання молока, яловичини і телятини населенням. Зокрема, у 2021 р. споживання молока та молочних продуктів становило лише 53,0 % від раціональної норми на душу населення на рік або 201,5 кг. Із розрахунку на 1 особу на рік в Україні спожили 7,7 кг яловичини та телятини, що склало 22,1 % до раціональної норми споживання цього виду м'яса.

Згідно з результатами 2022 р., фіксуємо, що попит на молоко та молочні товари постраждав більш суттєво, ніж його пропозиція. Так, порівняно з 2021 р., у 2022 р. внутрішня потреба товарного ринку (в еквіваленті сирого молока) впала на 27 % (до 2,5 млн. тонн, порівняно зі зниженням обсягів переробки сировини) та на 17 % (до 2,9 млн. тонн в перерахунку на базові показники жиру та протеїну). Така жахлива динаміка, передусім, пов'язана з демографічними змінами, спричиненими війною та окупацією українських територій. Також вагомим фактором зменшення молочної потреби були економічні причини, в т. ч. загальне зниження купівельної спроможності населення та висока інфляція. Але, як не парадоксально, остання одночасно і підтримувала продажі молочної продукції, порівняно з іншими товарами [22].

Не викликає сумніву той факт, що зосередженість поголів'я великої рогатої худоби у господарствах населення вплинула на рівень товарності продукції скотарства. Основними виробниками молока та м'яса великої рогатої худоби на вітчизняному ринку стали саме ці господарюючі суб'єкти. У 2021 р. господарствами населення в Україні було вироблено 74,9 % обсягів виробництва яловичини та телятини і 68,2 % обсягів молока.

Приватний виробник молока та м'яса став основним товаровиробником внаслідок зниження обсягів виробництва цих видів продукції колективними сільськогосподарськими підприємствами.

Більшість особистих селянських господарств орієнтовані на споживання вирощеної продукції всередині домогосподарства, а одержані доходи розглядаються як джерело виживання у складній життєвій ситуації, додатковий ресурс для подолання матеріальних труднощів. Для такого господарства характерними є не орієнтація на ведення товарного виробництва, а підтримання життєдіяльності домогосподарства, використання при цьому всіх доступних ресурсів, які роблять його незалежним від нестабільного зовнішнього економічного середовища, допомагають зберегти матеріальний і соціальний статус [23].

Оцінюючи стан галузі скотарства, варто враховувати також і якісну складову поголів'я (породи та напрям продуктивності). В Україні пропозиція яловичини в основному формується за рахунок використання на забій поголів'я надремонтного молодняка та вибракованого поголів'я дорослої худоби молочних і молочно-м'ясних порід. При цьому частка поголів'я спеціалізованої м'ясної худоби не досягає і 5 % від усього поголів'я великої рогатої худоби. У той час, як в інших країнах світу проблему забезпечення населення високоякісною яловичиною вирішують за рахунок нарощування у структурі стада великої рогатої худоби питомої ваги тварин м'ясного напрямку продуктивності. У структурі поголів'я великої рогатої худоби частка худоби м'ясного напрямку продуктивності становить понад 75 % у Австралії, Аргентині, Бразилії, Уругваї і Канаді. У країнах Європи (Франції, Іспанії, Ірландії) та США частка м'ясного поголів'я великої рогатої худоби коливається в межах 25-75 %. У структурі поголів'я великої рогатої худоби у Німеччині, Чехії та Угорщині частка худоби м'ясного напрямку продуктивності становить біля 25 %.

Сучасний стан галузі скотарства характеризується системною кризою, для якої властиві зменшення поголів'я великої рогатої худоби,

низький рівень продуктивності тварин; відсутність повноцінної кормової бази, низький рівень забезпечення їх повноцінними кормами, зокрема, білкового компоненту; високий фізичний знос і моральне старіння основних фондів, що пов'язано із низькими темпами їх оновлення; складний фінансовий стан більшості підприємств корпоративного сектору внаслідок росту вартості матеріально-технічних засобів, високого рівня процентних ставок на кредитні ресурси, інші негативні чинники; зниження рівня споживання молока та молочних продуктів; низька інноваційна активність, пов'язана з відсутністю економічно обґрунтованої нормативної бази й дієвого механізму стимулювання інноваційної діяльності [24].

Враховуючи те, що основне поголів'я великої рогатої худоби, хоч і зосереджене у господарствах населення, проте і в них відбувається процес невпинного його скорочення, необхідно констатувати, що в нинішніх умовах скотарство втратило свою привабливість як для бізнес-структур, так і для господарств населення.

Утримання худоби в особистому господарстві вимагає безперервного нагляду за нею без вихідних, відпусток. Із великими труднощами вдається забезпечити худобу кормами. Корова тепер припадає в середньому на 8 - 9 сільських дворів, а часто й на значно більше. При такій розосередженості поголів'я важко формувати череди для випасання. Великих витрат вимагає збір молока у нечисленних власників корів. Продукція молочної промисловості здорожується внаслідок скорочення і віддаленості сировинної бази. Ще гірші перспективи з вирощуванням молодняку. Його поголів'я в господарствах населення зменшується прискорено. Телят забивають, бо їхній приріст не покриває навіть вартості випоєного молока. У динамічній ринковій економіці скотарство в дрібних господарствах населення з маломеханізованою технологією, з низькою продуктивністю праці не може бути конкурентним виробництвом [25].

Негативний вплив на функціонування галузі скотарства мала і світова пандемія COVID-19. Основні учасники ланцюгу просування молока, в першу чергу, дрібні виробники та переробники, зіткнулися з багатьма проблемами, які обмежували їх роботу. Обмеження на поїздки призвели до тимчасових перебоїв у постачанні молока, а через заходи захисту та безпеки працівників зросли витрати на переробку. Багато дрібних роздрібних торговців постраждали також від заборони на переміщення. Вони скоротили закупівлю кустарних молочних продуктів, тим часом псування молочних

продуктів збільшилося під час тривалої комендантської години в поєднанні з незадовільними умовами зберігання. Супермаркети змогли збільшити частку ринку під час пандемії, завдяки зв'язкам із промисловими переробниками молока та оптовиками. Більшість споживачів зменшили споживання молочних продуктів через зниження купівельної спроможності. Загалом, наслідки кризи в галузі охорони здоров'я вплинули на більшу кількість малих і неофіційних ланцюгів постачання молочної продукції, ніж на великі, які є більш диверсифікованими, краще організованими та, врешті, більш стійкими до такого роду глобальної кризи [9].

Результати досліджень [10] свідчать про те, що пандемія сильно вплинула на молочну промисловість як у Китаї, так і в Сполучених Штатах через схожі механізми, такі як зниження цін на молоко на фермах, перебої та труднощі з переміщенням молока в ланцюгах постачання, нестача працівників, збільшення витрат на виробництво та відсутність операційного капіталу. Існували також значні відмінності в механізмах впливу між двома націями, включаючи транспортні труднощі через повсюдне закриття доріг і значне скорочення святкових продажів молочних продуктів у Китаї, а також зупинку багатьох молочних переробних підприємств у Сполучених Штатах, через закриття шкіл, ресторанів та готелів.

Отримані нами результати щодо проблем функціонування галузі скотарства підтверджуються дослідженнями інших фахівців. Так, Олена Жупінас, керівниця проекту АВМ «Гуртовий збут молока» зазначає: «Останні тридцять років ситуація в молочної галузі України кардинально відрізняється від того, що відбувається на глобальному рівні. Якщо в світі у 1991 р. було вироблено 440 млн т молока, то в 2021 р. – 726 млн т. В Україні у 1991 р. надоїли 24,5 млн т, а у 2023 р. планується отримати 7,6 млн. Світ виріс у 1,5 раза, а ми - втричі впали. У нас скоротилась кількість молочнотоварних ферм і переробних заводів. У 1990 р. на території України працювало 643 молокозаводи, а за станом на 1 січня 2022 р., дозвіл на виробництво молочних продуктів мали 140 заводів, з них тільки 111 працювали».

Із початком воєнних дій молочна переробка втратила на окупованих і тимчасово окупованих територіях 38 підприємств, і тому, за станом на 1 грудня, мали 73 працюючих підприємства. Знову ж таки, порівняно з 1990 р., це - в 9 разів менше [26].

Серед причин, які стримують розвиток цієї галузі, називають необхідність значних інвестицій, дефіцит висококваліфікованих спеці-

алістів, обмеженість ринку збуту продукції, значні ризики технологічного та біологічного характеру. Однак, однією із найбільш важливих є відсутність політики державної підтримки та нестабільність цін на молоко та яловичину [27].

Більшість вітчизняних господарств має закінчений оборот із внутрішньогосподарською спеціалізацією виробництва, тому для них дуже важлива підтримка або створення стада з оптимальною структурою. У господарствах молочного напрямку продуктивності в стаді має бути не менше 60 % корів. Основними причинами, які стримують темпи відтворення великої рогатої худоби, слід вважати безпліддя та яловість маточного поголів'я. З цих причин багато господарств недоотримують значну кількість молодняку та продукції, мають збитки від утримання неплідних тварин. Втрати у відтворенні худоби в ряді господарств залишаються високими – щороку недоотримують приплід від 30-40 % маточного поголів'я [28].

Наразі відсутні офіційні дані Державної служби статистики України за 2022 р. щодо поголів'я великої рогатої худоби, обсягів її вирощування, виробництва яловичини і телятини та виробництва молока. В умовах війни неможливо оцінити реальний стан галузі скотарства. Складно визначити кількість господарств, які постраждали від окупації та бойових дій, а також їх втрати. У першу чергу, відзначимо, що постраждала та продовжує перебувати у небезпеці від військової агресії росії вся територія України, все населення, всі господарства. Проте рівень втрат та наслідки як для країни, так і для конкретного підприємства та людини - різні. Ці втрати обчислюються не лише у фінансових ресурсах, матеріальних та майнових комплексах, а й у втраті кваліфікованого персоналу та безцінного людського життя. Чітко порахувати та назвати кількість господарств, що вирощували велику рогату худобу та виробляли молоко, які постраждали від дій російських окупантів, складно.

Повномасштабна війна країни-терориста зумовлює критичні наслідки як для України, так і для галузі скотарства. Зокрема, руйнування, окупація ферм та поголів'я великої рогатої худоби, знищення кормів, запасів фуражу та пошкодження логістики призвели до скорочення пропозиції молока та яловичини в країні, обмеження раціонів для худоби та зменшення кількості доїнь корів на добу.

В умовах війни, господарства, які утримують велику рогату худобу, мають ряд проблем:

- пошкодження та знищення інфраструктури ферм і загибель тварин: через обстріли, авіаудари багато виробничих потужностей

були зруйновані або значно пошкоджені, багато тварин на фермах загинули через осколкові, кульові ураження, стреси від гучних вибухів, через проблеми з доставкою та приготуванням кормів, нестачу кормів та вимушені зміни раціонів, брак ветеринарних препаратів та деззасобів, хвороби великої рогатої худоби;

- зірвані ланцюги постачання, переробки та продажів: у перші місяці повномасштабного вторгнення росії ведення молочного бізнесу в Україні буквально було заблоковане, були проблеми з перенаправленням об'ємів молока (особливо гостро це відчули в Чернігівській і Сумській областях), господарства тижнями були змушені роздавати чи навіть утилізувати молоко, були зруйновані дороги та мости, велись обстріли;

- знищення документації: офіси господарств у багатьох районах були використані російськими окупантами як штаби чи місця стоянок, при цьому документація та офісна техніка були знищені;

- заміновані землі та коригування сівозміни: сотні гектарів сільгоспугідь в областях, де пройшла російська армія, всіяні вибухо-небезпечними предметами, мало того, в ООН назвали Україну однією з найбільш замінованих країн світу, відтак молочні господарства змушені оперативно коригувати сівозміну з урахуванням нових умов;

- управлінські проблеми воєнного стану: після 24 лютого 2022 р. молочним підприємствам доводиться працювати згідно з новими вимогами воєнного стану;

- нестача обігових коштів: господарства в окупації, у зонах бойових дій та навіть після звільнення також мають величезні проблеми з обігом коштів, наразі немає можливості повністю або частково закупити всі необхідні ресурси — корми, ветпрепарати, засоби для дезінфекції тощо [15].

Попри всі труднощі, які виникли в перші місяці війни в Україні та мають місце і нині, молочна галузь нашої країни розпочала поступове відновлення. На початку вторгнення росії до України деякі виробники молока та переробні підприємства змушені були тимчасово призупинити свою діяльність або зменшити виробництво через логістичні проблеми. Наразі ж молокопереробні підприємства на територіях, де не ведуться активні бойові дії, відновили роботу та намагаються задовольнити потреби споживачів за рахунок реалізації власної продукції в мережах супермаркетів та власних точках на ринках [29].

Одним із факторів ефективного інтенсивного виробництва молока є створення

комфортних умов утримання корів на фермі чи комплексі. Високопродуктивні корови досить вимогливі до мікроклімату в приміщенні та умов утримання. Вважається, що від цього залежить продуктивність тварин на 10 - 30 %. Було встановлено, що зниження добових надойів є наслідком негативного впливу температурного фактору при добових температурах повітря в червні-липні на рівні +26 - 30 °С. При температурі повітря 26,5 °С (біля 14.00 години), температура тіла корів підвищується від 37,5 - 37,8 °С до 38,20 - 38,46 °С. Доведено, що введення в раціон високопродуктивних корів 1,5 кг білкової кормової добавки із захищеним білком ТЕП-мікс підвищує продуктивність дослідних корів (у перерахунку на базове молоко) на 15,7 % (4,3 кг). Модернізація раціону годівлі високопродуктивних корів шляхом підвищення вмісту нерозщепленого протеїну в рубці до норми під час температурного стресу сприяла кращій адаптації тварин за продуктивністю та якісними показниками молока [12].

Цілком підтримуємо позицію М. М. Ільчука та ін., що одним із шляхів підвищення ефективності галузі тваринництва є збільшення концентрації поголів'я худоби та птиці на підприємствах і посилення рівня спеціалізації. Концентрація виробництва дає змогу застосовувати науковообґрунтовані технології утримання та годівлі тварин, упроваджувати ефективні, раціональні технічні засоби для комплексної механізації всіх виробничих процесів, використовувати високопродуктивні породи тварин [30].

Вважаємо слушною позицію В. Колоші, що в повоєнний період відродження аграрної економіки, зокрема молочного скотарства, поставне завдання щодо нарощення поголів'я великої рогатої худоби господарств корпоративного сектору аграрної економіки. В умовах обмеженості фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств основним напрямком нарощення поголів'я великої рогатої худоби буде система контрактації з господарствами населення щодо придбання теличок [28].

З метою забезпечення виробництва високоякісного молока, посилення конкурентоспроможності української молочної продукції на світових ринках, на думку Н. І. Патики, необхідно запроваджувати заходи державної підтримки молочного скотарства фінансового, організаційного, економічного, екологічного, техніко-технологічного та іншого характерів. Важливо посилювати інтеграцію та забезпечувати синергію на всьому ланцюгу постачання: від особистих селянських господарств, підприємств переробки молока й реалізації молочних

продуктів - до споживачів на внутрішньому і світовому ринках, щоб максимально використувати технологічні та інші переваги, які виникатимуть за рахунок ефекту масштабу й організаційних можливостей. Необхідно розширювати географію реалізації та асортимент готових молокопродуктів за сортами і якістю, розвивати торгові марки, розробляти кон'юнктурно-спрямовані стратегії ринкового позиціонування та просування товарів, формувати позитивний імідж підприємств і продукції на зовнішньому ринку тощо [31].

У нинішніх умовах нівелювання прояву ризиків зовнішнього середовища можливе лише за умови пошуку внутрішніх резервів забезпечення стійкості молочного скотарства, що передбачає створення умов для виробництва високоякісного молока, мінімізацію витрат на його виробництво та реалізацію, дотримання договірних умов з контрагентами [32].

Обґрунтованим буде висновок про те, що для надійного забезпечення продовольчої незалежності й безпеки необхідні: державна підтримка племінної справи, створення економічних умов для збільшення обсягів виробництва молока, створення ринку племінного молодняка шляхом стимулювання попиту й одночасної технологічної модернізації, удосконалення кадрового потенціалу, а також внутрішня організація галузі для спільного вирішення господарських завдань (підвищення якісних параметрів худоби, удосконалення системи племінної справи тощо). Для збільшення поголів'я можна використовувати такі методи розведення і варіанти схрещування, як розширене відтворення чистопородних тварин спеціалізованих м'ясних порід; поглинальне (перетворювальне) схрещування м'ясних порід із молочними і комбінованими; дво- і трипородне схрещування молочних корів та телиць із м'ясними биками, а також схрещування тварин м'ясних порід між собою; багатопородне (синтетичне) схрещування для одержання тварин, які мають бажані продуктивні якості, а також для подальшого формування нових типів і порід [33].

В умовах повномасштабної війни, яка вже триває понад рік, левова частина фінансових ресурсів спрямовується на воєнні потреби, тому розраховувати на значну державну підтримку недоцільно. Проте Уряд, у межах наявних ресурсів та залучаючи іноземні інвестиції, продовжує підтримку виробників молочної продукції. У 2023 р. триває дія програми, яка передбачає виплату на одну голову поголів'я для господарств, які мають до 100 корів. Крім того, запроваджується збільшений коефіцієнт виплат для підприємств на деокупованих

територіях або розташованих біля зони бойових дій. Підприємства, які постраждали через тимчасову окупацію або наближення до зони бойових дій, також отримують збільшені виплати. Розглядається виплата компенсації збитків, як для юридичних осіб, так і невеликих господарств.

Продовжує працювати грантова урядова програма 2022 р., яка дає можливість отримати до 8 мільйонів гривень на розвиток виробництва (включає блок переробки та виробництва молочної продукції). На сайті програми вже продемонстровано декілька десятків погоджених грантів (виробництво сирів, кисломолочних та інших молочних продуктів).

З метою підтримки малих та середніх виробників та переробників розробляються спрощені процедури реєстрації та запуску виробничих потужностей. Щодо стимулювання виробництва та переробки молока, розглядається декілька законодавчих ініціатив, зокрема, гранти для підтримки переробки молока та виробництва молочних продуктів, зниження ставки ПДВ для всього ланцюгу молочної продукції до 10 %, включаючи кінцеву молочну продукцію, а також запуск програми дитячого шкільного харчування з обов'язковою часткою молочної продукції [34].

Висновки. На основі вивчення та оцінювання наукових здобутків вітчизняних та зарубіжних дослідників обґрунтовано важливість галузі скотарства, як для забезпечення продовольчої безпеки країни, так і для розвитку сільських територій, з точки зору забезпечення зайнятості сільського населення та отримання продуктів харчування першої необхідності та доходів сім'ї.

Для України галузь скотарства традиційно була та залишається однією з провідних. Хоча в період реформування аграрного сектору галузь зазнала структурних змін. Визначено, що 62,0 % загального поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі 72,5 % корів, зосереджено в господарствах населення. Проаналізовано динаміку обсягів виробництва молока, яловичини та телятини; поголів'я великої рогатої худоби. Основними виробниками продукції скотарства стали господарства населення, які забезпечують біля 70 % обсягів виробництва продукції. Реорганізація та руйнація великих діючих молочних та м'ясних комплексів та переорієнтація виробництва в господарства населення не забезпечили нарощування обсягів та ефективності виробництва продукції скотарства. Внутрішнє виробництво не забезпечує раціональних норм споживання молока, яловичини і телятини з розрахунку на 1 особу на рік.

Обґрунтовано, що ринкові трансформації, умови COVID-19 і повномасштабна війна країни-терориста проти України негативно вплинули на функціонування вітчизняної галузі скотарства.

В умовах COVID-19 труднощі з переміщенням молока та худоби в ланцюгах постачання, зниження цін на молоко, яловичину і телятину, нестача працівників, зростання витрат на виробництво за рахунок впровадження заходів безпеки негативно вплинули на функціонування галузі.

Встановлено, що понад рік жорсткої і кривавої війни росії проти України, залишив та продовжує залишати страшний слід у молочному скотарстві країни. Пошкодження, окупація ферм та поголів'я великої рогатої худоби, знищення кормів, запасів фуражу та руйнація логістики зумовили скорочення пропозиції молока та яловичини в країні.

Сучасний стан галузі вказує на катастрофічні кризові явища. Варто вести мову, в першу чергу, про відродження галузі, а потім вже про розвиток. Насамперед, необхідно завершити загарбницьку війну та викинути окупантів з нашої території. Подальше функціонування галузі та її ефективність прямо залежать від політики уряду та мотиваційного механізму. Виходячи з наявних та залучаючи міжнародні фінансові ресурси, Уряд країни продовжує активну роботу щодо підтримки виробників молочної продукції.

Крім цього, одним із напрямів підвищення ефективності галузі, як свідчить попередній досвід та зарубіжна практика, є концентрація виробництва, в т. ч. на основі кооперації виробників. Наразі тільки спільна робота та врахування інтересів виробників, переробних підприємств та держави сприятимуть вирішенню наявних проблем та стимулюватимуть розвиток галузі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ільчук М. М., Коновал І. А. Інноваційний розвиток молочної скотарства України. Біоресурси і природокористування. 2016. Вип. 7. № 5-6. С. 59-65.
2. Zezza A., Pica-Ciamarra U., Mugeru H. K., Mwisomba T., Okello P. Measuring the Role of Livestock in the Household Economy: A Guidebook for Designing Household Survey Questionnaires. Washington DC: World Bank. 2016. 57 p.
3. Grymak A. V. Market of meat production: state, prospects of development. Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Economical Sciences. 2019. 21(92). pp. 21-26. <https://doi.org/10.32718/nvlvet-e9204>.
4. Visioli F., Strata A. Milk, Dairy Products, and Their Functional Effects in Humans: A Narrative

Review of Recent Evidence. *Advances in Nutrition*. 2014. Volume 5. Issue 2. pp. 131-143. <https://doi.org/10.3945/an.113.005025>.

5. Taylor C. Wallace, Regan L. Bailey, Joan Lappe, Kimberly O. O'Brien, Ding Ding Wang, Shivani Sahni & Connie M. Weaver. Dairy intake and bone health across the lifespan: a systematic review and expert narrative. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*. 2020. <https://doi.org/10.1080/10408398.2020.1810624>.

6. Richard D., Alary V., Corniaux C, Duteurtre G., Lhoste P. Dynamique des élevages pastoraux et agropastoraux en Afrique intertropicale. *Versailles (France): Quae*, 2019. 268 p. DOI:10.35690/978-2-7592-2895-9.

7. Zięta Wojciech, Adamski Marcin. Competitiveness of the Polish dairy farms at the background of farms from selected European Union countries. *Problems of Agricultural Economics* 2018. 354(1). pp. 56-79. DOI: <https://doi.org/10.30858/zer/89615>.

8. Samson G. S., Gardebroek C., Jongeneel R. A. Analysing trade-offs between milk, feed and manure production on Dutch dairy farms. *European Review of Agricultural Economics*. 2017. Volume 44, is. 3, pp. 475-498. <https://doi.org/10.1093/erae/jbw025>.

9. Vall E, Mburu J, Ndambi A, Sall C, Camara AD, Sow A, Ba K, Corniaux C, Diaw A, Seck D, Vigne M, Audouin S, Rakotomalala LJE, Rakotonoely LN, Ferreira FD, Véromalalanirina E, Rajaonera M, Ouédraogo S, Sodr   E, Tall I, Ilboudo MD, Duteurtre G. Early effects of the COVID-19 outbreak on the African dairy industry: Cases of Burkina Faso, Kenya, Madagascar, and Senegal. 2021. *Cah. Agric.* 30: 14. <https://doi.org/10.1051/cagri/2020047>.

10. Wang Qingbin, Liu Chang-quan, Zhao Yuan-feng, Anthony Kitsos, Mark Cannella, Wang Shu-kun, Han Lei. Impacts of the COVID-19 pandemic on the dairy industry: Lessons from China and the United States and policy implications. *Journal of Integrative Agriculture*. 2020. 19(12): 2903-2915.

11. Hussain S, Hussain A, Ho J, Sparagano OAE and Zia U-u-R. Economic and Social Impacts of COVID-19 on Animal Welfare and Dairy Husbandry in Central Punjab, Pakistan. *Front. Vet. Sci.* 2020. 7:589971. doi: 10.3389/fvets.2020.589971.

12. Zolotarov A., Rodionova K., Khimych M., Vyrvykyshka S., & Khokhlov A. Ways to reduce the impact of the external environment in summer on the milk productivity of cows. *Scientific Horizons*. 2023. 26(4), 9-20. DOI: 10.48077/scihor4.2023.09.

13. Пуцентейло П. П. Конкурентоспроможність м'ясного скотарства України: теорія і практика: монографія. Тернопіль: ВПЦ Економічна думка ТНЕУ, 2011. 420 с.

14. Hessele A. Combining environmentally and economically sustainable dairy and beef production in Sweden. *Agricultural Systems*. 2017. Vol. 156. pp. 105-114. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2017.06.004>.

15. Капустіна К. Як війна-2022 змінює ринок молока в Україні. <https://zezmiak.com/biznes/2590-yak-viyna-2022-zminuyue-rinok-moloka-v-ukrajini>.

16. Kopytets N. Hr., Voloshyn V. M. Organizational and economic aspects of the functioning of the field of cattle breeding in Ukraine. *E3S Web of Conferences*. 2021. Volume 282, 07015. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128207015>.

17. Svytnous I., Mykytyuk D., Semysal A. Economic aspects of efficient milk production in Ukraine. *Economics and management of agricultural complex*. 2020. No 2, pp. 83-94.

18. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

19. Kopytets N. Hr., Voloshyn V. M. The role of households in beef production in Ukraine. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series II: Forestry, Wood Industry, Agricultural Food Engineering*. 2021. Vol. 14(63) No. 2. PP. 119-128. <https://doi.org/10.31926/but.fwiafe.2021.14.63.2.11>.

20. Копитець Н. Г., Волошин В. М. Сучасний стан та тенденції ринку м'яса. *Економіка АПК*. 2020. №6. С. 59-68. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006059>.

21. Гладій М. В., Саблук П. Т., Копитець Н. Г. Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України : монографія. 2012. Київ : ННЦ «ІАЕ», 345 с.

22. Зміни в молочній галузі за рік війни. Бюлетень № 1. Київ: ТОВ Інфагро, 27 квітня 2023 р.

23. Свиноус І. В., Ібатуллін М. І. Перспективи розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. №14. С. 111-115.

24. Petrychenko O. A. Technologies for the creation, breeding and evaluation of dairy cattle herds: Analytical review. *Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice*. 2018. No. 2, pp. 124-134.

25. Дієсперов В. С. Скотарство як найбільш проблемна галузь тваринництва. *Економіка АПК*. 2016. №2. С. 38-44.

26. Жупінас О. Національна молочна галузь має стати передовою і технологічною, і для цього насправді є можливість. <http://milkua.info/uk/post/nacionalna-molocna-galuz-mae-stati-peredovou-i-tehnologicnou-i-dla-cogo-naspravdi-e-mozlivist>.

27. Shyian N., Kolosha V. Formation of milk prices in Ukraine in the context of world trends, *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2020. 6(4), pp. 232-250. <https://doi.org/10.51599/are.2020.06.04.12>.

28. Колоша В. Організаційно-економічні заходи відтворення поголів'я великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2022. Випуск 3-4. С. 58-66. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2022.03-04.058>.

29. В умовах воєнного стану молочна галузь продовжує працювати. <http://www.golos.com.ua/article/359797>.

30. Ільчук М. М., Коновал І. А., Мельникова І. В. та ін. Конкурентоспроможність продукції скотарства та птахівництва України в системі євроінтеграції. Київ. Аграр Медіа Група. 2015. 322 с.

31. Патики Н. І. Конкурентоспроможність та позиціонування України на світовому ринку молочної продукції. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 77-86.

32. Varchenko O. M., Radko V. I., Rudych O. O., Svyynous I. V., Tkachenko K. V. Risks of dairy farming in Ukraine and ways of their minimization and neutralization. *Agricultural Science and Practice*. 2019. Vol. 6. No. 1. Pp. 41-59. <https://doi.org/10.15407/agrisp6.01.041>.

33. Шуст О. А. Відродження і стимулювання розвитку племінного скотарства як напрям забезпечення продовольчої безпеки України, Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2015. № 4. С. 144-15.

34. Висоцький Т. Зміни у молочній галузі за рік війни: результати першої експертної зустрічі. <https://qftp.org/zminy-u-molochnij-haluzi-za-rik-vijny-rezultaty-pershoi-ekspertnoi-zustrichi>.

REFERENCES

1. Ilchuk, M. M., Konoval, I. A. (2016). Innovatsiyni rozvytok molochnoho skotarstva Ukrainy [Innovative development of dairy cattle breeding in Ukraine]. *Bioresursy i pryrodokorystuvannya [Bioresources and nature management]*. Volume 7, no. 5-6. pp. 59-65.

2. Zezza, A., Pica-Ciamarra, U., Mugeru, H.K., Mwisomba, T., Okello, P. (2016). *Measuring the Role of Livestock in the Household Economy: A Guidebook for Designing Household Survey Questionnaires*. Washington DC: World Bank. 57 p.

3. Grymak, A. V. (2019). Market of meat production: state, prospects of development. *Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Economical Sciences*. 21 (92), pp. 21-26. <https://doi.org/10.32718/nvlvet-e9204>.

4. Visioli, F., Strata, A. (2014). Milk, Dairy Products, and Their Functional Effects in Humans: A Narrative Review of Recent Evidence. *Advances in Nutrition*. Volume 5, issue 2, pp. 131-143. <https://doi.org/10.3945/an.113.005025>.

5. Taylor, C. Wallace, Regan, L. Bailey, Joan Lappe, Kimberly, O. O'Brien, Ding Ding Wang, Shivani, Sahni & Connie, M. Weaver. (2020). Dairy intake and bone health across the lifespan: a systematic review and expert narrative. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*. <https://doi.org/10.1080/10408398.2020.1810624>.

6. Richard, D., Alary, V., Corniaux, C, Duteurtre, G., Lhoste, P. (2019). *Dynamique des élevages pastoraux et agropastoraux en Afrique intertropicale*. Versailles (France) : Quae, 268 p. DOI:10.35690/978-2-7592-2895-9.

7. Ziętara, Wojciech, Adamski, Marcin. (2018). Competitiveness of the Polish dairy farms at the background of farms from selected European Union countries. *Problems of Agricultural Economics*. 354(1). pp. 56-79. DOI: <https://doi.org/10.30858/zer/89615>.

8. Samson, G. S., Gardebroek, C., Jongeneel, R. A. (2017). Analysing trade-offs between milk, feed and manure production on Dutch dairy farms. *European Review of Agricultural Economics*. Volume 44, is. 3, pp. 475-498. <https://doi.org/10.1093/erae/jbw025>.

9. Vall, E, Mburu, J, Ndambi, A, Sall, C, Camara, AD, Sow, A, Ba K, Corniaux, C, Diaw, A, Seck, D,

Vigne, M, Audouin, S, Rakotomalala, LJE, Rakotonely, LN, Ferreira, FD, Véromalalanirina, E, Rajaonera, M, Ouédraogo, S, Sodr , E, Tall, I., Ilboudo, M. D., Duteurtre, G. (2021). Early effects of the COVID-19 outbreak on the African dairy industry: Cases of Burkina Faso, Kenya, Madagascar, and Senegal. *Cah. Agric*. 30: 14. <https://doi.org/10.1051/cagri/2020047>.

10. Wang, Qingbin, Liu, Chang-quan, Zhao, Yuan-feng, Anthony, Kitsos, Mark, Cannella, Wang, Shukun, Han, Lei. (2020). Impacts of the COVID-19 pandemic on the dairy industry: Lessons from China and the United States and policy implications. *Journal of Integrative Agriculture*. 19 (12): 2903-2915.

11. Hussain, S, Hussain, A, Ho J, Sparagano, OAE and Zia, U-u-R. (2020). Economic and Social Impacts of COVID-19 on Animal Welfare and Dairy Husbandry in Central Punjab, Pakistan. *Front. Vet. Sci*. 7:589971, doi: 10.3389/fvets.2020.589971.

12. Zolotarov, A., Rodionova, K., Khimych, M., Vyrvykyshka, S., & Khokhlov, A. (2023). Ways to reduce the impact of the external environment in summer on the milk productivity of cows. *Scientific Horizons*. 26 (4), 9-20. DOI: 10.48077/scihor4.2023.09.

13. Putsenteilo, P. R. (2011). *Konkurentospromozhnist miasnoho skotarstva Ukrainy: teoriia i praktyka: monohrafiia [Competitiveness of meat cattle breeding of Ukraine: theory and practice: monograph]*. Ternopil : VPTs Ekonomichna dumka TNEU.

14. Hessle, A. (2017). Combining environmentally and economically sustainable dairy and beef production in Sweden. *Agricultural Systems*, vol. 156, pp. 105-114. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2017.06.004>.

15. Kapustina, K. *Yak viina-2022 zminiuie rynok moloka v Ukraini [How war-2022 changes the milk market in Ukraine]*. Available at: <https://zemliak.com/biznes/2590-yak-viyina-2022-zminyuye-rinok-moloka-v-ukrajini>.

16. Kopytets, N. Hr., Voloshyn, V. M. (2021). Organizational and economic aspects of the functioning of the field of cattle breeding in Ukraine. *E3S Web of Conferences*. Volume 282, 07015. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128207015>.

17. Svyynous, I., Mykytyuk, D., Semysa, I A. Economic aspects of efficient milk production in Ukraine. *Economics and management of agricultural complex*. 2020, no 2, pp. 83-94.

18. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]*. Available at: <http://ukrstat.gov.ua>.

19. Kopytets, N. Hr., Voloshyn, V. M. (2021). The role of households in beef production in Ukraine. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series II: Forestry, Wood Industry, Agricultural Food Engineering*, vol. 14(63), no. 2, pp. 119-128. <https://doi.org/10.31926/but.fwiafe.2021.14.63.2.11>.

20. Kopytec, N. H., Voloshyn, V. M. (2020). *Suchasnyi stan ta tendentsii rynku miasa [Current state and trends of the meat market]*. *Ekonomika APK [Ekonomika APK]*. No. 6, pp. 59-68. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006059>.

21. Hladii, M. V., Sabluk, P. T., Kopytec, N. H. and other. (2012). *Rozvytok miasoproduktovoho pid-*

kompleksu Ukrainy: monohrafiia [Development of the meat product subcomplex of Ukraine: monograph]. K.: NNTs IAE.

22. Zminy v molochnii haluzi za rik viiny [Changes in the dairy industry during the year of the war]. Biuletyn [Bulletin], no. 1. Kyiv: TOV Infahro, 27 kvitnia 2023.

23. Svynou, I. V., Ibatullin, M. I. (2015). Perspektyvy rozvytku tvarynnystva v osobystykh selianskykh gospodarstvakh [Prospects for the development of animal husbandry in personal peasant farms]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University], no. 14. pp. 111-115.

24. Petrychenko, O. A. (2018). Technologies for the creation, breeding and evaluation of dairy cattle herds: Analytical review. Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice, no. 2, pp. 124-134.

25. Diiesperov, V. S. (2016). Skotarstvo yak nabilsh problemna haluz tvarynnystva [Cattle breeding as the most problematic branch of livestock]. Ekonomika APK [Ekonomika APK]. No. 2, pp. 38-44.

26. Zhupinas, O. Natsionalna molochna haluz maie staty peredovoiu i tekhnolohichnoiu, i dlia tsoho naspravdi ye mozhyvist. [The national dairy industry needs to become advanced and technological, and there is actually an opportunity for this]. Available at: <http://milkua.info/uk/post/nacionalna-molochna-galuz-mae-stati-peredovou-i-tehnologichnou-i-dla-co-ga-naspravdi-e-mozhlyvist>.

27. Shyian, N., Kolosha, V. (2020). Formation of milk prices in Ukraine in the context of world trends, Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. 6 (4), pp. 232-250. <https://doi.org/10.51599/are.2020.06.04.12>.

28. Kolosha, V. (2022). Orhanizatsiino-ekonomichni zakhody vidtvorennia poholivia velykoi rohatoi khudoby v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Organizational and economic measures of reproduction of the cattle population in agricultural enterprises]. Instytut bukhgalterskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii [Institute of accounting, control and analysis in the conditions of globalization], vol. 3-4. pp. 58-66. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2022.03-04.058>.

29. V umovakh voiennoho stanu molochna haluz prodovzhuie pratsiuvaty [In the conditions of martial law, the dairy industry continues to work]. Available at: <http://www.golos.com.ua/article/359797>.

30. Ilchuk, M. M., Konoval, I. A., Melnykova, I. V. and others. (2015). Konkurentospromozhnist produkt-sii skotarstva ta ptakhivnystva Ukrainy v systemi yevrointehratsii [The competitiveness of production cattle breeding and poultry Ukraine in the system European integration]. Kyiv.

31. Patyka, N. I. (2019). Konkurentospromozhnist ta pozytsionuvannia Ukrainy na svitovomu rynku molochnoi produkt-sii [Competitiveness and positioning of Ukraine on the world market of dairy products]. Ekonomika APK [Ekonomika APK]. No. 5. pp. 77-86.

32. Varchenko, O. M., Radko, V. I., Rudych, O. O., Svynous, I. V., Tkachenko, K. V. (2019). Risks of

dairy farming in Ukraine and ways of their minimization and neutralization. Agricultural Science and Practice, vol. 6, no. 1. pp. 41-59. <https://doi.org/10.15407/agrisp6.01.041>.

33. Shust, O. A. (2015). Vidrozhennia i stymuluvannia rozvytku plemynnoho skotarstva yak napriam zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Revival and stimulating the development of tribal livestock as a direction of food security of Ukraine]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. [Bulletin of Zaporozhye National University, Economic Science], no. 4. pp. 144-151.

34. Vysotskyi, T. Zminy u molochnii haluzi za rik viiny: rezultaty pershoi ekspertnoi zustrichi [Changes in the dairy industry during the war year: results of the first expert meeting]. Available at: <https://qftp.org/zminy-u-molochnij-haluzi-za-rik-vijny-rezultaty-pershoi-ekspertnoi-zustrichi>.

Development of cattle breeding in crisis conditions

Kopytets N., Voloshyn V.

The article examines the current state and development trends of the cattle breeding industry in crisis conditions. The importance of the livestock industry, both for ensuring the food security of the country and for the development of rural areas from the point of view of ensuring the employment of the rural population and obtaining basic food products and income, is substantiated. However, during the period of market transformations, in the conditions of COVID-19 and the full-scale war started by Russia, the livestock industry of Ukraine has undergone significant changes and lost a significant part of its resource potential. The dynamics of the cattle population, the volumes of milk and beef and veal production were analyzed. Significant structural changes in cattle herds were revealed depending on the categories of commodity producers. It has been proven that the main producers of livestock products have become households, which provide about 70 % of production volumes.

The global COVID-19 pandemic also had a negative impact on the functioning of the livestock industry. The main participants in the supply chain of milk, beef and veal, primarily small producers and processors, faced many problems that limited their work. In particular, difficulties with the movement of milk and livestock in supply chains, lower prices for milk, beef and veal, a shortage of workers, increased production costs due to the introduction of safety measures.

It has been established that a full-scale war of a terrorist country causes critical consequences both for Ukraine and for the livestock industry. Devastation, destruction, occupation of farms and cattle, destruction of fodder, fodder stocks and damage to logistics have reduced the supply of milk and beef in the country.

It is substantiated that the further functioning of the industry and its efficiency directly depend on the government's policy and the motivational mechanism. In the conditions of a full-scale war, which has already been going on for over a year, the lion's share of financial resources is directed to military needs, therefore it

is not advisable to count on known state support. However, the Government of the country, within the limits of available resources and attracting foreign investments, continues active work to support dairy producers.

It is argued that the concentration of production, including on the basis of cooperation of producers; improvement of fodder base and breeding; modernization of material and technical support; investment support

from both state and international institutions. It is substantiated that the solution of existing problems in the industry will be facilitated by interaction and coordination of the interests of producers, processing enterprises and the state.

Key words: cattle breeding, milk production, beef and veal, market transformations, COVID-19, full-scale war.

Copyright: Копитець Н.Г., Волошин В.М. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Копитець Н.Г.

Волошин В.М.

<https://orcid.org/0000-0002-9827-2981>

<https://orcid.org/0000-0001-9754-9021>

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК 658.15:657.6

JEL M10, M41

Теоретико-методичні засади економічної діагностики показників бухгалтерської фінансової звітності

Колесніченко А.С. , Аль-Сьюф Я.А.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

 Колесніченко А. С. E-mail: anastasihpi@gmail.com

Колесніченко А. С., Аль-Сьюф Я. А. Теоретико-методичні засади економічної діагностики показників бухгалтерської фінансової звітності. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 77–86.

Koliesnichenko A., Al-Siuf Y. Theoretical and methodological bases of economic diagnostics of financial reporting indicators. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 77–86.

Рукопис отримано: 03.04.2023 р.

Прийнято: 11.04.2023 р.

Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-77-86

У статті розглянуто проблеми теоретичного та методичного забезпечення діагностики фінансових звітів, що допомагає визначити рівень розвитку підприємств за кінцевими характеристиками за певний період, а також дозволяє керівництву виявити та скоригувати негативні тренди у фінансовій системі, врахувати можливі ризики. Метою дослідження є надання детальної характеристики сутності економічної діагностики в економічній літературі, обґрунтування значущості економічної діагностики в системі управління підприємством, виділення проблем теоретичного й практичного характеру щодо провадження економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності, розробка методичних засад щодо порядку здійснення економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності. Методологічною основою дослідження виступають загальнонаукові методи, методи стратегічного аналізу, методи економічного аналізу, системний метод, методи аналізу та синтезу, які дозволили виконати поставлені у дослідженні завдання. Крім цього, були використані методи узагальнення, табличний, графічний, метод порівняння для обробки статистичних даних.

Визначено економічну діагностику показників бухгалтерської фінансової звітності підприємства як комплексний аналіз та оцінювання показників господарської діяльності підприємства на основі спеціальних розрахунків згідно з інформацією, яка міститься у бухгалтерській фінансовій звітності, з метою виявлення резервів для прийняття управлінських рішень. Розроблено методичний підхід до порядку здійснення економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності, що враховує програмну, структурну, аналітичну, інформаційну складові і є важливою передумовою забезпечення дієвості діагностичного апарату, що дозволяє концентруватися точково на проблемах і будувати адаптований інструментарій для їх розв'язання. На основі результатів проведеного у цій роботі аналізу теоретичних, структурних та методичних аспектів щодо реалізації економічної діагностики показників бухгалтерської фінансової звітності було сформульовано рекомендації щодо удосконалення цього процесу, які виражаються у наданні пріоритетності вирішення тактичних завдань підприємства з урахуванням його стратегічних цілей, поширенні реалізації експертної фінансової діагностики та діагностики банкрутства, запровадженні багатофункціонального підходу до визначення звітних показників. Запропоновані рекомендації спрямовані на підвищення ефективності діяльності підприємств шляхом оперативного виконання тактичних завдань, констатацію реального становища організації на ринку на базі аналітичного дослідження на основі системи вироблених типових ознак, встановлення характеру і причин виявлених відхилень від запланованих показників функціонування, виділення вирішальних ділянок економічних операцій та бізнес-процесів.

Ключові слова: економічна діагностика, бухгалтерська фінансова звітність, облікова інформація, фінансові результати, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Існуюча практика господарювання свідчить про наявність ряду недостатньо розкритих і неузгоджених питань щодо формування та використання бухгалтерської фінансової звітності при розробці, обґрунтуванні та прийнятті управлінських рішень. Тому виникає об'єктивна необхідність подальшого проведення теоретичних досліджень і методичної роботи, спрямованих на удосконалення практики складання і використання даних фінансової звітності, а також забезпечення її адекватності згідно з цілями управління.

Фінансова звітність виступає спеціальною формою відображення потоку коштів, тобто фінансового стану підприємства. Неправильне складання звітності може призвести до викривлення даних про діяльність суб'єкта господарювання і в результаті обумовити зниження ефективності його роботи, негативно впливаючи на завдання щодо удосконалення основних бізнес-процесів. Правильне формування фі-

нансової звітності підприємства надає сконцентровану достовірну інформацію про стан його діяльності. Опираючись на звітні дані, можна пропрацювати заходи щодо підвищення економічного потенціалу компанії, врахувати чинники посилення конкурентних позицій та забезпечити рентабельність роботи підприємства в цілому. Тому необхідність складання фінансової звітності обумовлює її актуальність в системі управління підприємством.

У табл. 1 надано розрахунки щодо співвідношення між збитковими та прибутковими підприємствами за результатами перших дев'яти місяців 2022 р. [1]. Тобто, можна зробити висновок, що найбільш результативними залишаються суб'єкти господарювання у сферах оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів, фінансової та страхової діяльності, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. Прибутковість підприємств цієї групи перевищує 60 % до загальної їх кількості.

Таблиця 1 – Фінансові результати великих та середніх підприємств за січень-вересень 2022 року.

Діяльність	Прибуткові підприємства, у % до загальної кількості підприємств	Збиткові підприємства, у % до загальної кількості підприємств
сільське, лісове та рибне господарство	44,0	56,0
промисловість	56,5	43,5
будівництво	59,2	40,8
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	68,2	31,8
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	44,8	55,2
тимчасове розміщення й організація харчування	26,1	73,9
інформація та телекомунікації	62,3	37,7
фінансова та страхова діяльність	68,4	31,6
операції з нерухомим майном	40,2	59,8
професійна, наукова та технічна діяльність	43,3	56,7
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	62,2	37,8
освіта	100,0	-
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	64,8	35,2
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	25,9	74,1
надання інших видів послуг	80,0	20,0
Усього	59,5	40,5

Джерело: складено на основі [1].

Отже, діагностика бухгалтерських фінансових звітів допомагає зрозуміти рівень розвитку підприємств за кінцевими характеристиками певного періоду та дозволяє керівництву виявити і скоригувати негативні тренди у фінансовій системі, врахувати можливі ризики [2].

Крім цього, існує ще одна важлива функція, яку виконує бухгалтерська фінансова звітність. Вона виступає способом встановлення взаємозв'язку між різними суб'єктами ринку. З її допомогою відбувається об'єднання фахівців з різноманітних галузей, які обирають дані, необхідні для проведення спеціального аналізу, і це дозволяє зробити висновки по підприємству, провести порівняння з основним конкурентами та визначити перспективні напрями і стратегії розвитку [3].

Окремі теоретичні та практичні питання щодо вивчення економічної діагностики розглядають у дослідженнях зарубіжні і вітчизняні вчені: О. Коваленко [4], А. Роговий [5], В. Савченко, С. Шкарлет, Г. Швиданенко, О. Ярмолук, О. Губарик, Т. Саванчук, О. Дмитренко, Н. Хомяк [6], S. A. Ciurpitu, O. C. Iacob, N. L. Popescu, M. A. Musat [7], K. Aswar, A. Y. Fanany [8] та ін. Проблеми практичного здійснення економічної діагностики суб'єктів господарювання широко висвітлені у дослідженнях відомих науковців. Однак, зважаючи на значущість отриманих результатів, залишається ряд питань, пов'язаних з теоретичними та методичними аспектами запровадження економічного діагностування згідно з фактичними даними фінансової звітності, які потребують подальшого вивчення.

Мета дослідження - надати детальну характеристику сутності економічної діагностики в економічній літературі, довести значущість економічної діагностики в системі управління підприємством, виділити проблеми теоретичного й практичного характеру щодо запровадження економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності, обґрунтувати методичні засади щодо порядку здійснення економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності.

Матеріал і методи дослідження. Методологічною основою дослідження виступають загальнонаукові методи, методи стратегічного аналізу, методи економічного аналізу, системний метод, методи аналізу та синтезу, які дозволили виконати поставлені у дослідженні завдання. Крім цього, були використані методи узагальнення, табличний, графічний, метод порівняння для обробки статистичних даних. Результати проведеного дослідження було отримано на підставі вивчення загальнонаукової та спеціальної літератури, нормативної документації з питань теорії та практики формування

бухгалтерської фінансової звітності, зокрема, в контексті проведення економічної діагностики інформації, що міститься у ній.

Результати дослідження та обговорення. Впровадження у практику бухгалтерського обліку України можливостей вибору принципів, методів і прийомів ведення бухгалтерського обліку під час формування показників бухгалтерської фінансової звітності дозволяє забезпечити відповідність звітних даних умовам, задачам та функціональній структурі кожного окремого суб'єкта господарювання, що сприяє найбільш повному використанню показників бухгалтерської фінансової звітності при обґрунтуванні управлінських рішень [9, с. 159].

Також слід проаналізувати чинники, що впливають на інформаційне забезпечення фірми [10]. Їх поділяють на внутрішні, серед яких: розміри підприємства, масштаб діяльності, структура управлінського апарату, кваліфікаційний рівень працівників, рівень деталізації інформації, періодичність подання інформації, та зовнішні: коло зовнішніх користувачів; рівень розкриття інформації для задоволення інформаційних потреб зовнішніх користувачів. Розміри підприємства та масштаб діяльності впливають на організацію елементів системи управління, необхідність інформаційного постачання для аналізу та контролю. Розширення масштабів діяльності обумовлює диференціацію шляхів надання й отримання інформації та збільшує обсяги вхідної та вихідної обліково-аналітичної інформації.

Однією з важливих проблем, що виникає під час аналізу бухгалтерської фінансової звітності та у процесі обґрунтування економічних рішень, є отримання показників, придатних для порівняння. У нестабільних умовах функціонування підприємства, що передбачає вибір методологічних основ фінансового обліку, ця проблема загострюється [9, с. 159].

Таким чином, аналітична робота, яка здійснюється з використанням інформації бухгалтерської фінансової звітності, лягає в основу проведення економічної діагностики, що потребує більше детального дослідження для цілей управління підприємством.

Цільовий характер економічної діагностики дозволяє сформувати інформаційно-аналітичну основу підтримки системи прийняття управлінських рішень підприємства та визначити способи впливу на різні параметри його діяльності [11, с. 83-84].

У наукових дослідженнях, що присвячені висвітленню проблем функціонування підприємства та реалізації економічних процесів, немає єдиного трактування сутності економічної

діагностики. Різні підходи до інтерпретації цієї категорії обумовлені багатоплановим характером у поглядах дослідників. Термін «діагностика» запозичений з медицини. Так, слово «діагноз» (від грецького «diagnosis») означає розпізнавання, визначення, тобто процес дослідження об'єкта діагнозу з метою одержання результату – діагнозу - висновку про стан об'єкта. Узагальнення підходів до визначення

поняття діагностики в економічному середовищі наведено в табл. 2.

Зважаючи на трактування дефініції «діагностика» різними науковцями, необхідно окремо виділити значення цього поняття для реалізації різних функцій управління, також суттєву прив'язку до напрямку та проблем, на вирішення яких спрямовано застосування діагностичного апарату.

Таблиця 2 – Огляд підходів до визначення поняття «діагностика» у наукових джерелах та напрями імплементації їх ознак до економічного середовища.

Автор, джерело	Визначення поняття	Аналіз, економічний аналіз	Варіативність методик	Проблеми ефективності функціонування	Управління	Оперативність	Стратегічний напрям	Системність	Банкрутство
Гавриш О. М. [12]	Діагностика як стан ринкової вартості підприємства; виявлення існуючих та прогнозування можливих відхилень (помилки/порушень); розробки заходів щодо їх усунення та/або запобігання їх виникненню в майбутньому						+	+	
Прус Ю., Сосніна, К. [14]	Діагностика – складова антикризового управління та антикризової політики щодо методичного обґрунтування процесу прийняття рішень на підприємствах	+	+		+				
Коваленко О. В., Біла Д. М. [15]	Аналіз і оцінка економічних показників роботи підприємства на основі вивчення окремих результатів, неповної інформації з метою виявлення можливих перспектив його розвитку і наслідків ухвалення поточних управлінських рішень	+			+	+			
Рибаков М. В. [16]	Домінантна система інструментів управління, призначена здійснювати комплексне вивчення економічної діяльності підприємства з метою формування масивів інформації, придатних висновків та прогнозів для використання при обґрунтуванні управлінських рішень щодо пріоритетних дій підприємства, перспектив його розвитку, а також виявлення проблемних та кризових ситуацій з обґрунтуванням шляхів та засобів їх подолання				+		+		+
Мулик Т. О. [17]	Діагностика – це процес дослідження стану об'єкта, встановлення відхилень від нормального перебігу процесів за допомогою існуючого методологічного інструментарію з метою виявлення проблем, як нині існуючих, так і таких, що виникатимуть в майбутньому, їх усунення та визначення шляхів подолання у майбутньому засобом прийняття ефективних управлінських рішень		+	+	+	+	+		
Всього		2	2	1	4	2	3	1	1

При цьому, слід зазначити, що деякі вчені визначають діагностику як складову антикризового управління [14], інші – інтерпретують цю категорію як домінуючу систему управління [16]. Не є розповсюдженим підхід, за яким діагностику розподіляли за характером управління. Так, можна зробити висновок, що застосовувати діагностичний інструментарій доцільно як для розв'язання завдань поточного плану, так і в межах стратегічного управління.

Головне, на чому ґрунтуються розбіжності трактуванні науковців – це цілі, завдання та інструментарій, що використовується. Аналіз визначає кількісне значення параметрів та виявляє відхилення різних параметрів від норми. Діагностика (постановка діагнозу) – це «агрегований» синтетичний висновок про стан досліджуваного об'єкта, який здійснюється на основі синтезу та зіставлення різної аналітичної інформації.

Таким чином, можна визначити економічну діагностику показників бухгалтерської фінансової звітності підприємства як комплексний аналіз та оцінку показників господарської діяльності підприємства на основі спеціальних розрахунків, згідно з інформацією, яка міститься у бухгалтерській фінансовій звітності, з метою виявлення резервів для прийняття управлінських рішень.

Синтез різних видів діагностик дозволить найбільш повно й реально звітувати про стан підприємства, оскільки діагностика не тільки «розпізнає» стан об'єкта, який досліджується, а й визначає причини виникнення цього стану (діагноз), що з огляду на сучасну динамічність економічних процесів і тенденцій є досить складним процесом [4, с. 220].

На основі результатів оцінки та діагностики стану господарства та його ефективності формують висновки, необхідні для прийняття рішень щодо забезпечення прибутковості, реалізації інвестиційних проектів, цільового кредитування, подолання кризових явищ, купівлі чи продажу підприємства, його закриття тощо. Сутність діагностики полягає у виявленні негативних змін у цілісній управлінській системі. При цьому точність оцінки залежить від вивчення всієї сукупності елементів системи.

Специфіка застосування економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності пов'язана з проблемами її практичного використання. Так, реалізація першого етапу економічної діагностики пов'язана з формулюванням її мети і завдань, може бути ускладнена розбіжностями у цільових орієнтирах менеджерів та інших користувачів звітних даних (рис. 1). Це виражається у відсутності

єдиного бачення комплексу проблем, які стоять перед підприємством, узгодженого всіма зацікавленими особами в межах внутрішнього управління. Така сегментація широкого кола наявних проблем спричинює і різні точки зору щодо можливих варіантів їх вирішення. Тобто, вже на старті впровадження діагностичних процедур відбувається розбалансування у цільових орієнтирах, що призводить до негативного впливу на формування інформаційно-аналітичного базису дослідження.

Інша група проблем пов'язана з визначенням набору коефіцієнтів та обґрунтуванням показників, які будуть відображати сутність сфери діяльності, що потребує удосконалення роботи або покращення визначених результатів. Основна причина цього полягає у тому, що не всі проблеми підприємства можна охарактеризувати за допомогою кількісних показників. Найбільш яскравим прикладом будуть складнощі, пов'язані з визначенням показників бухгалтерської фінансової звітності, необхідних для оцінки ділової репутації або корпоративної культури підприємства [18].

Важливим фактором при здійсненні економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності виступає динамічність бізнес-процесів та мінливість зовнішнього середовища. Так, визначення фактичних та бажаних значень раніше обґрунтованих показників ускладнюється необхідністю обґрунтування бажаних показників для кожного напрямку діяльності підприємства. Необхідно дотримуватися принципу відповідності результатів функціонування окремих структурних підрозділів підприємства загальним цілям управлінської діагностики. Перелік проблем і набору показників, необхідних для здійснення розрахунків, не є статичним і має постійно перерглядатися з огляду на поточну ситуацію.

Перш за все, слід наголосити на відсутності постійного нормативно-правового та соціально-економічного середовища. Це виступає відмінною рисою функціонування вітчизняної економіки, як на макrorівні, так і на рівні окремих підприємств. Досвід роботи західних фірм свідчить, що вони зазвичай функціонують в умовах встановленої законодавчої бази, яка діє протягом тривалих періодів і не зазнає змін. Вітчизняні підприємства реалізують діяльність з урахуванням обставин, що постійно змінюються. Це впливає на вихідну інформацію для прогнозування, а також в значній мірі визначає остаточні управлінські рішення. Крім того, зазначена особливість істотно звужує, а в деяких випадках і унеможлиблює застосування розроблених моделей для вітчизняної практики господарювання.

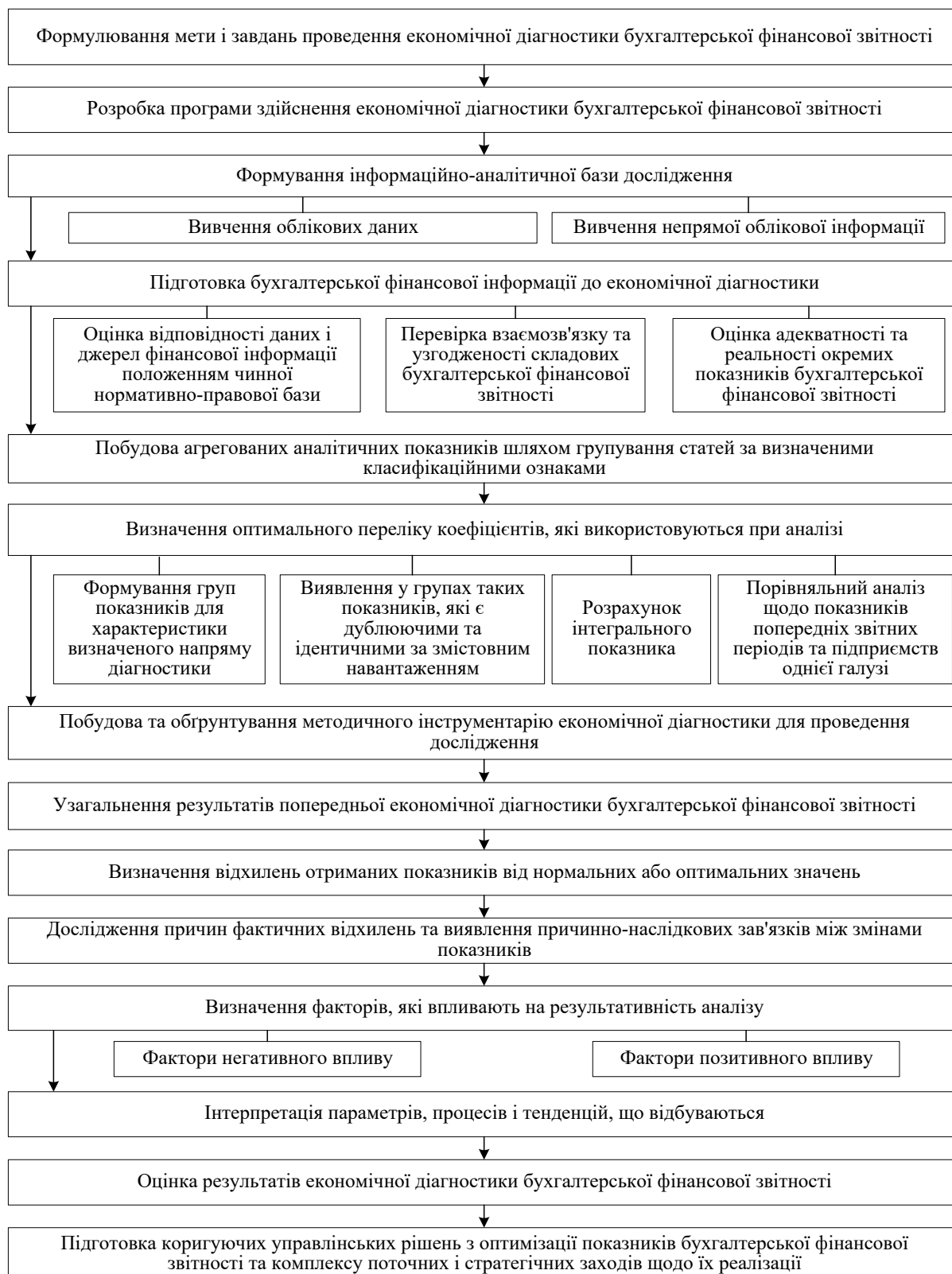

Рис. 1. Методичний підхід до здійснення економічної діагностики показників бухгалтерської фінансової звітності.

Джерело: розроблено авторами на основі [4-9, 18-20].

Прийняття рішення вимагає опрацювання значних обсягів вихідної аналітичної інформації, яка міститься у бухгалтерських та фінансових звітах. Крім цього, процес прийняття управлінських рішень знаходиться в жорстких часових межах.

Серед найбільш суттєвих недоліків економічної діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства слід виділити несистемний характер прийомів аналізу, що часто посилюється недостатністю аналітичних даних, які необхідні користувачам згідно з їх інтересами та цілями управління. Частково цю проблему можна вирішити шляхом використання матричних балансів, за допомогою яких визначають взаємозв'язок між статтями активу і пасиву балансу; розраховують структуру активів та забезпечення їх джерелами фінансування; визначають показники та коефіцієнти, необхідні для оцінки фінансової стійкості, платоспроможності; об'єктивно оцінюють фінансовий стан підприємства, вивчають причини його зміни за звітний період; визначають граничні значення показників, які характеризують платоспроможність тощо. В основі матричної моделі знаходяться показники бухгалтерського балансу та звіту про фінансові результати [19, с. 36].

Показники фінансового стану є похідними від показників фінансово-господарської діяльності, тому інформаційно-аналітичним базисом фактично виступають дані первинної інформації. При цьому більшість показників фінансового стану характеризуються значним взаємозв'язком, тому прогнозування одних з них автоматично впливає на очікувані значення інших. Тобто, виникає питання вибору первинних і залежних показників фінансового стану.

Вихідні дані для прогнозування є низкою ланцюгів динаміки. Разом з тим не завжди можна отримати достатню кількість даних для побудови прогнозу моделі. З одного боку, характерною рисою багатьох вітчизняних підприємств є порівняно невеликий термін їх функціонування, а, отже, і невеликий обсяг накопичених даних. З іншого, вплив непередбачуваних зовнішніх та внутрішніх чинників може призводити до як до тривалих змін значень ряду (ступінчастої зміни), так і до короткотермінових імпульсних відхилень. І в тому, і в іншому випадках вибірка стає непридатною для використання в повному обсязі. В результаті наведених причин звужується горизонт побудованого прогнозу, погіршується його якість, а також істотно обмежується сфера можливих для застосування методів прогнозування.

Наявність малої кількості вимірювань породжує ще одну проблему. При використанні багаточинникових регресійних залежностей з'являється проблема відбору чинників – їх кількість не може перевищувати кількість вихідних даних. Це може призвести до того, що істотні чинники не потраплять до моделі, що негативно вплине на їх адекватність, і, як наслідок, точність прогнозу.

Не менш важливим залишається питання забезпечення кадрового потенціалу. Можна констатувати, що існує тісний взаємозв'язок між отриманими значеннями відхилень між фактичними і нормальними або оптимальними даними та рівнем кваліфікації персоналу. Необхідно зазначити, що позитивний вплив на розмір відхилень можливий за умов високої кваліфікації працівників підприємства, оскільки передбачає не лише проведення відповідних розрахунків, а й компетентне тлумачення результатів діагностики. Це, своєю чергою, потребує наявності аналітичних здібностей у працівників підприємства [20].

Таким чином, основні проблеми реалізації економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності пов'язані зі складнощами у систематизації показників щодо поставлених напрямів аналізу та дослідження, їх належним обґрунтуванням та забезпеченням необхідної кваліфікації персоналу. Для розв'язання існуючих завдань доцільно удосконалити методичні та організаційні аспекти щодо проведення діагностики у цьому напрямі.

Наявність різноманітних підходів до організації процесу економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності суб'єктів господарювання обумовлена врахуванням специфіки їх функціонування. Разом з тим, важливою передумовою забезпечення дієвості діагностичного механізму виступає дотримання порядку здійснення економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності.

Зважаючи на різноманітний методичний апарат діагностики показників бухгалтерської фінансової звітності підприємства, важливо здійснювати оцінку його дієвості, актуальності та ефективності на постійній основі для можливості реалізації комплексу заходів щодо його удосконалення.

Висновки. На основі опрацювання наукової літератури з питань трактування поняття діагностики в економічному середовищі визначено економічну діагностику показників бухгалтерської фінансової звітності підприємства як комплексний аналіз та оцінку показників господарської діяльності підприємства на основі спеціальних розрахунків, згідно з інформацією, яка

міститься у бухгалтерській фінансовій звітності, з метою виявлення резервів для прийняття управлінських рішень. Розроблено методичний підхід до порядку здійснення економічної діагностики бухгалтерської фінансової звітності, що враховує програмну, структурну, аналітичну, інформаційну складові і є важливою передумовою забезпечення дієвості діагностичного апарату, що дозволяє концентруватися точково на проблемах і будувати адаптований інструментарій для їх розв'язання. На основі результатів проведеного у цій роботі аналізу теоретичних, структурних та методичних аспектів щодо реалізації економічної діагностики показників бухгалтерської фінансової звітності було сформульовано рекомендації щодо удосконалення цього процесу, які виражаються у наданні пріоритетності вирішення тактичних завдань підприємства з урахуванням його стратегічних цілей, поширенні реалізації експертної фінансової діагностики та діагностики банкрутства, запровадженні багатofункціонального підходу до визначення звітних показників.

Запропоновані рекомендації спрямовані на підвищення ефективності діяльності підприємств шляхом оперативного виконання тактичних завдань, констатацію реального становища організацій на ринку, враховуючи аналітичне дослідження на основі системи вироблених типових ознак, встановлення характеру і причин виявлених відхилень від запланованих показників функціонування, виділення вирішальних ділянок економічних операцій та бізнес-процесів.

З огляду на зростаючий рівень значущості проблематики, покладеної в основу проведеного дослідження, буде доцільно здійснювати подальше вивчення впливу таких факторів як кваліфікація працівників, ступінь узгодженості тактичних завдань підприємства з його стратегічними цілями, а також якість комбінації кількісних та експертних методів на ефективність економічної діагностики. Також важливо приділити увагу у майбутніх дослідженнях більш детальному розкриттю організаційних особливостей діагностики діяльності підприємства та його бізнес-процесів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна служба статистики: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Arthur G. Kraft, Rahul Vashishtha, & Mohan Venkatachalam (2018), Frequent Financial Reporting and Managerial Myopia. *The Accounting Review* 93 (2). 249–275. <https://doi.org/10.2308/accr-51838>.
3. Leach J. C. & Melicher R. W. (2015), *Entrepreneurial Finance*, 5th Edition. Cengage Learning.
4. Коваленко О. В., Зайцева М. О. Роль і місце економічної діагностики на підприємстві. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Т. 2. № 1. С. 218–221.
5. Роговий А. В. Економічна діагностика підприємства: теоретичні та практичні аспекти дослідження. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 6. С. 457–459.
6. Ярмолюк О., Губарик О., Саванчук Т., Дмитренко О., & Хомяк Н. (2021). Покриття інформації у фінансовій звітності: практичний досвід застосування МСБО і МСФЗ. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 5(40), 276–287. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v5i40.245101>.
7. Ciupitu S. A., Iacob O. C., Groaznicu N. L. P., & Musat A. M. (2022), *Financial Diagnostic Elements Of The Company Case Study On Conrag S.A*, *Annals - Economy Series*, vol. 5, pages 47-57.
8. Aswar K., Fanany A. Y., Sumardjo M., Wiguna M., & Hariyani E. Determinant factors on the disclosure level of local government's financial statements in Indonesia. *Investment Management & Financial Innovations*. Vol. 11. 2022, Issue 1. PP. 1-9.
9. Коваленко Г. В. Фінансова звітність як джерело інформації для прийняття управлінських рішень. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2016. № 4. С. 158–162.
10. Польова Т. В., Дружина А. В. Фінансова звітність як елемент системи управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7458> (дата звернення: 14.02.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.89.
11. Бобко Н. А., Коваль Ю. А. Сутність економічної діагностики діяльності підприємства. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. Вип. № 5 (2). С. 83–89.
12. Гавриш О. М., Сідікі Р. Н. Визначення сутності діагностики ринкової вартості бізнесу. *Scientific Collection «InterConf»*, (38): with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects» (December 16-18, 2020). Tallinn, Estonia: Uhinu Teadus juhatus, 2020. PP. 54-56.
13. Діагностика стану підприємства: теорія і практика: Монографія / За заг. ред. проф. А.Е. Воронкова. Х.: ВД ІНЖЕК, 2006. 448 с.
14. Прус Ю., & Сосніна К. (2020). Діагностика як інструмент антикризового управління підприємством. *Молодий вчений*, 12 (88), 159-165. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-12-88-33>.
15. Коваленко О. В., Біла Д. М. Роль економічної діагностики у процесі прийняття рішень. *Економіка і менеджмент – 2013: перспективи інтеграції і інноваційного розвитку: 36. наук. праць Міжн. наук.-практ. конф.* 24-25 квіт. 2014 р. Том 2. С. 56-58.
16. Рибаків М. В. Діагностичні та контролінгові процедури в управлінні аграрними підприємствами. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 1. С. 66-75.

17. Мулик Т. О. Організація діагностики діяльності підприємства та його бізнес-процесів: теоретико-методичні підходи. *Modern Economics*. 2019. № 17. С. 158-164.

18. Драган О. О., Герасименко І. О., Зубченко В. В., Гаврик О. Ю. Фінансова звітність як інструмент антикризового менеджменту. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 1. С. 131–139. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2022-172-1-131-139>.

19. Судакова О. І. Економічна діагностика показників бухгалтерської фінансової звітності підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*, 2012, № 7. С. 36-38.

20. Соколов Д. В. Основні проблеми застосування методів економічної діагностики. Сучасні тренди розвитку урбанізованих територій: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2019. <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/2222/2104>.

REFERENCES

1. Derzhavna slushba statystyky: ofitsiyni sait [State Statistics Committee: official website]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

2. Arthur, G. Kraft, Rahul Vashishtha, & Mohan Venkatachalam (2018). Frequent Financial Reporting and Managerial Myopia. *The Accounting Review* 93 (2). 249–275. doi.org/10.2308/accr-51838

3. Leach, J.C. & Melicher, R.W. (2015). *Entrepreneurial Finance*, 5th Edition. Cengage Learning.

4. Kovalenko, O. V., Zaitseva, M. O. (2013). Rol i mistse ekonomichnoi diahnostryky na pidpriemstvi [The role and place of economic diagnostics at the enterprise]. *Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, vol. 2, no. 1, p. 218-221.

5. Rogovy, A.V. (2015). Ekonomichna diahnostryka pidpriemstva: teoretychni ta praktychni aspekty doslidzhennia [Economic diagnosis of the enterprise: theoretical and practical aspects of the study]. *Global and national economic problems*, no. 6, p. 457-459.

6. Yarmolyuk, O., Gubaryk, O., Savanchuk, T., Dmytrenko, O., & Khomyak, N. (2021). Pokryttia informatsii u finansovii zvitnosti: praktychni dosvid zastosuvannia MSBO i MSFZ [Information coverage in financial reporting: practical experience of applying IAS and IFRS]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 5 (40), 276–287.

7. Ciupitu, S. A., Iacob, O. C., Groaznicu, N. L. P., & Musat, A. M. (2022). Financial Diagnostic Elements Of The Company Case Study On Conrag S.A, *Annals - Economy Series*, vol. 5, pp. 47-57.

8. Aswar, K., Fanany, A. Y., Sumardjo, M., Wiguna, M., & Hariyani, E. Determinant factors on the disclosure level of local government's financial statements in Indonesia. *Investment of the Poltava University Management & Financial Innovations*. Vol. 11. 2022, issue1, pp. 1-9.

9. Kovalenko, G. V. (2016). Finansova zvitnist yak dzherelo informatsii dlia pryiniattia upravlynskykh rishen [Financial reporting as a source of information for making managerial decisions]. *Scientific Bulletin of Economics and Trade. Series: Economic sciences*. no. 4, pp. 158-162.

10. Poleva, T.V., Druzhina, A.V. (2019). Finansova zvitnist yak element systemy upravlinnia pidpriemstvom [Financial reporting as an element of the enterprise management system]. *Efficient economy*. No. 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7458> (access date: 02/14/2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.89.

11. Bobko, N.A., Koval, Yu.A. (2013). Sutnist ekonomichnoi diahnostryky diialnosti pidpriemstva [The essence of the economic diagnostics of the enterprise]. *Economic Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*, issue 5(2), no. 5 (2). pp. 83–89.

12. Havrysh, O.M., Sidiki, R.N. (2020). Vyznachenня сутності diahnostryky rynkovoї vartosti biznesu [Determination of the essence of diagnostics of the market value of business]. *Scientific Collection «InterConf», (38): with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects» (December 16-18, 2020)*. Tallinn, Estonia: Uhingu Teadus juhatus, pp. 54-56.

13. Diahnostryka stanu pidpriemstva: teoriia i praktyka (2006) [Diagnostics of the state of the enterprise: theory and practice: Monograph] / General. ed. Prof. A.E. Voronkova. Kh.: VD INZHEK, 448 p.

14. Prus, Yu., & Sosnina, K. (2020). Diahnostryka yak instrument antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom [Diagnostics as a tool of anti-crisis management of the enterprise]. *Molodyi vchenyi*, 12 (88), 159-165. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-12-88-33>,

15. Kovalenko, O. V. & Bila, D. M. (2014). Rol ekonomichnoyi diahnostryky u protsesi pryynnyattya rishen [Economics and Management - 2013: Prospects for Integration and Innovative Development], 56-58.

16. Rybakov, M. V. (2017). Diagnostic and control procedures in management of agricultural enterprises. *Aktualni problemy innovatsiynoi ekonomiky*, 1, 66-75.

17. Mulyk, T. O. (2019). Orhanizatsiia diahnostryky diialnosti pidpriemstva ta yoho biznes-protsesiv: teoretyko-metodychni pidkhody [Organization of diagnostics of enterprise activity and its business processes: theoretical and methodological approaches]. *Modern Economics*, no. 17, pp. 158-164.

18. Dragan, O. O., Gerasimenko, I. O., Zubchenko, V. V., Havryk, O. Yu. (2022). Finansova zvitnist yak instrument antykrizovoho menedzhmentu [Financial reporting as a tool of anti-crisis management]. *Economy and management of agriculture*, no. 1, pp. 131–139. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2022-172-1-131-139>.

19. Sudakova, O. I. (2012). Ekonomichna diahnostryka pokaznykiv bukhalterskoi finansovoi zvitnosti pidpriemstv [Economic diagnosis of indicators of accounting financial reporting of enterprises]. *Investments: practice and experience*, no. 7, pp. 36-38.

20. Sokolov, D. V. (2019). Osnovni problemy zastosuvannia metodiv ekonomichnoi diahnostryky [The main problems of applying methods of economic diagnostics]. *Modern trends in the development of urban areas: Materials of the international scientific and practical conference*. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/2222/2104>.

Theoretical and methodological bases of economic diagnostics of financial reporting indicators Koliesnichenko A., Al-Siuf Y.

The article examines the problems of theoretical and methodical support for the diagnosis of financial reports, which helps to determine the level of development of enterprises according to the final characteristics for a certain period, and also allows management to identify and correct negative trends in the financial system, take into account possible risks. The purpose of the study is to provide a detailed description of the essence of economic diagnostics in economic literature, to substantiate the importance of economic diagnostics in the enterprise management system, to identify problems of a theoretical and practical nature regarding the implementation of economic diagnostics of accounting and financial reporting, to develop methodological principles regarding the procedure for carrying out economic diagnostics of accounting and financial reporting. The methodological basis of the research is general scientific methods, methods of strategic analysis, methods of economic analysis, system method, methods of analysis and synthesis, which made it possible to fulfill the tasks set in the research. In addition, methods of generalization, tabular, graphic methods, and comparison methods were used to process statistical data.

The economic diagnosis of the indicators of the accounting financial statements of the enterprise is defined as a comprehensive analysis and assessment of the indicators of the economic activity of the enterprise based on special calculations in accordance with

the information contained in the accounting financial statements, in order to identify reserves for making management decisions. A methodical approach to the procedure for carrying out economic diagnostics of accounting financial reporting has been developed, which takes into account programmatic, structural, analytical, and informational components and is an important prerequisite for ensuring the effectiveness of the diagnostic apparatus, which allows you to focus on problems and build an adapted toolkit for solving them. Based on the results of the analysis of theoretical, structural and methodological aspects of the implementation of economic diagnostics of accounting and financial reporting indicators, recommendations were formulated for the improvement of this process, which are expressed in: giving priority to solving the tactical tasks of the enterprise taking into account its strategic goals, spreading the implementation of expert financial diagnostics and bankruptcy diagnostics, introduction of a multifunctional approach to determining reporting indicators. The proposed recommendations are aimed at improving the efficiency of enterprises through the prompt execution of tactical tasks, ascertaining the real position of organizations on the market based on analytical research based on the system of developed typical signs, establishing the nature and causes of detected deviations from the planned performance indicators, highlighting crucial areas of economic operations and business processes.

Key words: economic diagnostics, accounting financial statements, accounting information, financial results, competitiveness.

Copyright: Колесніченко А.С., Аль-Сьюф Я.А. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Колесніченко А.С.

<https://orcid.org/0000-0002-5007-9082>

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК 336.221

JEL C12, G22, H25, L66, Q12, Q14

Податкове навантаження з податку на прибуток підприємств харчової промисловості України

Шірінян Л.В. , Бойко С.В. , Толстенко О.Ю.

Національний університет харчових технологій

 Бойко С.В. E-mail: svitlanaboyko@ukr.net

Шірінян Л.В., Бойко С.В., Толстенко О.Ю.
Податкове навантаження з податку на прибуток підприємств харчової промисловості України. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 87–101.

Shirinian L., Boiko S., Tolstenko O. Tax burden of food industry companies of Ukraine. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 87–101.

Рукопис отримано: 12.04.2023 р.
Прийнято: 19.04.2023 р.
Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-87-101

Визначено, що податкове навантаження визначає сплату податків суб'єктом ринку до різних бюджетів і слугує основою для перевірки Державною податковою службою. Ставку податку на прибуток підприємств, яку встановлено в Україні на рівні 18 %, називають нормативною. Ефективну ставку оподаткування можна визначити з позицій макроекономічного аналізу - податкового навантаження для галузі і з позицій мікроекономічного аналізу - податкового навантаження для окремих підприємств. Актуальним є дослідження ефективного податкового навантаження підприємств харчової промисловості, які формують значні частки ВПП і обсягів податкових виплат у Зведеному бюджеті країни.

Метою дослідження є мікроекономічний аналіз впливу факторів на ефективну ставку податку на прибуток підприємств на прикладі підприємств харчової промисловості України та перевірка гіпотези про ступінь відхилення ефективної ставки від нормативної ставки податку на прибуток харчових підприємств.

Для аналізу застосовано методи узагальнення, описової статистики, систематизації, використано факторний та кореляційно-регресійний аналізи. Економіко-статистичний аналіз проведено з використанням програмних пакетів Microsoft Office.

Запропоновано алгоритм формульного забезпечення обчислення ефективної ставки податку на прибуток підприємства. Визначено перелік фінансових операцій на харчових підприємствах України, що продукують зміну фінансового результату до оподаткування. Виявлено, що останнім часом ефективне податкове навантаження є максимальним наближенням до нормативної ставки податку на прибуток 18 %.

Розроблено методологію мікроекономічних розрахунків для оцінювання податкового навантаження на прибуток підприємства на основі факторів-показників, серед яких: активи підприємства, дохід від реалізації продукції, кількість працівників, частка зобов'язань в активах, частка матеріальних активів в активах, частка оборотних активів в активах, рентабельність активів і власного капіталу, трудомісткість, темп зростання ВВП. Визначено кореляції між ефективною ставкою податку на прибуток та факторами. Найбільшу кількість факторів впливу і кількість кореляцій отримано для чотирьох підприємств вибірки: ПрАТ «Монделіс Україна», ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика», ПрАТ «Кондитерська фабрика «Лагода», ПрАТ «Харківська бісквітна фабрика».

Ключові слова: податкове навантаження, податкова віддача, нормативна ставка оподаткування, ефективна ставка оподаткування, підприємства харчової промисловості, факторний аналіз, кореляційний аналіз.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Податкове навантаження (віддача) на прибуток на підприємствах є важливою складовою діяльності підприємства та предметом наукових досліджень. Як показник, що розраховується, він визначає сплату податків суб'єктом ринку до різних бюджетів і слугує основою для формування плану перевірок Державною податковою службою України. Фактичні надходження податку на прибуток підприємства до загального фонду Державного бюджету України (в 2021 році становили 147,752 млрд грн) займають другу позицію в структурі надходжень державного бюджету, що свідчить про вагомість податку на прибуток підприємств, який належить до групи прямих податків у податковій системі України [1].

В Україні базова ставка податку на прибуток підприємств встановлена на рівні 18 % [1]. Дослідження виявляють світову тенденцію до зниження ставки податку на прибуток підприємств [2]. Величина нормативної ставки оподаткування коливається залежно від країни: Словаччина має ставку з податку на прибуток на рівні 21 %, Велика Британія – 18, Франція – 28, Австралія – 25, Угорщина – 9, Словенія – 19 [3 - 4].

Науковці та представники бізнесу, інвестори розмежовують нормативну та ефективну ставку оподаткування прибутку підприємства. Ефективну ставку оподаткування за фактичними даними можна визначати по-різному: по-перше, для всіх підприємств певної промисловості – з позицій макроекономічного аналізу податкового навантаження для галузі (фактичне податкове навантаження, що відповідає середньому галузевому показнику), по-друге, для окремих підприємств – з позицій мікроекономічного аналізу податкового навантаження для окремих підприємств. Актуальність питання базується на тому, що порівняння даних для нормативної та ефективної ставок дає змогу визначити, чи відбувається ухилення від сплати податків або навпаки, чи не присутній надмірний податковий тягар для учасників ринку. Відповідна відмінність значень ефективної і нормативної ставок дає інформацію про величину податкових пільг, що надає уряд [5, с. 115]. Податкові служби країни визначають ефективну ставку оподаткування (чи податкової віддачі) з метою примушення платників до сплати сум податкових зобов'язань.

Оподаткування прибутку підприємств стало значного реформування з початку становлення податкової системи України (1992 р.) через зміну ставок податку на прибуток, зміну об'єкта оподаткування та зміну порядку обчислення та сплати податку на прибуток під-

приємств. Останнє реформування відбулося у 2015 році, що змінило об'єкт оподаткування на прибуток, який визначається шляхом збільшення або зменшення фінансового результату до оподаткування на податкові різниці. Отже, на мікроекономічному рівні причиною розбіжностей нормативної та ефективної ставок податку на прибуток є різниці, які виникають при нарахуванні амортизації необоротних активів, при формуванні резервів (забезпечень), при здійсненні фінансових операцій.

Слід також звернути увагу на можливість коригування ставки податку на прибуток через податкові пільги. В Україні податкові пільги (звільнення) за податком на прибуток мають лише підприємства та організації, які засновані громадянськими об'єднаннями осіб з інвалідністю і є їх повною власністю, Чорнобильська АЕС, індустріальні парки [1]. Тому податкові пільги у вітчизняних реаліях не слід вважати інструментом коригування ставки податку на прибуток для звичайних підприємств.

За звітами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР, Organisation for Economic Cooperation and Development), у 2020 році, за дослідженням податкових систем 70 держав світу, визначено невідповідність нормативної та ефективної ставок корпоративного прибуткового податку [6]. Перевищення ефективної ставки корпоративного прибуткового податку над нормативною спостерігається у 16 % держав з досліджуваної вибірки (причому, в Чилі на + 27,9 в. п., у Аргентині на + 4,9 в. п.). Нижчий від нормативного рівень ефективної ставки корпоративного прибуткового податку спостерігається у 84 % держав з досліджуваної вибірки: найбільше відхилення у Мальті (- 6,8 в. п.), Бразилії та Туреччині (- 6,7 в. п.), Португалії та Італії (- 6,5 в. п.), Бельгії (- 4,7 в. п.), США та Польщі (- 3,5 в. п.), Латвії та Естонії (- 3,0 в. п.) тощо. Виникає питання порівняння світових тенденцій і даних з ситуацією в Україні для визначення умов оподаткування і ведення бізнесу суб'єктами ринку, розрахунку фінансових показників та обґрунтування інвестиційних проєктів. На жаль, міжнародна агенція ОЕСР не оприлюднює відповідний показник для України, тому актуальності набуває дослідження нормативної та ефективної ставок оподаткування прибутку українських підприємств.

Далі проведемо мікроекономічний аналіз податкового навантаження для окремих підприємств. Важливо з'ясувати сутність та чинники, що призводять до виникнення розбіжностей між нормативною і ефективною ставками на мікроекономічному рівнях.

Дослідник К. Марфі (С. Murphy) визначає податок на прибуток підприємств одним з найбільш неефективних податків, оскільки він пригнічує пропозицію робочої сили та співвідношення капіталу до праці, призводить до переміщення прибутку до юрисдикцій з нижчим оподаткуванням [7]. Дослідник М. Овереш (М. Overesch) вказує на значні відмінності податкової конкурентоспроможності між державами-членами ЄС [8]. Автори М. Хельмановська (М. Helmanovska) та А. Андрейовська (А. Andrejovska) на основі аналізу даних ЄС за 2004-2019 рр. підтвердили гіпотезу впливу зміни розміру законодавчо встановленої податкової ставки на податкову конкурентоспроможність, що впливає на розмір надходжень від податку на прибуток підприємств [9, с. 3]. Х. Шимович (Н. Šimovič) досліджував оподаткування прибутку підприємств в Хорватії та країнах ЄС і визначив систему оподаткування прибутку Хорватії як «надзвичайно стимульовальною та сприятливою для внутрішніх інвестицій» [10, с. 119]. Автори М. Бубаніч (М. Bubanič) та Х. Шимович (Н. Šimovič) продемонстрували суттєвий вплив не лише розміру компанії, а й інших показників, серед яких - фінансовий леверидж, капіталомісткість, частка запасів, рентабельність, трудомісткість, ВВП країни. Водночас виявлено, що фондомісткість та трудомісткість не є факторами впливу на ефективне податкове навантаження [11, с. 59-61]. Надалі ми використаємо відповідні фактори для аналізу ставок оподаткування підприємств харчової промисловості України.

Більшість досліджень засвідчують наявність кореляцій між розміром підприємства, його структурою і прибутковістю та рентабельністю. При цьому кореляції можуть бути як позитивними, так і негативними. Розмір підприємства визначається залежно від величини активів і доходів від основної операційної діяльності, кількості працівників [12, 13, 14].

У праці М. Каррерас (М. Carreras) та інших на прикладі підприємств Південної Америки доведено U-подібний зв'язок між ставкою податкового навантаження і розміром компанії. Дослідники аргументують наявність найбільшого податкового тягаря у малих компаній [15]. Подібний підхід використано у працях таких вчених, як П. Бачас (Р. Bachas) та інших, які досліджували вплив розміру підприємства на податкове навантаження на прикладі Ефіопії [16]. Й. Шин (Y. Shin) та Д. Парк (J. Park) аналізували податкове навантаження підприємств у контексті податкового ризику, який формується компаніями під час листингу та делістингу на біржі. Автори пока-

зали, що вилучені з біржі компанії отримують більше стимулів уникати податків: ефективна податкова ставка вилучених компаній є значно нижчою [17].

Проблематика податкового навантаження на підприємства в Україні досліджена у працях українських вчених: Л. Лемішко, Н. Давиденко, М. Негрей [18, 19], В. Концева, Н. Антоненко, І. Карлова [20], Т. Єфименко та А. Соколовської. [21]. Дослідники Л. Шірінян і М. Арич виконали перевірку висунутої ними гіпотези щодо зв'язку між конкурентоспроможністю підприємств харчової промисловості та часткою грошей, що виділяється підприємством на страхування [22]. Аналіз виявив схильність до страхування підприємств харчової промисловості з більш високою конкурентоспроможністю. Вважаємо за доцільне провести подібний аналіз для визначення інших факторів впливу на рентабельність та ефективні ставки оподаткування підприємств харчової промисловості України.

Метою дослідження є мікроекономічний аналіз впливу факторів на ефективну ставку податку на прибуток підприємств на прикладі підприємств харчової промисловості України та перевірка гіпотези про ступінь відхилення ефективної ставки від нормативної ставки податку на прибуток харчових підприємств.

Гіпотеза нашого дослідження спирається на визначення факторів та припущення, що відхилення ефективної ставки податку від нормативної ставки податку на прибуток харчових підприємств залишається на такому рівні, який не суттєво впливає на значення фінансових показників та може не враховуватись під час прийняття управлінських рішень.

Матеріали і методи дослідження. Для аналізу застосовано методи узагальнення, описової статистики (середньої арифметичної простої та середньої арифметичної, середнього квадратичного відхилення, коефіцієнта варіації), систематизації, використано факторний та кореляційно-регресійний аналізи. Економіко-статистичний аналіз проведено з використанням програмних пакетів Microsoft Office.

Нормативна ставка податку на прибуток підприємства, яка закріплена у Податковому кодексі України, є незмінною з 2015 р та становить 18 %, тому хронологічний період аналітичного дослідження відповідає періоду незмінності нормативної ставки податку.

Вибірка підприємств харчової промисловості. Вибірка дослідження включає дані про податкове навантаження, фінансовий стан 17 підприємств харчової промисловості, які презентують діяльність за кодами КВЕД 10.11

(виробництво м'яса), 10.39 (інші види перероблення та консервування фруктів і овочів), 10.41 (виробництво олії та тваринних жирів), 10.51 (перероблення молока, виробництво масла та сиру), 10.71 (виробництво хліба та хлібобулочних виробів; виробництво борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок нетривалого зберігання), 10.72 (виробництво сухарів і сухого печива; виробництво борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок тривалого зберігання), 10.82 (виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів), 10.86 (виробництво дитячого харчування та дієтичних харчових продуктів). Вибірка дослідження охоплює 17 підприємств, які працюють у більшості регіонів України: Сумська, Київська, Рівненська, Полтавська, Івано-Франківська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Вінницька області. Основним критерієм формування вибірки підприємств харчової промисловості стала наявність фінансової звітності у відкритому доступі за 2015-2020 рр., в тому числі на порталах Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України.

Для демонстрації вагомості обраних підприємств ми оцінимо показник ємності діяльності підприємства (скорочено як η). Показник η ми визначаємо за допомогою частки доходу підприємства у формуванні ВВП України за формулою:

$$\eta = 100 \% \text{ ЧД} / \text{ВВП}. \quad (3)$$

Тут η – ємність одного підприємства у відсотках, ЧД – розмір чистого доходу від реалізації продукції одного підприємства (грн), ВВП – величина валового внутрішнього продукту України (грн).

Вагомість можна оцінити також за допомогою частки такого підприємства на ринку продукції підприємств харчової промисловості:

$$K = 100 \% \text{ ЧД} / \text{ЗД}. \quad (4)$$

Тут ЗД – величина загального доходу всіх підприємств харчової промисловості (грн), визначена за доходами від реалізації суб'єктів господарювання розділу 10 КВЕД 2010.

Для представленого переліку підприємств найбільшу питому вагу як у харчовій промисловості, так і у ВВП України займає ПрАТ «Монделіс Україна»: $\eta = 0,17 \%$, $K = 1,09 \%$ (табл. 1, де в стовпцях зверху η , знизу K). Разом вибірка становить сумарну ємність $\eta = 0,6 \%$, сумарна частка всіх обраних підприємств $K = 3,90 \%$.

Методологія мікроекономічних розрахунків. Для оцінки податкового навантаження на прибуток підприємства у фаховій літературі

можна знайти різні підходи та відповідні показники. У західній літературі найбільш часто використовуються наступні:

- ефективна податкова ставка (*effective tax rates, ETR*) як відношення виплат з податку на прибуток ($V_{\text{пр}}$) до фінансового результату (або валового прибутку) до оподаткування ($\Phi P_{\text{оп}}$) [11, с. 67, 69; 15, с. 13; 25, с. 6; 26, с. 971; 27]:

$$ETR = 100 \% V_{\text{пр}} / \Phi P_{\text{оп}}. \quad (5.1)$$

- ефективна корпоративна ставка податку на прибуток підприємств (*effective corporate tax rates, ECTR*) як відношення обсягів податкових виплат (ПВ) до значення прибутку від операційної діяльності ($\text{ПР}_{\text{од}}$) [28; 29, с. 586]:

$$ECTR = 100 \% \text{ПВ} / \text{ПР}_{\text{од}}. \quad (5.2)$$

В українській фаховій літературі визначають наведені показники *ETR* і *ECTR* з позицій податкового навантаження (далі як ПН) або податкової віддачі (податкового тиску):

- податкове навантаження з чистого прибутку підприємства як відношення виплат з податку на прибуток ($V_{\text{пр}}$) підприємства до величини чистого прибутку (ЧП) підприємства [30, с. 1225]:

$$\text{ПН}_{\text{чп}} = 100 \% V_{\text{пр}} / \text{ЧП} \quad (6.1)$$

- податкове навантаження з доходу підприємства як відношення виплат з податку на прибуток до величини доходу (Д) підприємства [31, с. 240; 32, с. 197]:

$$\text{ПН}_{\text{д}} = 100 \% V_{\text{пр}} / \text{Д} \quad (6.2)$$

- податкове навантаження з податку на прибуток ($\text{ПН}_{\text{пр}}$) як відношення виплат з податку на прибуток ($V_{\text{пр}}$) до оподаткованого прибутку (ОП) чи до фінансового результату (або валового прибутку) до оподаткування ($\Phi P_{\text{оп}}$) [33, с. 146]:

$$\text{ПН}_{\text{пр}} = 100 \% V_{\text{пр}} / \text{ОП} \quad \text{або} \quad \text{ПН}_{\text{пр}} = 100 \% \frac{V_{\text{пр}}}{\Phi P_{\text{оп}}} \quad (6.3)$$

Наведеного переліку достатньо для проведення мікроекономічного аналізу. Однак, це - не єдиний можливий варіант. До прикладу, на думку дослідників Біжінк (W. Vuijink), Янсена (B. Janssen) та Шольц (Y. Schols), для розрахунку ефективної податкової ставки необхідно розраховувати три показники: відношення сплачених податків до оподаткованого доходу; відношення сплачених податків до чистого доходу; відношення різниці сплачених та відтермінованих податків до оподаткованого доходу [5].

Таблиця 1 – Вибірка підприємств з показниками ємності та частки на ринку продукції підприємств харчової промисловості у 2015-2021 рр., %.

№ п/п	Назва підприємства	Показники по роках							Середнє знач.
		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
1	ПрАТ «Монделіс Україна»	0,23	0,17	0,16	0,17	0,15	0,17	0,16	0,17
		1,37	0,94	0,93	1,08	1,06	1,16	1,11	1,09
2	ТДВ «Яготинський масло-завод»	0,08	0,08	0,09	0,09	0,08	0,07	0,06	0,08
		0,49	0,47	0,53	0,58	0,55	0,50	0,40	0,50
3	ТОВ «Пирятинський сир-завод»	0,04	0,04	0,05	0,05	0,03	0,03	0,03	0,04
		0,22	0,25	0,30	0,30	0,24	0,22	0,18	0,24
4	ПрАТ «Дубномолоко»	0,05	0,05	0,06	0,05	0,05	0,05	0,04	0,05
		0,29	0,30	0,33	0,35	0,36	0,36	0,32	0,33
5	ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика»	0,000	0,000	0,001	0,001	0,001	0,0004	0,0004	0,0005
		0,003	0,002	0,003	0,003	0,004	0,003	0,003	0,003
6	ПАТ «Виробничо-торгова кондитерська фірма «Ласощі»	0,002	0,002	0,001	0,001	0,001	0,0003	0,00002	0,001
		0,01	0,01	0,01	0,01	0,004	0,002	0,0002	0,006
7	ПрАТ «Кондитерська фабрика «Лагода»	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00	0,01
		0,09	0,07	0,06	0,05	0,04	0,04	0,03	0,06
8	ПрАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен»	0,01	0,01	0,01	0,05	0,04	0,03	0,02	0,02
		0,07	0,05	0,05	0,34	0,31	0,17	0,13	0,16
9	ПрАТ «Харківська бісквітна фабрика»	0,08	0,08	0,07	0,06	0,05	0,04	0,04	0,06
		0,47	0,44	0,39	0,36	0,34	0,29	0,27	0,36
10	ПрАТ «Дніпропетровський олійно-екстракційний завод»	0,02	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02
		0,11	0,12	0,11	0,08	0,09	0,09	0,06	0,09
11	ПрАТ «Пологівський олійно-екстракційний завод»	0,13	0,10	0,10	0,09	0,08	0,09	0,05	0,09
		0,79	0,58	0,60	0,58	0,58	0,64	0,38	0,59
12	ПрАТ «Тростянецький м'ясокомбінат»	0,01	0,01	0,0004	0,0003	0,00002	0,00001	0,00002	0,002
		0,05	0,03	0,002	0,002	0,0001	0,0001	0,0001	0,01
13	ПрАТ «Івано-Франківський м'ясокомбінат»	0,01	0,01	0,003	0,001	0,0002	0,0005	0,0001	0,002
		0,03	0,03	0,02	0,005	0,001	0,003	0,001	0,01
14	ПрАТ «Вінницька харчосмакова фабрика»	0,003	0,003	0,003	0,003	0,004	0,004	0,003	0,004
		0,02	0,02	0,02	0,02	0,03	0,03	0,02	0,02
15	ПрАТ «Київхліб»	0,10	0,12	0,08	0,05	0,04	0,03	0,02	0,06
		0,58	0,65	0,45	0,34	0,31	0,17	0,11	0,37
16	ПрАТ «Дніпропетровський хлібзавод № 9»	0,01	0,005	0,005	0,004	0,004	0,003	0,002	0,004
		0,04	0,03	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	0,03
17	ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування»	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001
		0,006	0,006	0,004	0,004	0,004	0,004	0,004	0,005

Джерело: розрахунки авторів за даними фінансової звітності підприємств та Держстату України для ВВП [23], доходів від реалізації суб'єктів господарювання розділу 10 КВЕД 2010 [24].

Для українських реалій пряме використання наведених вище показників може бути незручним, оскільки існує відмінність від положень чинного податкового законодавства та особливостей розрахунку нормативної ставки податку на прибуток підприємств за Податковим кодексом України [1]. За даними ст. 134-136 Податкового кодексу України, розрахунок ефективної ставки податку на прибуток не можна описати однією формулою через необхідність врахування наступних положень та критичних значень показників:

1) обсяг річного доходу підприємства, який визначається згідно з п. 134.1.1 Податкового кодексу України. У разі досягнення, визначеного у п. 134.1.1 Податкового кодексу України обсягу річного доходу, підприємство зобов'язане коригувати (збільшувати або зменшувати) фінансовий результат до оподаткування на всі різниці. З аналізованої вибірки харчових підприємств більшість підприємств (ПрАТ «Монделіс Україна», ТДВ «Яготинський маслозавод», ТОВ «Пирятинський сирзавод», ПрАТ «Дубномолоко», ПрАТ «Кондитерська фабрика «Лагода», ПрАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен», ПрАТ «Харківська бісквітна фабрика», ПрАТ «Дніпропетровський олійноекстракційний завод», ПрАТ «Пологівський олійноекстракційний завод», ПрАТ «Київхліб») зобов'язані коригувати фінансовий результат до оподаткування на усі різниці;

2) наявність рішення про застосування чи незастосування коригування фінансового результату до оподаткування на усі різниці у разі набуття річним доходом підприємства обсягу, меншого від обсягу річного доходу підприємства, який визначається згідно з п. 134.1.1 Податкового кодексу України. З аналізованої вибірки харчових підприємств, річний дохід окремих підприємств (ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика», ПАТ «Виробничо-торгова кондитерська фірма «Ласощі», ПрАТ «Тростянецький м'ясокомбінат», ПрАТ «Івано-Франківський м'ясокомбінат», ПрАТ «Вінницька харчосмакова фабрика», ПрАТ «Дніпропетровський хлібзавод № 9», ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування») у 2015-2021 рр. склав менше 20 млн грн (40 млн грн), тому вони мали право вибору застосування чи незастосування коригування фінансового результату до оподаткування;

3) прибутковість чи збитковість підприємства у попередніх податкових роках, оскільки підприємство, незалежно від обсягу річного доходу та наявності рішення про застосування чи незастосування коригування фінансового результату до оподаткування, коригує фінан-

совий результат до оподаткування на від'ємне значення об'єкта оподаткування минулих податкових (звітних) років.

Слід також зауважити, що дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) може формувати додаткове податкове навантаження у випадках реалізації продукції на користь нерезидентів, неприбуткових організацій (згідно із ст. 140 Податкового кодексу України).

Фінансові операції на харчових підприємствах України, що продукують зміну фінансового результату до оподаткування, є наступними:

- придбання, ремонт, реконструкція, модернізація або інші поліпшення основних засобів або нематеріальних активів, нарахування амортизації, уцінення та дооцінювання основних засобів або нематеріальних активів (ст. 138 Податкового кодексу України);

- створення та використання забезпечень для відшкодування наступних (майбутніх) витрат (крім забезпечення витрат на оплату відпусток працівникам, інших виплат, пов'язаних з оплатою праці, та витрат на сплату єдиного соціального внеску, що нараховується на такі виплати) (пункт 139.1 ст. 139 Податкового кодексу України);

- формування та коригування (зменшення) резерву сумнівних боргів або резерву очікуваних кредитних збитків (пункт 139.2 ст. 139 Податкового кодексу України);

- перекласифікація інструментів власного капіталу у фінансові зобов'язання (пункт 140.4-104.5 ст. 140 Податкового кодексу України);

- доходи від участі в капіталі інших суб'єктів господарювання, доходи у вигляді дивідендів (пункт 140.4 ст. 140 Податкового кодексу України);

- інвестиції в асоційовані, дочірні та спільні підприємства, розраховані за методом участі в капіталі або методом пропорційної консолідації (пункт 140.5 ст. 140 Податкового кодексу України);

- придбання та реалізація продукції у неприбуткових організацій, внесених до Реєстру неприбуткових установ, нерезидентів, (пункт 140.5 ст. 140 Податкового кодексу України);

- безповоротна фінансова допомога підприємствам, що не є платниками податку на прибуток або платниками податку, які є пов'язаними особами (пункту 140.5 ст. 140 Податкового кодексу України) тощо.

Враховуючи вказані обставини, ми розробили відповідний алгоритм формульного забезпечення обчислення ефективної ставки податку на прибуток підприємства, який наведено на рис. 1 разом із запропонованими формулами (7 - 8) (рис. 1).

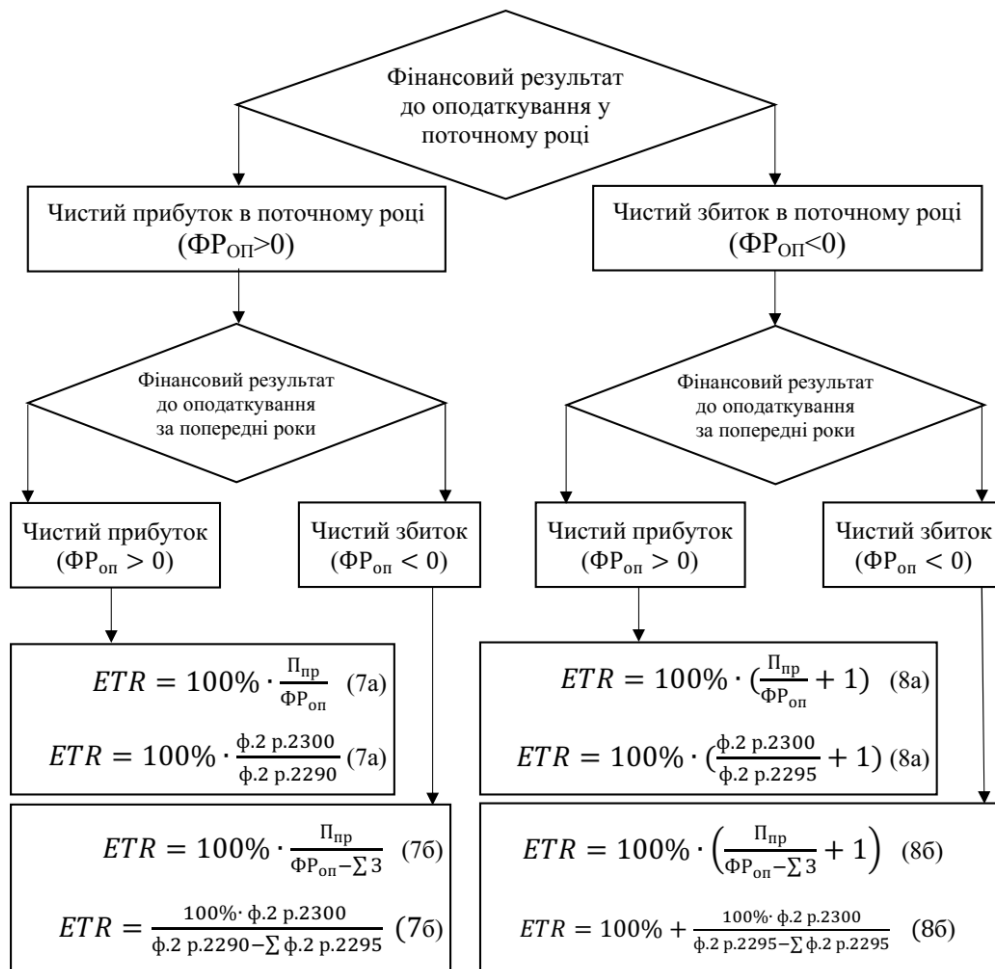

Рис. 1. Алгоритм формульного забезпечення обчислення ефективної ставки податку на прибуток підприємства.

Примітка: за основу для розрахунків обрано положення розділу III Податкового кодексу України, ФР_{оп} – фінансовий результат до оподаткування, П_{пр} – податок на прибуток підприємства, З – збитки до оподаткування минулих податкових років. Запис ф.2 п.2290 – означає рядок 2290 форми 2 фінансової звітності підприємства.

Результати дослідження та обговорення. Розглянемо вибірку досліджуваних підприємств з позицій визначення фінансового результату (табл. 2): фінансовий результат до оподаткування для підприємств поєднує прибуток та збиток. Прибутковість фінансово-господарської діяльності до оподаткування забезпечували від 47 до 82 % підприємств вибірки, за винятком підприємства харчової промисловості, яке отримувало виключно збиток як фінансовий результат до оподаткування (ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування»). Військові дії, що розпочалися у лютому 2022 року, негативно вплинули на фінансові результати підприємств. За окремими даними, погіршилися фінансові результати до оподаткування у напрямі зменшення фінансового результату ПрАТ

«Рівненська кондитерська фабрика», у напрямі одержання збитку – ПрАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен», ПрАТ «Пологівський олійноекстракційний завод», у напрямі збільшення збитку – ПАТ «Виробничо-торгова кондитерська фірма «Ласощі», ПрАТ «Дніпропетровський олійноекстракційний завод», ПрАТ «Тростянецький м'ясокомбінат».

Надалі для аналізу з наведеної вибірки досліджуваних підприємств виключено підприємства, які отримували збиток як фінансовий результат до оподаткування у окремі періоди. Таке виключення пояснюється відсутністю інформації у фінансовій звітності або інших публічних формах звітності про врахування збитків у наступні податкові роки під час коригування фінансового результату до оподаткування.

Таблиця 2 – **Фінансовий результат (прибуток/збиток) до оподаткування вибіркового підприємств харчової промисловості України у 2015-2021 рр., тис. грн.**

№ п/п	Підприємство	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	ПрАТ «Монделіс Україна»	200307	115044	347699	665481	694631	662158	538998
2	ТДВ «Яготинський маслозавод»	75444	158059	200703	309559	221378	153739	-63319
3	ТОВ «Пирятинський сирзавод»	7063	74277	117702	-16006	-62085	37602	-42257
4	ПрАТ «Дубномолоко»	-3738	-20546	20336	35452	20265	21453	22431
5	ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика»	317	765	447	1127	2569	228	1 538
6	ПАТ «Виробничо-торгова кондитерська фірма «Ласощі»	1657	4832	-2539	-1393	-2070	-9699	-3294
7	ПрАТ «Кондитерська фабрика «Лагода»	1844	4746	1000	764	1038	1209	933
8	ПрАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен»	12938	4881	3896	13077	9836	7353	30283
9	ПрАТ «Харківська бісквітна фабрика»	208378	155153	182381	102766	76015	144577	103025
10	ПрАТ «Дніпропетровський олійноекстракційний завод»	44574	57513	42557	-3667	-2353	66885	-36572
11	ПрАТ «Пологівський олійноекстракційний завод»	148958	-1615	23686	-15433	54066	67056	104949
12	ПрАТ «Тростянецький м'ясокомбінат»	14697	5962	-23455	-11147	-64275	-1408	-1743
13	ПрАТ «Івано-Франківський м'ясокомбінат»	-49984	66357	-9692	-37616	-66966	-5768	-8232
14	ПрАТ «Вінницька харчосмакова фабрика»	6627	8546	8996	9530	13228	19911	9782
15	ПрАТ «Київхліб»	-27483	21347	16306	-2514	13500	-42970	-39463
16	ПрАТ «Дніпропетровський хлібзавод № 9»	11158	2297	450	-10846	6145	1428	10 428
17	ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування»	-3284	-4428	-2473	-3788	-3201	-2919	-3937

Джерело: дані фінансової звітності підприємств харчової промисловості, оприлюднені на сайтах Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України.

Показники фінансового результату до оподаткування формують інформаційне забезпечення для обрання формули обчислення ефективної ставки податку на прибуток підприємства. Нами обрана формула 7а (рис. 1), оскільки вибірку обмежено прибутковими підприємствами за фінансовим результатом до оподаткування у досліджуваному та попередніх податкових періодах. Розрахункові значення ефективної ставки податку на прибуток підприємств харчової промисловості у 2015-2021 рр. наведено у табл. 3.

Перевірка гіпотези про ступінь відхилення нормативної та ефективної ставок податку на прибуток харчових підприємств. Середня ефективна ставка податку на прибуток досліджуваних підприємств (рис. 2), розрахована за формулою середньої арифметичної зваженої, становила майже 15 % у 2015-2016 рр., тобто на 3 в. п. була меншою від нормативної ставки

податку на прибуток. У 2017-2020 рр. середня ефективна ставка податку на прибуток була підвищена та максимально наближена до нормативної ставки податку на прибуток. У 2021 р. мало місце незначне зменшення середньої ефективної ставки. Стандартне відхилення ефективної ставки податку на прибуток набувало максимального значення у 2015 р. у розмірі 21,23 %, а коефіцієнт варіації дорівнював 134,00 %. Розрахункове значення коефіцієнта варіації ефективної ставки податку на прибуток у 2015 р. перебувало поза критичними межами та середня ефективна ставка податку на прибуток є волатильною. У 2016-2020 рр. стандартне відхилення ефективної ставки податку на прибуток зменшилося на порядок від рівня 2015 р. та становило 2,34, 4,53, 1,68, 1,39 та 4,49%, відповідно. Розрахункове значення коефіцієнта варіації ефективної ставки податку на прибуток у 2015 - 2021 рр. не перевищувало 25 %, що свідчить про неоднорідність

досліджуваної вибірки харчових підприємств за критерієм ефективної ставки податку на прибуток підприємства.

Отже, останнім часом *ETR* є максимально наближеною до нормативної ставки податку на прибуток 18 %. Це означає, що інвестори

та інші користувачі фінансової інформації під час прийняття управлінських рішень щодо харчових підприємств та розрахунку фінансових показників у 2017 - 2021 рр. можуть оперувати нормативною ставкою податку на прибуток підприємства.

Таблиця 3 – Ефективна ставка податку на прибуток (*ETR*) досліджуваних підприємств у 2015-2021 рр., %.

№ п/п	Підприємство	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Середнє знач.	Станд. відхил.
1. Ефективна ставка податку на прибуток (<i>ETR</i>).										
1.1	ПрАТ «Монделіс Україна»	14,48	13,86	20,12	18,87	18,81	19,05	19,23	17,78	2,51
1.2	ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика»	17,98	18,04	17,90	18,01	17,98	15,35	18,01	17,61	1,00
1.3	ПрАТ «Кондитерська фабрика «Лагода»	71,75	18,27	19,20	17,54	18,02	19,19	18,65	26,09	20,14
1.4	ПрАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен»	14,82	19,71	28,95	14,93	15,31	28,51	14,87	19,59	6,48
1.5	ПрАТ «Харківська бісквітна фабрика»	15,31	15,04	13,74	15,52	16,42	14,15	8,63	14,11	2,58
1.6	ПрАТ «Вінницька харчосмакова фабрика»	18,85	18,09	18,01	18,09	18,14	18,12	18,00	18,18	0,30
2. Відхилення ефективної від нормативної ставок податку на прибуток (<i>ETR-18 %</i>)										
2.1	ПрАТ «Монделіс Україна»	-3,52	-4,14	2,12	0,87	0,81	1,05	1,23	-0,22	2,51
2.2	ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика»	-0,02	0,04	-0,10	0,01	-0,02	-2,65	0,01	-0,39	1,00
2.3	ПрАТ «Кондитерська фабрика «Лагода»	53,75	0,27	1,20	-0,46	0,02	1,19	0,65	8,09	20,14
2.4	ПрАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен»	-3,18	1,71	10,95	-3,07	-2,69	10,51	-3,13	1,59	6,48
2.5	ПрАТ «Харківська бісквітна фабрика»	-2,69	-2,96	-4,26	-2,48	-1,58	-3,85	-9,37	-3,89	2,58
2.6	ПрАТ «Вінницька харчосмакова фабрика»	0,85	0,09	0,01	0,09	0,14	0,12	0,00	0,18	0,30

Джерело: розрахунки авторів за формулою 7а.

Рис. 2. Нормативна ставка (18 %) та середня ефективна ставка податку (*ETR*) на прибуток у 2015-2021 рр. для вибіркового підприємств харчової промисловості України.

Джерело: розрахунки авторів.

Детальний аналіз виявляє, що спільні підходи до формування податкової політики мають ПрАТ «Монделіс Україна», ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика», що характеризується коливанням ефективної ставки податку на прибуток у напрямку як зменшення, так і збільшення щодо нормативної ставки та низьким рівнем варіації ефективної ставки податку на прибуток. Ефективна ставка податку на прибуток ПрАТ «Вінницька харчосмакова фабрика» перевищувала нормативну ставку податку на прибуток, і лише у 2021 р. дорівнювала нормативному значенню.

ПрАТ «Харківська бісквітна фабрика» мало ефективну ставку податку на прибуток меншу за нормативну ставку, низький рівень варіації ефективної ставки податку на прибуток. ПрАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен» характеризується коливанням ефективної ставки податку на прибуток у напрямку як зменшення, так і збільшення відносно нормативної ставки,

однак рівень варіації ефективної ставки податку на прибуток вищий за показники варіації вибірки підприємств. ПрАТ «Кондитерська фабрика «Лагода» має високий рівень варіації ефективної ставки податку на прибуток та зменшення у 4 рази 2016 - 2021 рр. проти 2015 р.

Факторний аналіз. У таблиці 4 наведено формульне та інформаційне забезпечення визначення потенційних факторів впливу на ефективну ставку податку на прибуток вибіркового підприємства харчової промисловості України. Систематизація робіт іноземних вчених [11] дала змогу обрати наступні десять потенційно впливових факторів: активи підприємства, дохід від реалізації продукції, кількість працівників, частка зобов'язань у активах, частка матеріальних активів в активах, частка оборотних активів в активах, рентабельність активів і власного капіталу, трудомісткість, темп зростання реального ВВП.

Таблиця 4 – Перелік і формули розрахунку факторів впливу на ефективну ставку податку на прибуток підприємства.

№ п/п	Фактор	Позначення	Формула	Розрахунок за фін. звітністю
1	Розмір підприємства за вартістю активів	$SIZE_1$	-	ф. 1 р. 1300
2	Розмір підприємства за доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	$SIZE_2$	-	ф. 2 р. 2000
3	Розмір підприємства за кількістю працівників	$SIZE_3$	-	
4	Фінансовий леверидж (частка зобов'язань у активах)	LEV	$\frac{\text{Загальні зобов'язання}}{\text{Загальні активи}}$	$\frac{\text{ф. 1 р. 1595} + \text{ф. 1 р. 1695}}{\text{ф. 1 р. 1300}}$
5	Капіталомісткість (частка матеріальних активів в загальних активах)	$CAPINT$	$\frac{\text{Матеріальні активи}}{\text{Загальні активи}}$	$\frac{\text{ф. 1 р. 1010} + \text{ф. 1 р. 1100}}{\text{ф. 1 р. 1300}}$
6	Мобільність активів (частка оборотних активів в загальних активах)	$INVINT$	$\frac{\text{Оборотні активи}}{\text{Загальні активи}}$	$\frac{\text{ф. 1 р. 1195}}{\text{ф. 1 р. 1300}}$
7	Рентабельність активів	ROA	$\frac{\text{Прибуток після оподаткування}}{\text{Загальні активи}}$	$\frac{\text{ф. 2 р. 2350}}{\text{ф. 1 р. 1300}}$
8	Рентабельність власного капіталу	ROE	$\frac{\text{Прибуток після оподаткування}}{\text{Власний капітал}}$	$\frac{\text{ф. 2 р. 2350}}{\text{ф. 1 р. 1495}}$
9	Трудомісткість	$LABINT$	$\frac{\text{Витрати на оплату праці}}{\text{Сукупні доходи}}$	$\frac{\text{ф. 2 р. 2505}}{\text{ф. 2 р. 2000} + \text{ф. 2 р. 2120} + \text{ф. 2 р. 2200} + \text{ф. 2 р. 2240}}$
10	Економічний цикл (темп зростання реального ВВП)	$Real\ GDP$	$\frac{\text{ВВП(поточного року)}}{\text{ВВП(попереднього року)}}$	Статистичний збірник / «Національні рахунки України» [34]

Джерело: [11, с. 59] та авторські розробки. Запис типу ф.2 р.2350 – означає рядок 2350 форми 2 фінансової звітності підприємства.

Вихідні дані для факторного аналізу визначались з даних фінансової звітності підприємства. Загалом було обрано 6 підприємств і опрацьовано 300 значень-факторів:

$$6 \text{ підприємств} \times 10 \text{ факторів} \times 5 \text{ років} = 300 \text{ показників.}$$

За допомогою програмних пакетів Microsoft Office виконано економіко-статистичний і факторний аналізи, результати якого наведено в таблиці 5.

Найбільшу кількість факторів впливу і кількість кореляцій отримано для ПрАТ «Монделіс Україна», ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика», ПрАТ «Кондитерська фабрика «Лагода», ПрАТ «Харківська бісквітна фабрика». Ефективна ставка податку на прибуток ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика» корелюється з сімома факторами впливу.

Таблиця 5 – Кореляційна матриця факторів впливу на ефективну ставку податку на прибуток досліджуваних підприємств у 2015-2021 рр.

№ п/п	Підприємство	Коефіцієнти кореляції									
		<i>ETR/SIZE₁</i>	<i>ETR/SIZE₂</i>	<i>ETR/SIZE₃</i>	<i>ETR/LEV</i>	<i>ETR/CAPINT</i>	<i>ETR/INVINT</i>	<i>ETR/ROA</i>	<i>ETR/ROE</i>	<i>ETR/LABINT</i>	<i>ETR/Real GDP</i>
1	ПрАТ «Монделіс Україна»	0,43	0,62	-0,79	0,34	0,80	-0,77	0,75	0,44	-0,87	-0,16
2	ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика»	-0,51	-0,11	0,43	0,18	-0,83	0,83	0,52	-0,77	-0,33	0,72
3	ПрАТ «Кондитерська фабрика «Лагода»	-0,54	0,43	0,55	-0,55	-0,55	-0,66	-0,21	-0,22	-0,61	0,31
4	ПрАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен»	0,13	-0,13	0,31	-0,10	0,29	0,22	-0,80	-0,26	0,46	-0,34
5	ПрАТ «Харківська бісквітна фабрика»	-0,57	-0,49	0,61	0,39	0,44	0,08	0,21	0,28	-0,34	-0,53
6	ПрАТ «Вінницька харчосмакова фабрика»	-0,51	-0,51	-0,24	-0,33	0,02	0,25	0,18	0,41	-0,76	0,17
	Всього по вибірці	0,46	0,57	-0,90	0,22	0,61	-0,76	0,44	-0,24	0,34	-0,40

Примітка: Розрахунки авторів на основі даних підприємств для 2015-2021 років: темно-сірий колір комірки – сильний зв'язок, світло-сірий колір комірки – помірний зв'язок.

Кореляційна матриця факторів впливу на ефективну ставку податку на прибуток (табл. 5) доводить наявність сильного зв'язку ефективної ставки податку на прибуток з такими показниками як розмір підприємства ($r_{ETR/SIZE1} = 0,46$; $r_{ETR/SIZE2} = 0,57$; $r_{ETR/SIZE3} = -0,90$), капіталомісткість ($r_{ETR/CAPINT} = 0,61$), мобільність активів ($r_{ETR/INVINT} = -0,76$), прибутковість активів ($r_{ETR/ROA} = 0,44$) та рівень економічної активності в країні ($r_{ETR/RealGDP} = -0,40$).

Висновки. Науковці та представники бізнесу, інвестори розмежовують нормативну та ефективну ставки оподаткування прибутку підприємства. Нормативна ставка оподаткування прибутку підприємства може відрізнитися від ефективної ставки з урахуванням практик ухилення від сплати податків або, навпаки, присутності надмірного податкового навантаження на учасників ринку. В Україні в основі відхилення нормативної та ефективної ставки

оподаткування прибутку підприємства покладено механізм коригування фінансового результату до оподаткування за допомогою різниць. У рамках мікроекономічного аналізу виявлено, що після 2017 року нормативна та ефективна ставки податку на прибуток підприємства для харчових підприємств є наближеними. Користувачі фінансової інформації під час прийняття управлінських рішень щодо харчових підприємств можуть оперувати нормативною ставкою податку на прибуток підприємства.

Доведено дуже сильний зв'язок ефективної ставки податку на прибуток з розміром підприємства за доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та кількістю працівників, часткою оборотних активів у загальній вартості активів, сильний зв'язок ефективної ставки податку на прибуток з розміром підприємства (за вартістю активів, за доходом від реалізації продукції, за кількістю працівників), капіталомісткістю, мобільністю активів, прибутковістю активів. Найбільшу кількість факторів впливу і кількість кореляцій отримано для чотирьох підприємств вибірки: ПрАТ «Монделіс Україна», ПрАТ «Рівненська кондитерська фабрика», ПрАТ «Кондитерська фабрика «Лагода», ПрАТ «Харківська бісквітна фабрика».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Сторожук О. В., Панура Ю. В. Податок на прибуток підприємств: вітчизняний та зарубіжний досвід. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). 2013. № 3. С. 191-196.
3. CASE Україна. Податки в Україні vs країни ЄС: де платять більше? URL: <https://cost.ua/714-podatku-v-ukrayini-vs-krayiny-eu-de-platyat-bilshhe>.
4. European Commission. Direct taxes - Corporate Income Tax. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/taxDetails.html?id=25/1640991600.
5. Buijink W., Janssen B., Schols Y. Evidence of the effect of domicile on corporate average effective tax rates in the European Union. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2002. №11. PP. 115-130.
6. Statutory and Effective Corporate Tax Rates. URL: <https://www.compareyourcountry.org/corporate-tax-statistics>.
7. Murphy C. Efficiency of the tax system: a marginal excess burden analysis. Working Paper 4/2016. URL: <https://taxpolicy.crawford.anu.edu.au/publication/ttpi-working-papers/7790/efficiency-tax-system-marginal-excess-burden-analysis>.
8. Overesch M. The Effective Tax Burden of Companies in Europe. *CESifo DICE Report*. 2015. Vol. 03, Iss. 4. PP. 56-63.
9. Helcmanovská M., Andrejovská A. Tax Rates and Tax Revenues in the Context of Tax Competitiveness. *Journal of Risk and Financial Management*. 2021. 14: 284. <https://doi.org/10.3390/jrfm14070284>.
10. Šimoviæ H. Effective Corporate Income Tax Burden in Croatia. *Zagreb International Review of Economics and Business*. 2009. Vol. 12, Issue 2. PP. 107-121.
11. Bubanić M., Šimović H. Determinants of the effective tax burden of companies in the Telecommunications activities in the Republic of Croatia. *Zagreb International Review of Economics & Business*. 2021. Vol. 24/ No. 2. PP. 59-76. <https://doi.org/10.2478/zireb-2021-0011>.
12. Goddard J., Tavakoli M., Wilson J. Determinants of profitability in European manufacturing and services: Evidence from a dynamic panel data. *Applied Financial Economics*. 2005. Vol. 15 (18). PP. 1269-1282. DOI: 10.1080/09603100500387139.
13. Wing C., Yiu M. Firm size and performance of manufacturing enterprises in P. R. China: The case of Shanghai's manufacturing industries. *Small Business Economics*. 1997. Vol. 9 (3). PP. 287-298.
14. Meijaard J., Brand M., Mosselman M. Organizational structure and performance in Dutch small firms. *Small Business Economics*. 2005. Vol. 25(1). PP. 83-96. DOI: 10.1007/s11187-005-4259-7.
15. Carreras M., Dachapalli C., Mascagni G. Effective corporate tax burden and firm size in South Africa: A firm-level analysis. *WIDER Working Paper 2017/162*. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2017-162.pdf>.
16. Bachas P., Brockmeyer A., Dom R., Semelet C. Effective tax rates and firm size: the case of Ethiopia. World Bank: Development Research Group; Macro, Trade & Investment Global Practice January 2022. URL: https://www.taxdev.org/sites/default/files/2022-02/TaxDev_Effective_Tax_Rates_Ethiopia_0.pdf.
17. Shin Y., Park J. Differences in Tax Avoidance According to Corporate Sustainability with a Focus on Delisted Firms. *Sustainability*. 2022, 14, 6648. <https://doi.org/10.3390/su14116648>.
18. Лемішко О. О. Регулюючий вплив податкового навантаження на економічні процеси у сільському господарстві. *Молодий вчений*. 2016. № 9. С. 54-60.
19. Boiko S., Nehrey M., Davydenko N., Karbivskyi V. Tax Sustainability in Ukraine: A Case of Agricultural Companies. *Economies*. 2023. 11: 6. <https://doi.org/10.3390/economies11010006>.
20. Концева В., Антоненко Н., Карлова І. Обліково-аналітичне забезпечення оцінки податкового навантаження підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. 29. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-12>.
21. Динаміка податкового навантаження в Україні в контексті реалізації податкової реформи/ за ред. Т. І. Єфименко, А. М. Соколовської. К.: ДННУ Академія фінансового управління, 2013. 494 с.
22. Shirinyan L., Arych M. Impact of the insurance costs on the competitiveness of food industry enterprises of Ukraine in the context of the food market security. *Ukrainian Food Journal*. 2019. № 8 (2). PP. 368-385.

23. Валовий внутрішній продукт (1990-2021). URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

24. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2010-2021). URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

25. Jacobs O. H., Spengel C. The Effective Average Tax Burden in the European Union and the USA: A Computer-Based Calculation and Comparison with the Model of the European Tax Analyzer (September 1999). ZEW Discussion Paper No. 99-54. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.376221>.

26. Nurwati, Prastio, Nawang Kalbuana. Influence of firms size, exchange rate, profitability and tax burden on transfer pricing. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research*. Peer Reviewed – International Journal. 2021. Vol-5, Iss. 3. PP. 967-980.

27. F. Dwi N. Yuniadi Mayoman, dan Suhartini Karjo. Pengaruh Pajak, Tunneling Incentive dan Good Corporate Governance (GCG) Terhadap Indikasi Melakukan Transfer Pricing pada Perusahaan Manufaktur yang Terdaftar di Bursa Efek Indonesia (Studi pada Bursa Efek Indonesia yang Berkaitan dengan Perusahaan Asing). *Jurnal Perpajakan*. 2016. Vol. 8 (1). PP. 1–9.

28. Blechová B., Barteczková I. Comparison of the methodologies for assessing effective tax burden of corporate income used in European Union. *Slezska Univerzita-Obchodne podnikatelska Fakulta University of Silesia-School of Business Administration*. 2008. URL: <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/17822/>.

29. Lazar S. Effective Tax Burden Borne By Companies: A Review And A New Methodology. *Annals of Faculty of Economics, University of Oradea, Faculty of Economics*. 2010. Vol. 1 (2). PP. 584-588.

30. Леонова А. В., Черненко К. П. Вплив податкового навантаження на фінансовий стан підприємств молочної галузі. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 1224-1229.

31. Новосельська Л. І. Методи оцінювання рівня податкового навантаження підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.10. С. 239-244.

32. Калабухова С. В. Аналіз податкової ефективності суб'єкта господарювання. *Економічний аналіз*. 2018. Том 28. № 4. С. 193-199.

33. Алексеев І. В., Паранчук С. В., Червінська О. С., Синютка Н. Г. Управління податковим навантаженням підприємств. *Регіональна економіка*. 2016. № 4. С. 145-152.

34. Статистичний збірник/Statistical Publication Національні рахунки України/ National Accounts of Ukraine. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

REFERENCES

1. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/>

2. Storozhuk, O. V., Panura, Yu. V. (2013). Podatok na prybutok pidpryemstv: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Corporate income tax: domestic and foreign experience]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*

(ekonomika, pravo) [Scientific bulletin of the National University of the State Tax Service of Ukraine (economics, law)], no. 3, pp. 191-196.

3. CASE Ukraine. Podatky v Ukraini vs krainy YeS: de platiat bilshe? Available at: <https://cost.ua/714-podatky-v-ukrayini-vs-krayiny-eu-de-platyat-bilshe/>.

4. European Commission. Direct taxes - Corporate Income Tax. Available at: https://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/taxDetails.html?id=25/1640991600.

5. Buijink, W., Janssen, B., Schols, Y. (2002). Evidence of the effect of domicile on corporate average effective tax rates in the European Union, *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 11, pp. 115-130.

6. Statutory and Effective Corporate Tax Rates. Available at: <https://www.compareyourcountry.org/corporate-tax-statistics>.

7. Murphy, C. (2016). Efficiency of the tax system: a marginal excess burden analysis. Working Paper 4/2016. Available at: <https://taxpolicy.crawford.anu.edu.au/publication/ttpe-working-papers/7790/efficiency-tax-system-marginal-excess-burden-analysis>.

8. Overesch, M. (2005). The Effective Tax Burden of Companies in Europe. *CESifo DICE Report*, Vol. 03, Iss. 4, pp. 56-63.

9. Helcmanovská, M., Andrejovská, A. (2021). Tax Rates and Tax Revenues in the Context of Tax Competitiveness. *Journal of Risk and Financial Management*, 14: 284. Available at: <https://doi.org/10.3390/jrfm14070284>.

10. Šimoviæ, H. (2009). Effective Corporate Income Tax Burden in Croatia. *Zagreb International Review of Economics and Business*, vol. 12, issue 2, pp. 107-121.

11. Bubanić, M., Šimović, H. (2021). Determinants of the effective tax burden of companies in the Telecommunications activities in the Republic of Croatia. *Zagreb International Review of Economics & Business*, vol. 24, no. 2, pp. 59-76. Available at: <https://doi.org/10.2478/zireb-2021-0011>.

12. Goddard, J., Tavakoli, M., Wilson, J. (2005). Determinants of profitability in European manufacturing and services: Evidence from a dynamic panel data. *Applied Financial Economics*, 15 (18), pp. 1269–1282. Available at: DOI: 10.1080/09603100500387139.

13. Wing, C., Yiu, M. (1997). Firm size and performance of manufacturing enterprises in P. R. China: The case of Shanghai's manufacturing industries. *Small Business Economics*, 9 (3), pp. 287-298.

14. Meijaard, J., Brand, M., & Mosselman, M. (2005). Organizational structure and performance in Dutch small firms. *Small Business Economics*, 25 (1), pp. 83-96. Available at: DOI: 10.1007/s11187-005-4259-7.

15. Carreras, M., Dachapalli, C., Mascagni, G. (2017). Effective corporate tax burden and firm size in South Africa: A firm-level analysis. *WIDER Working Paper 2017/162*. Available at: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2017-162.pdf>.

16. Bachas, P., Brockmeyer, A., Dom, R., Semelet, C. (2022). Effective tax rates and firm size: the case of

Ethiopia. World Bank: Development Research Group; Macro, Trade & Investment Global Practice January 2022. Available at: https://www.taxdev.org/sites/default/files/2022-02/TaxDev_Effective_Tax_Rates_Ethiopia_0.pdf.

17. Shin, Y., Park, J. (2022). Differences in Tax Avoidance According to Corporate Sustainability with a Focus on Delisted Firms. *Sustainability*, 14, 6648. Available at: <https://doi.org/10.3390/su14116648>.

18. Lemishko, O. O. (2016). Rehuliuiuchy vplyv podatkovoho navantazhennia na ekonomichni protsesy u silskomu hospodarstvi [Regulatory influence of the tax burden on economic processes in agriculture]. *Molodyi vchenyi [Young scientist]*, no. 9, pp. 54-60.

19. Boiko, S., Nehrey, M., Davydenko, N., Karbivskiy, V. (2023). Tax Sustainability in Ukraine: A Case of Agricultural Companies. *Economies*, 11:6. Available at: <https://doi.org/10.3390/economies11010006>.

20. Kontseva, V., Antonenko, N., Karlova, I. (2021). Oblikovo-analitychne zabezpechennia otsinky podatkovoho navantazhennia pidpriemstva [Accounting and analytical support for assessing the tax burden of the enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo [Economy and society]*, (29). Available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-12>.

21. Yefimenko, T. I., Sokolovska, A. M. and etc. (2013). Dynamika podatkovoho navantazhennia v Ukraini v konteksti realizatsii podatkovoi reform [Dynamics of the tax burden in Ukraine in the context of the implementation of the tax reform]. *Kyiv: Academy of Financial Management*, 494 p.

22. Shirinyan, L., Arych, M. (2019). Impact of the insurance costs on the competitiveness of food industry enterprises of Ukraine in the context of the food market security. *Ukrainian Food Journal*. 8 (2), pp. 368-385.

23. Valovyi vnutrishnii produkt (1990-2021). Available at: <https://ukrstat.gov.ua/>.

24. Obsiah realizovanoi produktsii (tovariv, posluh) subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti (2010-2021). Available at: <https://ukrstat.gov.ua/>.

25. Jacobs, O. H., Spengel, C. (1999). The Effective Average Tax Burden in the European Union and the USA: A Computer-Based Calculation and Comparison with the Model of the European Tax Analyzer (September 1999). *ZEW Discussion Paper*, no. 99-54. Available at: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.376221>.

26. Nurwati, Prastio, Nawang Kalbuana. (2021). Influence of firms size, exchange rate, profitability and tax burden on transfer pricing. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research. Peer Reviewed – International Journal*, vol. 5, iss. 3, pp. 967-980.

27. F Dwi Noviasatika, Yuniadi Mayoman, dan Suhartini Karjo. (2016). Pengaruh Pajak, Tunneling Incentive dan Good Corporate Governance (GCG) Terhadap Indikasi Melakukan Transfer Pricing pada Perusahaan Manufaktur yang Terdaftar di Bursa Efek Indonesia (Studi pada Bursa Efek Indonesia yang Berkaitan dengan Perusahaan Asing. *Jurnal Perpajakan*, 8 (1), pp. 1-9.

28. Blechová, B., Barteczková, I. (2008). Comparison of the methodologies for assessing effective tax burden of corporate income used in European Union. *Slezska Univerzita-Obchodne podnikatelska Fakulta University of Silesia-School of Business Administration* 22 May 2008. Available at: <https://mpr.aub.uni-muenchen.de/17822/>.

29. Lazar, S. (2010). Effective Tax Burden Borne By Companies: A Review And A New Methodology. *Annals of Faculty of Economics, University of Oradea, Faculty of Economics*, vol. 1 (2), pp. 584-588.

30. Leonova, A. V., Chernenok, K. P. (2017). Vplyv podatkovoho navantazhennia na finansovyi stan pidpriemstv molochnoi haluzi [The impact of the tax burden on the financial condition of dairy enterprises]. *Molodyi vchenyi [Young scientist]*, no. 11, pp. 1224-1229.

31. Novoselska, L. I. (2013). Metody otsiniuvannia rivnia podatkovoho navantazhennia pidpriemstv [Methods of assessing the level of tax burden of enterprises]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy [Scientific Bulletin of National Technical University of Ukraine]*, Vol. 23.10, pp. 239-244.

32. Kalabukhova, S. V. (2018). Analiz podatkovoi efektyvnosti subiekta hospodariuvannia [Analysis of tax efficiency of a business entity]. *Ekonomichniy analiz [Economic analysis]*, Tom 28, no. 4, pp. 193-199.

33. Aliksieiev, I. V., Paranchuk, S. V., Chervinska, O. S., Syniutka, N. H. (2016). Upravlinnia podatkovym navantazhenniam pidpriemstv [Management of the tax burden of enterprises]. *Rehionalna ekonomika [Regional economy]*, no. 4, pp. 145-152.

34. Statistical Publication «National Accounts of Ukraine». Available at: <https://ukrstat.gov.ua/>.

Tax burden of food industry companies of Ukraine.

Shirinian L., Boiko S., Tolstenko O.

The tax burden determines the payment of taxes by the market subject to various budgets and serves as the basis for verification by the State Tax Service. The corporate income tax rate, which is equal to 18% in Ukraine, is called normative. The effective tax rate can be determined from the standpoint of macroeconomic analysis of the tax burden for the industry and from the standpoint of microeconomic analysis of the tax burden for individual enterprises. It is relevant to study the effective tax burden of food industry enterprises, which form significant shares of GDP and tax payments in the consolidated budget of the country.

The purpose of the study is a microeconomic analysis of the influence of factors on the effective tax rate of food industry companies of Ukraine and the verification of the hypothesis about the degree of deviation of the effective rate from the normative tax rate of food enterprises.

Methodology. The methods of generalization, descriptive statistics and systematization, factor and correlation-regression analyses are used in the investigation. Economic and statistical analysis was carried out using Microsoft Office software packages.

The results. An algorithm for calculating the effective corporate tax rate is proposed. The list of financial operations at food enterprises of Ukraine, which produce a change in the financial result before taxation, is determined. It was revealed that in recent years the effective tax burden approaches to the normative tax rate, 18%.

A methodology of microeconomic calculations was developed for assessing the tax burden of a company based on indicator-factors, including: company assets, income from product sales, number of employees, share of liabilities in assets, share of tangible assets in

assets, share of current assets in assets, profitability of assets and equity capital, labor intensity, growth rate of real GDP. Correlations between the effective tax rate and the factors are determined. The largest number of influencing factors and the number of correlations are obtained for four enterprises of the sample: private joint stock companies "Mondelis Ukraine", "Lagoda Confectionery Factory", "Rivne confectionery factory", "Kharkiv biscuit factory".

Key words: tax burden, tax return, normative tax rate, effective tax rate, food industry enterprises, factor analysis, correlation analysis.

Copyright: Шірінян Л.В., Бойко С.В., Толстенко О.Ю. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Шірінян Л.В.

Бойко С.В.

Толстенко О.Ю.

<https://orcid.org/0000-0002-8349-2113>

<https://orcid.org/0000-0002-1333-0397>

<https://orcid.org/0000-0002-1897-2110>

УДК 378.014.6:005.6

JEL H52, I20, O15

Удосконалення системи управління якістю освітньої діяльності закладу вищої освіти

Василенко О.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

 Василенко О.І. E-mail: vasylenko521@gmail.com

Василенко О.І. Удосконалення системи управління якістю освітньої діяльності закладу вищої освіти. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 102–110.

Vasylenko O. Improving the system of university educational activity quality management. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 102–110.

Рукопис отримано: 07.04.2023 р.

Прийнято: 14.04.2023 р.

Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-102-110

Узагальнено результати досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених щодо існуючих моделей системи якості, практик функціонування систем управління якістю, підходів до оцінювання показників діяльності освітньо-наукової організації. Виокремлено та проаналізовано принципи моделі Європейського фонду управління якістю (EFQM) та моделі збалансованої системи показників (BSC) на основі аналізу практики функціонування системи управління якістю та її показників при проведенні процедур атестації і акредитації. Визначено основні орієнтири і принципи процесу удосконалення системи управління якістю освіти закладу вищої освіти як важливого інструменту конкурентоспроможності університету.

Виділено специфічні особливості організаційної структури закладів вищої освіти, функції ЗВО як системи соціально-економічної діяльності та визначено принципи, на яких має базуватися побудова системи менеджменту якості в ЗВО. Визначено роль та основні елементи системи якості освітньої діяльності в стратегічному управлінні ЗВО.

Запропоновано модель збалансованого оцінювання результативності управління якістю освіти, яка передбачає дві складові оцінювання: перспективи управління і перспективи оцінювання. Сформовано об'єкти можливостей (цілі, стратегії, партнерство, ресурси, організаційна культура, залучення зацікавлених сторін) та показники результатів (задоволення здобувачів, клієнтів, співробітників та інших стейкхолдерів). Визначено алгоритм удосконалення системи забезпечення якості освітньої діяльності закладу вищої освіти та обґрунтовано необхідність адаптації практичного його застосування до специфіки закладу, зокрема системи менеджменту, менеджменту якості освіти та стратегічного управління. Зроблено висновок, що процес удосконалення повинен орієнтуватися на стандарти та рекомендації забезпечення якості вищої освіти Європейського простору, діючу національну систему забезпечення якості освіти та нормативні документи щодо діяльності системи забезпечення якості освіти конкретної організації.

Автором у рамках запропонованої збалансованої системи оцінки результативності системи менеджменту наголошено, що формування показників діяльності ЗВО повинно базуватися на аналізі карти стратегічних індикаторів університету, в якій доцільно гнучко адаптувати структуру організації за напрямками: розвиток, процеси, споживачі, фінанси. Із цією метою доцільно обирати взаємопов'язані між собою стратегічні перспективи розвитку ЗВО і згідно з ними розробляти систему показників.

Доведено, що для налагодженої роботи системи менеджменту управління якістю ЗВО необхідно забезпечити зв'язок між оцінюваними показниками всіх видів діяльності ЗВО та процесом формування стратегічних завдань менеджменту університету при розробці стратегії розвитку та досягненні поставлених цілей.

Ключові слова: заклад вищої освіти, конкурентоспроможність, культура якості, освітня діяльність, показники діяльності організації, система забезпечення якості, стейкхолдери, управління якістю освіти.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Важливим інструментом підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти (ЗВО) на основі національної та міжнародної акредитації в аспекті визнання освітніх програм є формування та постійне удосконалення дієвої системи забезпечення якості. Діяльність університетів у сфері управління якістю освіти сьогодні вимагає гнучкого реагування ЗВО на динамічні зміни в зовнішньому середовищі, що можливо досягти за умови налагодженої системи менеджменту управління якістю. Зміни в управлінні закладами вищої освіти, в тому числі у забезпеченні якості і конкурентоспроможності, та фактори, що спричинили ці зміни, описані у працях вітчизняних [1–5] і зарубіжних [6–8] дослідників.

Відомо, що система якості освітньої діяльності у ЗВО – це комплекс розроблених нормативно-методичних документів, в яких визначено зміст, технології, методи та засоби роботи всіх учасників процесу з метою підвищення якості освітньої діяльності та забезпечення необхідної фахової компетентності випускників освітніх програм різних рівнів вищої освіти [9]. Ця система дозволяє розробити політику, що визначає цілі та гарантії якості, механізми реалізації цілей, є основою неперервного процесу удосконалення діяльності закладу вищої освіти з метою повного задоволення інтересів стейкхолдерів (роботодавців, студентів, їх батьків, науково-педагогічних працівників, адміністрації ЗВО, держави та суспільства).

В останні роки всі університети, у тому числі й аграрні, активно займаються дослідженнями у сфері управління якістю освіти [10–14], розробкою концептуальних засад і створенням організаційних структур з використанням різних підходів, однак не сформовано єдиного способу побудови системи управління якістю освітньої діяльності. Виникають проблеми у практичному використанні більшості методів та інструментів менеджменту якості, які зазвичай є дієвими у виробничих організаціях, проте в ЗВО потребують відповідної адаптації. Існує думка, що система якості не може бути сформована за прикладом іншої організації, вона повинна бути створена менеджментом закладу вищої освіти за обов'язкової участі всього колективу закладу.

За результатами дослідження зарубіжного досвіду [15] та вітчизняної практики [16–18] щодо функціонування системи управління якістю, показників, що оцінюються при про-

веденні атестації та акредитації освітніх програм, сформовано такі висновки:

- основою всіх моделей є процесно-орієнтований підхід;

- моделі структурно подібні (відрізняються лише складовими: повнота і глибина охоплення всіх процесів організації, ступінь поєднання системи управління якістю і системи менеджменту університету);

- найбільшу повноту інформації щодо якості містить модель вдосконалення якості вищої освіти, яка базується на моделі ділової досконалості Європейського фонду менеджменту якості (EFQM);

- критерії та вимоги, на основі яких можна оцінити рівень розвитку системи управління якістю, представлені у вимогах стандартів серії ISO 9001:2015 [19] (в моделі EFQM їх не представлено).

Вважаємо, що якість освіти необхідно розглядати як сукупність певних характеристик та властивостей, які визначають відповідність освітньої системи обов'язковим вимогам і прийнятним нормам та стандартам. Якість освітньої діяльності ЗВО визначається у процесі державної акредитації, атестації та ліцензування з урахуванням нормативних змін до умов провадження освітньої діяльності та встановленого переліку показників, є залежною від якості наукової діяльності [20 – 24], на базі чого приймаються рішення щодо фінансування, підтвердження статусу ЗВО, відбувається формування його іміджу та репутації.

Однак, на нашу думку, на сьогодні не існує чітко визначених критеріїв оцінки результативності управління якістю освітньої діяльності, що ускладнює її оцінювання в умовах модернізації системи вищої освіти. Саме тому основними принципами побудови системи управління якістю освітньої діяльності повинні стати: розробка єдиних критеріїв та стандартів в системі забезпечення якості; розробка єдиної системи менеджменту якості на основі міжнародних стандартів ISO 9001:2015, а також активне впровадження системи менеджменту якості в освітній процес.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз існуючих моделей системи якості і підходів до оцінювання якісних показників діяльності організації та обґрунтування основних орієнтирів і принципів процесу удосконалення системи менеджменту забезпечення якості освіти закладу вищої освіти.

Матеріал та методи дослідження. Дослідження ґрунтується на працях іноземних і вітчизняних вчених у сфері систем управління якістю та управління закладами вищої освіти.

Використано загальнонаукові методи теоретичного пізнання, абстрактно-логічний метод, загальнологічні методи аналізу і синтезу та системного підходу. Так, при уточненні положень менеджменту якості освітніх послуг та особливостей їх практичного використання було використано методи систематизації, логіко-структурного, причинно-наслідкового аналізу наукової літератури, у якій висвітлено теоретичні, методичні та практичні питання забезпечення якості освітньої діяльності та управління нею.

Розробку пропозицій щодо удосконалення процесу управління якістю освітньої діяльності ЗВО здійснено на основі використання загальнонаукових методів дослідження, методу формалізації критеріїв, алгоритмізації, методів порівняльного аналізу.

Інформаційною базою при підготовці дослідження слугували нормативні та законодавчі акти, первинна інформація та інші дані управлінського та економічного характеру щодо системи менеджменту освітньої діяльності, які зібрано та проаналізовано автором.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на тому, що управління якістю освітньої діяльності є основним чинником підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг та забезпечення довгострокових відносин зі стейкхолдерами.

Результати дослідження та обговорення. Встановлено, що розробка та впровадження системи менеджменту якості в університеті є досить складним процесом, який орієнтується на використанні універсальних загальноприйнятих підходів або передбачає розробку адаптивної системи менеджменту якості для конкретного університету. Однак, при цьому виникають труднощі, пов'язані зі специфічними особливостями ЗВО. Так, існуюча багаторівнева організаційна структура в університеті охоплює управлінську вертикаль зі складними горизонтальними та вертикальними зв'язками, що зумовлює зміни у внутрішньорганізаційній системі документообігу. Крім цього, для ЗВО характерним є широкий перелік груп споживачів освітніх послуг, тривалість надання освітньої послуги, яка зумовлює високу трудомісткість та складність її виконання та потребує залучення фахівців-практиків високої кваліфікації. Отже, при запровадженні системи менеджменту якості в ЗВО принципи її побудови повинні включати в себе концептуальні напрями в області якості освітніх послуг, а також конкретизувати форми, види і механізми досягнення планових результатів.

Враховуючи ту обставину, що якість освітньої діяльності є інструментом забезпечення конкурентоспроможності університету, доцільно розглядати стратегічне управління якістю, основними елементами якої є цілі, що визначаються в стратегічній перспективі; основні напрями діяльності; інструментарій для досягнення стратегічних цілей. Внаслідок чого якість - не лише складова забезпечення конкурентоспроможності освітніх програм, але й об'єднуюча ідея, яка дозволяє визначити цілі організації, що підтримуються всіма учасниками діяльності університету. Отже, стратегія управління якістю освітньої діяльності ЗВО повинна формуватися не лише на запитах та потребах ринку праці, а й з урахуванням того, що об'єкт управління є інструментом, який дозволяє організації досягати стратегічних цілей розвитку.

Діяльність сучасного університету може характеризуватися як система соціально-економічної діяльності, яка реалізує такі функції: діяльність індивідуумів з надання послуг (мета – задоволення потреб всіх учасників діяльності); ціннісно-орієнтована діяльність (основний напрям діяльності – якісні зміни видів діяльності, розвиток конкурентного потенціалу). Таким чином, система забезпечення якості університету повинна забезпечувати формування стратегії на досягнення довгострокових та короткострокових завдань, встановлювати чіткі зв'язки всередині організації, визначати зміст, структуру і комунікації щодо її результативності, здійснювати моніторинг та на його основі працювати над постійним вдосконаленням [25].

Вважаємо, що процес удосконалення системи менеджменту забезпечення якості освіти ЗВО повинен орієнтуватися на стандарти та рекомендації із забезпечення якості вищої освіти Європейського простору (розроблені Європейською асоціацією з гарантії якості вищої освіти ENQA), діючи національну систему забезпечення якості освіти, нормативні документи, що регламентують діяльність системи забезпечення якості освіти конкретної організації. Саме тому важливим принципом у діяльності університету є його орієнтація на власні підходи та набутий досвід, особливо в аспекті процесуальних заходів, методик та принципів організації діяльності з удосконалення системи забезпечення якості освіти.

Крім того, важливо формувати в ЗВО культуру якості освіти, яка включає також фахові навички, якість освітнього процесу і управління ним, певний ступінь свободи, що надається студентам. Очевидно, що покращення системи забезпечення якості освіти повинно здійсню-

ватися університетом у тісній взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу. Основна частина вимог зацікавлених сторін знаходить своє відображення у галузевих стандартах освітніх програм, повне виконання яких є завданням університету. Вважаємо, що перехід на галузеві стандарти освітніх програм потребує від закладів вищої освіти значних зусиль з реорганізації освітнього процесу та змін в існуючій системі забезпечення якості освітньої діяльності.

Процес удосконалення системи забезпечення якості освітньої діяльності ЗВО повинен здійснюватися у такій послідовності: розробка методики і механізму забезпечення якості; розробка відповідної нормативної та методичної документації; організація функціонування системи та підтримка її у працездатному стані; постійне забезпечення її результативності та функціонування. За основу удосконалення системи управління якістю освітньої діяльності доцільно взяти принципи моделі Європейського фонду управління якістю (EFQM 2020) та моделі збалансованої системи показників (balanced score card, BSC).

European Foundation Quality Management (EFQM) – комплексна оновлена бізнес-модель, що базується на сталості й Індустрії 4.0, вирішальне значення у якій має управління знаннями, навичками та можливостями, а також наголошується на трансформації і покращенні організаційної ефективності [26]. Ця модель містить набір критеріїв у вигляді шкали оцінювання, за якою оцінюються результати діяльності організації щодо TQM (повне управління якістю). Процедура проведення самооцінки дозволяє визначити сильні та слабкі сторони організації, сформулювати стратегічні ініціативи, зорієнтовані на реалізацію заходів удосконалення. Позитивний результат досягається за умови проведення регулярних самооцінок та самоперевірок.

У моделі збалансованої системи показників (BSC) основні показники діяльності організації (KPIs) групуються та визначаються для різних перспектив, що формують неявну логіку, корисну при розробці, впровадженні стратегії і виявленні причинно-наслідкових зв'язків [27]. Ці показники дозволяють менеджменту університету виділяти стратегічні завдання, і в процесі розробки стратегії університету орієнтуватися на досягнення поставлених цілей, використовуючи показники виконання всіх видів його діяльності.

Зазначимо, що систематичні процедури самооцінювання та самоперевірки є основою системи менеджменту якості освіти, оскільки дозволяють визначати слабкі та сильні сторони

організації, на основі яких здійснюється стимулювання програми з удосконалення якості. При цьому вихідним пунктом є перелік критеріїв, а оцінка якості передбачає аналіз всіх напрямів діяльності університету. Згідно з таким підходом, з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків можна виділити дві сфери оцінки: «можливості» (входять об'єкти: цілі, бачення та стратегії, організаційна культура та лідерство, залучення зацікавлених сторін, партнерство та ресурси, створення сталої цінності, підвищення продуктивності та трансформація, прийняття стейкхолдерами, стратегічна та оперативна продуктивність) та «результати» (показники, що характеризують задоволення клієнтів, стейкхолдерів, співробітників, репутація університету тощо) (рис. 1).

Узагальнюючи спільні риси та відмінності моделі EFQM і збалансованої системи показників, можна сказати, що ці дві моделі є подібними, оскільки мають одну ціль; дозволяють охопити всі види діяльності організації, а їх використання значно покращує результати діяльності. Однак, цілі використання цих моделей відрізняються: модель EFQM функціонує в якості інструменту самооцінювання та діагнозу, забезпечує комплексні, регулярні та систематичні перевірки результатів діяльності, орієнтована на якість і високу результативність; збалансована система показників (BSC) є інструментом управління, орієнтованим на стратегію, і забезпечує активне управління всіма підрозділами організації. Отже, ці моделі є двома компліментарними підходами до управління організацією, однак практичне використання потрібно адаптувати до специфіки університету, його системи менеджменту, якості освіти та стратегічного управління.

Запропонована модель збалансованого оцінювання результативності управління якістю освіти повинна базуватися на аналізі карти стратегічних показників університету, в якій доцільно представити структуру з такими перспективами: розвитком, процесами, споживачами та фінансами. Фінансові показники державних закладів вищої освіти мають чітко визначену структуру та джерела фінансування, які в процесі оцінювання варто досліджувати, особливо з позиції їх збільшення (скорочення), з метою визначення причини, до прикладу, за рахунок одержання базового фінансування на науку за умови високого результату державної атестації наукової діяльності та інших чинників. Водночас, обсяги інвестування ЗВО із позабюджетних джерел залежать від того, які результати університет одержав в області якості освітніх послуг. Очевидно, що в структурі

основних стратегічних перспектив складова «фінанси» може вважатися похідною від усіх інших видів діяльності щодо забезпечення стратегічних показників ЗВО. У зв'язку із цим пропонуємо за основу взяти такі взаємопов'язані між собою стратегічні перспективи та згідно з ними розробляти систему показників, а саме: споживачі та стейкхолдери – рівень задоволення потреб; процеси на рівні організації – умови організації освітнього процесу, його цифровізація, фаховість НПП тощо; розвиток ЗВО – результативність освітнього процесу на основі конкурентоспроможності освітніх програм, їх інноваційності та відповідності вимогам основних стейкхолдерів.

Отже, в основу удосконалення системи управління якістю доцільно покласти принципи, застосовувані в моделі Європейського фонду управління якістю (EFQM 2020) та у збалансованій системі показників (BSC). Важений підхід до оцінки результативності управління якістю освіти дозволить визначити критичні області, які необхідно врахувати у стратегічному плануванні розвитку університету. Систематичні процедури самооцінювання та самоперевірки становлять основу системи менеджменту якості освіти, оскільки дають змогу визначити слабкі та сильні сторони організації, щоб відповідно стимулювати програми з удосконалення якості.

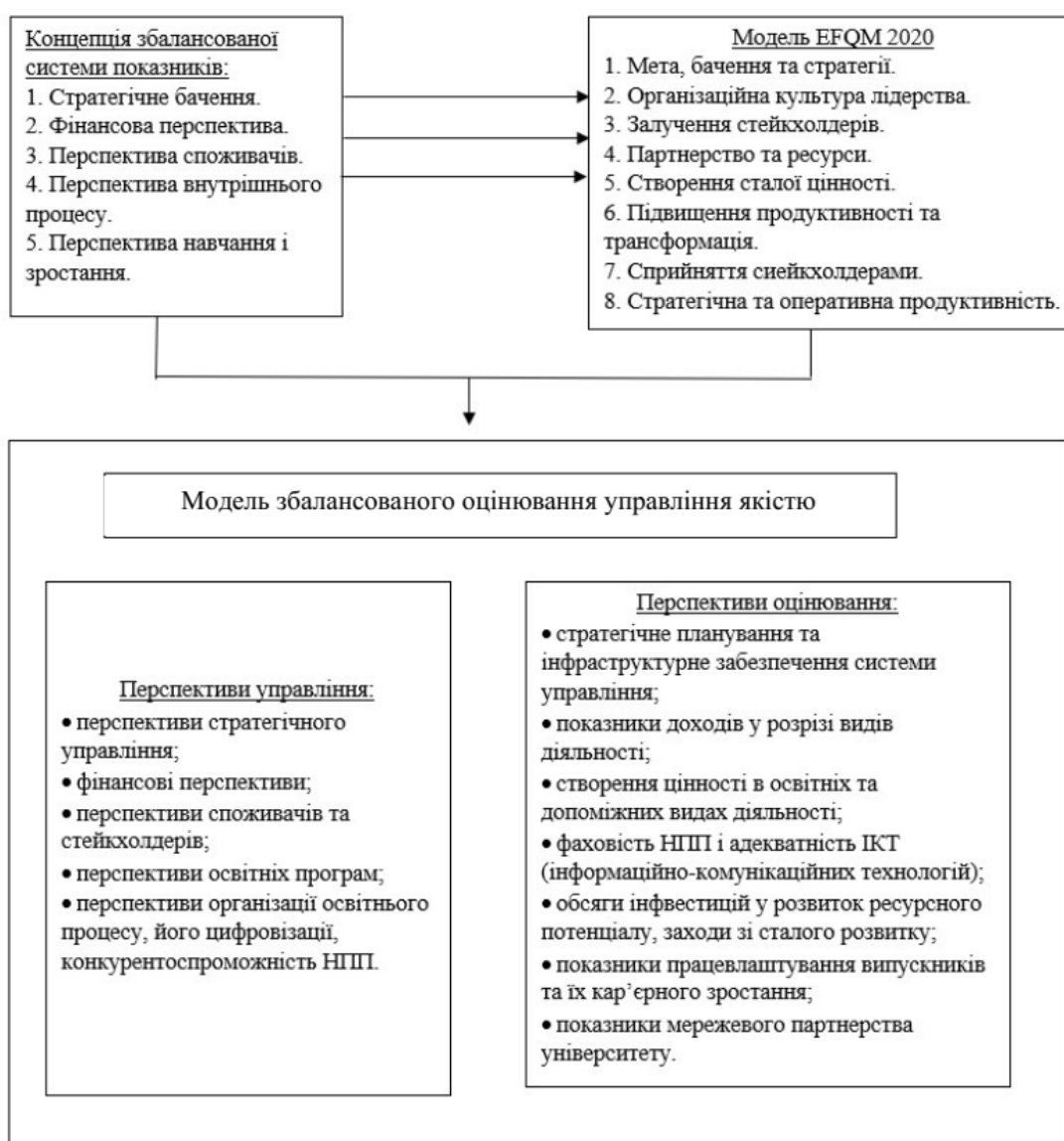

Рис.1. Модель збалансованого оцінювання результативності управління якістю освіти.

Джерело: розроблено автором.

Висновки. Запропонований підхід до управління якістю освіти закладу вищої освіти, на нашу думку, дозволить визначити критичні області, які необхідно враховувати у стратегічному плануванні розвитку університету. Важливою умовою при цьому є визначення стратегічних показників розвитку ЗВО, які необхідно систематично оцінювати та забезпечувати управління причинно-наслідковими зв'язками між ними, що сприятиме удосконаленню якості освітньої діяльності. Ці показники повинні характеризувати рівень задоволення освітньою організацією інтересів стейкхолдерів та результативність освітнього процесу, тобто внутрішнє та зовнішнє середовища університету.

Запропоновано модель збалансованого оцінювання результативності управління якістю освіти, яка передбачає дві складові оцінювання: перспективи управління і перспективи оцінювання. Для удосконалення системи управління якістю освітньої діяльності визначено застосування моделей Європейського фонду управління якістю (EFQM 2020) та збалансованої системи показників (balanced score card, BSC). Ці моделі є двома компліментарними підходами до управління організацією при адаптації до специфіки університету, його системи менеджменту, якості освіти та стратегічного управління.

Вважаємо, що у рамках запропонованої збалансованої системи оцінювання результативності системи менеджменту формування показників повинно базуватися на аналізі карти стратегічних індикаторів університету, у якій доцільно гнучко адаптувати загальноприйнятну структуру, та представити її такими перспективами: розвитком, процесами, споживачами та фінансами. За основу запропоновано брати взаємопов'язані між собою стратегічні перспективи, згідно з якими розробляти таку систему показників: споживачі та стейкхолдери – рівень задоволення потреб; процеси на рівні організації – умови організації освітнього процесу, його цифровізація, фаховість науково-педагогічних працівників; розвиток закладу вищої освіти – результативність освітнього процесу на основі конкурентоспроможності освітніх програм.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Markina I. A., Chykurkova A. D., Dudziak O. A., Opaliuk T. L., Dobrenko I. A. Globalization-induced changes in higher education management in Ukraine. *International Journal of Educational Management*. 2019. Vol. 33, No 6. P. 1291–1302. DOI: 10.1108/IJEM-01-2019-0037.

2. Tsymbalenko N. V. Competitiveness management of Ukrainian higher educational institutions. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. No 2 (14). P. 124–128.

3. Hryhorash O., Bocharov D., Korneyev M., Rudyanova T., Hryhorash T. The quality of higher education and its funding in countries with different levels of socio-economic development. *Knowledge and Performance Management*. 2022. Issue 1. Vol. 6. P. 49–61.

4. Hryhorash O., Chentsov V., Nurgalieva A., Hryhorash T. State funding of higher education as a factor of ensuring its quality: experience of the European countries. *Public and Municipal Finance*. 2020. Issue 1. Vol. 9. P. 60 – 69.

5. Загірняк Д. М. Послуги вищої освіти: структура пропозиції та рівень конкуренції. *Економіка та право*. Серія: Економіка. 2018. №1(49). С. 105 – 116.

6. Kongolo M. Management of Higher Education Institutions in Uncertain Times: The Perspectives of University College. *Journal of Social Science Studies*. 2019. Vol. 6. No. 2. P. 97–107. DOI: 10.5296/jsss.v6i2.14556.

7. Storberg-Walker J., Torraco R. Change and Higher Education: A Multidisciplinary Approach. 2004. P. 811–818. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED492430.pdf>.

8. Sporn B. Management in Higher Education: Current Trends and Future Perspectives in European Colleges and Universities. *The Dialogue between Higher Education Research and Practice*. 2003. P. 97–107.

9. Якість вищої освіти: теорія і практика: навчально-методичний посібник. за наук. ред. А. Василюк, М. Дей; кол. авторів: А. Василюк, М. Дей, В. Базелюк та ін. НАПН України, Університет менеджменту освіти. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. 176 с.

10. Шанскова Т. І. Сучасні пріоритети управління якістю освіти закладів вищої освіти: кафедральний рівень. Парадигмальна модель керівника сфери освіти у контексті євроінтеграційних процесів: матеріали міжнародного форуму управлінської діяльності. Тернопіль: КРОК, 2019. С. 98–103.

11. Кухарський В., Осередчук О., Мазуркевич М. Система забезпечення якості освіти в Україні: розвиток на засадах європейських стандартів та рекомендацій: посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 248 с.

12. Бахтіярова Х. Управління якістю професійної підготовки бакалаврів у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*. 2018. №16. С.44–49.

13. Матюх С. А. Фактори, що впливають на ефективність освітньої діяльності ЗВО. *Інтернаука*. Серія: Економічні науки. 2019. № 6. DOI: 10.25313/2520-2294-2019-6-6000.

14. Опар Н. В. Порівняльний аналіз моделей управління якістю в системі вищої освіти. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2018. № 2 (19). С. 7 – 14.

15. Abbas J., Kumari, K. and Al-Rahmi, W. M. Quality management system in higher education institutions and its impact on students' employability with the mediating effect of industry-academia collaboration. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 2021. DOI: 10.1108/JEAS-07-2021-0135.

16. Прігунов О. В. Концептуальна схема системи управління якістю освітнього процесу ЗВО. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2020. № 1. С. 241 – 244. DOI: 10.31891/2307-5740-2020-278-1-42.

17. Vorobyova O., Horokhova M., Pliichuk L., Tverezovska N., Drachuk O., Artemchuk L. ISO Standards as a Quality Assurance Mechanism in Higher Education. Revista Românească pentru Educație Multidimensională. 2022. Vol.14. Issue 2. P. 73 – 88. DOI: 10.18662/rrem/14.2/567.

18. Галіцан О., Хіль О., Кириленко Я. Управління якістю вищої освіти в умовах євроінтеграційних процесів. Український педагогічний журнал. 2021. №2. С. 103 – 112. DOI: 10.32405/2411-1317-2021-2-103-112.

19. ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT). Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. Нац. Стандарт України. Вид. офіц., Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 49 с. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf>.

20. Постанова Кабінету Міністрів України № 978 «Про затвердження Положення про акредитацію закладів вищої освіти і спеціальностей у закладах вищої освіти та вищих професійних училищах» від 09.08.2001.

21. Постанова Кабінету Міністрів України № 255 «Про внесення змін до Положення про акредитацію закладів вищої освіти і спеціальностей у закладах вищої освіти та вищих професійних училищах» від 24.03.2021.

22. Постанова Кабінету Міністрів України № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» від 30.12.2015.

23. Постанова Кабінету Міністрів України № 365 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1187» від 24.03.2021.

24. Постанова Кабінету Міністрів України № 652 «Деякі питання проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності» від 22.08.2018.

25. Mukherjee S. P. Quality assurance in an education system. Total Quality Management. 1995. Vol. 6. Issue 5. P. 571 – 578. DOI:10.1080/09544129550035224.

26. Fonseca L., Amaral A., Oliveira J. Quality 4.0: The EFQM 2020 Model and Industry 4.0 Relationships and Implications. Sustainability. 2021. No. 13b (3107):1. 20 p. DOI: 10.3390/su13063107.

27. Kaplan R. S. Strategic performance measurement and management in non profit organizations. Non profit Management & Leadership. 2001. Vol. 11. No. 3. P. 353 – 370.

REFERENCES

1. Markina I. A., Chykurkova, A. D., Dudziak, O. A., Opaliuk, T. L., Dobrenko, I. A. Globalization-induced changes in higher education management in Ukraine. International Journal of Educational Management, 2019, vol. 33, no. 6, pp. 1291–1302. DOI: 10.1108/IJEM-01-2019-0037.

2. Tsybalenko, N. V. Competitiveness management of Ukrainian higher educational institutions. Scientific bulletin of Polissia, 2018, no. 2 (14), pp. 124–128.

3. Hryhorash, O., Bocharov, D., Korneyev, M., Rudyanova, T., Hryhorash, T. The quality of higher education and its funding in countries with different levels of socio-economic development. Knowledge and Performance Management, 2022, issue 1, vol. 6, pp. 49 – 61.

4. Hryhorash, O., Chentsov, V., Nurgalieva, A., Hryhorash, T. State funding of higher education as a factor of ensuring its quality: experience of the European countries. Public and Municipal Finance, 2020, issue 1, vol. 9, pp. 60 – 69.

5. Zahirniak, D. M. Posluhy vyshchoi osvity: struktura propozyitsii ta riven konkurentsii [Higher education services: supply structure and level of competition]. Ekonomikatopravo. Seriia: Ekonomika [Economy and law. Series: Economy]. 2018, no. 1 (49), pp. 105 – 116.

6. Kongolo, M. Management of Higher Education Institutions in Uncertain Times: The Perspectives of University College. Journal of Social Science Studies. 2019, vol. 6, no. 2, pp. 97–107. DOI: 10.5296/jsss.v6i2.14556.

7. Storberg-Walker, J., Torraco, R. Change and Higher Education: A Multidisciplinary Approach. 2004. pp. 811–818. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED492430.pdf>.

8. Sporn, B. Management in Higher Education: Current Trends and Future Perspectives in European Colleges and Universities. The Dialogue between Higher Education Research and Practice. 2003, pp. 97–107.

9. Vasyliuk, A., Dei, M., Bazeliuk, V. (2019). Yakistvyshchoi osvity: teoriia i praktyka: navchalno-metodychnyi posibnyk [Quality of higher education: theory and practice: educational and methodological manual]. Universytetmedzhmentuosvity [University of Education Management]. Kyiv; Nizhyn: Vydavets PP Ly-senko M. M., 176 p.

10. Shanskova, T. I. Suchasni priorytety upravlinniay akistiu osvity zakladiv vyshchoi osvity: kafedralnyi riven [Modern priorities of education quality management in higher education institutions: departmental level]. Paradyhmalna model kerivnyka sfery osvity u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv: materialy mizhnarodnoh oforumuupravlin skoidiialnosti [Paradigmatic model of the head of the field education in the context of European integration processes: materials of the international forum of managerial activity]. Ternopil: KROK, 2019, pp. 98–103.

11. Kukharskyi, V., Oseredchuk, O., Mazurkevych, M. (2018). Systema zabezpechennia yakostiosvity v Ukraini: rozvytok na zasadakh yevropeiskykh standartiv ta rekomendatsii: posibnyk [System of quality assurance of education in Ukraine: development based on European standards and recommendations: manual]. Lviv: LNU named after Ivan Franko, 248 p.

12. Bakhtiarova, Kh. Upravlinnia yakistiu profesiinoy pidhotovky bakalavriv u zakladakh vyshchoi osvity [Management of the quality of professional training of bachelors in institutions of higher education]. Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity

NAPN Ukrainy. Profesii na pedahohika [Scientific Bulletin of the Institute of Vocational and Technical Education of the National Academy of Sciences of Ukraine. Professional pedagog], 2018, no. 16, pp. 44–49.

13. Matiukh, S. A. Faktory, shchovplyvaiut na efektyv nistosvitnoi diialnosti ZVO [Factors affecting the effectiveness of educational activities of higher education institutions]. Internauka. Serii: Ekonomichninauky [Interscience. Series: Economic Science], 2019, no. 6, DOI: 10.25313/2520-2294-2019-6-6000.

14. Opar, N. V. Porivnialnyi analiz modelei upravlinnia yakistiu v systemi vyshchoi osvity [Comparative analysis of quality management models in the higher education system]. Publichne upravlinnia ta mytneadministruvannia [Public administration and customs administration], 2018, no. 2, (19), pp. 7–14.

15. Abbas, J., Kumari, K. and Al-Rahmi, W. M. Quality management system in higher education institutions and its impact on students' employability with the mediating effect of industry-academia collaboration. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 2021. DOI: 10.1108/JEAS-07-2021-0135.

16. Prihunov, O. V. Kontseptualna skhema system upravlinnia yakistiu osvitnoho protsesu ZVO [Conceptual scheme of the system of quality management of the educational process of higher education institutions]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences], 2020, no.1, pp. 241–244. DOI: 10.31891/2307-5740-2020-278-1-42.

17. Vorobyova, O., Horokhova, M., Ilichuk, L., Tverezovska, N., Drachuk, O., Artemchuk, L. ISO Standards as a Quality Assurance Mechanism in Higher Education. *Revista Românească pentru Educație Multi-dimensională*, 2022, vol. 14, issue 2, pp. 73 – 88. DOI: 10.18662/rem/14.2/567.

18. Halitsan, O., Khil, O., Kyrilenko, Ya. Upravlinnia yakistiu vyshchoi osvity v umovakh yevro intehratsiinykh protsesiv [Management of the quality of higher education in the conditions of European integration processes]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal* [Ukrainian Pedagogical Journal], 2021, no. 2, pp. 103–112. DOI: 10.32405/2411-1317-2021-2-103-112.

19. DSTU ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT). Systemy upravlinnia yakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv. Nats. Standart Ukrainy. Vyd. ofits. [DSTU ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT). Quality management systems. Basic provisions and glossary of terms. National Standard of Ukraine. Kind. official], Kyiv: DP UkrNDNTs, 2016. 49 p. Available at: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf>.

20. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 978 Pro zatverdzhennia Polozhenniapro akredytatsiiu zakladiv vyshchoi osvity i spetsialnostei u zakladakh vyshchoi osvity ta vyshchykh profesiinykh uchylshchakh [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 978 On approval of the Regulation on accreditation of higher education institutions and specialties in higher education institutions and higher professional schools] dated 09.08.2001.

21. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 255 Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro akredytatsiiu zakladiv vyshchoiosvity i spetsialnostei u zakladakh vyshchoi osvity ta vyshchykh profesiinykh uchylshchakh [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 255 On Amendments to the Regulation on Accreditation of Higher Education Institutions and Specializations in Higher Education Institutions and Higher Vocational Colleges] dated 24.03.2021.

22. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1187 Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia osvitnoi diialnosti [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1187 On Approval of Licensing Conditions for Conducting Educational Activities] dated 30.12.2015.

23. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 365 Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 hrudnia 2015 roku № 1187 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 365 On Amendments to Resolution No. 1187 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 30, 2015] 24.03.2021.

24. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 652 Deiaki pytannia provedenni aderzhavnoiatestatsii zakladiv vyshchoi osvity v chastyni provadzhennianymy naukovo (naukovo-tekhnichnoi) diialnosti [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 652 Some issues of state certification of higher education institutions in terms of their scientific (scientific and technical) activities] dated August 22, 2018] 22.08.2018.

25. Mukherjee, S. P. Quality assurance in an education system. *Total Quality Management*, 1995, vol. 6, issue 5, pp. 571–578. DOI:10.1080/09544129550035224.

26. Fonseca, L., Amaral, A., Oliveira, J. Quality 4.0: The EFQM 2020 Model and Industry 4.0 Relationships and Implications. *Sustainability*, 2021, no. 13 (3107):1. 20 p. DOI: 10.3390/su13063107.

27. Kaplan, R. S. Strategic performance measurement and management in non profit organizations. *Non profit Management & Leadership*, 2001, vol. 11, no. 3, pp. 353–370.

Improving the system of university educational activity quality management

Vasylenko O.

The paper summarizes the results of research conducted by domestic and foreign scientists on the existing models of education quality system, the practices of the quality management functioning and approaches to evaluating the indicators of an educational scientific organization activity. The principles of the model of the European Foundation for Quality Management (EFQM) and the model of the balanced scorecard (BSC) are distinguished and analyzed based on the analysis of the practice of the quality management system and its indicators in the course of certification and accreditation procedures. The basic criteria and principles of improving the system of university education quality management as an important tool of the university's competitiveness have been determined.

The specific features of the organizational structure of higher education institutions, their functions as a

system of socio-economic activity are highlighted; the principles of running the quality management system in higher education institutions are defined. The role and basic elements of the educational activity quality system in the strategic management of higher education institutions are defined.

The study proposes a model of sustainable evaluation of the effectiveness of education quality management efficiency involving two evaluation components, namely management and evaluation perspectives. Opportunities objects (goals, strategies, partnership, resources, organizational culture, interested parties involvement) and the results indicators (students, customers, employees and other stakeholders satisfaction) were formed.

The algorithm for improving the system of ensuring the quality of university educational activities is determined and the need to adapt its practical application to the specifics of the institution, in particular the management system, education quality and strategic management, is substantiated. It was concluded that the improvement process should be based on the standards and recommendations on higher education quality assurance in the European area, the current national system of education quality assurance and regulatory

documents regarding the activities of the system of education quality assurance in a specific institution.

Considering the proposed sustainable system for the management system effectiveness evaluation, the author emphasized that the development of indicators of higher educational institutions activity is to be based on the analysis of the university strategic indicators map. The map is advisable to flexibly adapt the structure of the organization according to the following directions: development, processes, consumers, finances. For this purpose, it is expedient to choose interconnected strategic prospects for higher education institutions development of and to develop a corresponding system of indicators.

It is proved that consistent operation of the university quality management system requires ensuring a connection between the evaluated indicators of all types of higher educational institutions activities and the process of forming university strategic management tasks in the course of working out a development strategy and in achieving the objectives set.

Key words: higher education institution, competitiveness, quality culture, educational activity, indicators of the organization's activity, quality assurance system, stakeholders, education quality management.

Copyright: Василенко О.І. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Василенко О.І.

<https://orcid.org/0000-0002-5076-4805>

МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 005.334:338.43"408"

JEL D80, D81, Q12

Особливості прояву ризиків у діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеностіГригорян Р.Х. *Уманський національний університет садівництва* Григорян Р.Х. E-mail: robertgrigoryan7474@gmail.com

Григорян Р.Х. Особливості прояву ризиків у діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 111–123.

Grigorian R. Peculiarities of the manifestation of risks in the activity of agricultural enterprises in modern of conditions. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 111–123.

Рукопис отримано: 06.04.2023 р.

Прийнято: 13.04.2023 р.

Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-111-123

У статті досліджуються особливості прояву ризиків у діяльності сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах господарювання. Аргументовано посилення ризиків у діяльності сільгоспідприємств та необхідність формування відповідної системи ризик-менеджменту. Висвітлено зарубіжний досвід використання інструментів ризик-менеджменту, що дозволяє мінімізувати та нейтралізувати негативний вплив ризиків на результативні показники підприємницьких структур.

Автором наголошено, що категорія «ризик» є комплексною та може складатися із багатьох елементів, кількість та значення яких прямо або побічно залежать від численних факторів. Розкрито чинники зовнішнього та внутрішнього середовищ, які впливають на формування ризику господарської діяльності сільгоспідприємства, на основі чого зроблено висновок про необхідність налагодження моніторингу господарських ризиків.

Обґрунтовано, що класифікація факторів господарських ризиків сільськогосподарських підприємств повинна поєднувати у собі позитивні сторони існуючих класифікацій, а також враховувати специфіку їхньої діяльності. Зроблено висновок, що існують численні класифікації та групування ризиків, що вимагає їх обґрунтованої систематизації.

Узагальнено наукові підходи до класифікації господарських ризиків, які доповнено ознаками, що характеризують особливості сільськогосподарського виробництва. Виділено специфічні чинники у діяльності сільськогосподарських підприємств, які зумовлюють ризиковість господарської діяльності, а саме: глобальні кліматичні зміни, територіальну протяжність розміщення, тривалість виробничого процесу, сезонність виробництва, втрату родючості ґрунту, виведення з обороту сільськогосподарських земель, техногенне забруднення агроєкосистем, інноваційні технології та ресурси цифровізації, незбалансованість матеріально-технічних ресурсів, державну підтримка тощо.

Автором запропоновано проводити класифікацію господарських ризиків сільськогосподарських підприємств за причинами їх виникнення, що сприятиме виділенню різних ознак класифікації, залежно від їх значущості, впливу на фінансово-економічні результати діяльності підприємства. До того ж доведено, що в основу систематизації господарських ризиків сільськогосподарських підприємств необхідно покласти специфічні особливості галузі, а саме: поділ на дві взаємодоповнювальні підгалузі – рослинництво та тваринництво, що дозволить повністю розкрити специфіку галузевих ризиків.

Ключові слова: ризик, господарський ризик, класифікація ризиків, невизначеність, сільськогосподарське підприємство.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. В умовах посилення кризових явищ та обмежень, які виникли внаслідок прояву непередбачуваних чинників, як от: пандемія COVID-19, ведення країною війни проти російських загарбників спостерігається прояв різних видів ризиків та їх вплив на розвиток сільськогосподарських підприємств. Зокрема, втрата виробничого потенціалу сільськогосподарського виробництва в окупованих територіях, повна чи часткова втрата майна, утруднена логістика постачання виробленої продукції на зовнішні ринки, несприятлива кон'юнктура ринків сільськогосподарської продукції, скорочення доходів населення, невчасна оплата придбаної продукції з боку контрагентів внаслідок зниження їх платоспроможності, зниження доступності кредитних ресурсів, це - лише частина чинників, які негативно впливають на господарську діяльність.

У нинішніх кризових умовах сільськогосподарським підприємствам необхідно не лише систематизувати можливі ризики, але й здійснювати неперервне управління ними. Однак, сільськогосподарські підприємства зазвичай займаються управлінням ризиками інтуїтивно та не приділяють достатньої уваги впровадженню відповідних інструментів ризик-менеджменту. Це пов'язано не лише із обмеженими ресурсами підприємств, а також з високою мінливістю умов ведення господарської діяльності, що зумовлює збільшення як кількості, так і якості різних видів ризиків.

Сільськогосподарське підприємство можна визначити як соціо-еколого-економічну систему, яка є відкритою та динамічно взаємодіє із зовнішнім середовищем, основною метою якої є підвищення добробуту його власників та зростання ринкової вартості на основі реалізації принципів сталого розвитку. Отже, сільськогосподарське підприємство забезпечує своє функціонування у процесі неперервної взаємодії із макро- та мікро-середовищем. Водночас при здійсненні господарської діяльності сільськогосподарське підприємство як система проявляє динамічну сутність шляхом постійної адаптації до мінливих умов. Процес адаптації до мінливих умов передбачає контроль виникнення загроз, які з'являються у зовнішньому середовищі, координацію внутрішньої діяльності в умовах невизначеності.

Очевидно, що забезпечення наукової та обґрунтованої систематизації ризиків сприятиме точному визначенню кожного виду ризику сільськогосподарського підприємства та зу-

мовлює виникнення потенційних можливостей для ефективного управління ризиками. Незважаючи на те, що єдиної системи класифікації не розроблено, існує безліч підходів до класифікації ризиків [1-3], які важливо узагальнити та охарактеризувати особливості їх прояву, що дозволить обґрунтувати дієві інструменти і заходи їх нейтралізації та мінімізації їх негативного впливу.

Мета дослідження. Метою статті є узагальнення існуючих підходів до ідентифікації причин прояву ризиків та їх класифікації, а також пропозиція їх систематизації на основі аналізу основних тенденцій розвитку господарської діяльності сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах.

Матеріал і методи дослідження. Гіпотеза дослідження передбачає, що удосконалення системи прийняття раціональних управлінських рішень може бути забезпечено на основі моніторингу господарських ризиків із урахуванням впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ сільськогосподарських підприємств.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників в області теорії та практики класифікації та моніторингу ризиків у господарській діяльності, прийняття управлінських рішень щодо нейтралізації та мінімізації ризиків у господарській діяльності сільськогосподарських підприємств.

Проведене дослідження базується на системному підході із використанням загальнонаукових та спеціальних наукових методів, у т. ч. монографічному – для вивчення теоретичних засад класифікації господарських ризиків, прийняття управлінських рішень та їх моніторингу, спостереження, аналізу та синтезу інформації при проведенні аналізу сучасних умов ведення господарської діяльності сільськогосподарськими підприємствами з метою визначення чинників та векторів їх впливу на невизначеність та прояв ризиків.

Результати дослідження та обговорення. Відомо, що на сьогодні система менеджменту більшості сільськогосподарських підприємств не використовує спеціалізованих методів виявлення, попередження та мінімізації ризиків господарської діяльності. Водночас у зарубіжній практиці моделі ризик-менеджменту не лише активно вивчаються науковцями та спеціалізованими компаніями з антикризового управління, але й успішно використовуються бізнесовими структурами, що сприяє зниженню ймовірності появи незапланованих втрат та збитків [4].

Цікавим є досвід провідних країн (США, Великобританія, Канада), де процес мінімізації господарських ризиків закріплено на законодавчому рівні. Так, у Великобританії було видано спеціальну книгу, розроблену казначейством країни для зниження рівня господарських ризиків у різних сферах економіки. У цьому виданні ризик характеризується невизначеністю результату як з позитивного, так й негативного боку загроз, дій та подій [5].

Вважаємо, що ризик функціонування сільськогосподарського підприємства як економічна категорія це - подія, для якої властивий об'єктивно-суб'єктивний характер, ймовірність та наслідки її настання, що зумовить зміну показників діяльності організації (покращує або погіршує їх) за умови зміни внутрішнього або зовнішнього середовищ як з причини прийняття управлінського рішення, так і незалежно від нього. Зазначимо, що функціонування сільськогосподарського підприємства передбачає здійснення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, які впливають на окремі складові виробничого потенціалу: матеріально-технічне забезпечення, кадрове забезпечення, виробництво, збут, фінансово-інвестиційне забезпечення, інноваційне забезпечення тощо.

Відомо, що визначення господарського ризику передбачає виділення окремих його складових: об'єкту, суб'єкту, джерел [6]. З метою визначення ризику та ступеню його впливу на виробничо-господарську діяльність, спочатку необхідно визначити об'єкт, тобто середовище, де відбувається формування ризику (зовнішні економічні умови). Наступним етапом визначають суб'єкт – проводять оцінку та аналіз економічної діяльності (внутрішні економічні умови). І заключним етапом виступає вивчення джерел, факторів, які зумовлюють невизначеність та прояв ризику.

За підходом зарубіжних дослідників, усі види ризиків є комплексними та складаються із більш простих елементів, які включають такі основні компоненти: ситуацію, дію, умови та наслідки. Проведення аналізу елементів ризику доцільно здійснити у наступній послідовності: оцінка факторів зовнішнього середовища; оцінка факторів внутрішнього середовища; визначення можливих наслідків ризику; порівняння наслідків ризику із затратами на їх мінімізацію; порівняння результатів із плановими показниками [7].

На думку вітчизняних науковців, послідовність формування ризику та невизначеності складається із таких елементів: причини; явища (події); вплив на об'єкт; зміна стану об'єкта. Отже, за цим підходом, першоджерелом

виникнення ризику є «причина», тобто економічні зовнішні умови (зовнішні фактори), які впливають на прояв «явища чи події», тобто економічну ситуацію на підприємстві. Наступним етапом виступає «вплив на об'єкт», тобто дії, управлінські рішення, прийняті менеджментом підприємства, а на заключному етапі виявляються наслідки прийнятих рішень, тобто відбувається зміна стану об'єкта [8]. Якщо порівняти між собою вищезазначені підходи, то вони мають подібність, оскільки вплив на об'єкт, за першим підходом, прирівнюється до «дії», а сукупність «причини» та «явища», зазначені у другому, створюють умови. Відмінною рисою підходу зарубіжного дослідника виступає наявність «невизначеності», як складової формування господарського ризику.

Як зазначають науковці, ризик завжди пов'язаний із вибором, а наслідки ризику проявляються у результаті, тобто ризик – це відхилення від поставленої цілі, який визначають такі складові підприємницького ризику: ймовірність, невизначеність та діяльність (бездіяльність) [9]. По-перше, від ймовірності, тобто тих елементів ризику, які можливо прорахувати. По-друге, від невизначеності, оскільки при виявленні, аналізі та оцінці ризику завжди залишаються такі елементи, які неможливо спрогнозувати та ідентифікувати. І, насамкінець, третім важливим елементом виступає діяльність або бездіяльність, тобто в основі виникнення будь-якого ризику лежать вчасні та обґрунтовані управлінські рішення або їх відсутність.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що категорія «ризик» є складовою та може складатися із багатьох елементів. Кількість та значення цих елементів прямо або побічно залежать від конкретної ринкової ситуації, стану цього підприємства серед конкурентів, структури товарної пропозиції, фінансово-економічного стану та багатьох інших факторів, у т. ч. тих, які неможливо спрогнозувати та ідентифікувати. Однак, незважаючи на представлені відмінності у складових ризику, серед них можна виділити ідентичні риси.

Формування ризику здійснюється під впливом численних умов, серед яких першочергове місце відводиться зовнішньому середовищу, безпосередньо в якому відбувається його утворення. Під зовнішнім середовищем у цьому випадку розуміють зовнішні фактори, які впливають на господарську діяльність підприємства. Основними з них є природно-кліматичні, економічні, політичні та соціально-демографічні, міжнародне та конкурентне середовище, науково-технічні.

Наступним елементом господарського ризику виступає внутрішнє середовище – це економічні, соціальні, екологічні передумови, процеси, явища, які формуються на рівні будь-якого сільськогосподарського підприємства. Зокрема, облікова та амортизаційна політика, домінування пріоритетів у закупівельній, виробничій, збутовій діяльності, результативність управління, кваліфікація персоналу, ставлення до ризику тощо. Отже, процес формування господарського ризику залежить від різних аспектів внутрішнього та зовнішнього середовищ, в умовах яких відбувається формування управлінських рішень, ймовірності та невизначеності, які виступають першоджерелами факторів виникнення господарського ризику. Саме тому моніторинг господарських ризиків необхідно розпочати із виявлення факторів або передумов виникнення ризику.

У наукових працях представлено найбільш поширені зовнішні та внутрішні фактори формування ризику [10,11], однак поза увагою залишається така властивість досліджуваного явища, як складність його управління або процес, який виникає стихійно, не піддається прогнозуванню та управлінню. Також у цій класифікації відсутній зв'язок з елементами господарських ризиків. Заслуговує на увагу підхід авторів, які у кожній із груп факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ пропонують виокремлювати передбачувані та непередбачувані чинники впливу на ризик, тобто ті, що піддаються управлінню, та не піддаються [12]. За такого підходу до класифікації факторів ризику забезпечується урахування невизначеності та можливість управління ризиками, однак не беруться до уваги ймовірнісні характеристики.

Найбільш деталізовану систему класифікації ризиків запропоновано вітчизняним науковцем Бланком, яку можна адаптувати до вивчення господарських ризиків, оскільки досить повно ця класифікація включає фінансові та інвестиційні ризики [13]. Однак, зважаючи на прояв специфічних чинників у діяльності сільськогосподарських підприємств, які мають впливають на формування ризику, доцільно більш детально у дослідженні сконцентрувати увагу на саме цих факторах. Цей підхід дозволить урахувати фактори ризику, які виступають основою формування елементів господарського ризику, і, як наслідок, є його першопричиною, про що наголошують також зарубіжні науковці [15].

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що фактори виникнення ризику це - події, явища і/або дії, які передують його виникненню. Вважаємо, що основні елементи господарських ризиків повинні включати у

себе зовнішнє та внутрішнє середовища функціонування сільськогосподарського підприємства, управлінські рішення, невизначеність та ймовірність. Класифікація факторів господарських ризиків досліджуваних підприємств повинна поєднувати у собі позитивні сторони існуючих класифікацій, а саме - базуватися на таких складових ризику: зберігати в основі принцип середовища його прояву; урахувати поділ факторів на прямі та непрямі; відображати елементи управління ризиками, зокрема, поділ факторів на об'єктивні та суб'єктивні (ті, що піддаються управлінню та не піддаються); пропонувати класифікувати фактори на ймовірнісні та реальні (прогнозні та фактичні), оскільки, як було виявлено раніше, категорія «ризик» є ймовірнісною величиною.

Ця класифікація факторів може бути використана при проведенні моніторингу господарських ризиків з метою ідентифікації факторів, що впливають на формування ризиків; прогнозування можливих втрат при настанні несприятливих подій; вибору ефективних та сучасних методів мінімізації ризиків; прийняття вчасних та обґрунтованих управлінських рішень; зниження рівня невизначеності у веденні господарської діяльності підприємства; підвищення рівня обґрунтованості інвестиційних та фінансових проектів; підвищення ефективності планування та прогнозування господарської діяльності; розробки науково-методичних рекомендацій щодо нейтралізації та мінімізації господарських ризиків; підвищення ефективності функціонування сільськогосподарського підприємства.

Отже, запропонований підхід до класифікації господарських ризиків, з одного боку, представляє наукову цінність, оскільки може бути основою для вивчення господарських ризиків, бо середовище функціонування сільськогосподарських підприємств зумовлює прояв нових факторів та передумов виникнення ризиків. А, отже, виникає необхідність у виявленні їх сутності, а також групуванні та класифікації. З другого боку, ця класифікація представляє практичну значимість для підприємства в напрямі здійснення моніторингу господарських ризиків з метою підвищення економічної ефективності господарської діяльності.

Питання групування факторів ризику тісно взаємопов'язане із питанням класифікації господарських ризиків, оскільки чинники ризику виступають їх першопричиною. Зазначимо, що нині науковці виокремлюють численні види господарських ризиків, і в сучасних умовах їх значення постійно зростає. Отже, існують численні класифікації та групування ризиків, а отже, виникає необхідність їх систематизації.

На думку, Я. Хенідеса та Д. Ангелідеса, які вивчали ідентифікацію та класифікацію ризиків на прикладі моделювання бізнес-проектів, для групування господарських ризиків можна використовувати наступні класифікаційні ознаки: залежно від джерела походження, виділяють фінансові, техніко-технологічні, юридичні ризики; за природою походження, ризики мають державну, управлінську, ринкову, контактну основи [15]. До класифікації ризиків ця модель включає ризики, пов'язані із прийняттям управлінських рішень, оскільки більшість ризиків підприємства, що призводять до несприятливих наслідків, виникають внаслідок невчасного або необґрунтованого вирішення ситуації, що склалася. Водночас ця класифікація є досить вузькою, оскільки не відображає усієї сутності ризику та масштабу його впливу на окреме підприємство.

Зарубіжні науковці найчастіше виділяють наступні дві групи ризиків: систематичний ризик, що має вплив на більшість активів підприємства, тобто в цілому впливає на бізнес-середовище; несистематичний ризик, тобто впливає на окремі елементи, підрозділи підприємства, не погіршуючи цілісності його функціонування [16]. Водночас інші зарубіжні дослідники усі ризики поділяють на дві групи: об'єктивні, тобто ризики, на які менеджери можуть впливати, і суб'єктивні – ті, що не піддаються управлінню. Кожна із цих груп, своєю чергою, поділяється на екзогенні, тобто ризики, які формуються на рівні підприємства та залежать від прийнятих управлінських рішень; ендогенні ризики - що не залежать від власне підприємства [17]. Ця класифікація подібна до попередньої, а саме розглядає ризик лише за однією класифікаційною ознакою, що також не дозволяє одержати цілісної картини формування ризику підприємства. Однак, за цього підходу простежується важливий елемент ризику – можливість управління ним.

Існує також класифікація господарських ризиків на основі урахування можливості одержання доходу від інвестиційних вкладень. У цьому групуванні виділено наступні види ризиків: стратегічний ризик – несприятливі події, явища, дії, які виникають внаслідок вибору необґрунтованої стратегії або плану розвитку організації агробізнесу, прийняття невчасних або неефективних управлінських рішень; ризик згоди (поступливості) – несприятливі події, явища, дії, що виникають внаслідок недотримання, зміни законодавства; фінансовий ризик – несприятливі події, явища, дії, які виникають внаслідок здійснення фінансової діяльності; операційні ризики – несприятливі події, явища,

що виникають внаслідок здійснення поточної діяльності; репутаційний ризик – несприятливі події, явища, дії, які виникають унаслідок втрати довіри споживачів до діяльності, продукції підприємства; інші види ризиків [18, 19]. Однак, зазначений вище підхід не враховує соціальних, культурних та інших факторів виникнення ризиків, а орієнтується лише на економічні взаємовідносини підприємства.

Узагальнення різних видів класифікації ризику за умови сучасного розвитку економіки є основою для здійснення їх порівняльного аналізу, результати якого представлено у таблиці 1.

Окремо розглянемо транспортні ризики, оскільки їх класифікація була розроблена та затверджена Міжнародною торговою палатою у 1919 р. і дотепер істотно не змінилася. Згідно з нею, ризики класифікуються за рівнем та відповідальністю і можуть бути згруповані у наступні 4 макрогрупи: E, F, C, D. Група E включає у себе ситуації, коли до моменту прийняття товару покупцем усі ризики несе продавець, оскільки весь товар знаходиться на його складах (Ex Works). При цьому, ризик транспортування від складу до кінцевої точки постачання приймає вже на себе покупець [20].

Отже, чітко розробленої класифікації ризиків підприємств, яка б відповідала усім визначеним вимогам, поки ще не має. У той же час, налічується велика кількість різних ознак класифікації ризиків, їх видів та факторів, що свідчить про дискусійність цього питання. На основі представлених у різних джерелах критеріїв, а також доповнених автором, можна побудувати базову систематизовану класифікацію ризиків підприємства, залежно від того, у якій із сфер діяльності вони можуть виявлятися. Зазначимо, що представлена систематизація ризиків є загальною та може бути використана лише як інструмент для побудови класифікації ризиків певного підприємства, у якості якого може виступати й сільськогосподарська організація.

Ми погоджуємося із підходами до класифікації ризиків, які виділяють наступні їх види: загальна класифікація ризиків, включає у себе ознаки та риси ризиків, які притаманні для різних галузей; спеціальна класифікація ризиків, які відображають специфічні особливості ведення господарської діяльності, розвитку бізнесу, економічну ситуацію, що склалася в галузі країни, світовому ринку. Вважаємо, що класифікація ризиків господарської діяльності сільськогосподарських підприємств повинна здійснюватися згідно з їх загальною оцінкою, притаманною як для всіх підприємницьких структур, так і для спеціалізованої класифікації, що характеризує особливості цієї галузі.

Таблиця 1 - Систематизована класифікація ризиків підприємства.

Класифікаційні ознаки	Види і фактори ризику
1. За часом прояву	перспективні; ретроспективні; поточні
2. За видом діяльності	виробничі; маркетингові; інноваційні та ін.
3. За походженням	зовнішні; внутрішні
4. За можливим результатом	чисті (зумовлюють лише втрати); спекулятивні (пов'язані не лише з перспективою збитків, а й одержанням додаткового прибутку залежно від ситуації)
5. За рівнем допустимості ризику	катастрофічні; критичні; допустимі
6. За розмірами та масштабами	локальні; глобальні
7. За типом ризику	раціональні; нераціональні; спекулятивні
8. За можливістю захисту (страхування) від ризику	ті, що піддаються страхуванню; ті, що не піддаються страхуванню
9. Залежно від етапу прийняття управлінського рішення	на стадії пошуку та обґрунтування рішення; на стадії прийняття; на стадії реалізації
10. Залежно від об'єкту виникнення	окремої операції; окремого напрямку; діяльності підприємства в цілому
11. За рівнем прогнозованості	ті, що прогнозовані із високою точністю; ті, що важко прогнозовані; ті, що не піддаються прогнозуванню
12. За ступенем суб'єктивності та об'єктивності прийняття рішення	ризиків із об'єктивно-суб'єктивною ймовірністю; ризиків із суб'єктивною ймовірністю; ризиків, із об'єктивною ймовірністю
13. За ступенем впливу людського фактору	суб'єктивні; об'єктивні
14. У міру визначеності ситуації	детерміновані; стохастичні; конкурентні
15. За рівнем у процесі прийняття рішень	стратегічні; тактичні; оперативні
16. Залежно від причин виникнення ризику	природно-кліматичні ризики (пов'язані із подіями, які мають об'єктивний стихійний характер); майнові ризики (пов'язані із перспективою втрати майна за незалежними від підприємства причинами); транспортні ризики (пов'язані із транспортуванням ТМЦ та можливістю їх втрати); екологічні ризики (пов'язані із настанням відповідальності за нанесення шкоди навколишньому середовищу); політичні ризики (пов'язані зі змінами державної політики щодо ведення підприємницької діяльності)
17. За форс-мажорними обставинами	ризиків природного характеру; ризиків техногенного характеру; ризиків змішаного характеру; ризиків соціальних конфліктів; ризиків воєнної агресії; ризиків пандемій
18. За наближеністю до управління	наближені; віддалені
19. За ступенем впливу на розвиток підприємства (стратегічні та тактичні)	фактори ризику внутрішнього середовища; наносередовища; мікросередовища; мезосередовища; макросередовища

Джерело: узагальнено автором.

Специфічними причинами появи ризику у діяльності сільськогосподарських підприємств є, насамперед, особливості аграрного виробництва. По-перше, це - природно-кліматичні ризики. Причинами цих ризиків є погодні умови, значна протяжність сільськогосподарського виробництва у просторі, а також залежність виробництва від біологічних особливостей ресурсів, що використовуються [21]. Очевидно, що погіршення погодних умов призводить до зниження урожайності сільськогосподарських культур, що, своєю чергою, відображається на зниженні обсягів виробництва, збільшенні витрат виробництва та втраті сільгоспдприємствами частини прибутку.

Глобалізаційні кліматичні зміни зумовлюють підвищення середньої температури, інтенсивність та частоту появи небезпечних явищ погоди (зливи, сильні вітри, град, лавини і т. д.), які формують серйозний вплив на сільськогосподарське виробництво. Саме тому розробка заходів щодо адаптації сільськогосподарського виробництва до потепління або зниження ризиків, пов'язаних із ним, є актуальним питанням як для наукового пошуку, так і для практичної реалізації. Так, зміна клімату нині зумовлює ризик, який характеризується мінливістю урожайності сільськогосподарських культур. Окрім цього, ненормоване використання мінеральних добрив, гербіцидів, пестицидів становить значний ризик у сільгоспвиробництві, який посилюється на глобальному рівні. Водночас зміна кліматичних умов також зумовлює посилення виробничих ризиків у галузі тваринництва.

Зазначимо, що потепління клімату та інші зміни погодно-кліматичних умов за останні десять років змусили по-новому розглядати перспективи розвитку сільського господарства та шукати нові способи та моделі його розвитку, які б урахували взаємозв'язок між виробничими процесами та навколишнім середовищем. Очевидно, що вирішення цієї складної проблеми вимагає пошуку та реалізації нових та більш ефективних способів.

Вплив зміни клімату на навколишнє середовище та сільське господарство пов'язано із зрушеннями кліматичних екстремумів. Розглянемо більш детально вплив зміни клімату на вітчизняне сільське господарство, вивчення якого доцільно провести із урахуванням цього впливу на світове сільськогосподарське виробництво. Як відомо, у всіх регіонах світу спостерігаються досить швидкі зміни режиму атмосферних опадів та температурного режиму ґрунту і повітря. Іншим механізмом впливу потепління клімату на досліджувану галузь є те,

що у багатьох регіонах світу починається помітне скорочення сільськогосподарських угідь, яке є наслідком настання пустелі. Очевидно, що ці процеси вплинуть на функціонування глобального сільського господарства

До того ж можна перелічити наступні напрями впливу потепління клімату на досліджувану галузь: зміна продуктивності сільськогосподарських культур внаслідок зміни агрокліматичних ресурсів території; просунення у північному напрямі глобального потепління (зміна середньорічних ізотерм); збільшення швидкості фотосинтезу (накопичення біомаси) внаслідок збільшення концентрації CO₂ в атмосфері; зміна під впливом глобального потепління та ультрафіолетової радіації інтенсивності та зон поширення хвороб, шкідників сільськогосподарських культур та тварин.

Зазначимо, що внаслідок потепління клімату зростають несприятливі для сільського господарства погодні явища, підвищується руйнівна сила та тривалість цих явищ. Тому слід очікувати посилення впливу на сільськогосподарське виробництво таких погодних явищ, як засухи (атмосферні, ґрунтові та комплексні), повінь, град, суховії, висока температура повітря та ґрунту тощо. У зв'язку із цим існує необхідність у розробці стратегічної програми адаптації вітчизняного сільського господарства до зміни клімату та зниження ризиків, пов'язаних зі зміною кліматичних екстремумів.

Територіальна протяжність більшості сільськогосподарських підприємств спричинює зниження контролю та координації діяльності структурних підрозділів, внаслідок чого може допускатися порушення термінів виконання агротехнологічних операцій. Відомо, що виробничий процес у сільському господарстві пов'язаний із використанням живих організмів, а недодержання термінів та тривалості виконання робіт (дуже ранній посів, подовження збирання урожаю, раннє осіменіння тварин тощо) можуть призвести до втрати частини продукції та зниженню прибутку [22]. До того ж тривалість виробничого процесу призводить до того, що сільгосптоваровиробники не можуть оперативно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури, внаслідок чого частина продукції може бути у надлишку, або дефіциті.

Не можна не розглянути такий специфічний ризик сільськогосподарського виробництва, як ризик, пов'язаний із втратою родючості ґрунту. У нинішніх умовах основним завданням сільськогосподарських підприємств є збереження та підвищення родючості ґрунту, а також створення умов для найбільш раціонального використання земельних ресурсів. Основними

інструментами підвищення родючості ґрунту є додержання науково обґрунтованої системи обробітку, раціональний підбір культур та сортів, обґрунтована сівозміна посівів, зрошення тощо.

Наступним є ризик виведення із обороту сільськогосподарських земель, що, відповідно, зумовлює скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Виведення із обороту сільськогосподарських земель зумовлено переліком факторів, не обов'язково пов'язаних із тією чи іншою діяльністю сільськогосподарських товаровиробників.

Одним із чинників, який впливає на виведення земель із сільськогосподарського обороту, є техногенне забруднення агроєкосистем, ландшафтів та продуктів харчування. Основними забруднювачами є радіонукліди, токсичні елементи (особливо важкі метали) і хімічні токсини (діоксини, залишки пестицидів та ін.). Так, Чорнобильська аварія призвела до забруднення значних масивів земель сільськогосподарського призначення, порушивши не лише структуру сільськогосподарського виробництва, але й устрій сільського населення, що зумовило серйозні екологічні, радіологічні, медико-біологічні та соціальні економічні наслідки, та продовжує негативно впливати на всі сфери життєдіяльності сільськогосподарських підприємств. Нинішні умови ведення війни також посилять прояв цього ризику, особливо на окупованих територіях, де заміновано сільськогосподарські угіддя, значні площі відведено на формування військових об'єктів тощо.

Окрім цього, науковці називають інноваційні технології та ресурси цифровізації джерелом ризику для сільськогосподарських товаровиробників [22, 23]. Очевидно, що за умови використання новітніх продуктів у виробничій діяльності ризик зменшується за умови досягнення очікуваних показників витрат та цільового прибутку, які доцільно розраховувати перед впровадженням нової технології. Однак, неприйняття нової технології може означати, що товаровиробник втратить додатковий прибуток і стане неконкурентоспроможним. Так, нові сорти або гібриди сільськогосподарських культур можуть мати високий потенціал прибутку, проте, якщо умови виробництва суттєво відрізняються від тих, у яких вони проходили випробування (посуха, хвороби, шкідники), можуть бути ненадійними та ризикованими.

Водночас для вітчизняних сільгосптоваровиробників джерелом ризику є незбалансованість матеріально-технічних ресурсів, що використовуються, зокрема, насінневого матеріалу, добрив, хімічних засобів захисту рослин, що робить величину врожайності сіль-

госкультур та продуктивність сільськогосподарських тварин та птиці суттєво залежною від погодних умов. До втрат продукції також призводить нестача та фізичне і моральне старіння техніки. Окрім цього, висока вартість та відсутність фінансових можливостей не дозволяє господарствам модернізувати машинно-тракторний парк та знизити вплив цього виду ризику. Не можна залишити поза увагою також таке джерело ризику, як диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та ресурси, що використовуються, що в умовах війни посилюється внаслідок ускладненої логістики вирощеної продукції на зовнішні ринки та складної макроекономічної ситуації в Україні.

Значний вплив на економічні результати діяльності мають ризики, пов'язані з особливостями реалізації сільськогосподарської продукції. До джерел таких ризиків можна віднести ускладнену логістику внаслідок пандемії COVID-19 та воєнного стану в країні, посилення конкурентного тиску з боку зарубіжних постачальників, збільшення витрат на транспортування, доробку (сушіння, сортування) продукції, зберігання, несприятливі зміни співвідношення попиту та пропозиції на ринку тощо. За такої ситуації посилюється ризик зниження ціни на сільгосппродукцію, особливо експортоорієнтовану, та ризик підвищених витрат на зберігання. Отже, варіація цін є джерелом невизначеності для сільськогосподарських виробників.

Очевидно, що виробничий процес у сільському господарстві характеризується тривалістю з чітко вираженою сезонністю. Сезонність, виробництва продукції призводить до нерівномірного надходження доходів, що пов'язано із спеціалізацією господарств. Однак, сільське господарство внаслідок об'єктивної причини виникнення окремих ризиків має більше ринкових можливостей щодо адаптації до цих умов. Це пов'язано із дією об'єктивних економічних законів – продовольство характеризується низькою еластичністю попиту, оскільки виробництво є товаром першої необхідності. Саме тому виробництво цих товарів не схильне до суттєвих змін, незважаючи на падіння доходів населення або ж підвищення споживчих цін.

До того ж, залежно від співвідношення цін, відбуваються структурні зміни у споживанні продовольчих товарів шляхом заміщення одних видів продуктів на інші. Це дозволяє зберегти відносну рівновагу на ринку продовольчих товарів, що позитивно впливає на діяльність сільськогосподарських підприємств через зниження ризиків.

Причиною ризику для сільськогосподарських підприємств є державна підтримка, тобто інструменти державного регулювання галузі, їх дієвість у формуванні економічної привабливості агробізнесу для товаровиробників та доступності сільськогосподарської продукції для потенційних споживачів. Формування державної аграрної політики перебуває під впливом численних чинників, аналізу яких присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, однак поза увагою залишається фактор ризику. Хоча нездатність та неготовність менеджменту сільськогосподарських підприємств до прийняття обґрунтованих управлінських рішень в умовах нової аграрної політики зумовлює ризик, що призводить до зниження ефективності їх функціонування.

Помітне місце у системі ризиків сільськогосподарських підприємств посідає фінансовий ризик, який виникає при залученні інвестицій та кредитних коштів для фінансування виробництва. Цей ризик зумовлений можливістю зміни відсоткових ставок, непередбачуваними змінами ринкової вартості кредитів, а також діловими можливостями сільгоспдприємств генерувати грошові потоки, необхідні для зменшення боргу. У діяльності сільськогосподарських підприємств виникають також виробничі, маркетингові, логістичні, інноваційні ризики та фінансові, які є взаємопов'язаними.

Окрім цього, ризик для сільськогосподарського підприємства також виникає у разі недодержання вимог щодо пропозиції якісної та безпечної продукції. Нині зростає рівень обізнаності споживачів про безпеку агропродовольчої продукції та підвищується попит на органічну, екологічнобезпечну продукцію. Хоча в умовах війни цей тренд у споживанні на вітчизняному ринку буде менш помітним. Водночас переведення сільськогосподарського виробництва в органічне вимагає виконання певних правил, які визначаються нормативно-правовими вимогами про органічне виробництво. Тому сільськогосподарське підприємство повинно бути поінформованим про доцільність відмови від використання пестицидів, антибіотиків, необхідності суворого дотримання правил щодо розміщення тваринницьких комплексів, а також екологічних вимог щодо переробних потужностей, переробки відходів галузі та побічної продукції. Очевидно, що недотримання правил може призвести до високих штрафних санкцій та судових позовів, що збільшує витрати бізнесу. Зазначимо, що сільськогосподарські товаровиробники також можуть перебувати у судових процесах та не-

сти відповідальність за нещасні випадки, спричинені механізмами або худобою, порушення вимог біобезпеки та гуманного поводження із тваринами, порушення законодавства у сфері охорони здоров'я, безпеки працівників тощо.

Більшість із перелічених ризиків мають об'єктивний характер, а, отже, підприємці можуть управляти ними з метою нейтралізації та мінімізації їх негативного впливу. Вважаємо, що забезпечення повноти класифікації ризиків господарської діяльності сільськогосподарських підприємств сприяє підвищенню дієвості інструментів ризик-менеджменту.

Вважаємо, що класифікувати господарські ризики сільськогосподарських підприємств доцільно за причинами їх виникнення: мінливість погоди та стихійні лиха; хвороби тварин та рослин; відсутність достовірної інформації; моральне старіння виробництва внаслідок неспроможності відповідати рівню розвитку науково-технічного прогресу; зміна господарського законодавства; виробничі травми; несправності машин та обладнання; динаміка ринкової кон'юнктури; невиконання договірних зобов'язань контрагентами; інфляція, зміна курсу національної валюти; людський фактор. Окрім вище перелічених ризиків, вважаємо за доцільне виділити також наступні їх види: нестабільність фінансової стійкості, ризик ліквідності, ризик неплатоспроможності та банкрутства, непередбачуваність споживчого попиту, порушення платіжної дисципліни покупцями продукції, звуження ринку збуту, непередбачуваність поведінки партнерів, відсутність довгострокових партнерських відносин із постачальниками матеріально-технічних ресурсів, конкуренція, втрата часу та псування, крадіжки продукції у процесі розвантаження-навантаження, доробка сільськогосподарської продукції з організаційних причин, складна дорожня інфраструктура, невиробничі простой, неукомплектованість персоналу, мінливість цін та інфляційні процеси, нанесення шкоди здоров'ю та життю людей, стан навколишнього середовища, стихійні явища, форс-мажорні обставини, економічні та політичні кризи. За такого підходу до ідентифікації видів ризику існує можливість виділення різних ознак класифікації, залежно від значимості їх впливу на фінансово-економічні результати діяльності підприємства.

Узагальнюючи результати дослідження щодо класифікації господарських ризиків сільськогосподарських підприємств можна зробити висновок про те, що їх систематизація повинна проводитися як згідно із загальною системою класифікації, так і згідно із специфічними особливостями галузі. Вважаємо, що в основу

систематизації господарських ризиків сільськогосподарських підприємств необхідно покласти специфічні особливості цієї галузі, а саме: поділ на дві взаємодоповнюючі підгалузі – рослинництво та тваринництво, що дозволить уповні розкрити специфіку галузевих ризиків. До того ж, діяльність сільгоспідприємств, як і будь-який

інший вид економічної активності, зорієнтована на одержання та максимізацію прибутку, отже, у якості ознак групування при розробці системи класифікації ризиків доцільно використати ознаки, що використовуються в інших сферах, а також урахувати специфіку ведення ними господарської діяльності (рис. 1).

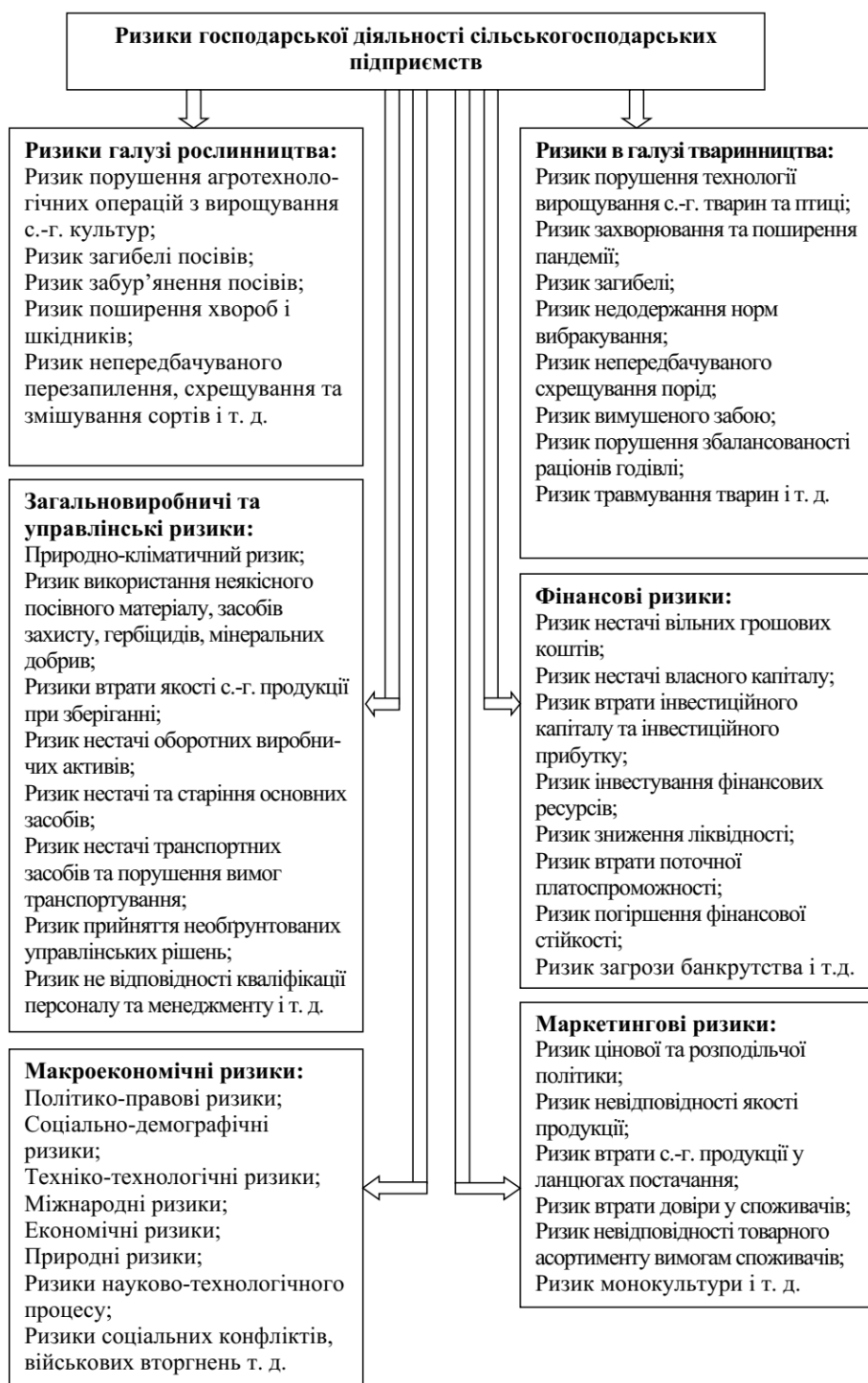

Рис. 1. Класифікація господарських ризиків сільськогосподарських підприємств.

Джерело: узагальнено автором.

Висновки. Запропонована класифікація є групуванням господарських ризиків, які найчастіше виявляються у діяльності сільськогосподарських підприємств за такими напрямками: макроекономічні ризики; загальнови-робничі ризики; ризики рослинництва; ризики тваринництва; фінансові та інвестиційно-інноваційні ризики; маркетингові та логістичні ризики. У діяльності сільгоспідприємств виникають численні види ризиків, при цьому кожний із них має різний ступінь впливу на результати господарської діяльності при ідентичних, а іноді й загальних факторах виникнення. Так, наприклад, такі фактори як недостатній рівень кваліфікації працівників та низький рівень технічного забезпечення можуть посилити рівень ризиковості господарської діяльності.

Представлена класифікація ризиків господарської діяльності є універсальною для всіх сільськогосподарських підприємств, оскільки враховує специфіку їх діяльності та використовує загальні класифікаційні ознаки. За таких умов проведення моніторингу господарських ризиків сільськогосподарських підприємств на основі запропонованої класифікації дозволяє систематизувати та ідентифікувати ризики підприємств на основі врахування напрямів діяльності; розробляти та приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо нейтралізації та мінімізації ризиків або наслідків, пов'язаних із ним; вчасно та обґрунтовано вибирати методи та фактори девальвації ризиків; розробити системи попередження господарських ризиків, і, як наслідок, підвищити ефективність сільгоспідприємства у цілому, на основі попередження настання господарських ризиків і/або мінімізації їх наслідків.

Саме тому використання цієї класифікації при проведенні моніторингу господарських ризиків сільськогосподарських підприємств дозволить, з одного боку, більш детально вивчити сутність ризиків, а з другого боку, мінімізувати кількість помилок та підвищити якість розрахунків при визначенні рівня ризику на стадіях виробництва, доробки, сортування, товароруху, продажу продукції, а також у всіх структурних підрозділах, що дозволить зробити процес моніторингу більш деталізованим та обґрунтованим.

Отже, розроблена класифікація господарських ризиків, з одного боку, сприятиме подальшому вивченню сутності категорії «господарських ризиків», його елементів, класифікації та факторів виникнення. З іншого боку, має прикладне значення для сільськогосподарських підприємств у частині підвищення ефективності моніторингу господарських ризиків

діяльності сільгоспідприємств, у т. ч. для прийняття вчасного та обґрунтованого управлінського рішення щодо нейтралізації ризику або наслідків, пов'язаних із ним; розробки системи попередження господарських ризиків; мінімізації втрат внаслідок настання несприятливих подій; підвищення ефективності функціонування підприємства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Семенова С. М. Класифікація ризиків: систематизований підхід з метою управління. Вісник Хмельницького національного університету: Економічні науки. 2020. №4. Т.2. С.42-51. URL: [https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4\(2\)-8](https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-8).
2. Мазур Н. А. Класифікація ризиків аграрного підприємства для цілей бухгалтерського обліку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Вип. 2. С. 1264-1268.
3. Кириченко Н. В., Алещенко Л. О. Теоретичні основи та класифікація ризиків з врахуванням особливостей функціонування підприємств аграрного сектору. Економіка та суспільство. 2021. Вип. 21. С. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-55>.
4. Mehta A., Neukirchen M., Pfetsch S., Poppensieker T. Managing market risk: Today and tomorrow. McKinsey Working Papers on Risk, Number 32, May 2012, 21 pp. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/risk/our%20insights/managing%20market%20risk%20today%20and%20tomorrow/managing%20market%20risk.ashx>.
5. The Orange Book: Management of Risk – Principles and Concepts. Her Majesty's Treasury on behalf of the Controller of Her Majesty's Stationery Office. United Kingdom. London, October 2004, 50 pp.
6. Рудич О. О. Методичні підходи до оцінки ризиків сільськогосподарського підприємства. Агросвіт. 2017. №23. С. 39-44.
7. Alberts C. J. Common Elements of Risk. Acquisition Support Program. 2006, 39 pp. URL: https://resources.sei.cmu.edu/asset_files/TechnicalNote/2006_004_001_14687.pdf.
8. Руда Т. П., Заболотний В. С., Хомовий С. М. Теоретико-методичні підходи до трактування поняття «ризик». Економіка та управління АПК. 2017. №1.
9. Балджи М. Д. Економічний ризик та методи його вимірювання: навч. посібник. Харків: Промарт. 2015. 300 с.
10. Васильєва Т. А., Леонов С. В., Кривич Я. М. та ін. Економічний ризик: методи оцінки та управління: навч. посібник. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 208 с.
11. Вишневецька О. А. Підприємницький ризик в управлінні конкурентоспроможністю підприємства. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/39.pdf.
12. Данченко О. Б. Класифікація відхилень в проєктах: ризики, проблеми, зміни. Вісник ЛДУ БЖД, 2014. №9. С. 72-79. URL: https://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/files/10_12.pdf.

13. Blank, I. A. (2005). Management of financial risks: monograph. K.: Nika-Center, Elga, 600 p.

14. Toth M., Piterkova A., Serences P. 2014. Non-financial factors' impact on profitability and riskiness of Slovak agriculture sector. Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, 2014. URL: <http://spu.fem.uniag.sk/Marian.Toth/publikacie/201.49.pdf>.

15. Xenidis Y. Identification and classification of risks in a new modelling process for build - operate - transfer projects. 21st Annual ARCOM Conference, 7-9 September 2005, University of London. Association of Researchers in Construction Management, Vol. 2, 2005, 803-812 pp.

16. Toth M., Lancaric D., Piterkova A., Savov R. Systematic risk in agriculture: a case of Slovakia. Agris on-line papers in Economics and informatics. 2014. №4. Pp.185-189. URL: <https://doi.org/10.22004/ag.tcon.196588>.

17. Acemoglu D., Kindleberger C.P. It's all about different kinds of risk. The economist. URL:http://www.economist.com/economics/by-invitation/guest-contributions/its_all_about_different_kinds_risk.

18. Griffin D. Types of Business Risk. Chron Small Business. URL: <http://smallbusiness.chron.com/types-business-risk-99.html>.

19. Кравченко В. А. Виявлення та опис підприємницьких ризиків: практичний алгоритм для українського бізнесу. Вісник Запорізького національного університету. 2008. №1(3). С. 63-70.

20. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.

21. Рудич О. О. Природно-кліматичні умови як фактор ризику виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Сталий розвиток економіки. 2018. №2. С.14-21.

22. Varchenko O., Radko V., Rudykh O., Svynous I., & Tkachenko K. Risks of dairy farming in Ukraine and ways of their minimization and neutralization. Agricultural Science and Practice, 2019. 6(1), 41-59. URL: <https://doi.org/10.15407/agrisp6.01.041>.

23. Maurel V. B., Brossard L., Garcia F., Mitton N., Termier A. Agriculture and Digital Technology. URL: https://hal.inrae.fr/hal-03604970/file/white-paper-agriculture-digital-technology-2022_INRIA_HD.pdf.

REFERENCES

1. Semenova, S. M. (2020). Klasyfikatsiia ryzykiv: systematyzovanyi pidkhid z metoiu upravlinnia [Risk classification: a systematic approach for the purpose of management]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu: Ekonomichni nauky [Bulletin of the Khmelnytskyi National University: Economic Sciences], no. 4, vol. 2. pp. 42-51. Available at: [https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4\(2\)-8](https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-8).

2. Mazur, N. A. (2014). Klasyfikatsiia ryzykiv aharnoho pidpriemstva dlia tsilei bukhholderskoho obliku [Classification of agricultural enterprise risks for accounting purposes]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky [Global and national economic problems], issue 2. pp. 1264-1268.

3. Kirichenko, N. V., Aleshchenko, L. O. (2021). Teoretychni osnovy ta klasyfikatsiia ryzykiv z vrakhuvanniam osoblyvosti funktsionuvannia pidpriemstv aharnoho sektoru [Theoretical foundations and classification of risks, taking into account the peculiarities of the functioning of enterprises in the agrarian sector]. Ekonomika ta suspilstvo [Economy and society], issue 21. Available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-55>.

4. Mehta, A., Neukirchen, M., Pfetsch, S., Poppensieker, T. (2012). Managing market risk: Today and tomorrow. McKinsey Working Papers on Risk, no. 32, 21 p. Available at: <https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/business%20functions/risk/our%20insights/managing%20market%20risk%20today%20and%20tomorrow/managing%20market%20risk.ashx>.

5. The Orange Book: Management of Risk – Principles and Concepts. Her Majesty's Treasury on behalf of the Controller of Her Majesty's Stationery Office. United Kingdom. London, October 2004, 50 p.

6. Rudykh, O. O. (2017). Metodichni pidkhody do otsinky ryzykiv silskohospodarskoho pidpriemstva. [Methodical approaches to risk assessment of an agricultural enterprise]. Ahrosvit [Agroworld], no. 23, pp. 39-44.

7. Alberts, C. J. (2006). Common Elements of Risk. Acquisition Support Program. 39 p. Available at: https://resources.sei.cmu.edu/asset_files/Technical-Note/2006_004_001_14687.pdf.

8. Ruda, T. P., Zabolotny, V. S., Khomovy, S. M. (2017). Teoretyko-metodychni pidkhody do traktuvannia poniattia «ryzyk» [Theoretical and methodological approaches to the interpretation of the concept of "risk"]. Ekonomika ta upravlinnia APK [Economy and management of agriculture], no. 1.

9. Baldzhi, M. D. (2015). Ekonomichni ryzyk ta metody yoho vymyruvannia [Economic risk and methods of its measurement]. Tutorial. Kharkiv: Promart. 300 p.

10. Vasilyeva, T. A., Leonov, S. V., Kryvykh, Y. M. (2015). Ekonomichni ryzyk: metody otsinky ta upravlinnia: navch. posibnyk [Economic risk: assessment and management methods: teaching. Manual]. Sumy: DVNZ UABS NBU. 208 p.

11. Vyshnevska, O. A. Entrepreneurial risk in managing the competitiveness of the enterprise. Available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/39.pdf.

12. Danchenko, O. B. (2014). Klasyfikatsiia vidkhylen v proektakh: ryzyky, problemy, zminy [Classification of deviations in projects: risks, problems, changes]. Bulletin of LSU BZD. no. 9. pp. 72-79. Available at: https://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/files/10_12.pdf.

13. Blank, I. A. (2005). Upravlinnya fynansovyy ryyskamy: monohrafiia [Management of financial risks: monograph]. K.: Nika-Center, Elga, 600 p.

14. Toth, M., Piterkova, A., Serences, P. (2014). Non-financial factors' impact on profitability and riskiness of Slovak agriculture sector. Slovenská agronomistska univerzita v Nitre. Available at:<http://spu.fem.uniag.sk/Marian.Toth/publikacie/201.49.pdf>.

15. Xenidis, Y. (2005). Identification and classification of risks in a new modeling process for build - operate - transfer projects. 21st Annual ARCOM Conference, 7-9 September, SOAS, University of London, Vol. 2. pp. 803-812.

16. Toth, M., Lancaric, D., Piterkova, A., Savov, R. (2014). Systematic risk in agriculture: a case of Slovakia. *Agris on-line papers in Economics and informatics*. no. 4. pp. 185-189. Available at: <https://doi.org/10.22004/ag.tcon.196588>.

17. Acemoglu, D., Kindleberger, C. P. It's all about different kinds of risk. *The economist*. Available at: http://www.economist.com/economics/by-invitation/guest-contributions/its_all_about_different_kinds_risk.

18. Griffin, D. Types of Business Risk. *Chron Small Business*. Available at: <http://smallbusiness.chron.com/types-business-risk-99.html>.

19. Kravchenko, V. A. Vyiavlennia ta opys pidpriemnytskykh ryzykiv: praktychnyi alhorytm dlia ukrainskoho biznesu [Identification and description of business risks: a practical algorithm for Ukrainian business]. *Visnyk Zaporizhskoho natsionalnoho universytetu [Bulletin of Zaporizhzhya National University]*. 2008, no. 1 (3), pp. 63-70.

20. Donets, L. I. (2006). *Ekonomichni ryzyky ta metody yikh vymiriuvannia: Navchalnyi posibnyk [Economic risks and methods of their measurement: Study guide]*. Center of Educational Literature, 312 p.

21. Rudych, O. O. (2018). Pryrodno-klimatychni umovy yak faktor ryzyku vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii v Ukraini [Natural and climatic conditions as a risk factor for the production of agricultural products in Ukraine]. *Sustainable economic development [Stalyi rozvytok ekonomiky]*, no. 2, pp.14-21.

22. Varchenko, O., Radko, V., Rudych, O., Svydnous, I., & Tkachenko, K. (2019). Risks of dairy farming in Ukraine and ways of their minimization and neutralization. *Agricultural Science and Practice*, 6(1), pp. 41-59. Available at: <https://doi.org/10.15407/agrisp6.01.041>

23. Maurel, V. B., Brossard, L., Garcia, F., Mitton, N., Termier, A. *Agriculture and Digital Technology*. Available at: https://hal.inrae.fr/hal-03604970/file/white-paper-agriculture-digital-technology-2022_INRIA_HD.pdf.

Peculiarities of the manifestation of risks in the activity of agricultural enterprises in modern conditions

Grigorian R.

The article examines the peculiarities of the manifestation of risks in the activities of agricultural en-

terprises under modern economic conditions. The strengthening of risks in the activities of agricultural enterprises and the need to form an appropriate risk management system are argued. The foreign experience of using risk management tools, which allows to minimize and neutralize the negative impact of risks on the resulting indicators of business structures, is highlighted.

The author emphasizes that the risk category is complex and may consist of many elements, the number and value of which directly or indirectly depend on numerous factors. The factors of the external and internal environment that affect the formation of the risk of the economic activity of the agricultural enterprise are revealed, on the basis of which a conclusion is drawn about the need to establish monitoring of the economic risks.

It is substantiated that the classification of factors of economic risks of agricultural enterprises should combine the positive aspects of the existing classifications, as well as take into account the specifics of their activities. It was concluded that there are numerous classifications and grouping of risks, which requires their reasonable systematization.

Scientific approaches to the classification of the economic risks are summarized, which are supplemented with features characterizing the peculiarities of agricultural production. Specific factors in the activity of agricultural enterprises that determine the riskiness of economic activity are identified, namely: global climate changes, territorial extent of placement, duration of the production process, seasonality of production, loss of soil fertility, removal from circulation of agricultural land, man-made pollution of agro-ecosystems, innovative technology and resources digitization, imbalance of the material and technical resources, state support, etc.

The author proposed to classify the economic risks of agricultural enterprises according to the causes of their occurrence, which will contribute to the selection of various features of the classification depending on their significance of influence on the financial and economic results of the enterprise. In addition, it has been proven that the basis of the systematization of economic risks of agricultural enterprises should be the specific features of the industry, namely the division into two complementary sub-sectors - crop production and livestock production, which will allow to fully reveal the specifics of industry risks.

Key words: risk, economic risk, risk classification, uncertainty, agricultural enterprise.

Copyright: Григорян Р.Х. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Григорян Р.Х.

<https://orcid.org/0009-0004-5119-1748>

УДК 658:005.7

JEL E27, F23, L2, M2, M5

Вплив бізнес-процесів на досягнення стратегічних цілей підприємства

Чернуха Т.С.

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

 Чернуха Т.С. E-mail: Tatyana0009@gmail.com

Чернуха Т.С. Вплив бізнес-процесів на досягнення стратегічних цілей підприємства. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 124–131.

Chernukha T. Influence of business processes on the achievement of strategic goals of the company. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 124–131.

Рукопис отримано: 20.04.2023 р.

Прийнято: 24.04.2023 р.

Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-124-131

Актуальність теми дослідження зумовлюється нестабільністю факторів навколишнього середовища, які вимагають від компаній більш детального планування стратегічної діяльності, удосконалення функціонування відповідних бізнес-процесів. Їх розробка та удосконалення є частиною планування довгострокових стратегій компанії. Тому важливо проаналізувати вплив бізнес-процесів на успішне виконання стратегічних планів підприємства, що є метою статті. Крім того, постає питання впливу бізнес-процесів на стратегічні цілі підприємства у розрізі характеру та рівня такого впливу. Розкрито сутність ефективно працюючої системи бізнес-процесів для успішної реалізації стратегічних цілей підприємства. Для її побудови необхідно враховувати специфіку діяльності підприємства і налагоджену систему показників ефективності бізнес-процесів. При цьому доведено, що в умовах їх зміни система показників повинна бути гнучкою. Оцінювання ефективності бізнес-процесів дасть змогу корегувати показники стратегічного оцінювання ефективності управління підприємствами і є підґрунтям для розробки інструментів оцінювання економічної ефективності керуючої системи суб'єкта господарювання. В статті конкретизовано поняття «стратегія», «бізнес-процес», «управління бізнес-процесами», досліджено характерні особливості прямого впливу бізнес-процесів на стратегічну діяльність підприємства, наведено блок-схеми моделювання бізнес-процесів підприємства. У роботі класифіковано бізнес-процеси на групи, виділено головні аспекти управління, що дозволяє в зручному режимі представляти діяльність компанії та ефективно управляти нею. Проаналізовано методологію управління бізнес-процесами компанії. У результаті дослідження було виділено та проаналізовано ієрархію бізнес-процесів підприємства й показники ефективності управління бізнес-процесами. Розкрито характер впливу бізнес-процесів на стратегічні цілі компанії. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є рекомендації щодо вдосконалення бізнес-процесів підприємства та інструментів управління ними в умовах конкретних виробничих ситуацій, зберігаючи при цьому гнучкість організації і її здатність реагувати на зміни в навколишньому середовищі.

Ключові слова: бізнес-процес, стратегія, підприємство, управління бізнес-процесами, моделювання, стратегічне управління.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Систематичне планування діяльності будь-якої компанії залежить, в першу чергу, від факторів навколишнього середовища. Нестабільність таких факторів вимагає від компанії детального планування стратегічної діяльності з урахуванням подальших можливостей і діючих загроз для досягнення поставлених цілей. Стратегія є програмою досягнення поставлених цілей. Залежно від поставлених цілей вибудовується конкретна стратегія компанії. Таким чином, поставлена мета стратегії спричинить відповідні результати. Якщо встановлена мета є незначною, то розробка стратегії не спричинить труднощів та мету буде досягнуто у запланований проміжок часу, але результат у такому випадку буде нижчим, ніж можливості підприємства. Якщо ж буде поставлена завищена мета, досягнення якої не забезпечено наявними засобами, то стратегія все одно буде розроблена, але мети не буде досягнуто, мало того, діяльність підприємства може бути істотно дезорганізованою. Таким чином, для ефективної діяльності підприємства необхідна розробка чіткої мети і відповідних засобів її досягнення (первинних засобів). При цьому постановка мети вимагає максимальної досяжності підприємством у передбачуваних умовах.

У сучасних умовах великого значення набуває розробка бізнес-процесів підприємства, що є частиною планування його стратегічної діяльності. Успішно визначений орієнтир стратегії неможливий без вдалого управління бізнес-процесами. Відповідно, виникає необхідність в аналізі впливу бізнес-процесів на успішне виконання стратегічних планів підприємства.

Теоретико-методологічні основи поняття «стратегія» сформовано у наукових працях таких авторів, як І. Ансофф [3], Г. Міцберг, Дж. Куїнн, С. Гошал. Вирішенню питань формування стратегічного розвитку підприємства в умовах змін навколишнього середовища присвячено роботи М. Портера, К. Прохалада, Г. Хемела, І. Ансоффа, а також таких сучасних авторів, як-от: О. Виханський, Л. Довгань, Ю. Каракай, Н. Проскурніна, Т. Шталь [20].

І. Ансофф досліджує стратегію як «... один з декількох наборів правил прийняття рішення щодо поведінки організації» [3, с. 159]. Водночас поняття «стратегія підприємства» присвятили свої роботи чимало дослідників. Специфікою поняття є такий набір загальних складових, як кінцевий результат, спосіб досягнення цілі підприємства, врахування зовнішніх і внутрішніх факторів [3, с. 33–41].

Заслугує уваги дослідження Т. Шталь, яка формулює конструктивне і чітке визначення стратегії підприємства: «під стратегією компанії розуміють багаторівневу фундаментальну довгострокову модель існуючих і потенційних видів діяльності, розподілу ресурсів (матеріальних, фінансових, кадрових, інтелектуальних та інших) і взаємозв'язків компанії з цільовими ринками товарів або послуг (сегментами або їх складовими), на яких вона конкурує з іншими учасниками ринку, або на які планує вийти, а також всіма іншими факторами зовнішнього середовища, головною метою якої є здійснення місії компанії та досягнення її стратегічних цілей на основі формування і підтримки конкурентних переваг і врахування усіх потенційних ринкових ризиків» [20, с. 345].

Поняттю «бізнес-процес» присвячено багато наукових праць. Серед них роботи таких науковців, як Б. Альошин, С. Андерсен, О. Ареф'єва, Й. Беккер, Х. Біннер, О. Виноградова, Т. Дейвентпорт, К. Есселінг, В. Єфімов, В. Єліфьоров, К. Єсіпова, Е. Зіндер, В. Івлєв, С. Ковальов, К. Кравченко, А. Кузнєцов, О. Кузьмін, Т. Лепейко, І. Мазур, М. Портер, В. Репін, М. Хаммер, Дж. Харрінгтон, В. Чаадаєв, Д. Чампі, А. Шеєр, Л. Шемаєва. Наукові розробки цих дослідників є рушійним кроком у процесі розуміння сутності процесів, які відбуваються в середині організації, їх систематизації, розробки інструментів щодо оцінювання якості та підвищення ефективності управління. Проте економічна трансформація, нові підходи до управлінських рішень підприємства вимагають нових методів дослідження бізнес-процесів, тому деякі питання їх сутності залишаються неповністю розкритими. Водночас виокремлення множини класифікацій бізнес-процесів підприємства є лише науковим підґрунтям для забезпечення практичної цінності. Класифікація має на меті скомпонувати окремі елементи, схожі за певними ознаками, в групи. Від вибору такої класифікаційної ознаки бізнес-процесів буде залежати спосіб управління ними. Формування цілісного уявлення про управління бізнес-процесами в системі структурованого менеджменту передбачає формування цілісної структури бізнес-процесів підприємств, яка може виступати практичним інструментом для керівництва.

Мета дослідження. Метою роботи є аналіз впливу бізнес-процесів на успішне виконання стратегічних планів підприємства. Додатково виникає необхідність конкретизувати поняття «стратегія», «бізнес-процес» та «управління бізнес-процесами».

Матеріал і методи дослідження. Для досягнення визначеної мети використано систему загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема структурного та системного. У своїй сукупності вони дозволили дослідити характерні особливості прямого впливу бізнес-процесів на стратегічну діяльність підприємства, проаналізувати ієрархію бізнес-процесів підприємства й показники ефективності управління бізнес-процесами.

Результати дослідження та обговорення. Сучасне уявлення про управління підприємством базується на тому, що бізнес потрібно чітко визначити, проаналізувати та покращувати. Вдосконалення бізнес-процесів має велике значення для компаній, які прагнуть бути конкурентно стійкими на ринку. Отже, керівникам підприємств потрібно постійно удосконалювати бізнес-процеси, тому що споживачі прагнуть кращих товарів і послуг.

«Бізнес-процес» має більш вужче поняття, ніж «процес». Якщо під *процесом* ми розуміємо послідовну зміну стану об'єкту (сукупність дій, направлених на досягнення певного результату); взаємопов'язані дії, що здійснюються входи (інформація та матеріальні потоки) та виходи (інформація та матеріальні потоки – результат переробки входу), то про *бізнес-процес* можна говорити, як про процес, наділений певними характеристиками. По-перше – започаткування цінностей для споживача результату процесу, по-друге – передбачається певна циклічність, тобто одна й та ж послідовність дій буде повторюватись. По-третє – використання управлінських дій (правила, методики, інструкції) та ресурсів (інструменти, обладнання тощо), необхідних для виконання бізнес-процесу (рис. 1).

Бізнес-процес – сукупність різних видів діяльності, в рамках яких «на вході» використовуються ресурси, а «на виході» створюється «продукт», цінний для споживача. Отже, будь-

який бізнес-процес має вхід, вихід, управління і ресурси:

1. Вхід – інформація або матеріал, який потрібен для використання бізнес-процесом з подальшим результатом (виходом).
2. Управління – процедури, технології тощо, яким керується бізнес-процес.
3. Ресурси – персонал, обладнання компанії тощо.
4. Вихід – кінцевий результат бізнес процесу (продукт/послуга).

Водночас ключовими ознаками можна вважати постійну зміну стану об'єкта і спрямованість на результат.

Управлінню бізнес-процесами присвятили свої роботи вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема Н. Палмер [10], Т. Бенедікт [16], О. Самарін [15], М. Роуз [14]. Дослідники Ю. Романенков та Т. Зейнієв розкривають важливість бізнес-процесів у формуванні та реалізації довгострокової стратегії розвитку та управління підприємством [13]. Аналіз стратегічного управління бізнес-процесами розглянуто у працях К. Міхеєнко, де обґрунтовується вплив оптимізації їх функціонування на капіталізацію підприємств у довгостроковій перспективі [7]. У роботах В. Левикіна та О. Хворостініної розглядається необхідність проведення стратегічного аналізу бізнес-процесів з використанням запропонованих інструментів [5]. Значний внесок в розробку інструментів управління бізнес-процесами було здійснено в роботах багатьох науковців. Проте недостатньо розкритими та дослідженими залишились питання саме впливу бізнес-процесів на досягнення стратегічних цілей підприємства. Цілком доречним буде розглянути визначення управління бізнес-процесами та узагальнити їх трактування.

Отже, визначення управління бізнес-процесами (Business process management (BPM)), визначені у джерелах [10, 16, 15, 14], дозволяють сформулювати загальні уявлення:

Рис. 1. Схема моделювання бізнес-процесів підприємства.

Джерело: розроблено автором.

– система дій з проєктування, виконання, моніторингу і контролю, спрямована на реалізацію стратегії компанії;

– концепція управління, яка пов'язує стратегію підприємства з очікуваннями споживачів її товарів чи послуг шляхом впливу процесів відповідної організації.

Управління бізнес-процесами пов'язує стратегію компанії, її цілі, структуру, регламенти, IT- інструментарій для постійного удосконалення / трансформації процесів, а, отже, й для удосконалення бізнес-стратегії підприємства. Для управління бізнес-процесами потрібно використовувати концепцію управління всієї компанії в цілому, в тому числі, з її стратегічними векторами розвитку, інакше можна добре організувати бізнес-процеси всередині компанії, але не досягти очікуваного результату – стратегічних цілей.

Використання бізнес-процесів на підприємстві забезпечує досягнення цілей обраних стратегій. Саме моделювання бізнес-процесів показує, яким чином буде реалізована та чи інша стратегія. А грамотне управління ними забезпечить її успішну реалізацію.

Класифікація бізнес-процесів на групи – основні, забезпечувальні, управління і розвитку – дозволяє в зручному вигляді представляти діяльність компанії та ефективно управляти нею. Кожна така група відіграє специфічну роль. Основні бізнес-процеси спрямовані на прибуток компанії; забезпечувальні – забезпечують основні й підтримують інфраструктуру компанії; управління – координують діяльність основних та забезпечувальних; розвитку – забезпечують розвиток компанії в довгостроковій перспективі.

Стратегічне управління бізнес-процесами передбачає забезпечення ефективної діяльності підприємства на довгостроковий період. Таке управління полягає у формуванні та реалізації довгострокової стратегії розвитку бізнес-процесів на основі безперервного контролювання, зміни конфігурації для забезпечення досягнення довгострокової мети.

У стратегічному управлінні бізнес-процесами підприємства має бути врахований рівень та якість кадрового потенціалу, достатнього для їх реалізації. Водночас управління бізнес-процесами повинно включати і функціональні зв'язки між ними. Своєю чергою, вчасне виявлення нерентабельних, проблемних процесів керівниками та якісне перетворення їх – головний успіх стратегічного управління.

Головними аспектами управління бізнес-процесами є:

- мінімізація ресурсів;
- оптимізація організаційної структури;

- підвищення якості продукції;
- скорочення втрат робочого часу.

Методологія управління бізнес-процесами компанії зводиться до двох підходів: перший - «Реалізація стратегії компанії через управління бізнес-процесами» (Top-Down). У цьому випадку аналізується верхівка стратегії компанії – головні стратегічні цілі у першої особи компанії. Розглядаються лише ті бізнес-процеси, які мають вирішальний внесок у досягнення цих цілей. Якщо взяти до уваги принцип Паретто, то можна припустити, що загалом тільки 20 % бізнес-процесів роблять 80 % вкладів у досягнення головних стратегічних цілей компанії. Отже, в такому випадку, головним завданням є виділити і сфокусуватись тільки на цих 20 % бізнес-процесів.

Другий підхід «Bottom-up» – знизу-вверх. У цьому випадку співробітники початкових рівнів виявляють неефективність деяких процесів і здійснюють відповідну модернізацію.

Якщо компанія серйозно вирішує питання стратегічного управління, у такому випадку пропонується використовувати підхід «top-down».

Принцип реалізації бізнес-процесів здійснюється не одним великим бізнес-процесом, він складається з невеликих проєктів, які дозволяють крок за кроком покращувати бізнес-процеси.

Для кращого розуміння специфіки удосконалення бізнес-процесу, пропонується розглянути відповідну ієрархію, яка зображена на рис. 2.

Крос-функціональні процеси – процеси, де задіяні два і більше структурних підрозділи.

На крос-функціональні бізнес-процеси націлено ініціативи ВРМ, оскільки тут приховано найважливіші проблеми. Отже, ця зона – найважливіший потенціал з удосконалення бізнес-процесів. В основі крос-функціональної взаємодії лежить концепція «Кайдзен». Зміст такої концепції полягає в організаційній діяльності для досягнення пріоритетних цілей підприємства. Реалізація здійснюється шляхом внесення поступової модернізації у бізнес-процеси. Отже, можна сформулювати визначення крос-функціонального бізнес-процесу – це процеси, які виникають в результаті взаємодії різних частин, функцій (елементів бізнес-процесу), результатом (виходом) яких є завершений бізнес-елемент, що має деяку цінність для споживача та прямо впливає на реалізацію будь-якої стратегії підприємства.

Рис. 2. Ієрархія бізнес-процесів підприємства.

Джерело: розроблено автором.

У крос-функціональних процесах особлива увага приділяється бар'єрам, які можуть виникнути на перетині функціональних зв'язків. У процесі такої роботи виникають мікропроцеси, в яких беруть участь співробітники різних підрозділів [1].

Як зазначено, від ефективності управління бізнес-процесів залежить успішна реалізація стратегії підприємства. Отже, для вимірювання ефективності бізнес-процесу пропонується використовувати показники такої ефективності. Показником ефективності бізнес-процесу є параметр (кількісний чи якісний), який відображає результат процесу. Будь-який бізнес-процес відображає три найважливіші різновиди показників: час, витрати, якість (рис. 3).

Показники ефективності бізнес-процесів можна визначити. Одним з найбільш важливих показників щодо критеріїв оцінки будь-якого підприємства є тривалість виконання бізнес-процесу. Отже, це той час, який потрібен з моменту початку виконання певної задачі до її логічного завершення. Такий показник необхідно враховувати з точки зору важливості для клієнта. В кінцевому результаті хороший показник ефективності часу в деяких випадках може оцінювати сам клієнт – він може бути задоволеним таким показником або ні. У будь-якому випадку показники часу виконання окремої задачі на підприємстві дають інформацію про прийняття рішень щодо можливого їх покращення для оптимізації всього бізнес-процесу.

Рис. 3. Показники ефективності бізнес-процесу.

Джерело: складено автором.

Показник якості бізнес-процесу відображає результативність, ефективність і адаптивність процесу. Його можна оцінити за допомогою кількісних показників. Якщо оцінювання часу є універсальним для різних процесів, то показники якості мають свою специфіку для кожного бізнес-процесу окремо. Таку якість можна оцінити за різними показниками, наприклад: кількістю клієнтів, що повторюються; ступенем задоволення клієнтів; кількістю поверненої продукції тощо.

До показника витрат можна віднести всю групу вартості бізнес-процесу: вартість сировини і матеріалів, витрати на оплату праці, амортизацію обладнання, витрати на енергоносії, на підвищення кваліфікації виконавців тощо. Для проведення розрахунків щодо показників витрат використовують відповідні методичні підходи.

Висновки. Отже, для успішної реалізації стратегічних цілей підприємству потрібна ефективно працююча система бізнес-процесів. Для її побудови необхідно враховувати специфіку діяльності підприємства і налагоджену систему показників ефективності бізнес-процесів. При цьому система показників повинна бути гнучкою в умовах їх зміни. Оцінювання ефективності бізнес-процесів дасть змогу корегувати показники стратегічного оцінювання ефективності управління підприємствами і є підґрунтям для розробки інструментів оцінювання економічної ефективності керуючої системи суб'єкта господарювання.

Моделювання бізнес-процесів підприємства може зробити бізнес прозорішим, передбачуваним, керованим і контрольованим, а також допомогти побудувати успішно працюючу систему мотивації для співробітників, коли кожен буде зацікавлений у досягненні результату.

Підіймо підсумок щодо характеру та рівня впливу бізнес-процесів на стратегічні цілі підприємства:

по-перше, робота всіх співробітників стає більш чіткою та зрозумілою. Кожен процес має певні цілі, послідовність ключових дій та запланований результат. За рахунок цього знижується можливість для співробітників демонструвати керівництву компанії імітацію бурхливої діяльності;

по-друге, знижується залежність компанії від співробітників, оскільки робота будується не на особистих компетенціях працівників, а на налагодженому та документованому процесі. Отже, це дозволяє отримувати досить чіткі та послідовні дії, що спричиняють необхідний результат, та знижують витрати на введення «в курс справи»;

по-третє, з'являється можливість легко тиражувати бізнес (наприклад, створити франчайзингову мережу) і переносити його в нові регіони (відкривати філії, представництва, додаткові офіси тощо) або продати (наприклад, у вигляді активу).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Deloitte Global Human Capital Trends (2019). URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/human-capital/Deloitte-Global-Human-Capital-Trends-2019-5.pdf> (дата звернення 10.05.2023).
2. Market Research Future (2020), "Market Process Management Market Research Report - Global Forecast 2023". URL: <https://www.marketresearchfuture.com/reports/business-process-management-market3408>.
3. Ансофф І. Нова корпоративна стратегія. 2005. 416 с.
4. Коляда А. Ефективні інструменти стратегічного аналізу. Як прийняти правильне рішення. 2014. URL: <https://goo.gl/J4AiWE> (дата звернення 10.05.2023).
5. Левикін В., Хворостініна О. Стратегічне управління бізнес-процесами підприємства. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів «Молодь у світі сучасних технологій». Київ, 2015. С. 53-60.
6. Макарова М. В. Тенденції розвитку цифрової економіки: Монографія. Полтава: ПВВ ПУСКУ, 2004. 240 с.
7. Міхеєнко К. Вплив оптимізації бізнес процесів на капіталізацію підприємств. Електронний ресурс. URL: http://www.confcontact.com/2012_09_21/4_miheenko.htm (дата звернення 10.05.2023).
8. Ольшанський О. В. Оцінка ефективності бізнес процесів підприємства. Вісник Сумського національного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2018. №76. С. 53-56. URL: <http://www.snaujournal.com.ua/index.php/journal/article/view/12/12> (дата звернення 10.05.2023).
9. Ольшанський О. В. Розроблення структури та класифікації бізнес-процесів підприємств торгівлі. Економіка та суспільство. 2018. № 19. С.544-547. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-83> (дата звернення 10.05.2023).
10. Палмер Н. Запорука успіху в BPM: Реальний світ, теорія та застосування. 2014. URL: <https://bpm.com/what-is-bpm> (дата звернення 10.05.2023).
11. Плотницька С. В. Дослідження впливу характеристик топ-менеджменту підприємств на процес прийняття рішень. економіка і управління галузями та підприємствами. 2019. № 15. С. 44-47. DOI: 10.25264/2311-5149-2019-15(43)-44-47 (дата звернення 10.05.2023).
12. Пономаренко В. С., Мінухін С. В., Знахур С. В. Теорія та практика моделювання бізнес-процесів. Монографія. Х.: Вид. ХНЕУ. 2013. 244 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/6820> (дата звернення 10.05.2023).
13. Романенков Ю., Зейнієв Т. Завдання контуру стратегічного управління ефективніс-

тю бізнес-процесів в організації. Системні дослідження та інформаційні технології. Київ. 2015. №3. С. 43-47. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/123487> (дата звернення 10.05.2023).

14. Роуз М. Сервісно-орієнтована архітектура: тенденції, управління та вплив мікросервісу. 2012. URL: <http://searchcio.techtarget.com/definition/business-process-management> (дата звернення 10.05.2023).

15. Самарін О. Сутність дисципліни BPM. 2012. URL: <http://improving-bpm-systems.blogspot.com/2010/02/bpm-reference-model-fragment-04-essence.html> (дата звернення 10.05.2023).

16. Тоні Бенедикт. ABPMP - Асоціація міжнародних професіоналів BPM. URL: http://www.abpmp.org/?page=BPM_Profession (дата звернення 10.05.2023).

17. Чернобай Л. І. Бізнес-процеси підприємства: загальна характеристика та економічна суть. Вісник Національного університету Львівська політехніка. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2013. № 769. С. 125-131.

18. Чернуха Т. С., Бунчикова Т. С. Стратегії та форми виходу консалтингової компанії на міжнародний ринок. Бізнес Інформ. 2021. № 5. С. 48-56. URL: <https://www.business-inform.net/thematic-search/?theme=international-economic-relations> (дата звернення 10.05.2023).

19. Шемаєва Л. Г., Безгін К. С. Управління якістю бізнес-процесів на підприємстві. Харків: Харківський національний економічний ун-т. 2011. 240 с. URL: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/175> (дата звернення 10.05.2023).

20. Шталь Т. В., Козуб В. О., Нахметов А. Н. Формування міжнародної маркетингової стратегії виходу компанії на зовнішній ринок. Бізнес Інформ. 2018. № 1. С. 345-351. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_1_51 (дата звернення 10.05.2023).

REFERENCES

1. Deloitte Global Human Capital Trends (2019). Retrieved from <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/human-capital/Deloitte-Global-Human-Capital-Trends-2019-5.pdf>.

2. Market Research Future (2020), "Market Process Management Market Research Report - Global Forecast 2023". Available at: <https://www.marketresearchfuture.com/reports/business-process-management-market3408> (Accessed 10 May 2022).

3. Ansoff, I. (2005) New corporate strategy [Nova korporativna strategiya]. 416 p.

4. Kolyada, A. (2014), [Effective Strategic Analysis Tools. How to make the right decision], available at: <https://goo.gl/J4AiWE>.

5. Levykin, V., Khvorostinina, O. (2017) Strategichne upravlinnja biznes- procesamy pidprijemstva. Vseukrajinsjka naukoivo-praktychna konferencija molodykh uchenykh i studentiv «Molodj u sviti suchasnykh tekhnologij» [Strategic management of business processes of the enterprise. All-Ukrainian

scientific-practical conference of young scientists and students "Youth in the world of modern technologies"], (pp. 53-60). Kyiv.

6. Makarova, M. (2015), Tendentsii rozvytku tsyvrovoi ekonomiky: monohrafiia [Trends in the Digital Economy: A Monograph]. RVV Starting, Poltava.

7. Mikhhejenko, K. (2012) Vplyv optymizaciji biznes procesiv na kapitalizaciju pidprijemstv [Mikheenko K. The impact of business process optimization on the capitalization of enterprises]. Retrieved from http://www.confcontact.com/2012_09_21/4_miheenko.htm. (In Ukrainian).

8. Ol'shans'kij, O. V. (2018) Ocinka efektyvnosti biznes procesiv pidprijemstva. Visnik Sums'kogo nacional'nogo universitetu [Evaluation of the efficiency of business processes of enterprises]. Serija «Ekonomika i menedzhment», no. 76, pp. 53-56.

9. Ol'shans'kij, O. V. Rozroblennja strukturi ta klasifikacii biznes-procesiv pidprijemstv torgivli [Development of methods of improvement of business process management] / O. V. Ol'shans'kij // Ekonomika ta suspil'stvo. 2018, no. 19. URL: <http://economyand-society.in.ua>.

10. Palmer, N. (2014) Zaporuka uspihu v BPM; Real'nyj svit, teorija ta zastosuvannja Retrieved [The key to success in BPM; Real world, theory and application] Retrieved from <https://bpm.com/what-is-bpm>.

11. Plotnic'ka, S. V. (2019) Doslidzhennja vplyvu harakteristik top-menedzhmentu pidprijemstv na proces priynjattja rishen'. ekonomika i upravlinnja galuzjami ta pidprijemstvami [Delivering the characteristics to the top management of enterprises for the process of making a decision. economy and management of galleys and businesses]. Ekonomika i upravlinnja galuzjami ta pidprijemstvami, no. 15. pp. 44-47.

12. Ponomarenko, V. S. (2013), Teorija ta praktika modeljuvannja biznes-procesiv: monografija [Theory and practice of modeling business processes: monograph]. 244 p.

13. Romanenkov, U. and Zeyniev, T. (2015), Zavdannja konturu strategichnogo upravlinnja efektyvnistju biznesprocesiv v organizacii [Task of the strategic management contour of business processes effectiveness in the organization], Systemni doslidzhennja ta informatsiini tekhnologii. vol. 3, pp. 43-47.

14. Rouz, M. (2012) Servisno-orijentovana arkhitektura: tendenciji, upravlinnja ta vplyv mikroservisu [Service-oriented architecture: trends, management and impact of microservice]. Retrieved from: <http://searchcio.techtarget.com/definition/business-process-management>.

15. Samarín, O. (2012) Sutnistj dyscypliny BPM. [Samarin O. The essence of the discipline BPM]. Retrieved from <http://improving-bpm-systems.blogspot.com/2010/02/bpm-reference-modelfragment-04-essence.html>.

16. Benedykt, T. (2012) ABPMP - Asociacija mizhnarodnykh profesionaliv BPM [ABPMP - Association of International Professionals BPM]. Retrieved from http://www.abpmp.org/?page=BPM_Profession.

17. Chernobay, L. (2013), Biznes-procesi pidprijemstva: zagal'na harakteristika ta ekonomichna sut'

[Business processes of the enterprise: general characteristics and economic essence], Bulletin of the National University of Lviv Polytechnic, vol. 769, pp. 125-131.

18. Chernuha, T. S., Bunchikova T.S. (2021) Strategii ta formi vihodu konsaltingovoї kompanii na mizhnarodnij rynok [Strategies and forms of the consulting company's entry into the international market]. Biznes Inform, no. 5. pp. 48-56.

19. Shemaeva, L. and Bezgin, K. (2011), Upravlinnia yakistiu biznes-protsesiv na pidpriemstvi [Quality management of business processes at the enterprise]. Kharkiv National Economic University.

20. Shtal', T. V. (2018) Formuvannja mizhnarodnoi' marketyngovoi' strategii' vyhodu kompanii' na zovnishnij rynok [Formation of the international marketing strategy of the company's entry into the foreign market]. Biznes Inform – Business Inform, 1, 345-351.

Influence of business processes on the achievement of strategic goals of the company

Chernukha T.

The relevance of the research topic is determined by the instability of environmental factors, which require companies to plan their strategic activities in more detail, improve the functioning of relevant business processes. Their development and improvement are part of planning the company's long-term strategies. Therefore, a criterion analysis of business processes is necessary, which is the purpose of the article. In addition, there is the question of the influence of business processes on the strategic goals of the enterprise in terms of the nature and level of such influence. The essence of an effectively working system of business processes for the successful implementation of the company's strategic goals is revealed. To build it, it is necessary to take into account the specifics of

the company's activities and the established system of indicators of the efficiency of business processes. At the same time, it has been proven that the indicator system should be flexible in the conditions of changing business processes. Evaluating the efficiency of business processes will make it possible to adjust the indicators of strategic evaluation of the efficiency of enterprise management and is the basis for the development of tools for evaluating the economic efficiency of the management system of the economic entity. The article specifies the concepts of "strategy", "business process", "business process management", investigates the characteristic features of the direct influence of business processes on the strategic activity of the enterprise, and provides a block diagram of modeling the enterprise's business processes. In the work, business processes are classified into groups, which makes it possible to present the company's activities in a convenient way and effectively manage them, and also highlight the main aspects of their management. The company's business process management methodology was analyzed. As a result of the study, the hierarchy of the enterprise's business processes and business process management efficiency indicators were identified and analyzed, and corresponding flowcharts were provided. The nature of the impact of business processes on the company's strategic goals is revealed. Prospects for further research in this direction are recommendations for improving the company's business processes and their management tools in the conditions of specific production situations, while maintaining the flexibility of the organization and its ability to respond to changes in the environment.

Key words: business process, strategy, enterprise, business process management, modeling, strategic management.

Copyright: Чернуха Т.С. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Чернуха Т.С.

<https://orcid.org/0000-0002-0719-9804>

УДК 322.1:332.14:338.43

JEL R58, O29

Нормативно-правове забезпечення планування розвитку територіальних громад

Похиленко Н.М.

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

 Похиленко Н.М. E-mail: pohylenko29@gmail.com

Похиленко Н.М. Нормативно-правове забезпечення планування розвитку територіальних громад. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 132–144.

Pokhylenko N. Planning the development of rural areas: collisions of regulatory and legal support. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 132–144.

Рукопис отримано: 27.04.2023 р.

Прийнято: 04.05.2023 р.

Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-132-144

Реформа системи управління територіями в Україні значно розширила повноваження місцевої влади для підвищення її спроможності у вирішенні низки соціально-економічних проблем сільських територій. Змінено як підходи до планування розвитку, так і документообіг його забезпечення.

Метою дослідження є виявлення неузгодженостей законодавчої та нормативно-правової бази щодо вимог розроблення документів з планування розвитку регіонів і територіальних громад, а також напрацювання пропозицій з їх усунення.

Встановлено, що відповідне оновлення законодавства поєднало класифікаційні ознаки нового та старого: збільшено кількість видів документів, які мали б формувати органи місцевого самоврядування та розширено сфери охоплення розвитку. Вважаємо, що це переважтає структуру документообігу у стратегічному плануванні. Виявлено, що закріплене у бюджетному процесі використання програмно-цільового підходу не поширюється на всю систему планувальних документів розвитку регіонів чи територіальних громад та носить рекомендаційний характер. Підтверджено необхідність врегулювання громадянської участі у стратегічному плануванні територіальних громад через підсилення статусу такої норми, закріпивши її законодавчо, а також переходу від рівня інформування громадськості до посилення спроможності здійснення спільних рішень і розробок. Виявлено дублювання норм, неузгодженість термінів дії документів стратегічного планування регіонального розвитку, відсутність єдиних порядків до розробки програм розвитку, які формують органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Виокремлено застарілість та невідповідність норм ЗУ «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» щодо ЗУ «Про засади державної регіональної політики» щодо побудови ієрархії програмних документів розвитку територіальних громад.

Обґрунтовано доцільність закріплення за органами місцевого самоврядування повноважень формування та реалізації місцевих цільових програм, унормування порядку їх розробки та моніторингу виконання. Запропоновано доповнити ЗУ «Про засади державної регіональної політики» в частині вимог формування прогнозів та програмних документів економічного і соціального розвитку на державному й регіональному рівнях; доопрацювати Порядок розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад в частині посилення відповідальності посадових осіб за забезпечення умов громадянської участі у стратегічному плануванні; розробити Методичні рекомендації щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації місцевих програм розвитку, проєктів місцевого (регіонального) розвитку.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, місцеве самоврядування, стратегічне управління та планування, територіальні громади, управління потенціалом громади.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Ефективність управління місцевим розвитком переважно визначається ступенем сформованості, тобто цілісності системи документів з планування розвитку. Основною її характеристикою є забезпечення узгодження пріоритетів розвитку на місцевому, регіональному, державному та міжнародному рівнях. Тобто, система стратегічних і прогнозних документів планування розвитку територіальних громад повинна відповідати одночасно вимогам задоволення потреб й усунення (або пом'якшення впливу) проблем територіальної громади та пріоритетам загальнодержавного курсу розвитку. Досягнення зафіксованих в таких документах стратегічних цілей розвитку громад неможливе без ретельного оперативного планування, що відображається переважно в програмах та проєктах розвитку.

Під час адміністративно-територіальної реформи з 2014 року реформовано нормативно-правову базу, яка змінила не лише підходи у розподілі владних повноважень і фінансових ресурсів між державними та самоврядними органами влади, а й поєднала підходи з організації планування розвитку, які визначають ступінь участі громади в управлінні її ресурсами. Ці зміни позначились на переліку документів з планування розвитку, висувають інші вимоги до їхнього змісту, порядку розробки, затвердження, реалізації, моніторингу та оцінки. Тож перевірка узгодженості законодавчої та нормативно-правової бази формування таких документів має бути забезпечена чітким та зрозумілим для представників місцевої влади переліком правил та процедур їх формування.

Проблематиці низької ефективності системи публічного управління з огляду на ступінь трудової й політичної активності сільського населення, що позначається на якості адміністрування бюджету громади та спроможності визначення стратегічного бачення перспектив розвитку громад, присвячено праці В. Россохи та М. Плотнікової [1]. Дослідженню сутності стратегічного планування розвитку територій як складової системи місцевого управління, виокремлення принципів стратегічного планування, а також перегляд ролі та функцій планування у системі місцевого управління - у фокусі уваги З. Бурик [2] І. Федуняк та О. Підлужної, які зосереджують увагу на визначенні передумов сталого розвитку сільських територій і виокремлюють напрями формування системи нормативно-правових актів, що забезпечують реалізацію державної політики у цій сфері [3]. А. Сава виокремлює проблему розподілу повноважень органів

державної влади і місцевого самоврядування щодо розвитку сільських територій, зафіксовану у нормативно-правовій базі [4]. Т. Колесник наголошує на кризових тенденціях більшості сільських територій, в усуненні яких важливою вважає якість програмування регіонального розвитку, тому автор наголошує на аналізі регіональної програми «Сільський розвиток» в контексті концепції Закону України «Про засади державної регіональної політики» та Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [5].

Вагомим є внесок у визначення різних наукових підходів та досвіду застосування програмно-цільового підходу до сільського розвитку С. Гайдученко. Автор звертає увагу на проблематику розвитку соціального потенціалу новоствореної територіальної громади та наголошує на необхідності доопрацювання чинного законодавства, щоб реформа децентралізації була завершеною [6]. На думку експертів аналітичного центру «Обсерваторія демократії», застосуванню програмно-цільового підходу в стратегічному плануванні розвитку сільських територій перешкоджає низька громадянська компетентність як представників місцевого самоврядування, так і сільських жителів [7]. Вони також звертають увагу на суперечливість вимог законодавства щодо необхідності розробки стратегій територіальними громадами [8], на термінологічну нечіткість та фрагментарність щодо розробників місцевих програм розвитку територіальних громад, а також слабкість ієрархічних зв'язків між стратегіями і програмами розвитку громад [9].

Однак невирішеною проблемою в системі планування розвитку регіонів та територій вбачаємо взаємопов'язаність програмних документів на всіх рівнях управління, що потребує перегляду ієрархії документів планування регіонального і територіального розвитку, виявлення перешкод та колізій їх нормативно-правового забезпечення. Отже, дослідження зосереджуємо на встановленні узгодженості законодавчої та нормативно-правової бази в частині планування розвитку сільських територій.

Метою дослідження є виявлення неузгодженості законодавчої та нормативно-правової бази щодо вимог розроблення документів з планування розвитку регіонів і територіальних громад, а також напрацювання пропозицій з їх усунення.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичним підґрунтям дослідження виступає діалектичний метод пізнання і системний підхід,

що забезпечили дослідження стримувальних факторів ефективного планування регіонального розвитку. Під час дослідження ієрархії законодавчої та нормативно-правової бази стратегічного планування регіонів і територій застосовано метод абстрагування (для класифікації планувальних документів та виявлення факторів, що впливають на швидкість і якість прийняття стратегічних рішень в сільських громадах), а також використано методи порівняння (для співставлення норм наявної та оновленої законодавчої бази), опису (для систематизації вимог до планувальних документів) та дедуктивний (при формуванні рекомендацій переформатування законодавчої та нормативно-правової бази планування розвитку регіонів і територій).

Методичну та методологічну основу досліджень становлять публікації результатів досліджень вчених з питань планування регіонального і територіального розвитку регіону, чинне законодавство України. Під час досліджень були використані методи: історичний, порівняння, узагальнення, а також аналізу і синтезу.

Інформаційною базою дослідження слугували чинні законодавчі та нормативно-правові акти України, що регулюють прогнозне (стратегічне) планування розвитку регіонів з акцентом на сільські території, наукові праці з проблем сільського розвитку, інформаційно-аналітичні матеріали та публікації в періодичних виданнях.

Результати дослідження та обговорення. Законодавство України закріплює відповідальність за місцевий розвиток в повноваженнях органів місцевого самоврядування, які мають угоджувати дії з органами державної влади. Тож, органи місцевого самоврядування при плануванні розвитку сільських територій спираються на нормативно-правові акти (закони, постанови, накази), сформовані переважно органами центральної державної влади, хоча мають право формувати власну нормативну базу (порядки, рішення, накази). За результатами проведеної у 2014-2019 рр. реформи системи управління територіями, законодавчо закріплено значне розширення свободи дій місцевої влади. Відтак поряд з діючою сукупністю нормативно-правових актів сформовано нову, що визначає засади планування розвитку регіонів та територіальних громад, в тому числі сільських (рис. 1).

Основні корективи в систему управління місцевим (територіальним) розвитком внесено Законом України (далі – ЗУ) «Про засади державної регіональної політики». Згідно з пунктом 2 статті 7 цього Закону, система стра-

тегічного планування державної регіональної політики визначається такою ієрархією документів [10]:

- 1) Державна стратегія регіонального розвитку України;
- 2) регіональні стратегії розвитку;
- 3) стратегії розвитку територіальних громад.

Слід уточнити, що під регіоном, згідно з пунктом 11 статті 1 зазначеного Закону, мається на увазі Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь. Тобто, при плануванні розвитку регіону мова йде переважно про обласні стратегії розвитку, тоді як Державна стратегія регіонального розвитку України охоплює горизонт всієї країни. Визначення поняття «територіальних громад», наведене в статті 6 ЗУ «Про місцеве самоврядування» [11], дозволяє виокремити міські, селищні та сільські територіальні громади, відповідальні за планування розвитку територіальних громад.

Звертаємо увагу, що реалізація державної регіональної політики, як зазначено в пункті 3 статті 7 ЗУ «Про засади державної регіональної політики», реалізується завдяки документам з планування розвитку регіонів і територіальних громад [10]:

- планами заходів реалізації стратегії (державної, регіональної та територіальних громад);
- програмами економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст Києва та Севастополя, територіальних громад.

При цьому у розділі III (п. 3.4, абз. 3 та 5) Наказу Міністерства розвитку громад та територій України № 265 від 21.12.2022р. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад» (далі – Методичні рекомендації за Наказом № 265), розробленого на виконання ЗУ «Про засади державної регіональної політики», для досягнення цілей та виконання завдань, сформованих у Стратегії, виокремлюють такі програмні документи [14]:

- місцеві програми розвитку (розроблені або чинні);
- проекти місцевого (регіонального) розвитку.

Щодо місцевих програм розвитку, у розділі III (п. 3.4, абз. 3) Методичних рекомендацій за Наказом № 265 не уточнено, чи вони спрямовані на «економічний і соціальний розвиток», чи є «цільовими», що було характерно для попередньої законодавчої бази [14].

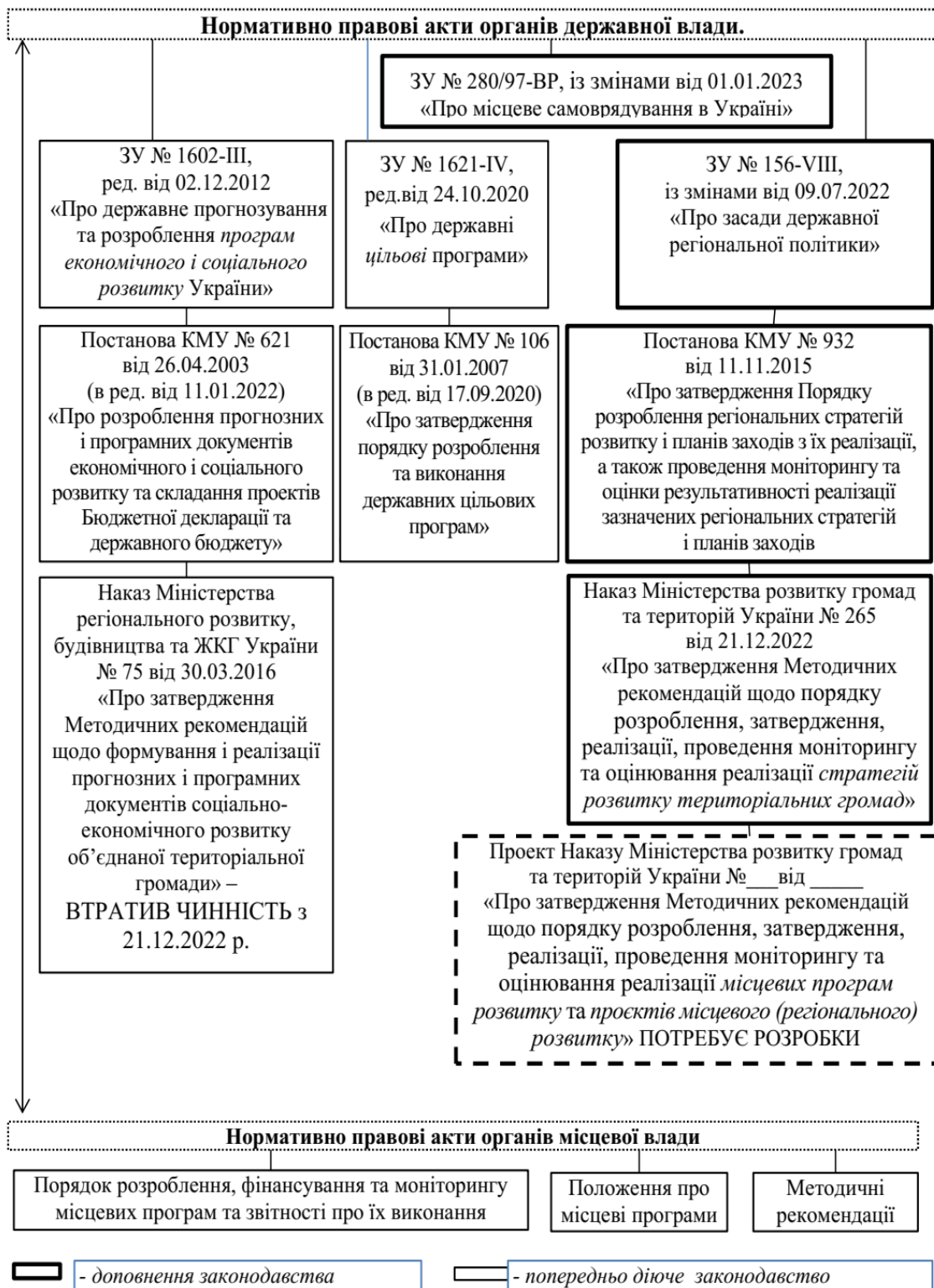

Рис.1. Нормативно-правова база планування регіонального (на рівні територіальних громад) розвитку за станом на 1.02.2023 р.*.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [9-18].

Щодо Проєктів місцевого (регіонального) розвитку вказано, що вони «можуть реалізуватися» в межах місцевих програм розвитку та включаються до таких програм, якщо мають спільну мету. Тож не зрозуміло, чи автори наголошували на підпорядкуванні «всіх» проєктів місцевого (регіонального) розвитку програмам, чи лише тих, що мають спільну мету. Решта проєктів підпорядковані завданням плану заходів реалізації стратегії (територіальної). Звертаємо також увагу, що формулювання «можуть реалізуватися» створює додаткову невизначеність для розробників подібних документів.

Загалом з тексту ЗУ «Про засади державної регіональної політики» та розроблених на його виконання Методичних рекомендацій за Наказом № 265 вибудовується ієрархічна структура

документів стратегічного планування регіонального розвитку, що наведена на рис. 2.

Зауважимо, що діюча законодавча та нормативно-правова база з розробки та реалізації програмних документів місцевого розвитку поєднала класифікаційні ознаки нового та старого законодавства (табл. 1).

Таке поєднання документів з планування, на нашу думку, переважніше структуру стратегічного планування регіонального розвитку за видами документів. А за сферами охоплення розвитку планувальні документи нині поєднують територіальний принцип поділу та поділу сфер діяльності. Це робить акценти на різних аспектах розвитку, що дезорієнтуватиме розробників документів. Усунути цю невизначеність можна було б через виокремлення територіального принципу.

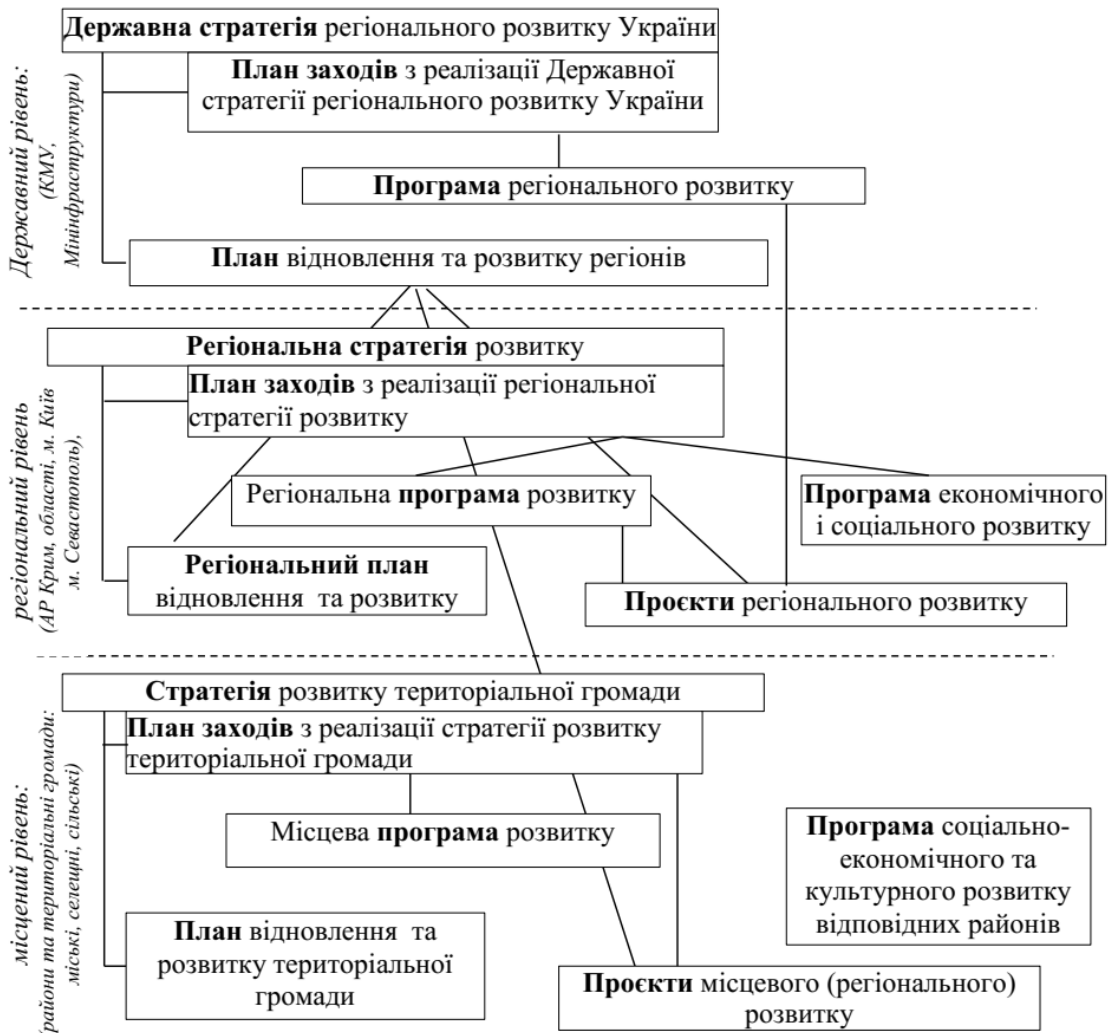

Рис. 2. Ієрархія документів стратегічного планування регіонального розвитку.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [10, 14].

Таблиця 1 - Класифікація документів з планування регіонального розвитку.

Класифікаційні ознаки	Було до реформи	Стало після реформи	Пропозиції змін
За видами документів	– Прогноз – Програма – Прогноз та проєкт бюджету	– Стратегія – План заходів з реалізації стратегії – План відновлення та розвитку – Прогноз – Програма (або сукупність проєктів) – Проєкт – Прогноз та проєкт бюджету	– Стратегія – План заходів з реалізації стратегії або План відновлення та розвитку – Програма* – Проєкт – Прогноз та проєкт бюджету
За сферами охоплення розвитку	– Соціально-економічного (та культурного) – Цільові	– Соціально-економічного (та культурного); – Цільові; – Розвитку регіонів; – Регіонального розвитку; – Місцевого (територіальної громади).	– Розвитку регіонів; – Регіонального розвитку; – Місцевого (територіальної громади).

Примітка: Програма* – це програмний документ, що реалізує оперативну ціль стратегії через сукупність проєктів.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [10-13].

Питання застосування єдиних для всіх програмних та пов'язаних з ними бюджетних документів також потребує уваги. Для покращення ефективності та підзвітності організацій ще наприкінці 1990-х років ООН була започаткована розробка системи управління, орієнтованої на результати. Унаслідок чого сформовано підхід «управління на основі результатів» – «results-based management» (RBM), який у вітчизняній практиці трактується як програмно-цільовий. Під RBM розглядають стратегію управління, де всі суб'єкти управління, які здійснюють прямий чи опосередкований внесок для досягнення результатів, гарантують, що здійснені ними процеси, продукти чи послуги сприяють досягненню бажаних результатів (цілей або впливів вищого рівня) [19, с. 2]. З 2007 року RBM став одним із основних принципів програмування, поряд з підходами дотримання прав людини, гендерної рівності, екологічної стійкості та розвитку потенціалу [19, с.17].

Такий підхід знайшов своє відображення в управлінні регіональним розвитком в ряді європейських країн: Австрії, Норвегії, Польщі, Румунії, Швейцарії та країнах Балтії. У розвинених країнах, таких як Австралія, Великобританія, Канада, Німеччина, Франція, США, Швеція, Японія RBM-підхід застосовують на державному рівні управління [7].

Досвід застосування цього підходу в Україні порівняно невеликий, понад 10 років. За-

конодавчою основою його використання є Бюджетний кодекс (далі – БК), що запровадив використання програмно-цільового підходу у бюджетному процесі. Так, підпунктом 2 статті 20 БК виокремлено бюджетні програми, відповідальні виконавці бюджетних програм, паспорти бюджетних програм, результативні показники бюджетних програм як складові програмно-цільового методу [20]. Водночас в підпункті 9 статті 20 БК наголошується, що програмно-цільовий метод у бюджетному процесі має середньостроковий період бюджетного планування [20]. Зобов'язання застосування такого методу при складанні проєктів місцевих бюджетів введено в пункті 18 Прикінцевих положень БК з 2017 року для бюджетів, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, та з 2019 року – для місцевих бюджетів, які не мають взаємовідносин з державним бюджетом [20].

Але в процесі планування розвитку регіонів чи територіальних громад, законодавчих норм використання цього підходу не відображено в жодному з розглянутих Законів. І лише у Методичних рекомендаціях за Наказом № 265 зазначено необхідність застосування RBM-підходу. Вказано, що він «передбачає визначення конкретних та вимірюваних результатів діяльності у середньостроковій перспективі, послідовність у реалізації визначених пріоритетів та ефективну координацію зацікавлених сторін» [14]. Нагадуємо, що дія зазначених рекомен-

дацій носить рекомендаційний характер (на відміну від розвинених країн) та поширюється лише на один документ стратегічного планування (місцевого розвитку), не охоплюючи весь процес формування програмних та проєктних документів.

Цікавим вважаємо і питання врегулювання громадянської участі у стратегічному плануванні територіальних громад. Воно ніби розглянуто у Методичних рекомендаціях за Наказом № 265 [14], однак, з точки зору ієрархії нормативно-правових актів, цей документ носить рекомендаційний характер, а не обов'язковий до виконання. Тож вважаємо за необхідне підсилити статус цієї норми через закріплення такої вимоги у ЗУ «Про засади державної регіональної політики». Погоджуємось з думкою дослідників [4, 8], що зазначені акти необхідно посилити відповідальністю посадових осіб за незабезпечення умов громадянської участі у стратегічному плануванні.

Звертаємо увагу, що серед рівнів залучення зацікавлених сторін, таких як комунікація (інформування) – консультування – участь – партнерські відносини – спільні рішення і розробки, визначених Центром ОЕСР з питань підприємництва, малих та середніх підприємств, регіонів та міст [21, с.11-30] діюче законодавство та нормативно-правові акти закріплюють на рівні комунікацій (інформування). Отже, їх удосконалення має поступово формувати умови для посилення спроможності здійснення спільних рішень і розробок.

Не менш важливим завданням вважаємо перегляд законодавчої та нормативно-правової бази на предмет наявності дублювання норм, узгодженості термінів дії документів стратегічного планування регіонального розвитку та порядків розробки програм розвитку.

Згідно зі статтями 4, 6, 7, 10 ЗУ «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [12], передбачено здійснення прогнозу економічного і соціального розвитку України, а також АР Крим, областей, районів, міст. Водночас таке прогнозування є одним із завдань моніторингу державної регіональної політики, визначеним у статті 24 ЗУ «Про засади державної регіональної політики» [10]. Це додатково навантажує органи влади та створює вимоги дублювання документів подібного змісту.

Звертаємо увагу і на узгодження термінів дії документів щодо планування регіонального розвитку. Згідно із ЗУ «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», термін дії прогностичних документів щодо розвитку окремих

галузей (стаття 13), економічного і соціального розвитку України (стаття 6), АР Крим, областей, районів, міст (стаття 10) становить 5 років [12]. Ці терміни узгоджені пунктом 3 Методичних рекомендацій за Наказом № 621 з проведенням чергових виборів Президента України [15]. Термін дії загальнодержавних програм економічного, соціального розвитку, інших державних цільових програм законодавчо не обмежено, а лише має відповідати схваленій Кабінетом Міністрів України концепції державної цільової програми (стаття 7) [13]. При цьому термін дії Програм економічного і соціального розвитку АР Крим, областей, району, міст обмежено одним роком (стаття 11) [12].

Натомість, у статті 8 ЗУ «Про засади державної регіональної політики» визначено, що термін стратегічного планування для Державної стратегії розвитку складає 7 років [10]. Відповідні стратегії регіонів і територіальних громад мають аналогічний строк дії. Планами заходів реалізації відповідних стратегій передбачено поділ строків їх реалізації на два етапи: 3 роки та наступні 4 роки [1, ст. 9, 11; 5, розділ III, п. 3.2]. Для Програм регіонального розвитку, що спрямовані на досягнення визначених Державною стратегією регіонального розвитку України цілей, визначено середньостроковий період планування [1, ст.1, п.8], що складає 3-5 років [1, ст.1, п.14]. А для Регіональних програм розвитку (обласних) встановлено довгостроковий період планування [1, ст.1, п.12], який триває понад 5 років [1, ст.1, п.14]. Період планування для Проєктів регіонального розвитку та Проєктів місцевого (регіонального) розвитку не визначено.

Отже, можемо визнати, що період стратегічного планування є ширшим, ніж період прогнозів Програми регіонального розвитку із середньостроковим періодом планування, але Регіональні програми розвитку нижчого підпорядкування (обласні) мають довгостроковий період планування. Програми регіонального розвитку є фактично аналогом загальнодержавних програм економічного, соціального розвитку, інших державних цільових програм, але мають різні періоди планування (середньостроковий проти короткострокового (щорічно)). Регіональні програми розвитку мають фактичний аналог у вигляді Програми економічного і соціального розвитку АР Крим, областей, району, міст (з різницею у переліку міст), які також мають різні періоди планування (довгостроковий проти короткострокового (щорічно)).

Вважаємо, що логічним є запровадження довгострокового планування для стратегій (7 років), середньострокового – для програм (3 або 4 роки, згідно з етапами Плану заходів

з реалізації відповідних стратегій) та коротко-строгового – для проєктів (1-2 роки).

Досліджуючи взаємозв'язок між видами програмних документів у системі планування розвитку на всіх рівнях управління (державному/регіональному/територіальному (місцевому)), звертаємо увагу на слабкість публічних інституцій. На цей недолік вказано і в обґрунтуванні Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [18]. В документі наголошено, що «нагальним є питання побудови ефективної взаємопов'язаної системи документів стратегічного, програмного та бюджетного планування на центральному та місцевому рівні... Механізм взаємоузгодження таких документів практично відсутній».

Пунктом 2 статті 7 ЗУ «Про засади державної регіональної політики» вирішено частково цю проблему, виокремивши систему стратегічного планування [10], що узгоджує їх на центральному, регіональному та місцевому рівнях. Переважно встановлені зв'язки між відповідними стратегіями та програмними документами з їх реалізації на різних рівнях управління.

Однак, в цьому Законі роз'яснень щодо унормування повноважень суб'єктів державної регіональної політики, фінансового забезпечення, моніторингу та оцінювання з формування та реалізації «програм економічного і соціального розвитку» не наведено. В пункті 9 статті 10 [10] вказано лише підпорядкованість програмних документів, таких, як регіональні програми розвитку та програми економічного і соціального розвитку планам заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку. А щодо «програм соціально-економічного та культурного розвитку» відповідних районів вказано лише на повноваження районних рад у їх затвердженні (стаття 16, пункт 3) [10].

Крім того, чіткого взаємозв'язку програмних документів, таких як Програма регіонального розвитку, що пов'язана з Планом заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України, та План відновлення та розвитку регіонів, на державному рівні не встановлено. Аналогічного зв'язку немає на регіональному рівні між Регіональною програмою розвитку, підпорядкованою Плану заходів з реалізації регіональної стратегії розвитку, або Програмою економічного і соціального розвитку з одного боку, та Регіональним планом відновлення та розвитку, з іншого боку. Теж стосується і зв'язків на місцевому рівні між Місцевою програмою розвитку чи Програмою соціально-економічного та культурного розвитку певних районів щодо Плану відновлення та розвитку територіальної громади.

Звертаємо також увагу, що не визначено для території, за якими функціональними ознаками (відновлення; з особливими умовами для розвитку; регіональні полюси зростання; сталого розвитку) розробляється План заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України, а для яких - План відновлення та розвитку регіонів.

Зазначасмо також, що статтею 2 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» визначено принцип самостійності для місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування при розробленні, затвердженні та виконанні прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Однак, серед суб'єктів місцевої влади (державної та самоврядування) в тексті Закону виділяються лише міські. Тобто, в нинішній редакції дія Закону не поширюється на органи управління сільських та селищних територіальних громад в частині формування прогнозних і програмних документів економічного, соціального розвитку.

Але за підпунктом 22 статті 26 ЗУ «Про місцеве самоврядування» серед виключних компетенцій не лише міських, а й селищних та сільських рад є «затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування» [11], що розроблені відповідними виконавчими комітетами.

Неврегульованою вважаємо нормативно-правову базу і щодо місцевих цільових програм розвитку територіальних громад (селищних і сільських), покликаних сприяти розвитку окремих галузей або розв'язувати специфічні проблеми, актуальні для громади.

Оскільки Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» передбачено систему прогнозних і програмних документів лише щодо економічного і соціального розвитку, то щодо цільових програм розроблено спеціальний ЗУ «Про державні цільові програми». Статтею 1 цього Закону передбачено поділ цільових програм на [13]:

- загальнодержавні програми (економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля);
- інші програми, метою яких, серед іншого, є розв'язання проблем розвитку «адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки».

Нормами цього Закону (стаття 3) уточнено, що «Державні цільові програми можуть бути спрямовані на розв'язання інших проблем, у тому числі, регіонального розвитку, що мають державне значення» [13]. При цьому ініціаторами розробки державних цільових програм визначено як центральні, так і місцеві органи виконавчої влади (стаття 6) [13].

Однак, місцеві цільові програми спрямовані на розв'язання специфічних проблем саме територіальних громад (у фокусі нашої уваги - сільські та селищні) та часто не мають загальнодержавного значення. Тобто, у нинішньому формулюванні дія ЗУ «Про державні цільові програми» лише декларує право на місцевому рівні формувати цільові програми, які б мали державне значення та не враховує засади розроблення, затвердження та виконання місцевих цільових програм.

При цьому в ЗУ «Про місцеве самоврядування» визначено повноваження сільських, селищних, міських рад не лише щодо затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, а також і до «цільових програм з інших питань місцевого самоврядування» [11]. Тобто, ініціаторами їх розробки виступають органи місцевого самоврядування, та й фінансуються такі програми переважно з місцевих бюджетів.

Тож, за відсутності спеціального законодавчого акту, який би регламентував порядок розробки та реалізацію місцевих цільових програм на місцевому рівні, органи місцевого самоврядування селищних та сільських територіальних громад керуються нормами ЗУ «Про державні цільові програми» та Постановою КМУ від 31.01.2006 № 106 (в редакції від 17.09.2020) «Про затвердження порядку розроблення та виконання державних цільових програм». Ця постанова визначає структуру програм, порядок їх розробки та моніторингу виконання [17].

Тобто, існує об'єктивна необхідність закріпити за органами місцевого самоврядування повноваження формування та реалізації місцевих цільових програм, унормувати порядок їх розробки та моніторингу виконання.

Врешті, співставляючи ієрархію програмних документів, визначених ЗУ «Про засади державної регіональної політики» та ЗУ «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», можемо виокремити такі недоліки останнього:

- не охоплює всю систему документів стратегічного планування регіонального роз-

витку (стратегія – програма – проект – бюджет), розглядає лише програми та прогнози;

- не в повній мірі встановлює взаємозв'язок прогнозних та програмних документів. Не має прямого посилання, для розроблення яких програмних документів використовуються прогнози розвитку окремих галузей економіки та прогнози економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст;

- розглядає програмні документи, розробка яких лише у повноваженнях органів державної влади, залишаючи поза увагою аналогічні програмні документи, які формують органи місцевого самоврядування;

- дублює підпункт 3 пункту 1 у статті 24 ЗУ «Про засади державної регіональної політики», яка визначає одним із завдань моніторингу державної регіональної політики «прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів». Відмінність лише у переліку міст, для яких мають здійснюватись прогнози;

- основні елементи, що повинні бути відображені в прогнозних документах (статті 6, 7, 10) [12], включає аналітична частина Стратегії за ЗУ «Про засади державної регіональної політики» (стаття 8, пункт 3, підпункт 1 та стаття 10, підпункт 2, підпункт 1) [11].

Окреслені результати дослідження дозволяють вважати доречними такі зміни до законодавчої та нормативно-правової бази планування розвитку регіонів і територій:

- доповнити ЗУ «Про державні цільові програми» положеннями ЗУ «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» щодо прогнозів розвитку галузей економіки;

- доповнити ЗУ «Про засади державної регіональної політики» положеннями ЗУ «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» щодо формування прогнозів та програмних документи економічного і соціального розвитку на державному й регіональному рівнях»;

- допрацювати Порядок розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад (Наказ Міністерства розвитку громад та територій України №265 від 21.12.2022) в частині посилення відповідальності посадових осіб за незабезпечення умов громадянської участі у стратегічному плануванні. Підвищити статус цього документу через Постанову КМУ;

- розробити Методичні рекомендації щодо порядку розроблення, затвердження,

реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації місцевих програм розвитку, проектів місцевого (регіонального) розвитку та складання проектів Бюджетної декларації та державного бюджету.

Висновки. Реформа системи управління, проведена у 2014-2019 рр, покликана розширити свободу дій місцевої влади. Зокрема, було змінено засади планування розвитку регіонів та територіальних громад, в тому числі сільських. Для цього наявну сукупність законодавчих та нормативно-правових актів доповнено новими. Тобто, діюче законодавство в цій сфері поєднало норми розробки та реалізації програмних документів місцевого розвитку.

На нашу думку, це переважило структуру стратегічного планування регіонального розвитку за видами документів та за сферами охоплення розвитку. Усунути цю невизначеність можна було б через зменшення видів програмних документів та виокремлення територіального принципу поділу планувальних документів.

При цьому питання застосування єдиного підходу для всіх програмних та пов'язаних з ними документів (бюджетних) залишається нерозв'язаним. Використання програмно-цільового підходу хоча і запроваджено у бюджетному процесі, але в процесі планування розвитку регіонів чи територіальних громад має рекомендаційний характер (на відміну від розвинених країн). До того ж, дія таких рекомендацій поширюється лише на один з документів стратегічного планування (місцевого розвитку), не охоплюючи весь процес формування програмних та проектних документів.

Крім того, виявлено, що не повністю врегульованою залишається можливість громадянської участі у стратегічному плануванні територіальних громад. Ця норма в діючому законодавстві та нормативно-правових актах також є рекомендаційною та ідентифікується на найнижчому рівні участі в управлінні: комунікацій (інформуванні).

У законодавчій та нормативно-правовій базі щодо планування розвитку регіонів та територіальних громад також виявлено дублювання норм, неузгодженості термінів дії документів стратегічного планування регіонального розвитку та порядків розробки програм розвитку.

Усунення виявлених недоліків документів стратегічного планування регіонального розвитку можна здійснити через удосконалення ієрархії та посилення зв'язків між програмними документами розвитку регіонів і територіальних громад, застосування єдиного підходу у планувальному й бюджетному процесі, по-

силенні відповідальності посадових осіб за незабезпечення умов громадянської участі у стратегічному плануванні, а також усунення суперечностей в чинному законодавстві. Вважаємо, що ці зміни посилять спроможність представників місцевої влади напрацьовувати дієві інструменти планування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Россоха В., Плотнікова М. Розвиток сільських територій України в умовах децентралізації управління: стан, проблеми, перспективи. Економічний дискурс. 2018. Випуск 4. С. 41-53. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/9594/1/ED_2018_4_41-53.pdf (дата звернення: 18.02.2023 р.).

2. Бурик З. Стратегічне планування розвитку територій, як інструмент управління. *Публічне урядування*. 2020. № 5 (25). С. 53-62. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-5\(25\)-53-62](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-5(25)-53-62) (дата звернення: 10.02.2023 р.).

3. Федуняк І., Підлужна О. Нормативно-правове забезпечення державної підтримки сталого розвитку сільських територій та туризму. *Ефективна економіка*. 2019. № 10 DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.10.48> (дата звернення: 13.02.2023 р.).

4. Сава А. П. Нормативно-правове забезпечення управління розвитком сільських територій. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 87-93 URL: <http://eapk.org.ua/contents/2018/06/87> (дата звернення: 10.02.2023 р.).

5. Колесник Т. В. Регіональне програмування як дієвий інструмент сталого розвитку сільських територій. *Економіка. фінанси. менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 3. С. 44-61 URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/23565.pdf> (дата звернення: 19.02.2023 р.).

6. Гайдученко С. О. Управління потенціалом розвитку сільських територій України в умовах незавершених реформ децентралізації. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 1(19). С. 91-102. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)-91-102](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19)-91-102).

7. Обсерваторія демократії. Програмно-цільовий підхід у місцевому самоврядуванні – інструмент розвитку громад. *Громадський простір: веб-сайт*. URL: <https://www.prostir.ua/?library=prohramno-tsilovyj-pidhid-u-mistsevomu-samovryaduvanni-instrument-rozvytku-hromad> (дата звернення: 1.02.2023 р.).

8. Обсерваторія демократії. Нормативно-правове забезпечення розробки стратегій громад: колізії та проблеми. *LB.ua: веб-сайт*. URL: https://lb.ua/blog/observatory_democracy/483923_normativnopravove_zabezpechennya.html (дата звернення: 21.02.2023 р.).

9. Обсерваторія демократії. Місцеві програми територіальних громад: проблеми нормативно-правового забезпечення *LB.ua: веб-сайт*. URL: https://lb.ua/blog/observatory_democracy/480269_mistsevi_programi_teritorialnih.html (дата звернення: 23.02.2023 р.).

10. Про засади державної регіональної політики: Закон України № 156-VIII (в редакції від 27.07.2022) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BD%D0%BE-%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2#w1_1 (дата звернення: 5.02.2023 р.).

11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР (в редакції від 01.01.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BD%D0%BE-%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9+%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D1%96%D0%B4#Text> (дата звернення: 8.02.2023 р.).

12. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України № 1602-III (в редакції від 02.12.2012) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-iii#Text> (дата звернення: 8.02.2023 р.).

13. Про державні цільові програми: Закон України № 1621-IV (в редакції від 24.10.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text> (дата звернення: 8.02.2023 р.).

14. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад: Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 21.12.2022р. № 265 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN075720> (дата звернення: 25.02.2023 р.).

15. Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проектів Бюджетної декларації та державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 621 (в редакції від 11.01.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2023 р.).

16. Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 932 (в редакції від 01.02.2019) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC-%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2#w2_12 (дата звернення: 10.02.2023 р.).

17. Про затвердження порядку розроблення та виконання державних цільових програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 №106 (в редакції від 17.09.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.02.2023 р.).

18. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних і

програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України від 30.03.2016 №75 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text> (дата звернення: 12.02.2023 р.).

19. Harmonizing RBM concepts and approaches for improved development results at country level: Results-based management handbook / The United Nations Development Group. October 2011. 58 p. URL: <https://unsdg.un.org/sites/default/files/UNDG-RBM-Handbook-2012.pdf> (дата звернення: 1.03.2023 р.).

20. Бюджетний кодекс України (в редакції від 01.01.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n407> (дата звернення: 1.03.2023 р.).

21. OECD (2019), OECD Principles in Urban Policy, OECD Publishing, Paris. Retrieved from <https://www.oecd.org/cfe/cities/OECD-principles-on-urban-policy-Russian.pdf> [in Russian].

22. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF/print> (дата звернення: 22.02.2023 р.).

REFERENCES

1. Rossokha, V. & Plotnikova, M. (2018). Rozvytok silskykh terytorii Ukrainy v umovakh detsentralizatsii upravlinnia: stan, problemy, perspektyvy [Development of rural areas of Ukraine in conditions of decentralization of management: state, problems, prospects]. *Economic discourse*, Issue 4, 41-53. Retrieved from http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/9594/1/ED_2018_4_41-53.pdf [in Ukraine].

2. Buryk, Z. (2020). Stratehichne planuvannya rozvytku terytorii, yak instrument upravlinnia [Strategic planning of territorial development as a management tool]. *Public administration*, no. 5 (25). 53-62. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-5\(25\)-53-62](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-5(25)-53-62) [in Ukraine].

3. Feduniak, I. & Pidluzhna, O. (2019). Normatyvno-pravove zabezpechennia derzhavnoi pidtrymky staloho rozvytku silskykh terytorii ta turyzmu [Regulatory and legal provision of state support for the sustainable development of rural areas and tourism]. *Efficient economy*. no. 10. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.10.48> [in Ukraine].

4. Sava, A. P. (2018). Normatyvno-pravove zabezpechennia upravlinnia rozvytkom silskykh terytorii [Normative and legal provision of management of the development of rural areas]. *Ekonomika APK*, no. 6. 87-93. Retrieved from <http://eapk.org.ua/contents/2018/06/87> [in Ukraine].

5. Kolesnyk, T. V. (2019). Rehionalne prohramuvannya yak diievyi instrument staloho rozvytku silskykh terytorii [Regional programming as an effective tool for sustainable development of rural areas]. *Economy. finances. management: topical issues of science and practice*, no. 3, 44-61. Retrieved from <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/23565.pdf> [in Ukraine].

6. Hayduchenko, S. O. (2022). Upravlinnia potentsialom rozvytku silskykh terytorii Ukrainy v umovakh nezavershenykh reform detsentralizatsii [Management of the development potential of rural areas of Ukraine in the conditions of unfinished decentralization reforms]. *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*. 1(19). 91-102. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)-91-102](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19)-91-102) [in Ukraine].

7. Democracy Observatory. (2021). The programmatic approach in local self-government is a tool for community development. *Public Space: Website*. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?library=prohramno-tsilovyj-pidhid-u-mistsevomu-samovyadvani-instrument-rozvytku-hromad> [in Ukraine].

8. Democracy Observatory. (2021). Regulatory and legal support for the development of community strategies: conflicts and problems. *LB.ua: Website*. Retrieved from https://lb.ua/blog/observatory_democracy/483923_normativnopravove_zabezpechennya.html [in Ukraine].

9. Democracy Observatory. (2021). Local programs of territorial communities: problems of regulatory and legal support *LB.ua: Website*. Retrieved from https://lb.ua/blog/observatory_democracy/480269_mistsevi_programi_teritorialnih.html [in Ukraine].

10. Law of Ukraine on the principles of state regional policy. No. 156-VIII (as amended on 2022, July 27) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BD%D0%BE-%D1%86%D1%96%D0%B%D1%8C%D0%BE%D0%B2#w1_1 [in Ukraine].

11. Law of Ukraine on local self-government in Ukraine. No. 280/97-VR (as amended on 2023, January 1.) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%BF%D1%80%D1%80?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BD%D0%BE-%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9+%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D1%96%D0%B4#Text> [in Ukraine].

12. Law of Ukraine on state forecasting and development of economic and social development programs of Ukraine, no. 1602-III (as amended on 2012, February 12.) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-iii#Text> [in Ukraine].

13. Law of Ukraine on state targeted programs, no. 1621-IV(as amended on 2020 October 24) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text> [in Ukraine].

14. Order of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine on the approval of methodological recommendations regarding the procedure for the development, approval, implementation, monitoring and evaluation of the implementation of strategies for the development of territorial communities, no. 265 (2022, December 21) Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/FN075720> [in Ukraine].

15. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the development of forecast and program

documents of economic and social development and the preparation of projects of the Budget Declaration and the state budget, no. 621 (as amended on 2022, January 11) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-%D0%BF#Text> [in Ukraine].

16. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the Procedure for the development of regional development strategies and action plans for their implementation, as well as monitoring and evaluation of the effectiveness of the implementation of the specified regional strategies and action plans, no. 932 (as of February 1, 2019) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC-%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2#w2_12 [in Ukraine].

17. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the procedure for the development and implementation of state target programs, no. 106 (as of September 17, 2020) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-%D0%BF#Text> [in Ukraine].

18. Order of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Housing of Ukraine on the approval of Methodological recommendations on the formation and implementation of forecast and program documents for the socio-economic development of the united territorial community no. 75, 2016, March 30 Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text> [in Ukraine].

19. Harmonizing RBM concepts and approaches for improved development results at country level: Results-based management handbook / The United Nations Development Group. October 2011. 58 p. Retrieved from <https://unsdg.un.org/sites/default/files/UNDG-RBM-Handbook-2012.pdf> [in English].

20. Budget Code of Ukraine (as amended from 2023, January 1). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n407> [in Ukraine].

21. OECD (2019), OECD Principles in Urban Policy, OECD Publishing, Paris. Retrieved from <https://www.oecd.org/cfe/cities/OECD-principles-on-urban-policy-Russian.pdf> [in Russian].

22. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027, no. 695. (August 5, 2020) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF/print> [in Ukraine].

Planning the development of rural areas: collisions of regulatory and legal support Pokhlyenko N.

The reform of the territory management system in Ukraine significantly expanded the powers of local authorities to increase their capacity to solve a number of socio-economic problems of rural areas. Both approaches to development planning and the document flow of its support has been changed.

The purpose of the study is to identify inconsistencies in the legislative and regulatory framework regarding the requirements for the development of planning

documents for the development of regions and territorial communities, as well as to develop proposals for their elimination.

It was established that the corresponding update of legislation combined the classification features of the new and the old: the number of types of documents that should be formed by local self-government bodies has been increased and the scope of development coverage has been expanded. Believe that this overloads the document flow structure in strategic planning. It was established that using the program-target approach which was introduced in the budget process does not apply to the entire system of planning documents for the development of regions or territorial communities and has a recommendatory character. The need of regulating civil participation in the strategic planning of territorial communities was confirmed by strengthening the status of such a norm by enshrining it in legislation, as well as the transition from the level of informing the public to strengthening the ability to implement joint decisions and developments. In the course of research was revealed duplication of norms, inconsistency of terms of validity of strategic regional development planning documents, lack of uniform procedures for creating development programs, which have been forming by executive power bodies and local self-government bodies. The obsolescence and inconsistency of the norms of the Law of Ukraine "On state forecasting and devel-

opment of economic and social development programs of Ukraine" in relation to the Law of Ukraine "On the principles of state regional policy" regarding the construction of a hierarchy of program documents for the development of territorial communities was noticed.

The expediency of establishing the powers of formation and implementation of local target programs by local self-government bodies, standardizing the procedure for their development and monitoring of implementation has been substantiated. It is proposed to supplement the Law of Ukraine "On the principles of state regional policy" in terms of requirements for the formation of forecasts and program documents of economic and social development at the state and regional level; finalize the Procedure of developing, approving, implementing, monitoring and evaluating the implementation of strategies for the development of territorial communities in terms of increasing the responsibility of officials for not ensuring the conditions for citizen participation in strategic planning; develop methodological recommendations regarding the procedure of development, approval, implementation, monitoring and evaluation of the implementation of local development programs, local (regional) development projects.

Key words: regulatory and legal support, Local Government, strategic management and planning, territorial communities, management of community potential.

Copyright: Похиленко Н.М. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Похиленко Н.М.

<https://orcid.org/0000-0002-0255-001X>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 314.117:004.9:338.43(1-22)
JEL C81 J11 O18 R11

Інформаційне забезпечення розвитку сільських територій: методологічні засади використання даних адміністративних реєстрів для проведення переписів сільського населення

Сатир Л.М. , Задорожна Р.П. , Кепко В.М. , Стаднік Л.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

 Задорожна Р.П. E-mail: ruslana.zadorozhna@gmail.com

Сатир Л.М., Задорожна Р.П., Кепко В.М., Стаднік Л.І. Інформаційне забезпечення розвитку сільських територій: методологічні засади використання даних адміністративних реєстрів для проведення переписів сільського населення. Економіка та управління АПК. 2023. № 1. С. 145–158.

Satyr L., Zadorozhna R., Kepko V., Stadnik L. Information support for rural areas development: methodological principles of using administrative registers' data for conducting rural population censuses. AIC Economics and Management. 2023. № 1. PP. 145–158.

Рукопис отримано: 24.04.2023 р.
Прийнято: 02.05.2023 р.
Затверджено до друку: 25.05.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-145-158

У статті висвітлено роль перепису населення як головного офіційного джерела даних щодо чисельності населення, зокрема, того, що проживає в сільській місцевості, та його основних характеристик. Обґрунтовано роль статистичних даних в інформаційному забезпеченні розвитку сільських територій. Здійснено порівняння демографічних та соціально-економічних характеристик сільського і міського населення за період 2000–2021 рр.

Узагальнено принципи індивідуального обліку, одночасності, універсальності, отримання даних з малих районів та періодичності як засадничі, на яких ґрунтується проведення перепису населення як одного з основних напрямків діяльності офіційної статистики.

Охарактеризовано основні форми перепису населення з методологічної точки зору – традиційний, комбінований та реєстровий переписи. Доведено об'єктивність переходу від традиційного до перепису на основі адміністративних реєстрів. Висвітлено сутність адміністративного реєстру як систематичного збору даних на рівні окремих одиниць, організованого таким чином, що уможливорює його оновлення. Для того, щоб вважати перепис населення проведеним на основі реєстрів, мають бути використані реєстр населення та реєстр житлового фонду.

Висвітлено вимоги до адміністративних даних, котрі уможливають їх використання для потреб перепису населення: ці дані мають бути повними, точними, пов'язуваними, актуальними, містити потрібні змінні. З огляду на те, що дані реєстрів збираються для нестатистичних цілей, необхідно вжити додаткових заходів, щоб уможливити їх використання для цілей перепису. Це заходи як методологічного, так і юридичного та технічного характеру.

Виконано порівняльний аналіз переваг та недоліків традиційного та реєстрового переписів. Основними перевагами перепису на основі реєстрів є зменшення витрат, кращі можливості оновлення даних, проведення перепису частіше і швидше, підвищення точності даних шляхом інтеграції інформації з різних реєстрів.

Проаналізовано передумови переходу від традиційного перепису населення до перепису на основі реєстрів. Висвітлено напрацювання північноєвропейських країн, досвід яких щодо практики проведення переписів населення за даними адміністративних реєстрів є найбільш вагомим; окреслено перспективи його використання Державною службою статистики України для проведення перепису населення раунду 2030 року в реєстровому форматі.

Ключові слова: сільські території, сільська територіальна громада, перепис населення, традиційний перепис, комбінований перепис, реєстровий перепис, адміністративний реєстр.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Перепис населення є спеціально організованим статистичним спостереженням, проведення якого забезпечує отримання офіційної статистичної інформації щодо чисельності та складу населення країни. Дані перепису слугують відправною точкою для поточного обліку населення в міжпереписний період.

Перепис населення має всезагальний характер, тобто обліку підлягають усі особи, котрі на визначений час перебувають на території країни. Організація та проведення перепису здійснюються централізовано, одним законодавчо визначеним органом (в Україні – Державною службою статистики).

Важливість та інформаційна цінність перепису населення полягає не лише в забезпеченні даних про кількісні та якісні характеристики населення країни, але й в тому, що вони можуть бути забезпечені на декількох рівнях узагальнення: загальнонаціональному, регіональному та місцевому. Останній зумовлює важливість даних перепису для об'єднаних територіальних громад, зокрема, сільських та селищних, в контексті процесів децентралізації в Україні. Розподіл населення за типом місцевості (сільські та міські населені пункти) є одним з головних демографічних вимірів, що враховується при проведенні переписів населення. Знання особливостей розміщення населення на території країни, його щільності, тенденцій природного та механічного руху, економічної активності, розподілу за етнічним походженням, сімейним станом, рівнем освіти, джерелами засобів існування тощо, необхідно державним інституціям для забезпечення стійкого та збалансованого розвитку як країни в цілому, так і окремих її регіонів та конкретних населених пунктів.

При цьому планування соціально-економічного розвитку міських та сільських територіальних громад потребує врахування специфічності умов проживання у великих та малих містах, в сільській місцевості. Відтак наявність достовірних статистичних даних про чисельність та характеристики населення, які забезпечують перепис населення, є необхідною передумовою для напрацювання аргументованих управлінських рішень.

Загальносвітова практика передбачає регулярне проведення переписів у форматі так званих раундів (один раз на десятиріччя). З кінця ХХ ст. набуває поширення проведення перепису населення не в традиційний спосіб – обходом тимчасовим переписним персоналом місць проживання громадян та їх опитуванням, а за даними адміністративних реєстрів.

Проблематика проведення переписів населення на основі реєстрів є широко досліджуваною зарубіжними вченими [1-8]. З огляду на те, що найбільший досвід на сьогодні накопичений північноєвропейськими країнами, значний масив публікацій присвячений практиці проведення реєстрових переписів саме в них.

Останнім часом активно долучились до вивчення можливостей використання даних адміністративних реєстрів і українські статистики та демографи [9-15]. Особливий інтерес до реєстрових переписів в Україні зумовлений існуючими в державі проблемами (зокрема, фінансового характеру), через які за роки незалежності було проведено лише один перепис населення – у 2001 р. У найбільш представницькому, з точки зору охоплення населення земної кулі (93 %) раунді переписів населення та житлового фонду 2010 р. Україна не брала участі [15, с. 43]. Запланований на 2011 р. другий Всеукраїнський перепис населення шість разів поспіль переносився на більш пізні періоди, проте так і не був проведений [16].

Наприкінці 2020 р. Кабінет Міністрів України розпорядженням № 1542-р [17] погодився з пропозицією Державної служби статистики України щодо проведення перепису населення у 2023 р. Згідно з цим розпорядженням, наказом Держстату від 5 січня 2022 р. № 2 [18] було затверджено Програму Всеукраїнського перепису населення 2023 р. з понад 50 питаннями, котрі відповідають вимогам українського законодавства та узгоджуються з базовими регламентами Європейського Союзу [19].

Однак з огляду на російську військову агресію, проведення перепису населення в Україні в найближчі роки неможливо. За оцінюванням експертів, його доцільно проводити орієнтовно через два роки після закінчення війни [20].

Враховуючи масштабні соціальні потрясіння, втрати та міграційну активність українців внаслідок воєнних дій, застосування методології переписів на основі адміністративних реєстрів для отримання даних про основні соціо-демографічні характеристики населення наразі є особливо актуальним.

У вітчизняній практиці вже є досвід використання даних адміністративних реєстрів з метою визначення чисельності населення: у 2019 р. зусиллями проектної групи, до складу якої увійшли, зокрема, представники Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, Кабінету Міністрів України та Державної служби статистики України, було виконано оцінювання чисельності наявного населення України станом на 01.12.2019 р. [21]. Дослідження було виконане

трьома методами, в кожному з яких використовувались дані певних адміністративних реєстрів, а саме: Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, Єдиного державного реєстру отримувачів субсидій, Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, Державного реєстру актів цивільного стану громадян, Єдиного державного демографічного реєстру.

Однак, попри узгодженість результатів, отриманих за трьома використаними методами, методологія проведення дослідження, як і здатність подібних спроб замінити традиційний перепис населення, викликали багато сумнівів та нарікань з боку української професійної спільноти. Відтак, суперечливість між світовими тенденціями та українською практикою останніх десятиріч актуалізує необхідність дослідження *best practices* в царині проведення переписів населення в інноваційних формах.

Мета дослідження. Метою дослідження є вивчення перспектив удосконалення методології проведення переписів населення шляхом використання даних адміністративних реєстрів у контексті поліпшення інформаційного забезпечення розвитку сільських територій.

Матеріал і методи дослідження. Інформаційну основу дослідження склали напрацювання Статистичної комісії Організації Об'єднаних Націй, Європейської економічної комісії ООН, Конференції європейських статистиків ООН та Фонду ООН у галузі народонаселення. Досвід переходу статистичних служб світу від традиційного до реєстрового перепису населення досліджувався за публікаціями міжнародних статистичних організацій, вітчизняних та зарубіжних науковців та практиків.

Практика організації статистичних робіт щодо проведення переписів населення в Україні та підготовки до переходу на реєстровий перепис вивчалась за матеріалами Державної служби статистики, інших органів державної влади України та за відкритими джерелами з проблематики дослідження в мережі «Інтернет».

Дослідження виконано на основі системного підходу. Для досягнення мети дослідження застосовано методи аналізу, синтезу, порівняння, теоретичного узагальнення, а також абстрактно-логічний та історичний як загальнонаукові методи теоретичного дослідження

Результати дослідження та обговорення. Попри стійкі тенденції урбанізації останніх десятиріч внаслідок зростання чисельності населення Землі, розвитку технологій і зміни способу життя, важливість сільських територій для

забезпечення стійкого економічного розвитку людства залишається беззаперечною, оскільки саме завдяки сільським територіям забезпечується продовольча безпека; вони здійснюють значний внесок до економічного та соціального добробуту, сприяють підтриманню високого рівня розвитку окремих регіонів тощо.

Відтак, вивчення сільського населення з точки зору його чисельності та основних демографічних, етнічних, освітніх, економічних характеристик є одним з головних завдань статистичного обліку.

Як і щодо дослідження аналогічних характеристик громадян, які проживають у міських поселеннях, найбільш повно та якісно вирішується це завдання на основі проведення переписів населення. Держава має балансувати розвиток більш демографічно успішних та депресивних регіонів, підтримуючи позитивні тенденції в перших, та запобігаючи депопуляції - в других.

Статистичні дані про чисельність та характеристики сільського населення дозволяють відслідковувати тренди розвитку сільських територій та вчасно ідентифікувати виклики, що постають перед окремими сільськими громадами.

Нааявність повної та релевантної інформації необхідна органам державного та регіонального управління для оптимізації розподілу ресурсів, планування пріоритетних напрямків соціально-економічного та культурного розвитку громад, зокрема, програм розвитку освіти, культури, охорони здоров'я та соціального захисту.

Наприклад, дані про чисельність сільського населення використовуються при визначенні розміру інфраструктурної субвенції об'єднаної територіальної громади, і у випадку їх недостовірності відбувається недо- або перефінансування. Подібна ситуація виникає і при фінансуванні виборів у сільських громадах, особливо тих, що розташовані поблизу великих міст [22].

Загалом чисельність сільського населення України за період 1939 - 2022 рр. зменшилась з 26,9 млн. осіб до 12,5 млн. осіб, а його частка в усьому населенні країни за цей період скоротилась більш, ніж вдвічі – з 66,4 % в 1939 р. до 30,3 % в 2022 р. [23]. Середньорічний темп зменшення чисельності сільського населення за 1939 - 2022 рр. склав 0,9 %. При цьому впродовж 2000 - 2021 рр. частка сільського населення зменшилась на 2,2 відсоткових пункти (табл. 1).

Порівнюючи загальні коефіцієнти народжуваності в міській і сільській місцевості, слід

відзначити, що з 2015 р. вони демонструють тенденцію до зменшення, проте в 2000-2021 рр. народжуваність у сільських поселеннях була вищою, ніж в містах. Свідченням цього є також значення сумарного коефіцієнта народжуваності. Його максимальне значення для

сільської місцевості спостерігалось у 2017 р.: кожна сільська жінка в середньому впродовж репродуктивного періоду могла народити 1,522 дитини, тоді як для жительок міст найбільше значення цього коефіцієнта складало 1,388 у 2015 р.

Таблиця 1 – Характеристики населення України за типами місцевості в 2000-2021 рр.

	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	Базисний темп зростання
Чисельність наявного сільського населення, млн. осіб	16,1	15,3	14,4	13,3	13,1	13,0	12,9	12,8	12,6	0,785
Частка наявного сільського населення, %	32,6	32,3	31,4	30,9	30,8	30,7	30,6	30,5	30,4	0,933
Загальний коефіцієнт народжуваності за типами місцевості, %:										
- міська	7,2	8,9	10,4	10,4	9,2	8,5	7,9	7,5	7,0	0,972
- сільська	9,2	9,4	11,9	11,3	9,9	9,2	8,5	8,5	7,9	0,859
Сумарний коефіцієнт народжуваності за типами місцевості:										
- міська	0,965	1,120	1,308	1,388	1,283	1,220	1,155	1,133	1,083	1,122
- сільська	1,510	1,460	1,770	1,71	1,522	1,427	1,341	1,355	1,288	0,853
Загальний коефіцієнт смертності за типами місцевості, %:										
- міська	13,8	14,8	13,7	13,2	13,0	13,4	13,4	14,8	17,8	1,290
- сільська	18,8	20,5	18,6	18,0	17,3	17,5	17,2	18,1	19,7	1,048
Загальний коефіцієнт природного приросту за типами місцевості, %:										
- міська	-6,6	-5,9	-3,3	-2,8	-3,8	-4,9	-5,5	-7,3	-10,8	1,636
- сільська	-9,6	-11,1	-6,7	-6,7	-7,4	-8,3	-8,7	-9,6	-11,8	1,229
Квінтільний коефіцієнт фондів за типами місцевості:										
- міська	...	...	3,7	3,3	3,3	3,5	3,6	3,6	3,5	0,946 ¹
- сільська	...	...	3,2	3,1	3,1	3,1	3,2	3,1	3,3	1,031 ¹
Частка населення, що за останні 12 місяців користувались послугами «Інтернету», за типами місцевості:										
- міська	...	...	28,9	58,8	67,7	70,1	77,4	81,0	83,7	2,896 ¹
- сільська	...	...	7,5	30,4	41,7	47,8	55,9	64,3	71,3	9,507 ¹
Житловий фонд за типами місцевості, млн. м ² загальної площі:										
- міська	643,2	669,9	693,0	592,5	599,4	605,5	621,3	624,9	...	0,972 ²
- сільська	371,8	376,5	386,5	381,3	385,4	387,8	390,1	389,9	...	1,049 ²
Середній житловий фонд за типами місцевості, м ² загальної площі:										
- міська	19,3	20,9	22,0	20,0	20,3	20,6	21,2	21,4	...	1,112 ²
- сільська	23,1	24,7	26,8	28,8	29,4	29,8	30,2	30,5	...	1,322 ²

Джерело: Складено авторами за даними Державної служби статистики України [23 - 25]:

¹ в якості базисного періоду використано 2010 рік;

² в якості звітного періоду використано 2020 рік.

Слід відзначити також відмінність у повікових моделях плідності жінок, котрі проживають у містах та в сільській місцевості: городянки схильні народжувати в старшому віці, порівняно з жительками сіл та селищ. У 2021 р. половина міських жінок дітородного віку народжували у віці 29,7 року, тоді як для сільських жінок медіанний вік народження дитини склав 27,1 року [26, с. 36].

Динаміка загальних коефіцієнтів смертності свідчить про підвищення їх рівнів, починаючи з 2018 р. При вищих рівнях загального коефіцієнта смертності в сільській місцевості швидше зростає рівень смертності в містах: у 2021 р. загальний коефіцієнт смертності серед міського населення був в 1,29 раза більшим, ніж у 2000 р. При цьому для сільського населення це перевищення склало тільки 1,048 раза.

Переважаючі процеси смертності над народжуваністю формує від'ємні значення загального коефіцієнта природного приросту населення, що свідчить про звужене відтворення населення України і спричиняє депопуляцію.

Квінтільний коефіцієнт фондів як індикатор майнового розшарування є дещо вищим у містах. Його значення вказують на те, що і в міських, і в сільських поселеннях мінімальні доходи найбільш забезпечених 20 % населення більш, ніж втричі перевищують максимальні доходи 20 % найменш забезпечених громадян. Слід відзначити доволі стійкий рівень цього показника: в містах за період 2010-2021 рр. він коливався у межах 3,3 – 3,7; у сільській місцевості діапазон його значень був ще вужчим і склав 3,1 – 3,3.

Як позитив, слід відзначити випереджаюче зростання рівня проникнення «Інтернету» в сільських поселеннях: якщо в 2010 р. тільки 7,5 % сільського населення вказували, що користувались послугами «Інтернету» впродовж останніх 12 місяців, то в 2021 р. таких громадян було майже в 10 разів більше, - 71,3 %. У містах частка користувачів «Інтернету» за цей період зросла менш, ніж втричі. Це свідчить про вирівнювання можливостей доступу містян та сільських жителів до сучасних комунікаційних технологій. Більш вигідним є також становище жителів сільських територій щодо забезпеченості житлом.

Дані, наведені в табл. 1, отримано здебільшого в результаті поточного обліку населення. Хоча ці дані і дозволяють скласти уявлення про розвиток міських і сільських територій з точки зору демографічних та соціально-економічних характеристик населення, проте більш надійними та інформативними є дані переписів.

З огляду на складнощі з їх проведенням в Україні внаслідок комплексу проблем, існує нагальна потреба пошуку альтернативних можливостей статистичного обліку населення, котрі за своєю інформативною цінністю не поступалися б традиційним переписам.

Вирішення цього завдання може бути забезпечене завдяки використанню інформації, що міститься в адміністративних реєстрах. Наразі в світі накопичено достатній досвід проведення реєстрових переписів та розроблено відповідну методологію збору даних про населення. Статистичні органи країн північної Європи є найбільш досвідченими у виконанні подібних статистичних спостережень. Практика статистичних робіт на основі реєстрів у цих країнах спочатку стосувалась соціальної статистики, а пізніше охопила і статистику господарюючих суб'єктів. Так, центральний реєстр населення в Норвегії було створено ще в 1964 р., а вперше використано в даних перепису у 1970 р.; у Швеції, відповідно, в 1967 р. та 1975 р.; у Данії – в 1968 р. та 1981 р.; у Фінляндії – в 1969 р. та 1970 р. [27, с. 5].

У 1981 р. Данією вперше було проведено перепис населення, базуючись виключно на даних адміністративних реєстрів [27, с. 6], чому передувала тривала підготовча робота. Попри запровадження у 1968 р. центрального реєстру населення та персонального ідентифікаційного номеру (PIN), котрий слугував унікальним ідентифікатором особи, реєстрових даних було недостатньо для виконання усієї програми перепису населення. Дані про стать особи, її вік, місце народження, адресу, громадянство та сімейний стан були доступними, проте бракувало інформації щодо житлових умов, зайнятості та освіти [4, с. 41-42]. З огляду на це, черговий перепис населення (з 1901 р. вони відбувались в Данії один раз на п'ять років) у 1970 р. було вирішено провести в традиційній формі. Програма перепису 1976 р. також ще була неповною: хоча завдяки запровадженню податкового реєстру (1970 р.) та бізнес-реєстру (1975 р.) дані щодо зайнятості (отримані на рівні підприємства) вже були доступними, необхідних адміністративних даних щодо освіти та житлових умов особи на той час ще не існувало. Проте після перепису 1976 р. та запровадження в 1977 р. житлового реєстру зникли сумніви щодо можливості проведення переписів населення виключно за даними адміністративних реєстрів, що і було реалізовано в Данії у 1981 р. [4, с. 42].

Другою країною, котра почала використовувати виключно реєстрові дані зі статистич-

ними цілями щодо переписів, стала Фінляндія в 1990 р. [27, с. 6]. Найважливішу роль в цьому відіграли центральний реєстр населення, реєстр будівель та житлових приміщень, реєстр підприємств та установ, підсилені даними пенсійного та податкового обліку, реєстрів безробітних та студентів [5, с. 3].

Серед піонерів реєстрових переписів населення були також Норвегія та Швеція. Проте, якщо в Данії та Фінляндії населення загалом позитивно сприйняло ідею використання адміністративних відомостей для проведення переписів населення [28, с. 7-8], то в Швеції та Норвегії в 1970-х роках розгорнулись суспільні дискусії з цього питання [27, с. 8].

Питання надання державним інституціям доступу до персональних даних громадян в останні десятиріччя стало більш чутливим, ніж раніше [29, с. 5]. Так, у Західній Німеччині внаслідок дебатів щодо сумісності збору персональних даних в рамках перепису та права на недоторканність приватного життя відбувся бойкот перепису 1983 р., в результаті чого він був перенесений на 1987 р. [6, с. 176], а перепис раунду 2000 р. в країні (єдиний в Європейському Союзі) взагалі не проводився. Черговий перепис відбувся вже у 2011 р., після об'єднання Східної та Західної Німеччини. Під час його проведення більшість даних було отримано з реєстрів паспортних столів та Федерального відомства зайнятості.

Отже, наразі в світі використовується три види перепису населення: традиційний, комбінований та перепис, заснований на реєстрах (рис. 1).

Традиційний перепис є найбільш інформативним, ретельно розробленим, складним та витратним спостереженням з-поміж усіх, які виконуються національними статистичними службами. Еволюція статистичних підходів до методів збору даних про населення втілюється у поступовій заміні традиційного перепису переписом, що базується на даних адміністративних реєстрів. Комбінований вид перепису населення є проміжним варіантом, котрий може використовуватись на етапі переходу від традиційного до реєстрового перепису. За досвідом країн-піонерів, використання реєстрових переписів, розбудова системи адміністративних реєстрів, придатних для використання з цілями перепису населення, потребувала 15 - 20 років.

Реєстр є систематичним збором даних на рівні одиниць (осіб, житлових приміщень, підприємств і т. ін.), організований в такий спосіб, щоб забезпечити можливість його оновлення. Під оновленням реєстру розуміється обробка інформації, котра може бути розпізнана, з метою створення, внесення нових даних, виправлення чи розширення реєстру, тобто відстеження будь-яких змін у даних, котрі описують досліджувані одиниці та їх властивості [27, с. 15].

Адміністративні дані, що містяться в таких реєстрах, зазвичай збираються державними відомствами чи іншими організаціями для здійснення різноманітних реєстраційних та облікових процедур, при наданні певних адміністративних послуг. В Україні адміністративні реєстри ведуться Державною податковою службою, Пенсійним фондом, Міністерствами закордонних справ, юстиції тощо.

Традиційний перепис	Комбінований перепис	Реєстровий перепис
Перепис, заснований на прямому підрахунку чисельності населення та зборі даних про його характеристики шляхом заповнення переписних листів самостійно респондентами або під час їх опитування в паперовій формі або в електронному вигляді.	Перепис, за якого частина інформації отримується з адміністративних джерел, що ведуться в нестатистичних цілях; відсутня в них інформація отримується безпосередньо від осіб та домогосподарств шляхом повної чи часткової реєстрації переписним персоналом або з інших вибіркового обстежень.	перепис, за якого джерелом даних про чисельність та характеристики населення є інформація з адміністративних джерел, призначених для нестатистичних цілей. Жодна інформація не отримується напряму від осіб та домогосподарств.

Рис. 1. Види та інформаційні джерела переписів населення.

Джерело: складено авторами за [30, с. 85-88]

Згідно з міжнародними стандартами, основною вимогою для того, щоб перепис вважався виконаним на основі реєстрів, є наявність в країні реєстру населення та реєстру житлового фонду [27, с. 43].

І традиційний, і реєстровий види перепису мають переваги та недоліки (табл. 2). Одним з найбільш вагомих аргументів на користь заміни традиційних переписів реєстровими є той факт, що використання адміністративних даних для цілей перепису населення дозволяє забезпечити суттєву економію коштів.

Таблиця 2 – Переваги та недоліки традиційного та реєстрового перепису населення.

Переваги	«NEXT» Переваги
«NEXT» Переваги	
«NEXT» Переваги	«NEXT» Переваги
«NEXT» Переваги	
«NEXT» Переваги	«NEXT» Переваги

Джерело: [14, с. 85].

Як свідчить досвід країн Європейської Економічної Комісії ООН (включаючи Європу, Центральну Азію та Північну Америку), проведення переписів раунду 2010 року, витрати в розрахунку на душу населення для переписів на основі реєстрів (табл. 3) варіювали від 0,03 дол. США (Словенія) до 1,64 дол. США (Австрія). Зауважимо, що для традиційного перепису мінімальна і максимальна вартість становила, відповідно, 1,03 та 40,17 дол. США.

Таблиця 3 – Показники витрат на проведення перепису населення в країнах ЄЕК ООН, залежно від виду перепису в раунді 2010 р., доларів США.

Витрати	Усі країни	Вид перепису		
		Традиційний	Комбінований	Реєстровий
Мінімальні	0,03	1,03	0,19	0,03
Медіанні	4,32	5,84	3,94	0,24
Максимальні	47,09	40,17	47,09	1,64

Джерело: складено авторами за [31, с. 64-65].

Базуючись на медіанних витратах як менш чутливих до впливу крайніх значень, слід зробити висновок, що вартість реєстрового перепису в розрахунку на душу населення в раунді

2010 р. складала 4,1 % від вартості традиційного перепису. Для комбінованого перепису це співвідношення складало 67,5 %. Проте, слід зауважити, що швидко здійснити перехід від традиційного перепису до реєстрового нерально, оскільки має бути виконана ґрунтовна підготовча робота, вартість якої, за оцінками експертів, буде близькою до вартості одного традиційного перепису населення. При цьому процес переходу від традиційного до реєстрового перепису є більш простим у невеликих країнах; натомість складніше його запровадити в країнах з більшою чисельністю населення.

Емпіричний досвід проведення переписів дозволив визначити їх основні характеристики (принципи проведення). Міжнародна конференція статистиків в Брюсселі (1853 р.) основними характеристиками переписів населення та житлового фонду назвала наступні: індивідуальний облік (*individual enumeration*), одночасність (*simultaneity*), універсальність (*universality*), отримання даних з малих районів (*small area data*), та періодичність (*defined periodicity*) [32, с. 6]. У 2015 р. ці характеристики були уточнені Конференцією європейських статистиків. Їх застосування забезпечує порівнянність даних переписів в різних країнах щодо використовуваної методології та якості отриманих даних.

Розглянемо ці характеристики детальніше.

1. Індивідуальний облік – під час перепису інформація щодо кожної особи збирається таким чином, щоб її характеристики могли реєструватись окремо (надалі це дозволяє здійснювати перехресну класифікацію різноманітних ознак).

У рамках традиційного перепису дотримання цього принципу означає, що для кожної окремої особи передбачено окремий переписний лист, відомості в якому фіксуються тимчасовим переписним персоналом зі слів респондента (окрім дітей, інформація про яких надається дорослими) на підставі його самовизначення (не потрібно надавати жодних документів, які підтверджували б надану інформацію). Отримана таким чином від громадян інформація має бути закодована і надалі використовуватись виключно в зведеному знеособленому вигляді, що забезпечує конфіденційність персональних даних.

Для реєстрового перепису важливим є наявність унікального ідентифікатора особи (це може бути індивідуальний податковий номер чи подібний ідентифікатор), який є однаковим в усіх використовуваних реєстрах. За відсутності однієї ідентифікуючої змінної можна використати набір змінних (ім'я, дата народження,

адреса тощо), що дозволяє однозначно ідентифікувати особу. На основі такого набору змінних для статистичних цілей доцільно створити новий унікальний ідентифікатор та алгоритм його визначення.

2. Одночасність – дані збираються за станом на визначену дату (критичний момент). Для традиційного перепису така дата обирається з урахуванням особливостей економічних процесів (не повинна припадати на святкові та вихідні дні, на період масових відпусток) та міграційної активності населення країни (має бути найнижчою в межах року). Хоча на практиці дані збираються впродовж декількох тижнів, всі вони фіксуються щодо критичного моменту перепису.

Ця ж вимога має дотримуватись і для реєстрового перепису. Якщо використовувані реєстри є постійно поновлюваними, для них усіх слід зафіксувати єдиний час перепису. Можливий випадок, коли реєстри оновлюються в певну визначену дату, наприклад, станом на початок року. Тоді саме цю дату доцільно визначити критичним моментом перепису.

3. Універсальність (в рамках чітко визначеної території країни) – по усьому населенню, що підлягає перепису, за спільними правилами має бути зібраний один і той же набір даних. Якщо використовуються переписні листи з різними мовами, то важливо пересвідчитись, що вони містять один і той же набір питань програми перепису, формулювання яких забезпечує однозначність розуміння питань респондентами.

4. Дані з малих районів – це збірне поняття використовується як щодо малих географічних районів, так і щодо малих підгруп населення. Отримання такого роду даних є надзвичайно важливим, оскільки для певних географічних районів чи підгруп населення, як правило, не існує іншого, ніж перепис, спільного джерела порівнюваних даних. Ця вимога є особливо актуальною в умовах реформи децентралізації в Україні, позаяк новостворені об'єднані територіальні громади наразі не мають надійної інформації щодо демографічних, соціальних та економічних характеристик свого населення.

5. Періодичність – для підтримання актуальності відомостей про населення переписи доцільно проводити через визначені часові проміжки. З огляду на значні фінансові та трудові витрати, історично сформувалося консенсусне розуміння десятирічного (рідше п'ятирічного) періоду як оптимального. При цьому переписи на основі адміністративних реєстрів, з огляду на постійну наявність реєстрових даних, можуть здійснюватись з будь-якою періодичністю.

Запровадження використання адміністративних джерел для переписних цілей вимагає уваги до таких головних аспектів:

– *законодавчий* – мають бути законодавчо закріплені засади використання даних реєстрів, права та обов'язки власників реєстрів та статистичної служби як користувача цих даних;

– *методологічний* – слід забезпечити необхідну якість адміністративних даних з позиції їх придатності для статистичних цілей;

– *технічний* – необхідно створити та підтримувати відповідну інфраструктуру для обміну даними між відомствами, щоб забезпечити автоматизований та вільно повторюваний процес обміну даними.

Налагодження електронної взаємодії державних реєстрів для розбудови екосистеми проведення реєстрових переписів населення передбачено Указом Президента України «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг» [33]. Документ визначає необхідність проведення аудиту функціонування національних електронних інформаційних ресурсів, за результатами якого має бути вжито низку заходів, спрямованих зокрема на:

– уніфікацію нормативних засад функціонування національних електронних інформаційних ресурсів,

– використання єдиного унікального ідентифікатора фізичної особи,

– активізацію наповнення Єдиного державного демографічного реєстру,

– забезпечення належної взаємодії національних електронних інформаційних ресурсів, – створення єдиного реєстру адрес вулиць та інших поіменованих об'єктів,

– з'ясування можливості запровадження електронного перепису населення, для чого слід встановити тотожність між наборами ідентифікаційних даних фізичних осіб, які оброблюються у Єдиному державному демографічному реєстрі, Державному реєстрі актів цивільного стану громадян, Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків, Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, Єдиній державній електронній базі з питань освіти, електронній системі охорони здоров'я та у Державному реєстрі виборців.

У рамках підготовки до переходу від традиційного до реєстрового перепису населення Державною службою статистики України та Фондом ООН у галузі народонаселення було проведено онлайн форум «Перепис на основі реєстрів в Україні: виклики, можливості, дорога

попереду». У результаті 9 грудня 2020 р. міністром Кабінету Міністрів України, головою Державної служби статистики та представником Фонду ООН в галузі народонаселення було підписано спільну заяву про створення робочої групи з метою підготовки комплексного проєктного документу для проведення перепису населення раунду 2030 р. за реєстрами [34]. Відтак роботу з проведення Всеукраїнського перепису населення раунду 2023 р. із застосуванням реєстрового чи комбінованого методу розпочато.

Частину необхідних заходів було виконано ще в рамках підготовки до проведення перепису населення України в 2023 р. Зокрема, у 2019 р. в частині Оболонського району м. Києва та Пісківській об'єднаній територіальній громаді Бородянського району Київської області було проведено Пробний перепис населення з використанням інноваційних технологій збирання даних: окрім традиційного складання переписної документації переписувачами, також використовувались два варіанти «самоперепису» – заповнення громадянами переписних анкет на планшеті в переписному відділі чи інструкторській дільниці або ж на спеціально створеному порталі в мережі «Інтернет» з використанням електронного цифрового підпису.

Завданнями Пробного перепису населення були апробація програми перепису, переписного інструментарію та застосування інноваційних технологій; визначення оптимальних дат, тривалості проведення перепису, концепції технології оброблення отриманих даних та механізмів взаємодії органів державної статистики, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Крім того, за станом на 2022 р., здійснено низку підготовчих заходів [19]:

- підготовлено та розгорнуто програмно-апаратні комплекси автоматизованої системи складання квартальних списків та переписного районування Всеукраїнського перепису населення;

- оновлено цифрові картографічні матеріали для потреб перепису з огляду на зміни адміністративно-територіального устрою країни;

- створено Міжвідомчу комісію з питань сприяння проведенню Всеукраїнського перепису населення;

- затверджено Програму Всеукраїнського перепису населення;

- прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної статистичної діяльності», який вносить зміни до Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення», зокрема, щодо безоплатного

використання Держстатом у статистичних цілях інформації з відповідних реєстрів;

- розроблено Дорожню карту переходу України до перепису населення на основі реєстрів, котрою визначено потреби для такого переходу та окреслено першочергові заходи, що уможливають заміну традиційного перепису на реєстровий.

Також у 2021 р. прийнято Закон України «Про публічні електронні реєстри», яким, зокрема, визначаються правові, організаційні і фінансові засади формування статистичних матеріалів з використанням реєстрових даних.

Оскільки проведення реєстрового перепису населення потребує об'єднання інформації з декількох реєстрів, важливим є вирішення питання забезпечення обміну адміністративними даними між їх розпорядниками та органами державної статистики. Таке технологічне рішення в Україні вже реалізовано – у травні 2019 р. розпочала роботу система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта» [35]. Система є сучасним організаційно-технічним рішенням, що уможливорює безпечну інтернет-взаємодію між інформаційними системами органів державної влади та місцевого самоврядування. При її створенні використано технології і досвід функціонування естонської платформи обміну даними X-ROAD – одного з ключових елементів системи електронного урядування в цій країні, відомій високим рівнем розвитку цифрового суспільства. Завдяки швидкості та безпечності обміну даними між адміністративними реєстрами, «Трембіта» забезпечує технологічні передумови для заміни в майбутньому традиційного перепису населення на перепис, заснований на даних адміністративних реєстрів.

Висновки. Перепис населення надає користувачам надзвичайно важливу інформацію щодо чисельності населення та його складу за різноманітними соціо-демографічними ознаками. Отримання таких даних є необхідною передумовою для напрацювання та реалізації обґрунтованих управлінських рішень щодо розвитку сільських територіальних громад.

Однак традиційний спосіб проведення перепису спричиняє відчутне навантаження на державні фінанси, що, як свідчить досвід України, може бути одним з чинників його відтермінування. Розв'язати цю проблему можна завдяки використанню інноваційних методів збору даних про населення, арсенал яких розширюється з розвитком інформаційних технологій.

Відтак завданням вітчизняної статистики є перехід до новітніх форм перепису, перш

за все, з використанням адміністративних реєстрів. Для цього в нагоді стане досвід європейських країн, котрі відпрацювали і удосконалюють методики використання адміністративних даних для статистичних цілей обліку населення. Це дозволить не лише здешевити отримання необхідної інформації, але й розширити перелік даних для подальшого аналізу.

Воєнна агресія російської федерації, що триває, унеможливує проведення перепису населення України в коротко- та середньостроковій перспективі. Попри це, розпочата робота щодо використання інноваційних підходів обліку населення та його основних характеристик наразі має продовжуватись, принаймні в площині удосконалення методології та формування організаційних передумов для забезпечення проведення Всеукраїнського перепису населення раунду 2030 року з використанням адміністративних реєстрів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Nordholt E. S. The usability of administrative data for register-based censuses. *Statistical Journal of the IAOS*. 2018. Vol. 34. № 4. P. 1–12. DOI: 10.3233/SJI-180425.
2. Baffour B., King T., Valente P. The Modern Census: Evolution, Examples and Evaluation. *International Statistical Review*. 2013. Vol. 81. № 3. P. 407–425. DOI: 10.1111/insr.12036.
3. Al-Lawati A. H., Barbosa L. S. Towards a register-based census in Oman. 13th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance. 2020. 23–25 September 2020, Athens, Greece. DOI: 10.1145/3428502.3428631. URL: <http://collections.unu.edu/eserv/UNU:7868/p823-Al-Lawati.pdf>.
4. Lange A. The population and housing census in a register based statistical system. *Statistical Journal of the IAOS*. 2014. Vol. 30 № 1. P. 41–45. DOI: 10.3233/SJI-140798.
5. Ruotsalainen K. Use of administrative data in population censuses in Finland. TACIS Seminar, Paris, 4–6 October 2004. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.535.4441&rep=rep1&type=pdf>.
6. Scholz R., Kreyenfeld M. The Register-based Census in Germany: Historical Context and Relevance for Population Research. *Comparative Population Studies*. 2016. Vol. 41. № 2. P. 175–204. DOI: 10.12765/CPoS-2016-08en.
7. Dygaszewicz J. Transition from traditional census to combined and registers based census. *Statistical Journal of the IAOS*. 2020. Vol. 36. № 1. P. 165–175 DOI: 10.3233/SJI-190566 URL: <https://content.iospress.com/download/statistical-journal-of-the-iaos/sji190566?id=statistical-journal-of-the-iaos%2Fsji190566>.
8. Beltz D. Developing methodology for the register-based census in Estonia. *Statistical Journal of the IAOS*. 2020. Vol. 36. № 1. P. 159–164. DOI: 10.3233/SJI-190585 URL: <https://content.iospress.com/download/statistical-journal-of-the-iaos/sji190585?id=statistical-journal-of-the-iaos%2Fsji190585>.
9. Сариогло В. Г. Прикладні аспекти використання великих даних для розв'язання окремих проблем статистики. Нові джерела та методи поширення даних у статистиці: матеріали XVII Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди Дня працівників статистики, 06 грудня 2019 р. Київ: Інформаційно-аналітичне агентство, 2019. С. 67–69.
10. Пугачова М. В., Гладун О. М., Виноградова М. В. Використання систем електронних реєстрів при проведенні переписів населення. *Статистика України*. 2020. № 4. С. 32–44. DOI: 10.31767/su.4(91)2020.04.04.
11. Електронні реєстри: європейський досвід створення та використання: кол. моногр. / за ред. О. М. Гладуна. Київ: НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, 2021. 271 с.
12. Момотюк Л. Є. Міжнародний досвід проведення переписів населення з використанням електронних адміністративних реєстрів та великих даних. Нові джерела та методи поширення даних у статистиці: матеріали XVII Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди Дня працівників статистики, 06 грудня 2019 р. Київ: Інформаційно-аналітичне агентство, 2019. С. 34–36.
13. Вишневіська О. А. Зарубіжний досвід створення статистичної системи на основі електронних реєстрів для потреб соціальної політики. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 4. С. 93–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_4_17.
14. Задорожна Р. П. Перспективи використання даних адміністративних реєстрів для проведення переписів населення в Україні. Нові джерела та методи поширення даних у статистиці: матеріали XVIII Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди Дня працівників статистики, 04 грудня 2020 р. Київ: Інформаційно-аналітичне агентство, 2020. С. 84–87. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/5339>.
15. Сатир Л. М., Задорожна Р. П. Аналітичний потенціал адміністративних реєстрів як джерела даних для проведення переписів населення. *Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту. Стратегічні пріоритети розвитку економіки, фінансів, обліку, підприємництва та торгівлі, публічного управління в Україні та світі: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.*, 21 жовтня 2021 р. Біла Церква: БНАУ, 2021. С. 43–44. URL: https://science.btsau.edu.ua/sites/default/files/tezy/tezy_econ_21.10.21.pdf.
16. Матяш Т. Запланований на 2023 рік перепис населення проведуть після війни, - демограф. URL: https://lb.ua/society/2022/12/26/540380_zaplanovaniy_2023_rik_perepis.html.
17. Про проведення у 2023 році Всеукраїнського перепису населення: розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1542-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1542-2020-%D1%80#Text>.

18. Про затвердження Програми Всеукраїнського перепису населення 2023 року: Наказ Державної служби статистики України від 5 січня 2022 р. № 2. URL: http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/laws/2022/sss_u_002.pdf.

19. Державна служба статистики України. Організація та методологія проведення вибіркового обстеження населення (домогосподарств) та перепису населення в Україні: поточний стан та напрями розвитку / PAPI to CAPI Workshop, 2022. URL: <https://statswiki.unece.org/display/SCB/PAPI+to+CAPI+Workshop?preview=/363757686/363757707/SSSU%20%20presentation.pptx>.

20. Радіо Свобода. Демограф розповіла, коли в Україні зможуть провести запланований на 2023 рік перепис населення. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrayina-perepys-naseleennia/32193566.html>.

21. Державна служба статистики України. Оцінка чисельності наявного населення України станом на 1 грудня 2019 року. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/Noviny/new2020/zmist/novini/OnU_01_12_2019.pdf

22. Фурсенко І. Селяни нераховані: що дасть ОТГ повноцінний перепис населення? URL: <https://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=selani-nerahovani-so-dast-otg-povnocinnij-perepis-naseleennia>

23. Статистичний щорічник України за 2021 рік. Державна служба статистики України. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

24. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Державна служба статистики України. 2011. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

25. Статистичний щорічник України за 2015 рік. Державна служба статистики України. 2016. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

26. Пальян З., Виноградова Д., Виноградова М. Демографічна ситуація в Україні: другий демографічний перехід та невизначеність. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2022. С. 32-40. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/220-3/4>

27. United Nations Economic Commission for Europe. Register-based statistics in the Nordic countries. Review of best practices with focus on population and social statistics. Geneva, United Nations, 2007. URL: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/Register_based_statistics_in_Nordic_countries.pdf.

28. Use of Registers and Administrative Data Sources for Statistical Purposes – Best practices in Statistics Finland / Statistics Finland. Helsinki. 2004. 65 p. URL: http://www.stat.fi/tup/julkaisut/kasikirjoja_45_en.pdf.

29. A census is a census is a census? / Conference of European Statisticians. Paris : United Nations, Economic and Social Council, 6-8 June 2012. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2012/25_-_A_census_is_a_census_is_a_census.pdf.

30. Guidelines on the use of registers and administrative data for population and housing censuses / United Nations Economic Commission for Europe.

Geneva : United Nations, 2018. 88 p. URL: <https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECECESSTAT20184.pdf>.

31. Measuring population and housing. Practices of UNECE countries in 2010 round of censuses / United Nations Economic Commission for Europe. Geneva : United Nations, 2014. 220 p. URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2013/Measuring_population_and_housing_2010.pdf

32. United Nations. Economic Commission for Europe. 2017. Draft UNECE Guidelines on the use of registers and administrative data for population and housing censuses. Conference of European Statisticians. Geneva. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.41/2017/Meeting-Geneva-Oct/GE_41_2017_20_ENG.pdf.

33. Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг : Указ Президента України від 29 липня 2019 р. № 558/2019 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558/2019#Text>.

34. Україна готується до переходу від традиційного перепису населення до сучасного перепису за реєстрами / Урядовий портал, 09.12.2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-gotuyetsya-do-perehodu-vid-tradicijnogo-perepistu-naseleennya-do-suchasnogo-perepisu-za-reyestrami-oleg-nemchinov>.

35. Трембіта. Система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів. URL: <https://trembita.gov.ua/ua>.

REFERENCES

1. Nordholt, E.S. (2018). The usability of administrative data for register-based censuses. *Statistical Journal of the IAOS*, vol. 34, no. 4, pp. 1–12. DOI: 10.3233/SJI-180425 (Accessed 08 April 2023).

2. Baffour, B., King, T., Valente, P. (2013). The Modern Census: Evolution, Examples and Evaluation. *International Statistical Review*, vol. 81, no. 3, pp. 407–425. DOI: 10.1111/insr.12036 (Accessed 11 April 2023).

3. Al-Lawati, A. H., Barbosa, L. S. (2020). Towards a register-based census in Oman. *Proceedings of the 13th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance (Greece, Athens, 23–25 September 2020)*. DOI: 10.1145/3428502.3428631. Available at: <http://collections.unu.edu/eserv/UNU:7868/p823-Al-Lawati.pdf> (Accessed 05 April 2023).

4. Lange, A. (2014). The population and housing census in a register based statistical system. *Statistical Journal of the IAOS*, vol. 30, no. 1, pp. 41–45. DOI: 10.3233/SJI-140798 (Accessed 12 April 2023).

5. Ruotsalainen, K. (2004). Use of administrative data in population censuses in Finland. *TACIS Seminar (Paris, 4–6 October 2004)*. Available at: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.535.4441&rep=rep1&type=pdf> (Accessed 15 April 2023).

6. Scholz, R., Kreyenfeld, M. (2016). The Register-based Census in Germany: Historical Context and Relevance for Population Research. *Comparative*

Population Studies, vol. 41, no. 2, pp. 175–204. DOI: 10.12765/CPoS-2016-08en (Accessed 20 April 2023).

7. Dygaszewicz, J. (2020). Transition from traditional census to combined and registers based census. *Statistical Journal of the IAOS*, vol. 36, no. 1. pp. 165–175. DOI: 10.3233/SJI-190566 Available at: <https://content.iospress.com/download/statistical-journal-of-the-iaos/sji190566?id=statistical-journal-of-the-iaos%2Fsji190566> (Accessed 04 April 2023).

8. Beltadze, D. (2020). Developing methodology for the register-based census in Estonia. *Statistical Journal of the IAOS*, vol. 36, no. 1. pp. 159–164. DOI: 10.3233/SJI-190585 Available at: <https://content.iospress.com/download/statistical-journal-of-the-iaos/sji190585?id=statistical-journal-of-the-iaos%2Fsji190585> (Accessed 19 April 2023).

9. Sarioglo, V. H. (2019). Prykladni aspekty vykorystannja velykykh danykh dlja rozv'jazannja okremykh problem statystyky [Applied aspects of using big data to solve certain statistical problems]. *Proceedings of the XVII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija z naghody Dnja pracivnykiv statystyky (Ukraine, Kyiv, 06 December 2019)*, Kyiv: Informacijno-analityчне аghentstvo, pp. 67–69.

10. Puhachova, M. V., Gladun, O. M., Vynohradova, M. V. (2020). Vykorystannja system elektronnykh reiestriv pry provedenni perepysiv naselennja [Using Electronic Register Systems in Population Censuses]. *Statistics of Ukraine*, no. 4, pp. 32–44. DOI: 10.31767/su.4(91)2020.04.04.

11. Ghladun, O. M. (ed.) (2021). Elektronni rejestry: jevropsjkyj dosvid stvorenja ta vykorystannja [Electronic registers: European experience of creation and use]. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of Demography and Social Research named after M.V. Ptukhy.

12. Momotyuk, L. Ye. (2020). Mizhnarodnyj dosvid provedennja perepysiv naselennja z vykorystannjam elektronnykh adinistratyvnykh rejestriv ta velykykh danykh [International experience in conducting population censuses using electronic administrative registers and Big Data]. *Proceedings of the XVIII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija z naghody Dnja pracivnykiv statystyky (Ukraine, Kyiv, 04 December 2020)*, Kyiv: Informacijno-analityчне аghentstvo, pp. 34–36.

13. Vyshnevska, O. A. (2013). Zarubizhnyj dosvid stvorenja statystychnoji systemy na osnovi elektronnykh rejestriv dlja potreb socialjnoji polityky [Foreign experience of creating a statistical system based on electronic registers for the needs of social policy]. *Public administration: theory and practice*, no. 4, pp. 93–97. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubpr_2013_4_17 (Accessed 15 April 2023).

14. Zadorozhna, R. (2020). Perspektyvy vykorystannja danykh administratyvnykh rejestriv dlja provedennja perepysiv naselennja v Ukraini [Prospects for the administrative registers' data usage for conducting population censuses in Ukraine]. *Proceedings of the XVIII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija z naghody Dnja pracivnykiv statystyky (Ukraine, Kyiv, 04 December 2020)*,

Kyiv: Informacijno-analityчне аghentstvo, pp. 84–87. Available at: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/5339> (Accessed 11 April 2023).

15. Satyr, L., Zadorozhna, R. (2021). Analityчний potencial administratyvnykh rejestriv jak dzherela danykh dlja provedennja perepysiv naselennja [Analytical potential of administrative registers as a data source for population censuses]. *Proceedings of the Aghrarna osvita ta nauka: dosjaghnennja, rolj, faktory rostu. Strategichni priorytety rozvytku ekonomiky, finansiv, obliku, pidpryjemnyctva ta torghivli, publichnogho upravlinnja v Ukraini ta sviti: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija (Ukraine, Bila Tserkva, 21 October 2021)*, Bila Tserkva: BNAU, pp. 43–44. Available at: https://science.btsau.edu.ua/sites/default/files/tezy/tezy_econ_21.10.21.pdf (Accessed 28 April 2023).

16. Matjash, T. (2022). Zaplanovanyj na 2023 rik perepys naselennja provedut' pislja vijny, - demograf [The population census planned for 2023 will be conducted after the war, - demographer]. Available at: https://lb.ua/society/2022/12/26/540380_zaplanovaniy_2023_rik_perepis.html (Accessed 11 May 2023).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1542-p. “On conducting the All-Ukrainian population census in 2023” Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1542-2020-%D1%80#Text> (Accessed 11 May 2023).

18. State Statistics Service of Ukraine. (2019). Order of the State Statistics Service of Ukraine No. 2 “On the approval of the All-Ukrainian Population Census Program of 2023” Available at: http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/laws/2022/sssu_002.pdf (Accessed 12 May 2023).

19. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2022). [State Statistics Service of Ukraine] Organizacija ta metodologija provedennja vibirkovykh obstezhen' naselennja (domogospodarstv) ta perepisu naselennja v Ukraini: potochnij stan ta naprjami rozvitku [Organization and methodology of conducting sample surveys of the population (households) and population census in Ukraine: current state and directions of development], PAPI to CAPI Workshop. Available at: <https://statswiki.unece.org/display/SCB/PAPI+to+CAPI+Workshop?preview=/363757686/363757707/SSSU%20%20presentation.pptx> (Accessed 12 May 2023).

20. Radio Liberty. (2022). Demograf rozpovila, koli v Ukraini zmozhut' provesti zaplanovanyj na 2023 rik perepis naselennja [The demographer told when the population census scheduled for 2023 could be conducted in Ukraine]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrayina-perepys-naselennja/32193566.html> (Accessed 12 May 2023).

21. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2019). [State Statistics Service of Ukraine] Ocinka chysel'nosti najavnogho naselennja Ukrainy stanom na 1 ghrudnja 2019 roku [Estimation of the current population of Ukraine as of 1 December 2019]. Kyiv Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/Noviny/new2020/zmist/novini/OnU_01_12_2019.pdf (Accessed 11 April 2023).

22. Fursenko, I. (2020). Seljany nerahovani: shho dasť OTG povnocinnij perepys naseleńnja? [Villagers are not counted: what will a full-fledged census give to UTC?] Available at: <https://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=selani-nerahovani-so-dast-otg-povnocinnij-perepis-naseleńna> (Accessed 20 May 2023).

23. State Statistics Service of Ukraine. (2022). Statistical Yearbook of Ukraine for 2021. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 21 May 2023).

24. State Statistics Service of Ukraine. (2010). Statistical Yearbook of Ukraine for 2011. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 21 May 2023).

25. State Statistics Service of Ukraine. (2015). Statistical Yearbook of Ukraine for 2016. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 21 May 2023).

26. Palian, Z., Vynohradova, D., Vynohradova, M. Demographic situation in Ukraine: the second demographic transition and uncertainty. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, no 3 (220). pp. 32-40 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/220-3/4> (Accessed 27 May 2023).

27. United Nations Economic Commission for Europe. (2007). Register-based statistics in the Nordic countries. Review of best practices with focus on population and social statistics. Geneva: United Nations. Available at: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/Register_based_statistics_in_Nordic_countries.pdf (Accessed 24 April 2023).

28. Statistics Finland. (2004). Use of Registers and Administrative Data Sources for Statistical Purposes – Best practices in Statistics Finland. Helsinki: Statistics Finland. Available at: http://www.stat.fi/tup/julkaisut/kasikirjoja_45_en.pdf (Accessed 14 April 2023).

29. Conference of European Statisticians. (2012). A census is a census is a census? Paris: United Nations, Economic and Social Council. Available at: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2012/25_-_A_census_is_a_census_is_a_census.pdf (Accessed 25 April 2023).

30. United Nations Economic Commission for Europe. (2018). Guidelines on the use of registers and administrative data for population and housing censuses. Geneva: United Nations. Available at: <https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECE-CESSTAT20184.pdf> (Accessed 26 April 2023).

31. United Nations Economic Commission for Europe. (2014). Measuring population and housing. Practices of UNECE countries in 2010 round of censuses. Geneva: United Nations. Available at: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2013/Measuring_population_and_housing_2010.pdf (Accessed 17 April 2023).

32. United Nations. Economic Commission for Europe. (2017). Draft UNECE Guidelines on the use of registers and administrative data for population and housing censuses. Geneva: United Nations, Economic and Social Council. Available at: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.41/2017/Meeting-Geneva-Oct/GE_41_2017_20_ENG.pdf (Accessed 21 April 2023).

33. President of Ukraine. (2019). Decree of the President of Ukraine No. 558/2019 “On some measures to improve access of individuals and legal entities to electronic services”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558/2019#Text> (Accessed 23 April 2023).

34. Government portal. (2020). Ukraine prepares for the transition from a traditional population census to a modern census by registers. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-gotuyetsya-do-perehodu-vid-tradicijnogo-perepisu-naseleńnya-do-suchasnogo-perepisu-za-reyestrarnimi-oleg-nemchinov> (Accessed 19 April 2023).

35. Trembita System. Services for Electronic Interaction System of State Electronic Information Resources Available at: <https://trembita.gov.ua/ua> (Accessed 03 May 2023).

Information support for rural areas development: methodological principles of using administrative registers' data for conducting rural population censuses

Satyr L., Zadorozhna R., Kepko V., Stadnik L.

The article deals with the study of the role of the population census as the main official source of data on the population, in particular, those living in rural areas, and its main characteristics. The role of statistical data in providing information for the development of rural areas is substantiated. The demographic and socio-economic characteristics of the rural and urban population of Ukraine for the period 2000-2021 are compared.

Census provides data on the number and main characteristics of the country's population based on principles of individual enumeration, simultaneity, universality, small area data and defined periodicity. From the methodological point of view, the main forms of the census are traditional, combined and register-based.

The purpose of the study is to generalize methodological approaches to the register-based censuses and to analyze prerequisites for the transition from traditional to the register-based census. The study was performed on the basis of the systematic approach. Analysis, synthesis, comparison, theoretical generalization, as well as abstract-logical and historical methods as general-scientific methods of theoretical research were applied to achieve the purpose of the study.

The results obtained indicate that an administrative register is a systematic collection of unit-level data that can be updated. Population register and a dwelling register should be used in a census in order to treat it as register-based. The main advantages of the register-based census are cost reduction, better possibilities of updating data, performing census more frequently and quicker, improving data accuracy by integration of different registers information.

To meet census needs, administrative data have to be complete, accurate, linkable, up-to-date, contain sufficient variables. However, so far as register data are collected for non-statistical purposes, additional measures are needed to enable their use for census purposes. These are methodological as well as legislative and technical measures.

The countries of Northern Europe have accumulated the greatest experience of conducting population censuses based on administrative registers. This will be useful to the state statistics authorities of Ukraine for the statistical purposes of population accounting. Also this will allow to reduce the cost of obtaining necessary information, as well as expand the list of data for fur-

ther analysis. Our research found that Ukrainian statistics started moving toward research-based census, but there is a lot of work to conduct the 2030 Census based on administrative registers data.

Key words: rural areas, rural territorial community, census, traditional census, combined census, register-based census, administrative register.

Copyright: Сатир Л.М. та ін. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Сатир Л.М.

Задорожна Р.П.

Кепко В.М.

Стаднік Л.І.

<https://orcid.org/0000-0003-0040-6863>

<https://orcid.org/0000-0003-1229-5611>

<https://orcid.org/0000-0001-6432-7211>

<https://orcid.org/0000-0001-9657-2350>

Наукове видання

Економіка та управління АПК

Збірник наукових праць

№ 1 (181) 2023

Редактор О.В. Славінська

Комп'ютерне верстання: В.С. Мельник

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ №15167-3739Р від 03.03.2009 р.

Формат 60x84¹/₈. Ум. др. арк. 18,4. Тираж 300.

Підписано до друку 25.05.2023 р.

Видавець і виготовлювач:

Білоцерківський національний аграрний університет,
09117, Біла Церква, Соборна площа, 8/1, тел. 33-11-01,
e-mail: redakciavidil@ukr.net

Свідоцтво внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

№ 3984 ДК від 17.02.2011 р.